

DEVIANTE WETENSCHAP. HET DOMEIN VAN DE CRIMINOLOGIE

Deviante Wetenschap Het domein van de criminologie

Liber Amicorum Johan Goethals

Ivo Aertsen, Tom Daems, Annelies Haaren,
Frank Hutsebaut & Jeroen Maesschalck (red.)

Acco Leuven / Den Haag

Eerste druk: 2011

Gepubliceerd door

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven (België)

E-mail: uitgeverij@acco.be – Website: www.uitgeverijacco.be

Voor Nederland:

– *Uitlevering:* Centraal Boekhuis bv, Culemborg

– *Correspondentie:* Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, 2495 AA Den Haag

Omslagontwerp: www.frisco-ontwerpbureau.be

© 2011 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cvba), Leuven (België)

Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

Inhoud

Woord vooraf	13
Hoofdstuk 1 – Beschouwingen bij veertig jaar criminologische wetenschappen in Leuven. Een rondetafelgesprek	17
<i>Tom Daems en Frank Hutsebaut</i>	
Criminologie in de jaren zeventig	17
De jaren tachtig en verder: weerslag, evenwicht, synthese	21
De band wetenschap en werkveld	23
Beleidsgericht onderzoek: van taboe tot vanzelfsprekendheid	25
Hoofdstuk 2 – Durkheim over de evolutie van de straf	27
<i>Lieven Vandekerckhove</i>	
1. Inleiding	27
2. Deux lois de l'évolution pénale	28
2.1 Eerste wet: "De intensiteit van de straf is groter naarmate de samenleving van een lager type is en naarmate de centrale macht absoluter is"	28
2.1.1 Naarmate de samenleving van een lager type is	28
2.1.2 Naarmate de centrale macht absoluter is	29
2.2 Tweede wet: "De vrijheidsberovende straf, voor een periode die varieert naar de ernst van het misdrijf, wordt hoe langer hoe méér het normale type van repressie"	30
3. Verklaring van de tweede wet	30
4. Verklaring van de eerste wet	33
5. Tot slot	34
Hoofdstuk 3 – Hoe de criminologie zich laaft aan de sociologie: de (vrijheids)straf als illustratie	35
<i>Tom Daems en Luc Robert</i>	
1. Opsluiting bekijken met een sociologische bril	35
1.1 De gevangenis, een institutie sui generis?	36
1.2 'Poreuze muren': gevangenis en samenleving	38

2.	De bestraffingssociologie	39
2.1	Het revisionisme: de kritische kijk op het straf- en controleapparaat	39
2.2	De Eliaasiaanse uitdaging	41
2.3	Pluralisme en fragmentering	42

Hoofdstuk 4 – De vruchtbare insteek van de antropologie in de criminologie 45

Johan Leman

1.	Gedragingen ‘spreken’	45
2.	Acht velden	47
2.1	Stedelijke ‘Black’-jongerenbendes	47
2.2	De veelgelaagdheid en elasticiteit van de multi-etnische stedelijke buurten	48
2.3	No-go zones	48
2.4	Informele interne rechtspraak in etnisch-marginale groepen	49
2.5	De grootstedelijke relaties	49
2.6	Vormen van extremisme die naar criminaliteit neigen	50
2.7	‘Governance’ en culturele inbedding van maffieuze organisaties	50
2.8	De mensenhandel en -smokkel	51
3.	Hoe ver gaat het participeren?	51
4.	Conclusie	52

Hoofdstuk 5 – Beschouwingen over de psychologie in de criminologie 55

Stefan Bogaerts, Emilie Michaux en Geert Vervaeke

1.	Mensvisie	56
2.	Waarden	57
3.	Uitdagingen in onderzoek	58
4.	Relatie onderzoek – praktijk	58
5.	Rechtspraktijk	59

Hoofdstuk 6 – Bestuurskunde en criminologie. Een pleidooi voor wankel benaderingen 63

Jeroen Maesschalck

1.	Inleiding	63
2.	Vruchtbare uitwisselingen tussen criminologie en bestuurskunde: enkele voorbeelden	64
3.	Putten uit de managementliteratuur: een vaak frustrerende ervaring	66
4.	Twee problematische benaderingen	67
5.	Een pleidooi voor ‘wankel beleid’	69
6.	Contextgevoelig wankel beleid in theorie en praktijk	71
7.	Besluit	73

Hoofdstuk 7 – Historische criminologie in breedhoekperspectief 75*Stef Christiaensen*

1. Een tijdsgewricht als vruchtbare wetenschappelijke biotoop 75
2. Een meerzijdige historische criminologie 77
 - 2.1 Uitgaand van een ruime definiëring 77
 - 2.2 Wetenschapsgeschiedenis 78
 - 2.3 Op- en neergaan van (verklaringen voor) criminaliteit 80
 - 2.4 Processen van bepaling en benoeming van criminaliteit 82
 - 2.5 Evolutie van de maatschappelijke reacties 83
3. Meerwaarde van de historische criminologie 85
4. Besluit 87

Hoofdstuk 8 – Forensische wetenschappen, criminalistiek en criminologie: bondgenoten? 91*Wim Van de Voorde, Jean-Jacques Cassiman en Jan Tytgat*

1. Van waar komen we? 91
2. Waar staan we? 92
3. Waar naartoe? 95
4. Besluit 99

Hoofdstuk 9 – De integratie van strafrechtsgeleerdheid en criminologische wetenschap: requiem voor een droom? 101*Frank Verbruggen*

1. Geïntegreerde strafrechtswetenschap een kwarteeuw na Fijnauts reanimatiepoging 101
2. Sterktes 103
 - 2.1 Juristen en beleids mensen zijn vragende partij 103
 - 2.2 Gedeelde machtskritische en controlerende functie 104
3. Zwaktes 105
 - 3.1 Gevaar van instrumentalisering 105
 - 3.2 Vervreemding van juristen van de postmoderne criminologie 106
 - 3.3 Criminologie werd te groot en is toch te klein 107
4. Mogelijkheden 107
 - 4.1 Verwetenschappelijking van het juridisch onderzoek 107
 - 4.2 Institutionele banden 108
 - 4.3 Onderwijshervormingen 108
 - 4.4 Behoeften van het beleid 109
5. Bedreigingen 110
 - 5.1 Zelfbewust academisch personeel en verkokering 110
 - 5.2 Vervreemding tussen wetenschap en beleid 111
 - 5.3 Rekrutering van toponderzoekers 111
6. Besluit: symbiose is niet uit den boze 111

Hoofdstuk 10 – Als ‘meten’ niet noodzakelijk ‘weten’ is, hoe kunnen we dan beter ‘meten’ om meer te ‘weten’? Methodologische kanttekeningen bij het meten van criminaliteit en onveiligheid	115
<i>Stefaan Pleysier en Lieven Pauwels</i>	
1. Inleiding	115
2. Van durven (beter) ‘meten’...	116
3. ... naar meer ‘weten’? Speerpunten voor een meer actuele criminografie	119
3.1 Eerste speerpunt: minder dataverzameling, meer (secundaire) analyse	120
3.2 Tweede speerpunt: meer aandacht voor de microcontext van het beantwoorden van een vraag	120
3.3 Derde speerpunt: een multimethodologische aanpak	121
3.4 Vierde speerpunt: aansluiten bij internationaal criminografisch en methodologisch onderzoek	122
4. Besluit	122
Hoofdstuk 11 – Preventie en veiligheid in het herfsttij der moderniteit	125
<i>Johan Deklerck</i>	
1. Herfsttij der moderniteit...	125
2. ... en de opkomst van preventie en veiligheid	127
3. Drie fasen in de ontwikkeling rond preventie en veiligheid	127
4. Het huidige preventie- en veiligheidslandschap	129
5. Van preventielandschap tot preventiepiramide	131
6. De preventiepiramide	132
6.1 Opbouw	132
6.2 Attitudevorming en structurele maatregelen	134
6.3 Beleidsterugkoppeling	134
6.4 Finaliteit	134
6.5 Specifiek, algemeen, fundamenteel, integraal	135
7. Conclusie	135
Hoofdstuk 12 – Ik heb het nog zo gezegd. Op de grens van predictieonderzoek en preventie	137
<i>Dieter Burssens en Peter Goris</i>	
1. Gecontesteerd maar noodzakelijk	137
2. Voorspellen op verschillende niveaus	138
3. Predictie en preventie	139
4. Predictieonderzoek op de tijdslijn van probleemontwikkeling	139
5. Vals-positieven als slachtoffer van de vals-negatieven?	141
6. Doelstellingen verschuiven onder druk van predictieonderzoek	142
7. Predictieonderzoek in ‘the risk society’	143

Hoofdstuk 13 – De politie: een onderzoeksdomein van de (Leuvense) criminologie, nu en in de toekomst 147

Frank Hutsebaut en Franky Goossens

1. Ter inleiding: politie en (Leuvense) criminologie 147
2. De Belgische reguliere politie: een (zeer) korte schets 150
3. Enkele vaststellingen over twintig jaar politie 153
4. Bij wijze van besluit een blik op de toekomst: politie, een blijvend aandachtspunt voor criminologisch onderzoek 158

Hoofdstuk 14 – Internationale politiesamenwerking als domein van criminologisch onderzoek: de Euregio Maas-Rijn als laboratorium 163

Dirk Van Daele

1. Inleiding 163
2. De internationale politiële informatie-uitwisseling in de Euregio Maas-Rijn 164
 - 2.1 Het belang van internationale politiële informatie-uitwisseling 164
 - 2.2 De gemeenschappelijke politiecentra 165
 - 2.2.1 De juridische grondslag 165
 - 2.2.2 Het Euregionaal Politie Informatie en Coördinatie Centrum 166
3. De institutionele uitbouw van de operationele internationale politiesamenwerking in de Euregio Maas-Rijn 167
 - 3.1 Het uitgangspunt 167
 - 3.2 *Joint Hit Teams* 168
 - 3.3 Naar een Euregionale Recherche? 169
4. De internationale politiesamenwerking in de Euregio Maas-Rijn in het perspectief van een Euregionale criminele politiek 171
 - 4.1 De belemmerende factoren voor een Euregionale criminele politiek 171
 - 4.2 Het voor een Euregionale criminele politiek vereiste institutionele raamwerk 172
5. Besluit 173

Hoofdstuk 15 – Why is illicit opium production concentrated in Afghanistan and Burma? 177

Letizia Paoli

1. In Search of an Explanation 177
2. The Lack of Government Control 179
3. The Strength of Premodern Ties 181
4. International Developments... 182
5. ... and Domestic Ones: The Advantages of Opium Poppy Cultivation... 183
6. ... and the Rise of Quasi-State Authorities 185
7. Policy Implications 187

Hoofdstuk 16 – Jeugdcriminologie en jeugdrecht: een vruchtbare interactie?	191
<i>Johan Put, Marieke Franssens, Marjan Rom en Sofie Troonbeeckx</i>	
1. Inleiding	191
2. Algemeen	192
2.1 Wetenschap en recht	192
2.2 Jeugdcriminologie en kinderrechten	193
3. Criminaliseringsprocessen	193
4. Begrip delinquentie – Schuld en minderjarigheid	196
5. Aanpak van delinquentie	197
5.1 Besluitvorming	197
5.2 Jeugddetentie	199
6. Conclusie	201
 Hoofdstuk 17 – Jeugdzorg: een debat voorbij de criminaliteit	205
<i>Rudi Roose</i>	
1. Inleiding	205
2. Jeugdzorg als vorm van preventie	205
3. Een uitdijende preventienotie als motor voor de jeugdzorg	207
4. Problemen met preventie	208
5. Beheersing in de actuele context	210
6. Besluit: een debat voorbij de criminaliteit	212
 Hoofdstuk 18 – Jeugdcriminologie. Nood aan rustige vastheid in paniek over jeugdcriminaliteit	215
<i>Lode Walgrave</i>	
1. Criminologie	216
2. Jeugd in de jeugdcriminologie	218
3. Een dubbelzinnige normstelling en -handhaving	220
4. Jeugdcriminologie en andere wetenschappen over jeugd	221
5. Wetenschappelijk onderzoek in de jeugdcriminologie	222
6. Acute maatschappelijke relevantie	223
 Hoofdstuk 19 – Psychosociale effecten van vrijheidsberoving – Dertig jaar later	225
<i>Sonja Snacken</i>	
1. Inleiding	225
2. Wetenschappelijke resultaten	225
3. Invloed op de Europese standaarden voor behandeling van gedetineerden	229
4. Invloed op de Belgische regelgeving en het penitentiaire beleid	231
5. Conclusie	233

**Hoofdstuk 20 – Internering in Vlaanderen anno 2010:
ondanks het goede nieuws nog steeds mensonwaardig** 237
Joris Casselman

1. Het goede nieuws 238
 - 1.1 Uitbouw van een specifiek hulpverleningsnetwerk 238
 - 1.2 Nieuwe interneringswet in 2007 240
2. Het slechte nieuws 241
 - 2.1 Wetgeving 241
 - 2.2 Psychiatrisch deskundigenonderzoek in strafzaken 242
 - 2.3 Hulpverlening 243
 - 2.4 Preventie 244
 - 2.5 Opleiding 244
 - 2.6 Wetenschappelijk onderzoek 245
3. Besluit 246

**Hoofdstuk 21 – (Herstel)recht en criminologie.
Toelichting bij een herstelgerichte dagvaarding** 249
Leo Van Garsse

1. Ter inleiding: over het gebruik van gemeenplaatsen 249
2. Over de wetenschappelijkheid van het herstelrecht 250
3. Bemiddeling als mogelijkheid, maar laten we duidelijk zijn 251
4. Over privaat en publiek belang 253
5. Herstelgerichte dagvaarding: staat of gemeenschap? 255
6. Op zoek naar een passende kwalificatie 256
7. Nog even na-mijmeren 257

Hoofdstuk 22 – Slachtofferschap als sociaal proces 261
Ivo Aertsen

1. Victimologisch onderzoek in Leuven 261
2. Betekenisverlening als sleutelement in de slachtofferervaring 263
3. Betekenisverlening als een sociaal proces 265
4. Betekenisverlening en maatschappelijke emancipatie 268
5. Ter afronding: de getuigenis 270

**Hoofdstuk 23 – Forensisch welzijnswerk: scharnier tussen
het strafrecht en recht op maatschappelijke dienstverlening** 273
Maria Bouverne-De Bie

1. Conceptuele origines van het welzijnswerk 273
2. Patronage als grondpatroon van welzijnswerk 274
3. Van reclassering naar forensisch welzijnswerk 275
4. Forensisch welzijnswerk: scharnier tussen strafrecht en
welzijnswerk 277

5. Van forensisch welzijnswerk naar algemeen welzijnswerk	278
6. Forensisch welzijnswerk en het recht op maatschappelijke dienstverlening	279
Hoofdstuk 24 – Hubertus Johannes Heijboer (1921-2002): een grote vriend van Leuven	281
<i>Cyrille Fijnaut</i>	
1. Hoezo een grote vriend van Leuven?	281
2. Een schets van zijn loopbaan	283
3. Zijn tijd bij de <i>maquisards wallons</i> in de Ardennen en zijn verblijf in het strafkamp <i>Dora</i>	288
4. Zijn verbreiding van de criminologie in politie- en justitiekringen	292
5. Zijn toepassing van de criminologie op een aantal terreinen	295
5.1 De evolutie van de misdaad en de inrichting van de recherche	296
5.2 Nieuwe ontwikkelingen bij het politiewezen in het buitenland	297
5.3 De opkomst en regulering van de particuliere politie	300
5.4 De opbouw van de Regionale Identificatie Centrale	301
6. Slotsom: inderdaad een grote vriend van Leuven	302
Academische bibliografie Johan Goethals	307
Auteurs	317
Tabula gratulatoria	321

Woord vooraf

Op 12 september 1950 vond in Parijs het tweede Internationaal Criminologisch Congres plaats. De Zweeds-Amerikaanse criminoloog Thorsten Sellin trad bij die gelegenheid op als rapporteur. De precieze inhoud van het verslag van Sellin is hier minder relevant. De volgende uitspraak over criminologen als ‘koningen zonder land’ des te meer:

“The advancement of our knowledge does *not* depend on ‘criminologists’, a title about as meaningful as that of a doctor of science or philosophy, but on sociologists, psychiatrists, psychologists, etc., – ‘criminologists’ by courtesy and, in one sense at least, kings without a country.” (Sellin, 1950: 411, cursivering in origineel)

Sellin plaatste het woord ‘criminologists’ tot twee keer toe tussen dubbele aanhalingstekens. Hij wekte hiermee de indruk dat de titel ‘criminoloog’ niet enkel weinig betekenisvol is (zoals hij het ook letterlijk formuleerde in bovenstaand citaat), maar ook dat de criminoloog een vreemde eend is in de wetenschappelijke bijt: eigenlijk zijn het sociologen, psychiaters, psychologen, enzovoort die onze kennis vooruithelpen en die daardoor de facto ook criminoloog zijn. De uitspraak ‘koningen zonder land’ zou nog regelmatig van onder het stof gehaald worden. Zo stelde Shoham (1962: 231) dat het misschien meer gepast is – en zeker meer bescheiden – om de criminologie te omschrijven als een permanente gast die om te overleven aan de tafel van diverse gastheren dient aan te schuiven. Anderzijds werd de uitspraak van Sellin ook wel gebruikt als excuus: de criminoloog is een manusje-van-alles, maar staat daardoor ook met de billen bloot ten overstaan van de kloeke moederdisciplines. “*I may appear a jack of all trades and master of none, but this handicap is inherent in my subject*”, zo verontschuldigde John Spencer (1954: 29) zich bij aanvang van een lezing over delinquent gedrag.

Bovengeschetste situatie is intussen veranderd. Dit gebeurde overigens al vrij vlug. Vijftien jaar na de uitspraak van Sellin betwistte Hermann Mannheim niet dat Sellins uitspraak een gepaste omschrijving was voor de stand van zaken in het midden van de 20ste eeuw. Maar anno 1965, toen Mannheim zijn tweedelige studie *Comparative Criminology* op de markt bracht, was er volgens hem toch heel wat vooruitgang geboekt: “*true as Sellin’s phrase might have been in the past, criminology has in recent years made considerable progress from colonial to ‘dominion’ status and further towards complete independence*” (Mannheim, 1965:

18-19). Kortom, net zoals dat elders gebeurde in de ‘echte’ wereld, liet ook de criminologie het koloniaal tijdperk achter zich. Wie het huidige landschap overschouwt, kan daarenboven enkel maar vaststellen dat dit proces zich verder heeft doorgezet. De criminologie beschikt intussen over alle paraferalia om van een volwaardige discipline te spreken: leerstoelen criminologie, universitaire opleidingen, wetenschappelijke tijdschriften, criminologische vakverenigingen, jaarlijkse congressen, gespecialiseerde uitgeverijen, prijzen, enzovoort. Deze groei naar zelfstandigheid gaat zelfs zo ver dat sommigen zich zorgen beginnen te maken. Is de verregaande professionalisering van onze omgang met criminaliteit altijd een goede zaak? (Braithwaite, 1989) Dreigt een verzelfstandigde criminologie die zich koste wat kost wil emanciperen van de moederdisciplines af te glijden tot een verschraalde criminologie? (Garland, 2008)

Een bevoorrechte getuige van dit verzelfstandigingsproces van de criminologie én van de groeipijnen die daarmee gepaard gaan, is Johan Goethals, die op 1 oktober 2010 als gewoon hoogleraar afscheid nam aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Leuven. Johan Goethals werkte tussen oktober 1972 en september 1974 op vacaties in het gevangenisproject dat toentertijd in de Centrale Gevangenis Leuven liep en trad vanaf 1 oktober 1974 vast in dienst. Zijn loopbaan overspant daarmee een periode van bijna vier decennia en wordt gekenmerkt door een opmerkelijke trouw aan zijn alma mater. Gedurende al die jaren heeft hij duizenden studenten ingeleid in de criminologie, de criminologische psychologie en de kwantitatieve methodologie. Johan Goethals was daardoor tot voor kort één van de steunpilaren van de Leuvense criminologie. Het is dan ook met eerder gemengde gevoelens – maar niettemin van harte – dat wij dit *liber amicorum* hebben samengesteld en aan hem overhandigen naar aanleiding van zijn afscheidscollege op 17 maart 2011.

Deviante wetenschap is geen doorsnee *liber amicorum*. Vriendenboeken zijn vaak bonte verzamelingen van uiteenlopende essays, wetenschappelijke traktaten, gevleugelde gedichten, persoonlijke kattenbelletjes, schetsen en tekeningen. Dit heeft onmiskenbaar zijn charmes en we hebben ook lang getwijfeld of we dit klassieke en beproefde recept ook niet bij deze gelegenheid als leidraad zouden hanteren. Uiteindelijk hebben we beslist om dit niet te doen en hebben we een wat strakkere regie doorgevoerd. De rode draad doorheen *Deviante wetenschap* is het verzelfstandigingsproces van de criminologie enerzijds en de relatie met de moederdisciplines anderzijds. In een eerste reeks essays behandelen auteurs de inbreng van de verschillende moederdisciplines voor een beter begrip van het voorwerp van de criminologie. Dit gaat van de algemene sociologie en de antropologie tot het recht en de forensische wetenschappen. De andere bijdragen in het boek spitsen zich toe op de belangrijkste deeldomeinen van het huidige criminologische onderzoek en de praktijk, van jeugdzorg en preventie tot victimologie en forensisch welzijnswerk. Om het geheel te vervolledigen opent *Deviante wetenschap* met een rondetafelgesprek waarin vijf van de naaste (ex-)collega's van Johan terugblikken op de ontwikkeling van de (Leuvense) criminologie tijdens de afgelopen veertig jaar. Achteraan het

boek kan de lezer de volledige wetenschappelijke bibliografie van Johan Goethals terugvinden.

Met dit boek streven we niet naar volledigheid. Daarvoor had de regie strakker moeten zijn dan het concept van een *liber amicorum* toelaat. We zijn niettemin bijzonder tevreden met het eindresultaat en willen hierbij alle auteurs danken voor hun bijdrage aan het totaalconcept. We wensen de lezers van dit boek – en Johan Goethals in het bijzonder – veel leesgenot toe.

De editors,
15 december 2010

BIBLIOGRAFIE

- Braithwaite, J. (1989). *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garland, D. (2008). Disciplining Criminology? *International Annals of Criminology*, 46(1/2), 19-37.
- Mannheim, H. (1965). *Comparative Criminology. A Text Book*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sellin, T. (1950). The sociological study of criminality. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 41(4), 406-422.
- Shoham, S. (1962). The Theoretical boundaries of criminology. *British Journal of Criminology*, 3, 231-247.
- Spencer, J. (1954). Delinquent behaviour: some unanswered questions. *The Eugenics Review*, 46(1), 29-38.

Hoofdstuk I

Beschouwingen bij veertig jaar criminologische wetenschappen in Leuven

Een rondetafelgesprek

Tom Daems en Frank Hutsebaut

Het emeritaat van Johan Goethals vormt een mooie gelegenheid om terug te blikken op de ontwikkeling van de criminologie in Leuven. Johan Goethals begon zijn wetenschappelijke carrière in 1972 en overspant daarmee bijna veertig jaar. Die carrière wordt gekenmerkt door een opmerkelijke trouw aan zijn alma mater. Johan Goethals heeft daarmee een belangrijke steen bijgedragen aan het gezicht van de criminologie in Leuven en speelde een sleutelrol in de opleiding van duizenden criminologen. Hij startte zijn loopbaan daarenboven op een belangrijk scharniermoment voor de verdere ontwikkeling van de (Leuvense) criminologie. Op 27 april 2010 organiseerden we om die reden een rondetafelgesprek waaraan een aantal ex-collega's van Johan deelnamen: Joris Casselman, Lieven Dupont, Cyrille Fijnaut, Tony Peters en Lode Walgrave. In deze bijdrage brengen we verslag uit van de belangrijkste zaken die door dit eminente kwintet te berde werden gebracht.

Criminologie in de jaren zeventig

TONY PETERS: Ik wil het toch even over Johan zelf hebben. Wanneer ik terugkijk op zijn carrière, denk ik dat zijn eerste opdracht vervat lag in het onderzoek dat wij uitvoerden in de Centrale Gevangenis. Johan was de psycholoog in de onderzoeksequipe. Op criminologisch vlak zaten wij op dat moment in volle ontwikkeling: we begonnen afstand te nemen van het denken over criminaliteit als een probleem van individuele pathologie, een vorm van denken die nog centraal stond in onze opleiding. Op het einde van de jaren zestig en in het begin van de jaren zeventig woedde het ganse debat over de benadering van criminaliteit als een maatschappelijk probleem. Wij werden gevoelig voor allerlei vormen van kritisch denken in

de criminologie: de kritische en radicale criminologie die zich aanvankelijk vooral richtte op processen van *labelling* tot en met criminaliteit als een heel maatschappelijk probleem. Dit vertaalde zich in allerlei programma's en projecten en beheerste ons denken, zeker in de jaren zeventig. Het was niet langer de individuele pathologie die ons interesseerde, maar wel de wijze waarop de samenleving zich organiseerde rond antwoorden op de criminaliteit.

Iedereen die hier rond de tafel zit, heeft eigenlijk zijn eerste stappen in de jaren zeventig gezet rond de instituten. Voor mij was dat de gevangenis. Voor Lieven was dat de strafrechtsbedeling. Voor Johan de vraag: hoe overleeft iemand een detentiesituatie? Hoe pakt hij dat aan? Welke mechanismen zijn er om daarmee om te gaan? Lode had interesse voor de ganse sector van de jeugdbescherming. Joris had aandacht voor allerlei problemen die zich stellen voor bepaalde categorieën van gedetineerden binnen het gevangeniswezen. Wij waren aan het werk in institutionele kaders die we echter mee tot voorwerp maakten van ons onderzoek. Dat was onze nieuwe benadering van criminaliteit. We moesten echter vaststellen dat dit eigenlijk niet zomaar aanvaard werd in de samenleving. Zijn de instituten plots het probleem en niet de criminelen? Daar moesten wij dan ook op een verantwoorde manier over rapporteren en mensen gevoelig voor maken.

LIEVEN DUPONT: Omkijkend in de historische spiegel wil ik iets toevoegen. De wijze waarop wij ons opstelden bij het begin van de jaren zeventig is volgens mij niet het resultaat geweest van de wijze waarop wij waren opgeleid. Er is als het ware een proces van loskomen opgetreden – zonder te spreken van vadermoord – uit die oude klassieke criminologie, waar inderdaad het accent op de delinquent lag en die voor een groot stuk ook – ik druk het iets te sterk uit – een soort gouvernementele criminologie was, namelijk een criminologie die in dienst stond van het strafrecht. Vele van onze voorgangers waren mensen die de relevantie van wat zij deden voor de toenmalige strafrechtspraktijk, weinig of niet hebben geproblematiseerd. Ik denk ook dat we in belangrijke mate geïnspireerd werden door wat daarbuiten gebeurde, de hele maatschappelijke beweging rond thema's als emancipatie en maatschappijkritiek. De grote aandacht voor het probleem van justitie als klassenjustitie is daar een voorbeeld van. Dat zijn gevoeligheden die eigen waren aan die tijd en die heel die jonge generatie die wij toen waren, een geest van kritiek hebben bijgebracht. Dit gaat dus verder dan het onvoorwaardelijk aanvaarden van een erfenis uit het verleden. Later zal echter blijken dat die erfenis veel waardevoller was dan wat wij op dat moment konden inschatten. Eén van de vele kwaliteiten van Johan als criminoloog was dat hij, via de bemiddeling van zijn permanente zorg voor wetenschappelijke methodologie en zijn argwaan voor het modieuze, op een eminente wijze – om een gevleugeld woord te citeren – “*de dwang van het verleden*” met “*de beloften van de toekomst*” heeft weten te verzoenen.

De beginjaren zeventig zou ik benoemen als een ontvoogding door een aantal jonge criminologen die uit zeer verschillende hoeken kwamen en die een gans andere manier van kijken voorstonden. *Changing lenses* was toen reeds – zonder dat die uitspraak bekend was – eigenlijk de houding van waaruit wij de zaken bekeken.

Er zijn ook andere thema's die toen aan de orde konden komen. Ik sta even stil bij het eindpunt, het jaar 1980, toen het tijdschrift *Panopticon* werd opgericht. Dat tijdschrift was in feite de belichaming van die jonge kritische beweging die wilde dat er een forum tot stand kwam waarop een aanzet kon gegeven worden om een taboe te doorbreken, namelijk dat er geen kritiek wordt gegeven op justitie. Justitie was toen nog een heilige koe. Men moest daar met veel respect omheen praten.

LODE WALGRAVE: Ik heb de gelijkenissen tussen Johan en mezelf even nagepluisd. Johan is – net zoals ik – psycholoog van opleiding. We zijn met vijf jaar verschil hier beginnen te werken. Johan is altijd psycholoog gebleven: hij is zich blijven profileren als iemand die zijn discipline trouw blijft en die deze binnen de criminologie zo goed als mogelijk heeft laten proberen te bloeien. Ikzelf werd eigenlijk meer naar domeinen gedreven: in de eerste plaats jeugd en later ook het herstelrecht, waardoor mijn eigen discipline eigenlijk wat naar de achtergrond verdween. Als ik dat nu bekijk, vraag ik mij af: wat is de positie van de psychologie in de criminologie? Die vraag kun je natuurlijk niet beantwoorden zonder al de rest te bekijken. Van deze groep die hier rond de tafel zit, was ik de eerste die institutioneel bij de criminologie was betrokken. Ik was als psycholoog de rechterhand van de psychiater. Dat was niet alleen mijn persoonlijke situatie, maar eigenlijk ook de situatie van de criminologie zelf. Eigenlijk waren wij op dat moment een hulpwetenschap voor de hulpwetenschap – want de criminologie was zelf ook een hulpwetenschap – van het strafrecht. Dat is heel snel veranderd, Lieven had het daarnet over die ontvoogdingsstrijd. Die verschuiving van de individuele delinquent naar criminaliteit als een maatschappelijk probleem is heel belangrijk geweest voor mij. Wij leefden in de roes van de kritiek en in die roes zijn we enorm opgegaan.

Als ik terugkeer naar de vraag en dan nu bekijk hoe de criminologie is geëvolueerd, dan denk ik dat de disciplines als zodanig aan belang hebben ingeboet. We hebben ooit de keuze gemaakt voor stagedomeinen, dat waren afstudeerrichtingen. Eigenlijk hadden we op dat moment ook kunnen opteren om gespecialiseerde strafjuristen, gespecialiseerde psychologen of clinici, gespecialiseerde sociaal werkers of sociologen op te leiden, maar we hebben gekozen voor domeinen. Ik denk dat dat een uiterst belangrijke beslissing is geweest. We beseften toen nog niet goed het belang daarvan. Dat heeft ervoor gezorgd dat de criminologie zich precies op die praktijk – of beleidsdomeinen – heeft kunnen ontplooiën en heeft kunnen wegen op het beleid in die domeinen.

CYRILLE FIJNAUT: Ik wil twee dingen opmerken. Ik denk inderdaad dat de ontwikkelingen binnen de criminologie aan de ene kant wel een soort interne ontwikkelingen waren. Enerzijds een ontwikkeling binnen de criminologie zelf. Lode Van Outrive bijvoorbeeld is naar het buitenland – Amerika, Canada – geweest en is daarna hier benoemd waardoor een belangrijke internationale dimensie is binnen gesijpeld. Dat zie je heel goed in de toenmalige discussies en de initiatieven die in de jaren 1973-1974 genomen werden. Maar het betrof niet alleen die internationale dimensie die binnengehaald werd. Anderzijds had je ook iemand als Steven De Batselier. Het was fascinerend en vernieuwend hoe hij sprak over slachtoffers van

delicten, ver voor er sprake was van het domein van de victimologie. Ook wat hij zei over marginale groepen, hun positie in de samenleving, de uitsluiting die daarmee gepaard ging en de machtsverhoudingen die in dat verband op de achtergrond een rol speelden. Dit paste zeer goed in een maatschappijkritische discussie. Ik wil maar zeggen dat ook Steven de Batselier, naast Lode Van Outrive, op zijn manier een belangrijke rol heeft gespeeld. Ook zijn benadering van de individuele dader, of wat men voor een individuele dader hield, was een toepassing van een nieuwe benadering. Die twee kanten van de ontwikkeling lijken me dus belangrijk. Ik denk dat al de mensen hier rond de tafel daar een belangrijke rol in gespeeld hebben. En inderdaad, *Panopticon* was de kanalisering en de institutionalisering van die ontwikkelingen en discussies in de jaren zeventig. Als ik de rol van Johan in dit proces overdenk, wil ik drie dingen benadrukken. Op de eerste plaats wil ik mijn gigantische waardering uitdrukken voor de discipline, de loyaliteit en de vasthoudendheid waarmee hij al die jaren zo veel cursussen heeft gegeven. Men mag hem daarvoor tot vandaag zeer dankbaar zijn. Een tweede grote verdienste is dat Johan zeer goed heeft ingezien dat als de criminologie zich wil kunnen meten, misschien niet met andere wetenschappelijke disciplines maar met het wetenschappelijk onderzoek in het algemeen – ook internationaal – de methodologie en dus de inbreng en versterking van methodevakken cruciaal zijn. Op de derde plaats heb ik natuurlijk ook kunnen vaststellen – ik denk hier aan een onderzoek dat ik samen met hem heb gedaan naar de onveiligheidsproblemen in de mijnstreek – hoe hij zelf een steengoede onderzoeker was: in het formuleren van de onderzoeksvragen, in het ontwerpen van het onderzoeksdesign en in de sociale vaardigheden die nodig zijn om je onderzoek te doen. In dat verband toonde hij autoriteit en grote kennis van zaken in zijn optreden. Hij was een heel goede kompaan waarop je rotsvast kunt vertrouwen.

LODE WALGRAVE: Hierbij aansluitend en sprekend over het verleden is ook Jaak Van Kerckvoorde een zeer belangrijk figuur geweest. Hij was de man die ons methodologisch voortdurend op onze vingers tikte en ons in de juiste banen leidde. Johan heeft die rol overgenomen. Ik herinner mij nog zeer goed dat hij op een bepaald ogenblik in eerste of tweede kandidatuur een seminarie is beginnen te geven over hoe je wetenschappelijk moet werken. Hij heeft daarmee een belangrijk spoor getrokken, want enkele jaren later merkten we reeds dat studenten bij het schrijven van hun thesis, reeds veel beter wisten hoe ze een en ander moesten aanpakken.

JORIS CASSELMAN: De jaren zeventig. In de psychiatrie was dit de tijd van de modellenstrijd en de antipsychiatrie. Ook in verband met de alcoholproblematiek en later de drugsproblematiek, waar ik zelf mee bezig was, bevredigde de puur medische en individuele modellen niet langer en begon men de nadruk te leggen op een meer sociale benadering, die onder meer bij psychiater René Dellaert weinig aan bod kwam. Een en ander werd dan ook stilaan opengetrokken naar het brede domein van de gerechtelijke geestelijke gezondheidszorg waar ook de vermaatschappelijking en de preventie aan bod kwamen. Wat nog niet vermeld werd, is de uitdrukkelijke keuze voor een daadwerkelijke interdisciplinaire benadering van de problemen en het belang dat gehecht werd aan daders en slachtoffers in een brede

context. Ten slotte wil ik nog benadrukken dat wij toen een hechte vriendengroep vormden, wat toch ook belangrijk was en een grote steun betekende. Ik heb nergens elders aan de universiteit een plek gevonden waar je op die manier in een vriendenkring, maar ook daadwerkelijk interdisciplinair kon werken. In de School voor maatschappelijke gezondheidszorg, waar Herman Van de Voorde bij betrokken was, werd eveneens interdisciplinair gewerkt.

De jaren tachtig en verder: weerslag, evenwicht, synthese

CYRILLE FIJNAUT: Wat de zogenaamd kritische criminologie over de politie en het politiewezen zei, kon ik eerlijk gezegd, misschien door mijn achtergrond met vijf jaar praktische politiedienst, op een bepaald ogenblik helemaal niet plaatsen. Ik stelde eenzijdigheid en naïviteit vast en vond wat er geschreven werd grote onzin. Dat heeft in de jaren 1973-1974 onder meer tot discussies en briefwisseling geleid met Louk Hulsman, waarmee ik later lange jaren bevriend ben geweest. Er heeft bij mij in de jaren tachtig wel een soort van terugslag plaatsgevonden in tweeërlei opzicht. Aan de ene kant hebben de opkomende problemen rond zware misdaad en geweld achter de huisdeuren en de problematiek van de ordehandhaving mij toch wel verder gebracht en in balans gebracht om niet meer alleen te kijken naar de reactie op de problemen, maar toch ook wel deze problemen in hun primaire manifestatie onder ogen te zien. Het heeft mij in elk geval enorm gemotiveerd om toch eens heel goed te kijken: wat gebeurt er daar nu allemaal eigenlijk? Wat zijn de problemen waar de samenleving mee te maken krijgt en waar ze op reageert en/of moet reageren? Ook mijn engagement voor onderzoekscommissies en zo komt daar wel heel uitdrukkelijk uit voort. Ik stelde mij dus ook de vraag of die kritische criminologie van de jaren zeventig nog wel aansloot bij de maatschappelijke ontwikkelingen. Op de tweede plaats begon ik mij ook af te vragen wat die breuk in de jaren zeventig nu eigenlijk betekende. Is met name in de vernieuwingsdrang toch ook niet heel veel overboord gegooid wat toch wel heel interessant was? Zelf ben ik in die periode terug meer en meer gaan lezen over de geschiedenis van de criminologie en heb ik de klassiekers – Lombroso, Durkheim – opnieuw gelezen om mij te herbronnen in de theoretische dimensie van de criminologie. Ik wilde bij wijze van spreken opnieuw bekijken wat er voor 1970 gebeurd was en wat daar waardevol aan was. De problemen die wij nu hebben hadden ze toen toch ook? De theorievorming van toen was toch in zekere zin ook een weerspiegeling van de problemen zoals zij ze definieerden. Laat ons dus beseffen dat we op de schouders van onze voorouders staan...

LODE WALGRAVE: Dit doet me denken aan de evolutie die we hebben gezien met betrekking tot de relatie tussen criminologie en het strafrechtsbeleid. De criminologie is geëvolueerd. Ontstaan als een hulpwetenschap van het strafrecht, profileerde ze zich in de 'periode van maatschappijkritiek' als een puber tot een soort tegenwetenschap. Maar later is daaruit dan toch weer een vorm van '*embedded criminology*' ontstaan. We blijven 'het' systeem bekijken, maar wel degelijk om het systeem beter

te doen functioneren. Daarnaast overleeft ook een kritische criminologie, zoals ze bijvoorbeeld door Van Swaaningens wordt beoefend, en dat blijft belangrijk. Anderen zeggen nog iets anders. Vraag is of wij nu aan het evolueren zijn naar een criminologie die een synthese vormt van al deze verschillende stromingen. Ook het klinische, etiologische blijft volgens mij belangrijk, maar ook die kritische criminologie, terwijl we ook beleidsdienend moeten kunnen werken als het nodig is. Wordt het een synthese of wordt het een gefragmenteerde criminologie waar nog weinig verbanden bestaan tussen de verschillende invalshoeken? Ik denk dat de eerste optie aangewezener is, maar of het zal lukken is een andere vraag.

TONY PETERS: Daarbij aansluitend zien we dat ook het onderwijsprogramma criminologie in zijn ontwikkeling een veel evenwichtiger programma geworden is, waarbij al die elementen in hun betekenis aanwezig zijn. Maar ook in het onderzoek dat daarbij aansluit, bijvoorbeeld in de thesissen. Cyrilles licentiaatsthesis was voor mij in dit verband een eyeopener omdat hij aantoonde hoe de praktijk werkt: hoe de politie selecteert en selectief waarneemt. Hij keek kritisch naar een instituut. In de jaren tachtig werd duidelijk dat je ook naar de feiten zelf waarover het gaat, moet durven kijken. Hetzelfde bleek in een onderzoek dat ik samen met Johan heb gedaan naar geweldscriminaliteit. Ook in dat verband bleek dat je daarover bijna niets kunt weten door alleen maar naar de politiedossiers te kijken. Je moet naar de slachtoffers zelf gaan en hen bevragen om te weten wat zo'n gewelddadige criminaliteit eigenlijk is. Samen met Johan heb ik begrepen dat je naar de feiten zelf moet kijken en naar de betekenisverlening aan de feiten door degenen die ze meegemaakt hebben. Nadat we min of meer uitgekeken waren op de instituten hebben we, denk ik, vanaf midden jaren tachtig het evenwicht hersteld door ook naar de feiten te kijken om vanuit die vaststellingen te zoeken naar oplossingen. Op dat ogenblik is ook – als een implicatie van het onderzoek naar gewelddadige criminaliteit – vanaf 1985 de aandacht voor slachtoffers gegroeid. Een tweede element dat daarbij aansluit is dat we – naast een sterke ontwikkeling in de gedragswetenschappen zelf – geëvolueerd zijn naar een goede mix van gedragswetenschappelijke en normatieve benaderingen van criminaliteit als probleem, wat vrij mooi vertaald is in het programma criminologie. En ten slotte is er een derde dimensie, namelijk de ethische/deontologische, die ook altijd mee in het programma is vertaald.

Ik wil daar nog één element aan toevoegen. We hebben geluk gehad dat we geïntegreerd waren in de rechtsfaculteit, waar we mogelijkheden hebben gekregen die we in geen enkele andere faculteit zouden gehad hebben. In sociale wetenschappen bijvoorbeeld – en wellicht ook binnen psychologie – zouden we in een vreselijke strijd verwickeld zijn geworden. Hier hebben we enorme kansen gekregen, ook wel omdat we als gedragswetenschappelijke onderzoekers geen concurrenten hadden. We kregen ruimte voor ons programma en we werden eerlijk behandeld, ook wat de middelen betreft. Daartegenover staat dat wij ons ook – in tegenstelling tot vroeger, waar criminologie zich wat distantieerde van de faculteit – geëngageerd hebben in het bestuur van de faculteit. Wij hebben onze rol gespeeld, ook in het hart van de faculteit, waardoor we zeer sterk de rol van criminologie hebben kunnen doordruk-

ken. Waarbij kan opgemerkt worden dat het de faculteit ook goed uitkwam dat we binnen criminologie een eigen onderzoeksbestand ontwikkelden, zodat men vanuit de faculteit op rectoraal niveau kon zeggen dat ook aan de rechtsfaculteit aan onderzoek gedaan wordt, en niet alleen door individuele onderzoekers.

LIEVEN DUPONT: Er zijn in de jaren tachtig inderdaad een aantal coïncidenties of samenklittende kernen van vernieuwing geweest. Om er één te noemen: de oprichting van *Panopticon*, waarvan naar mijn gevoel de waarde niet overschat kan worden in het kader van het opentrekken van de discussie, niet alleen vanuit een bepaalde school, maar met alle geadresseerden en alle actoren van de strafrechtsbedeling. *Panopticon* garandeerde een soort continuïteit in het alert zijn bij alle ontwikkelingen en zijntwikkelingen. Eén van de effecten daarvan was ook een soort nieuwe institutionalisering van de criminologie, wat op dit ogenblik niet meer stuk te krijgen is. Het opende kanalen om te spreken en te schrijven over wat toen nog institutionele taboes waren. Deze mogelijkheden voor debat over en binnen de verschillende actievelden binnen de strafrechtsbedeling is een ongelooflijk belangrijke factor in de ontwikkeling van de criminologie in haar relatie tot de praktijk.

Eind jaren zeventig werd ook gestart met de Interuniversitaire reeks strafrecht en criminologie waarin bijvoorbeeld thesissen van Leuven en andere universiteiten werden opgenomen. Er ontstond een soort Vlaamse criminologische bibliotheek zodat de debatten niet alleen meer bestonden uit woorden die verdampen, maar neerदारelden op gedrukt papier. Er is dus een residu ontstaan dat uiteindelijk uitgemond is in de actuele reeks waarin systematisch alle doctoraten worden opgenomen.

TONY PETERS: Daarbij mogen we niet uit het oog verliezen dat wij tot dan toe – en dat is het grote verschil met Nederland met zijn *Tijdschrift voor Criminologie* – slechts konden publiceren in de *Revue de droit pénal et de criminologie*, als we niet wilden uitwijken naar Nederland. Dit was meteen op die manier een soort kristallisering van veel dingen en gedachten die toen leefden. Eigenlijk kun je spreken van een ontvoogding van de Vlaamse criminologie, wat ook zeer belangrijk was voor de concrete praktijk.

LIEVEN DUPONT: Dat project fungeerde meteen ook als uitzendpost van studenten naar andere universiteiten, waardoor de opleiding criminologie ook maatschappelijk uitvergroot werd en neerdaalde in instituten die er nog altijd zijn. Hetzelfde geldt voor de stages. Oud-studenten zijn nu de stagemeesters van nieuwe studenten. Dit heeft er ten slotte ook toe geleid dat het diploma criminologie gevraagd wordt op de arbeidsmarkt, wat een soort levensverzekering is voor de criminologische instituten.

De band wetenschap en werkveld

TONY PETERS: Als er één lijn is die consequent doorgetrokken is binnen de opleiding vanaf de jaren zestig – weliswaar op verschillende manieren vertaald – is het

alleszins het contact met de praktijk. Heel de criminologie wordt gedragen door mensen die niet in een ivoren toren ergens bezig zijn, ver weg van de dingen. Dat was al zo bij Steven De Batselier, maar ook daarna. We zijn bezig met concrete problemen in de samenleving. Dat werd bijvoorbeeld vertaald in projecten als Cidar en Oikonde en speelde ook sterk mee in onze manier van werken aan de universiteit. Ook studenten werden bij alles betrokken, reeds vooraleer de eigenlijke stages bestonden. Op die manier werden ze onmiddellijk ingeschakeld in het maatschappelijk bezig zijn met probleemgroepen in de samenleving. Het is eigenlijk bijna ondenkbaar dat wij vanaf het begin studenten konden meenemen naar de gevangenis om onderzoek te doen en dat ze daar toegang kregen tot alle bronnen. Ze maakten thesissen over problemen waar je nu geen thesissen meer over mag maken en werkten gewoon mee in de onderzoeksequipes. Die enorme praktijkbetrokkenheid van de criminologie is altijd een constante gebleven.

Toen we dan een programmahervorming konden doorvoeren, hebben we dit vertaald door de stages in te bouwen. Studenten werden in de diverse domeinen reeds tijdens hun opleiding ondergedompeld in de echte maatschappelijke problematieken. Nochtans hadden enkele onder ons oorspronkelijk gemeend ons te moeten verzetten tegen een zelfstandige criminologieopleiding omdat we het eigenlijk moreel niet verantwoord vonden om mensen op te leiden naar een diploma waar je niets mee kunt beginnen. Later begreep ik wat René Dellaert zei, die argumenteerde dat je via een opleiding de samenleving forceert om in te zien waar criminologie voor staat. Dat verwezenlijk je via opleidingen, via stages en via werken op het terrein. Eigenlijk is het maatschappelijk beeld van 'wat een criminoloog is' voortgevloeid uit het zelfstandig programma. In de jaren tachtig heeft dat dan een hoop studenten in de verleiding gebracht. De afgestudeerden uit de jaren tachtig hebben nog veel moeite gehad om dat idee maatschappelijk vertaald te krijgen, maar stilaan heeft de criminoloog maatschappelijk erkenning gekregen, zijn onze mensen in allerhande maatschappelijke instellingen terechtgekomen en verwelkomden zij op hun beurt nieuwe criminologen. De rol van Johan is in dit proces trouwens heel belangrijk geweest. Vanuit het monitoraat, waar hij gestart is, heeft hij de studenten mee gevormd en georiënteerd en heeft hij ze meer en meer criminologische methodologie bijgebracht. En toen de betreurde Jaak Van Kerckvoorde – die reeds in de jaren zeventig de kritische benadering van informatie over criminaliteit belichaamde – wegviel, heeft Johan de rol van methodoloog volledig waargemaakt en in het onderwijs vertaald. Hij heeft met andere woorden gezorgd voor een sterke methodologische ruggengraat aan het programma.

LIEVEN DUPONT: Die praktijkgeoriënteerdheid van de opleiding, waar Tony het over heeft, is in de jaren zestig en zeventig trouwens ook gestimuleerd door een aantal studenten – het was toen nog zo'n grote groep niet – die uit de praktijk kwamen en die zeer specifieke verwachtingen hadden ten aanzien van de opleiding criminologie. Daardoor is er een zeer positieve symbiose ontstaan tussen wetenschap en praktijk.

JORIS CASSELMAN: Dat geldt zeker ook voor het domein van de gerechtelijke (geestelijke) gezondheidszorg, een domein dat verzorgd werd door mensen die

buiten de afdeling criminologie nog een belangrijke praktijk hadden, zoals Franz Baro, Herman Van de Voorde en ikzelf. De stagemogelijkheden zijn voor de inbreng vanuit de gerechtelijke geestelijke gezondheidszorg heel belangrijk geweest, alhoewel het in het begin moeizaam verliep omdat men het op bepaalde stageplaatsen wel wat moeilijk had met de specifieke thema's die criminologen begonnen aan te kaarten. Ik betreur dan ook dat in de loop der jaren de stageduur progressief is ingekort, zodat het risico toenam dat sommige stageplaatsen – ik denk bijvoorbeeld aan forensisch psychiatrische afdelingen – afhaakten. Wat spijtig is omdat de link verloren gaat met plaatsen waar onze studenten later beroepsmatig terechtkomen.

LODE WALGRAVE: Ik wil daar nog een meer algemene beschouwing aan toevoegen. Terwijl criminologie inderdaad haar wortels in de praktijk had, stel ik vast dat naarmate de Leuvense criminologie zich verder ontwikkelt, meer aanzien krijgt, internationaler wordt – je zou kunnen zeggen 'academiseert' door goede wetenschappelijke projecten uit te voeren die internationaal kunnen gepubliceerd worden – dit wel enigszins in spanning treedt met onze praktijkbetrokkenheid. Zo werd bijvoorbeeld ter gelegenheid van de laatste programmahervorming inderdaad de stage ingekrompen om meer ruimte te creëren voor methoden van wetenschappelijk onderzoek. Je kunt natuurlijk niet alles doen, maar we staan manifest voor de uitdaging om een evenwicht te behouden tussen enerzijds toch een sterke betrokkenheid op die praktijk en op wat er echt leeft en anderzijds toch het overstijgen van die praktijk om op een hoogstaand niveau wetenschappelijk bezig te zijn. Je moet namelijk ook met buitenlandse collega's kunnen blijven communiceren. Dat is een spanning waar we voor staan.

Ik zou daar nog een kritische kanttekening voor onszelf willen bij plaatsen over de academische kwaliteit van ons onderzoek. Als ik nu kijk hoe wij internationaal wegen, is er geen twijfel over dat we goed bekend zijn en goed scoren. Maar we wegen vooral door onze organisatorische kwaliteit en door de kwaliteit van onze ideeën en theorieën enzovoort. Langs de andere kant moeten we durven vaststellen dat wij hier in huis waarschijnlijk geen enkel empirisch project hebben neergezet dat echt beklijvend is geweest op het internationale niveau. Naar de toekomst toe moeten we daarover durven nadenken. We hebben enorm geïnvesteerd in het lokale, eigenlijk vooral binnen Vlaanderen, en soms wel wat verder als het er eens op aankwam. Om het eens stout te zeggen: we waren heel sterk in onze parochie. Onze inzet is echter soms wel wat ten koste gegaan van andere zaken. Maar ja, dat zijn keuzes die we gemaakt hebben, die natuurlijk ook te maken hebben met de middelen die je kunt krijgen voor onderzoek.

Beleidsgericht onderzoek: van taboe tot vanzelfsprekendheid

LODE WALGRAVE: Waarom zijn we beleidsgericht onderzoek gaan doen? Laat ons eerlijk zijn, omdat daar geld voor te vinden was. Het beleid had zelf nog geen

beleidsvisie over onderzoek. Het FWO was nog ver van ons bed. Wij hadden onze eigen programma's en onderzoeksvragen en via mensen die we kenden, gingen we daar geld voor vragen. Ons eerste onderzoek was dat fameuze onderzoek over alternatieve centra voor jongeren in Vlaanderen. De overheid moeide zich helemaal niet. We deden gewoon ons ding zonder dat bepaald werd waar dat moest uitkomen. Later is dat wel veranderd, in die mate dat ik op een bepaald moment – in de loop van de jaren negentig – systematisch geweigerd heb om nog geld van de Vlaamse Gemeenschap aan te nemen. Precies omdat ze te veel zegden wat wij moesten doen en omdat het veelal kortetermijnprojectjes waren. Ondertussen bood het FWO natuurlijk betere mogelijkheden. Wat ik mij wel ben gaan realiseren, als ik rondom mij kijk, is dat het risico erin bestaat dat het criminologisch onderzoek inderdaad helemaal 'gedomesticeerd' wordt en een uitvoerder wordt van politieke plannen. Dit terwijl in de praktijk de essentie van – zeker academisch – wetenschappelijk onderzoek natuurlijk moet zijn dat er ook 'distantie' is.

JORIS CASSELMAN: Volledig akkoord. Alles wat wij hebben kunnen realiseren rond drugsonderzoek was eigenlijk ook allemaal op de een of andere manier beleidsgebonden. In de beginfase konden wij echter veel meer doen wat we zelf wilden, terwijl later de overheid bepaalde wat zij onderzocht wilde zien. Daardoor werd het wel moeilijker om je autonoom te blijven opstellen. Hetzelfde gebeurde in feite met het onderzoek rond internering en de forensische psychiatrische afdelingen.

LODE WALGRAVE: Ik heb dat probleem zelf ooit nog aangekaart bij Herman Vandenberghe die toen onderzoekskoördinator was van de universiteit. Mijn punt was dat heel de derde geldstroom voor onderzoek bedreigd werd in zijn academische kwaliteit en dat hij daar als academische coördinator iets moest aan doen. Vandenberghe zou dat ter sprake brengen op de interuniversitaire raad, maar uiteindelijk is daar niet veel mee gebeurd. Het probleem bestaat dus nog altijd een beetje.

CYRILLE FIJNAUT: Over beleidsgericht onderzoek heb ik zo mijn opvatting. De soms gebruikte term '*embedded*' criminologie vind ik trouwens redelijk ongelukkig. Kijk bijvoorbeeld naar de onderzoekscommissies waarin ik geparticipeerd heb. Ik vind dat als de samenleving te kampen heeft met zeer grote vraagstukken – het weze een bende van Nijvel of zware misdaden in Nederland of de moord op Pim Fortuyn – dan kun je, als ze je als deskundige vragen, niet zeggen dat je daar even geen tijd voor hebt omdat je moet lesgeven. En dat heeft inderdaad te maken met een opvatting over de maatschappelijke relevantie van wetenschappelijk onderzoek. Op zo'n moment moet wetenschappelijk onderzoek ook wegen in de samenleving. Daarbij zijn er natuurlijk wel twee punten die ik wil benadrukken. Ten eerste dat je wel moet kiezen wat je wilt doen. Ze kunnen je aanbieden wat je wilt, maar je hoeft het niet op te eten, het moet wel passen in je programma. Ik ben daarbij altijd zeer secuur geweest. Ik moet er de relevantie van inzien. Ten tweede moet je altijd wel je vrijheid opeisen en duidelijkheid krijgen over de marges waarbinnen je onderzoek kan en moet gebeuren. Er mag ten slotte geen enkele twijfel bestaan over de academische status van het onderzoek.

Hoofdstuk 2

Durkheim over de evolutie van de straf

Lieven Vandekerckhove

1. Inleiding

Durkheims fundamentele rechtssociologische opvattingen, zoals die in *De la division du travail social* geëtaleerd liggen, zijn genoegzaam bekend in rechtssociologische kring. De opzet van dit werk was weliswaar niet rechtssociologisch van aard. Het was er Durkheim om te doen de rol van de arbeidsdeling in de gemeenschap te bestuderen. Volgens de meest verbreide opvatting – klassiek in de economie, maar populair tot ver daarbuiten – is de arbeidsdeling tot stand gekomen doordat de mensen de handen in elkaar hebben geslagen en de taken hebben verdeeld om ter bevrediging van steeds méér en steeds verscheidener behoeften een specialisatie te laten ontkiemen, die tot een groter arbeidsrendement moest leiden. Volgens deze theorie zijn de mensen dus gemeenschap gaan vormen om de arbeid te kunnen verdelen. In zijn magistrale studie zal Durkheim de verhouding nu juist omkeren: de gemeenschap is niet gevormd opdat de arbeid zou kunnen verdeeld worden, maar de arbeid werd verdeeld opdat de gemeenschap zou kunnen voortbestaan. Hoezeer het economisch nut ook moge gediend geweest zijn met de arbeidsdeling, volgens Durkheim is het niet daarin dat haar oorzaak en haar functies dienen gezocht te worden: “*Les services économiques qu'elle peut rendre sont peu de chose à côté de l'effet moral qu'elle produit, et sa véritable fonction est de créer entre deux ou plusieurs personnes un sentiment de solidarité*” (Durkheim, 1973 (1893): 19). Wat Durkheims werk nu ook een rechtssociologische betekenis geeft, is op de eerste plaats het feit dat hij zijn stelling over de maatschappelijke transformatie die met de arbeidsdeling gepaard gaat, gaat verifiëren door de evolutie van het recht te bestuderen, dat hij namelijk beschouwt als symbool van de (veranderende) sociale samenhang. Verandert de sociale samenhang, dan moet deze verandering in het uiterlijk symbool van deze samenhang, het recht dus, waargenomen kunnen worden. De sociale samenhang komt immers niet in het recht tot stand, wordt er ook niet door gestuurd, *maar ligt in het recht weerspiegeld*: “*La vie générale de la société ne peut s'étendre sur un point sans que la vie juridique s'y étende en même temps et dans le même rapport. Nous pouvons donc être certains de trouver reflétées dans le droit toutes les variétés essentielles de la solidarité sociale*” (Durkheim, 1973 (1893): 29). Met andere woorden, het recht stuurt de maatschappelijke evolutie niet, het wordt zélf door deze evolutie gestuurd.

Veel minder aandacht is ooit gegaan naar een opstel dat Durkheim enkele jaren later gepubliceerd heeft over de evolutie van het *strafrecht* (Durkheim, 1899-1900). In deze publicatie is Durkheim veel verder gegaan in de theoretische uitbouw van een sociologisch inzicht dan in zijn opvattingen over het civiele recht, want hij komt in dat opstel zowaar tot de formulering van een wetenschappelijke wetmatigheid in de evolutie van het strafrecht. Daarom lijkt het ons passend om uitgerekend in het *liber amicorum* van een criminoloog, onze goede collega Johan Goethals, Durkheims inzichten op dit gebied voor te stellen. We zullen dat doen onder de vorm van een synopsis of adaptatie, waarbij we dus zo dicht mogelijk bij Durkheims eigen tekst zullen blijven, met behoud ook van de oorspronkelijke opbouw van zijn gedachtegang.

2. Deux lois de l'évolution pénale

Durkheims uitgangspunt om de sociologische wetmatigheid te achterhalen die aan de evolutie van de straf ten grondslag ligt, is de vaststelling dat de straf in de loop der tijden een tweevoudige wijziging heeft ondergaan: een kwantitatieve en een kwalitatieve wijziging. Elk van deze veranderingen drukt een specifieke wetmatigheid uit.

2.1 Eerste wet: “De intensiteit van de straf is groter naarmate de samenleving van een lager type is en naarmate de centrale macht absoluiter is”

2.1.1 Naarmate de samenleving van een lager type is

Het classificatiecriterium voor de ordening van maatschappijtypes heeft Durkheim toegelicht in het vierde hoofdstuk van zijn *Les règles de la méthode sociologique* (Durkheim, 1963 (1895): 76-88). Of een samenleving van een hoger dan wel lager type is, achterhaalt men door na te gaan of ze in mindere of meerdere mate is samengesteld en of ze – bij gelijke samenstellingsgraad – in mindere of meerdere mate georganiseerd is. De eenvoudigst denkbare gemeenschap is volgens Durkheim de *horde*, omdat deze geen simpeler gemeenschap meer omvat dan haarzelf: “*Le mot de simplicité n’a de sens défini que s’il signifie une absence complète de parties*” (Durkheim, 1963 (1895): 82). Welnu, de horde – “*qu’elle soit conçue comme une réalité historique ou comme un postulat de la science*” (Durkheim, 1963 (1895): 83) – is “*un agrégat social qui ne comprend et n’a jamais compris dans son sein aucun autre agrégat plus élémentaire, mais qui se résout immédiatement en individus. Ceux-ci ne forment pas, à l’intérieur du groupe total, des groupes spéciaux et différents du précédent, ils sont juxtaposés atomiquement*” (Durkheim, 1963 (1895): 82). De horde constitueert dus voor de leden ervan de totale gemeenschap; valt het sociale leven in de horde stil, dan rest alleen nog een verzameling van individuen. Verruimt evenwel het gemeenschapsleven in de horde, waarbij deze zelf een sociaal segment wordt in plaats van de totale gemeenschap te zijn, dan wordt ze de *clan*.

Voor een empirische toetsing van zijn eerste wet laat Durkheim tal van historische samenlevingen de revue passeren. In heel veel oude, relatief eenvoudige gemeenschappen vormde de eenvoudige terechtstelling niet de zwaarste straf. Voor wat er als de afschuwelijkste misdrijven beschouwd werd, werd de doodstraf ook aangevuld met allerlei folteringën die de straf nog afgrijselijker moesten maken. Bij diezelfde volkeren werd er ook kwistig omgesprongen met de eenvoudige doodstraf. Van het oude Griekenland zegt Durkheim dat het nooit de verruiming van het sociale leven gekend heeft, die het oude Rome heeft meegemaakt. Want hoewel de bestuursbevoegdheid er zich mettertijd is gaan concentreren in de *politeia* (het bestuur van de Griekse *polis* of stadsstaat), zag hij in Athene nog een vrij archaïsche vorm van de stadsstaat, omdat de maatschappelijke organisatie op clan-basis (de *fratriëen*) er nooit helemaal verdween. In Rome daarentegen heeft het gemeenschapsleven een veel geprononceerder schaalvergroting meegemaakt. In Rome zag Durkheim dan ook een veel zuiverder vertegenwoordiger van de stadsstaat, omdat de *curies* en de '*gentes*' er al vrij vroeg hun sociaal-organisatorische betekenis verloren. Het gemeenschapsleven groeide er gestaag boven de grenzen van op afstammingsprincipes gebaseerde sociale verbanden uit en parallel daaraan ontwikkelde zich ook veel geprononceerder een duurzame politieke organisatie. Welnu, dat de strafrechtspleging ook veel strenger was in Athene dan in Rome, toont Durkheim op velerlei wijzen aan.

2.1.2 *Naarmate de centrale macht absoluter is*

De bestuursmacht noemt Durkheim absoluut als ze in geen enkel andere sociale functie een tegengewicht vindt en er effectief door aan banden gelegd wordt. De min of méér volledige vereniging van alle bestuurlijke functies van de gemeenschap in één en dezelfde hand zal dus zulke absolute macht doen ontstaan.

Durkheim wijst erop dat de absoluteitheid van de centrale machtoefening niet samenhangt met de ontwikkelingsgraad van de samenleving. Een absoluut bestuur kan zowel over een uiterst eenvoudige (dus lager gerangschikte) gemeenschap gevoerd worden als over een zeer complexe (en daarom hogere) gemeenschap. Omgekeerd kan eenzelfde volk van een absoluut bestuur overgaan naar een heel ander bestuur, terwijl daarom nog niet het gemeenschapstype verandert dat bij dat volk tot stand gekomen is: "*Une même société ne peut pas changer d'espèce pendant la durée de son existence individuelle*" (Durkheim, 1899-1900: 69). De twee factoren die de evolutie van de straf bepalen (de aard van het gemeenschapstype en de aard van het bestuursorgaan) dienen daarom zorgvuldig onderscheiden te worden, want ze laten onafhankelijk van elkaar hun invloed gelden (soms zelfs in tegengestelde zin).

Enkele historische feiten ter ondersteuning van die these: wanneer onder de Romeinse keizers de macht absolutistische trekken begon te vertonen, begon ook in Rome de strafwet te verzwaken. Bij de overgang van de stadsstaat naar de christelijke maatschappijen evolueerde de straf volgens dezelfde wet: de strafwet werd veel zachter dan in de voorafgaande maatschappijtypes. Doch wanneer de koninklijke macht zich vanaf de 14de eeuw steviger begon te vestigen, werd het strafrecht ook weer strenger. Het hoogtepunt van de absolute monarchie werd ook het hoogtepunt van de repressie.

2.2 Tweede wet: “De vrijheidsberovende straf, voor een periode die varieert naar de ernst van het misdrijf, wordt hoe langer hoe méér het normale type van repressie”

Weer overloopt Durkheim in vogelvlucht de strafrechtsgeschiedenis om zijn stelling te adstrueren. Hij stelt dat de gevangenisstraf praktisch niet voorkwam in de lagere samenlevingen. Pas in de stadsstaat dook die straf op en dan nog pas goed in Rome, dat – zoals al eerder vermeld – volgens Durkheim een veel zuiverder voorbeeld van de stadsstaat was dan Athene. Doch de hechtenis was in de stadsstaat oorspronkelijk zelfs geen specifieke straf, verbonden met een specifiek misdrijf; hechtenis was de toepassing van een zuiver administratieve maatregel, die in hoofdzaak werd genomen om in sommige gevallen te verhinderen dat het strafrechtelijk onderzoek belemmerd zou worden en in bijkomende orde ook om te verhinderen dat een veroordeelde de (dood)straf zou ontlopen. In Athene kwam de gevangenisstraf wel voor (meerdere Griekse auteurs verwijzen ernaar), doch ze zou er niettemin nog maar weinig ontwikkeld geweest zijn. Meestal was de gevangenis er, zoals later in Rome, een oord van preventieve hechtenis. In Rome werd gevangenzetting naderhand wel degelijk een straf, maar ze werd er volgens Durkheim maar zelden toegepast, behalve voor slaven, soldaten en acteurs. Slechts in de christelijke samenleving kwam de gevangenisstraf ten volle tot ontwikkeling. Vrij vroeg al verwees de Kerk sommige misdadigers tijdelijk of voor het leven naar een klooster. Van daar ging de praktijk over in het seculiere recht. Omdat de gevangenzetting echter tegelijk ook als administratieve maatregel werd aangewend, bleef het strafkarakter ervan lange tijd niet eenduidig. Pas in de 18de eeuw groeide de consensus dat gevangenzetting in bepaalde gevallen onomwonden als strafsancie kon gelden. Met de (Franse) strafwet van 1791 werd zij volgens Durkheim zelfs de kern van het repressief systeem.

3. Verklaring van de tweede wet

Waarom de gevangenis niet voorkomt in de lagere samenlevingen, is volgens Durkheim makkelijk te begrijpen: ze beantwoordt er namelijk aan geen enkele behoefte. De verantwoordelijkheid is er immers collectief. Als er een misdrijf begaan wordt, dient niet alléén de schuldige gestraft te worden, doch – mét hem of, bij zijn ontstentenis, in de plaats van hem – de clan waarvan hij deel uitmaakt. Er is dus geen reden om de vermoedelijke dader van een misdrijf onder toezicht te plaatsen, want zelfs indien hij zou verdwijnen, laat hij altijd borgen achter. Dit verandert naarmate de samenleving ‘verdicht’: naarmate de elementaire groepen hun relatieve autonomie verliezen en in de ‘totale massa’ opgaan, dat wil zeggen naarmate de sociale horizon verruimt en het gemeenschapsleven de grenzen doorbreekt van relatief kleine en autonome entiteiten, wint het individu aan betekenis en breekt, correlatief daarmee, de mogelijkheid én de noodzaak af van het individu om zich als het ware in de schoot van de gemeenschap te verliezen. Het individu ontwikkelt tot méér zelfstandige, méér vrije, maar dan ook méér verantwoordelijke een-

heid van het alsmear complexer wordende sociale organisme. Ook de verantwoordelijkheid voor een misdrijf verschuift in deze evolutie van de schouders van de collectiviteit, waarmee het individu weleer versmolten was, naar de schouders van de individuele delinquent. Dit impliceert dat maatregelen noodzakelijk werden om te verhinderen dat de straf ontdoken werd door de vlucht van de schuldige.

En dan brengt Durkheim een wel erg pertinente opmerking in: om een instelling, i.c. het gevangeniswezen, te verklaren, volstaat het niet aan te tonen dat ze beantwoordt aan een behoefte op het ogenblik dat ze verschijnt. Want uit het feit dat ze wenselijk is, volgt nog niet dat ze ook mogelijk is. Een behoefte, hoe sterk ook, kan niet uit het niets de middelen creëren voor haar bevrediging. Het is niet omdat de gevangenis een nuttig instrument werd voor de gemeenschap, dat men er ook ging aan denken er één te bouwen. De verschijning van de gevangenis was volgens Durkheim maar mogelijk omdat er in de samenlevingen die de schaal van de clan waren ontgroeid, ten behoeve van de machthebbers gebouwen ontstonden, die voldoende ruimte boden, eventueel militair bewaakt werden, in functie van de meer uitgebreide en permanente diensten die er verleend werden. Hoe groter de autoriteit van de bewoners, hoe opvallender die huizen zich van de andere onderscheidden. Ze kregen allure, werden beschermd achter steeds hogere muren en steeds diepere wallen. Het feit dat de gevangenis bijvoorbeeld vaak verscheen in de schaduw van het koninklijk paleis, in het kasteel van de heer of in de toren van de stadsmuren, doet vermoeden dat ze inderdaad op die manier tot stand gekomen is. En eenmaal opgericht, vooralsnog als instrument van preventieve hechtenis, nam de hechtenis snel een repressief karakter aan. Wie in de nor kwam, was verdacht, meestal van een zwaar misdrijf. Dit nodigde niet uit tot een welwillende bejegening; integendeel, de verdachte werd aan een streng regime onderworpen, waardoor men het verblijf in zulke ruimtes snel als een straf is gaan beschouwen.

Dat uiteindelijk de gevangenisstraf het zwaartepunt werd van het bestraffingssysteem, kan volgens Durkheim verklaard worden aan de hand van de tweede wet die hij geformuleerd heeft. Deze wet voorspelt een kwantitatieve verandering van het straffen (een verzwaring of een verzachting van de straf) in functie van de organisatiegraad van de samenleving enerzijds en van het meer of minder absolutistisch karakter van de machtsuitoefening anderzijds. In onze méér complexe gemeenschap, die allesbehalve absolutistisch bestuurd wordt, is de intensiteit van de straf gewoon niet meer vergelijkbaar met de strafpraktijk in de lagere en/of de absolutistisch bestuurd gemeenschappen. Vermits de zwaarste straffen het eerst een verzachting lieten zien (de doodstraf, bijvoorbeeld, werd steeds minder pijnlijk aangedikt, naderhand helemaal niet meer verergerd en steeds minder toepasselijk geacht; en met de verminkingen gebeurde hetzelfde), dienden de lichtere straffen méér ontwikkeld te worden om het hiaat te vullen dat door de verzachting en zelfs de verdwijning van de zwaarste straffen ontstaan was. Voor de diverse modaliteiten van de detentie lag de toekomst dan ondubbelzinnig open: ze waren de natuurlijke vervangers van de andere straffen. Anderzijds moesten ze diezelfde verzachtende trend ondergaan waardoor ze zo centraal waren gekomen. We zien dan ook dat ze

progressief van alle supplementaire deprivaties ontdaan werden, om tot zuivere vrijheidsberoving herleid te worden. De enige gradatie die er nog in gehandhaafd wordt, ligt in de duur van deze vrijheidsberoving.

Ons eigen onderzoek naar de plaats van de gevangenis in het oude Rome liet zien dat Durkheim toch even de bal mislaat en wel omdat hij één historiografische fout heeft gemaakt: de preventieve hechtenis vormde níét de oorspronkelijke verschijningsvorm van de gevangenzetting in het oude Rome (Vandekerckhove, 1989). *Primo*, het eerste detinerend overheidsoptreden was als de toepassing van een puur administratieve sanctie die door de overheid werd toegepast om de ongehoorzame of weerspannige burger tot volgzaamheid te dwingen. Dit had niets te maken met de strafvervolging en nog minder met de strafuitvoering: het dwangrecht was niet gericht tegen een delinquent (ongehoorzaamheid vormde geen delict) en was dus geen jurisdictionele, doch een administratieve bevoegdheid. De hechtenis vormde één van de dwangmiddelen waarover de magistraat beschikte om zijn gezag te doen respecteren. Welnu, het is dit dwangmiddel dat naderhand door de magistraat werd toegepast ten titel van verzekerde bewaring: om te verhinderen dat de beschuldigde de openbare strafprocedure tegen hem zou ontlopen door de benen te nemen. Aan de gevangenzetting als strafsancie ging dus in het oude Rome de publieke gevangenzetting onder een *tweevoudige* gedaante vooraf: als dwangmaatregel om iemand tot gehoorzaamheid te bewegen en – in het verlengde daarvan – als bewaking van een beschuldigde, respectievelijk veroordeelde, om diens vlucht te voorkomen. *Secundo*, nog eerder dan de coërcitieve detentiepraktijk van de overheid bestond in Rome de *private* coërcitieve detentiepraktijk. De *private* kerker (*carcer privatus*) werd vooral gebruikt voor de opsluiting van weerspannige slaven, doch ook door *private* schuldeisers die op die manier hun onwillige schuldenaars tot aflossen van de schuld wilden dwingen.

Deze historiografische fout heeft op haar beurt Durkheim tot een problematische re-denering gebracht. Volgens hem kon de idee zelf om een publieke gevangenis te bouwen de Romeinse overheid slechts aangereikt worden door de omstandigheid dat op het ogenblik dat er objectief een behoefte aan publieke detentie ontstond, er tegelijk ook gebouwen bestonden die daarvoor dienstig konden zijn (waardoor de overheid als het ware de idee van publieke hechtenis in het oor werd geblazen). Dat lijkt toch wat ver gezocht als men weet dat detentie al eeuwen een bestaande praktijk was in het *private* maatschappelijke verkeer. Het lijkt veel logischer dat deze bestaande praktijk hier als voorbeeld gold voor de overheid. Doch er is meer: niet alleen is het logisch dat de overheid door het voorbeeld van de *private* gevangenzetting geïnspireerd werd toen de gevangenzetting ook voor haar een nuttige maatregel werd; ze had er daarenboven ook een heel ander belang bij om deze *private* praktijk te accapareren. Door namelijk de *vincula privata* in te perken en uiteindelijk te verbieden (reeds in de 4de eeuw voor Christus werd de *Lex Poetelia* afgekondigd om de praktijk van de *private* gevangenzetting in te dijken en te milderen), om dan de *vincula publica* in een nieuwe ordening van de strafuitvoering in te bouwen, slaagde de overheid erin om greep te krijgen op het eigenmachtig opsluiten van burgers door burgers – slaagde ze er met andere woorden in om *het staatsgezag steviger te vestigen*.

Er zij evenwel uitdrukkelijk gesteld dat de historiografische fout in Durkheims voorstelling van zaken niet van aard is om zijn stelling tegen te spreken, dat namelijk de groeiende noodzaak van de openbare detentie zich onoverkomelijk ontwikkelde in het spoor van de maatschappelijke evolutie naar individualisering van de strafrechtelijke aansprakelijkheid *als gevolg van de organisatorische ontwikkeling van het samenleven*. Voor de argumentatie dienaangaande verwijzen we naar onze publicatie daarover (Vandekerckhove, 1989: 53-56).

4. Verklaring van de eerste wet

De verzachting van de straffen die plaatsgrijpt naarmate men van lagere naar hogere maatschappijtypes overgaat, is volgens Durkheim niet te wijten aan de parallelle (en weliswaar reële) verzachting van de zeden. Want indien dat zo zou zijn, dan zouden de toegenomen gevoeligheden ons tegelijk ook de onmenselijkheid van sommige misdrijven als des te verfoeilijker doen ervaren en dus tot een *strengere* in plaats van tot een mildere bestraffing ervan moeten leiden. De verzachting van de straffen wordt op de eerste plaats veroorzaakt doordat bij de overgang van de lagere naar de hogere maatschappijtypes het moreel bewustzijn een andere inhoud krijgt. Dat wil zeggen dat een ander soort van handelingen, die ook minder laakbaar zijn, het veld van de criminaliteit gaat bestrijken. In de lagere samenlevingen wordt bijna het hele strafrecht ingenomen door wat Durkheim "*la criminalité religieuse*" noemt. Dat zijn bovenal de aanslagen tegen de religie, doch meer algemeen alle *aanslagen tegen een collectief goed* (het openbaar gezag en zijn vertegenwoordigers, de zeden, de tradities, enzovoort). In de lagere samenlevingen bestaat de criminaliteit er bijna uitsluitend in, niét deel te nemen aan de cultus, rituele verboden te negeren, tegen de voorvaderlijke zeden in te gaan, enzovoort. Doch naarmate de maatschappelijke evolutie verder gaat, verliezen dergelijke handelingen hun crimineel karakter en worden ze in de galerij van misdrijven vervangen door wat Durkheim dan "*la criminalité humaine*" noemt: *handelingen die alléén individuele belangen schaden* (moord, diefstal, bedrog, enzovoort).

Punt is nu dat de collectieve gevoelens die door de 'religieuze criminaliteit' gekwetst worden, *ten tweevoudige titel* collectief zijn. Juist daarom roept de kwetsing van deze gevoelens zo veel méér toorn op en wordt die kwetsing dus zo veel strenger bestraft. Immers, zulke gevoelens hebben de collectiviteit als *subject* (ze worden gekoesterd door het gros van de gemeenschap), maar ze hebben daarenboven een collectief goed tot *object* (ze schaden een collectief belang). Het kwetsen van deze gevoelens is een daad van heiligschennis. Het medevoelen met de schuldige weegt niet op tegen de ergernis om zijn optreden. Het kwetsen van deze gevoelens is dus veel erger dan het kwetsen van de gevoelens die het individu tot object hebben en daarom lokt de 'mensgerichte criminaliteit' niet dezelfde strenge bestraffing uit.

Een tweede element in de verklaring van de mildering van de straffen hangt samen met – hoewel Durkheim die term niet gebruikt – de democratisering van het bestuur. De absolutistische machtsvorm verleent als vanzelf aan de machthebber een bijna bovenmenselijk aureool: hij verschijnt als een soort godheid. De religieuze sfeer waarin de absolute macht baadt (wordt van de machthebber zelf al geen speciale godheid gemaakt, zijn macht wordt in elk geval als een emanatie van de goddelijke macht gezien), lokt een veel strengere repressie van elke aanslag op die macht uit dan het geval is in een samenleving met een minder geconcentreerd gezag. Omdat de wetten er doorgaans gezien worden als een emanatie van de wil van de machthebber, zijn de inbreuken op die wetten geen gewone delicten, maar heiligschennis. In dergelijke omstandigheden, aldus Durkheim, worden de misdrijven dan ook gemiddeld zwaarder bestraft.

5. Tot slot

Tot slot stelt Durkheim de vraag aan de orde of in het licht van de regelmaat waarmee de repressie blijkt te verzachten naarmate de samenleving verder evolueert, men uiteindelijk ook bij de verdwijning van de straf zal uitkomen. Als men de ware betekenis van de geformuleerde wetmatigheid begrijpt, zegt hij, zal men inzien dat dit niet zal gebeuren. Weliswaar werden (en worden) de straffen milder naarmate de “*criminalité humaine*” de “*criminalité religieuse*” is gaan (en gaat) opsorpen, maar aan dit proces komt ooit een einde. Ooit zal het strafrecht alléén nog bestaan uit de beteugeling van aanslagen tegen de persoon. Méér nog, volgens Durkheim zal de lijst van handelingen die in dit perspectief gecriminaliseerd worden, alléén maar langer worden en het crimineel karakter ervan zelfs sterker. Immers, vormen van bedrog en ongerechtigheid, die gisteren nog het collectief geweten min of meer onverschillig lieten, doen dit vandaag revolteren en Durkheim ziet deze sensibiliteit in de toekomst alleen maar toenemen. Dat de scope van de collectieve toorn daarbij zelfs zó zou verbreden, dat niet alleen het leed dat de medemens wordt aangedaan, maar bij uitbreiding ook het leed dat diens vriend, het dier, wordt aangedaan, het collectieve geweten ooit zo zeer zou gaan beroeren dat ook dierenmishandeling in het register van de criminaliteit zou glijden, is een ontwikkeling die Durkheim gegarandeerd nooit zal bevroed hebben.

BIBLIOGRAFIE

- Durkheim, E. (1963 (1895)). *Les règles de la méthode sociologique*. Parijs: Presses Universitaires de France.
- Durkheim, E. (1899-1900). Deux Lois de l'évolution pénale. *Année Sociologique*, 4, 65-95.
- Durkheim, E. (1973 (1893)). *De la division du travail social*. Parijs: Presses Universitaires de France.
- Vandekerckhove, L. (1989). *Over het ontstaan van de gevangenisstraf. Een kijk op het oude Rome*. Leuven: Acco.

Hoofdstuk 3

Hoe de criminologie zich laaft aan de sociologie: de (vrijheids)straf als illustratie

Tom Daems en Luc Robert

De sociologie vormt van oudsher één van de moederdisciplines van de criminologie. Anders dan op het Europese continent, waar de criminologie vooral ondergebracht wordt in rechtsfaculteiten, vinden Angelsaksische criminologen vaak hun onderkomen in departementen sociologie. Dit is ook niet zo verwonderlijk: allereerste onderzoeksthema's die vallen binnen het domein van de criminologie als wetenschap gericht op de studie van (volgens de klassieke definitie van Edwin Sutherland) *making laws, breaking laws* en *reacting toward the breaking of laws*, hebben baat bij een sociologische invalshoek.

In deze bijdrage illustreren we dit voor het thema van de (vrijheids)straf – een thema dat al zeer lang een voornaam studieobject is in sociologische analyses.

Dit hoofdstuk valt uiteen in twee delen: eerst gaan we in op een discussiepoint in het gevangenis sociologisch onderzoek, waarna vervolgens enkele ontwikkelingen in de bestraffings sociologie worden besproken.

1. Opsluiting bekijken met een sociologische bril

Het hoeft niet te verbazen dat de gevangenis al geruime tijd sociologische aandacht geniet. Immers, “[b]oth as an institution within society, and one with its own social world, the prison illustrates many of the discipline’s primary concerns: power, inequality, order, conflict and socialization.” (Crewe, 2007: 123). Dit maakt de gevangenis een zeer interessant onderwerp voor sociologisch onderzoek.

Hoe uiteindelijk de gevangenis met sociologische bril bekeken wordt en welk soort analyse eruit volgt, hangt af van de onderzoeker zelf, de doelen van diens onderzoek, daaraan gekoppelde verwachtingen en – vooral ook – de invulling van

sociologie. De ene onderzoeker ziet de gevangenis als een instelling van waaruit de bredere samenleving kan bestudeerd worden, de gevangenis als *typisch* of *illustratief* voor de samenleving. Zo schreef Jacobs (1983: 17) dat “*who is sent to prison, the deprivations that are imposed, and the authority vested in the custodians reveal much about a society’s values, its distribution of power, and its system of legal rights and obligations*”. Anderen zien de gevangenis dan weer als *exemplarisch* voor (ontwikkelingen in) de samenleving. Zo is voor Bauman de Amerikaanse *maximum security* gevangenis van Pelican Bay “*a laboratory of the ‘globalized’ [...] society, where the techniques of space-confinement of the rejects and waste of globalization are tested and their limits are explored*” (2000: 212).

In bepaalde zin zijn er dus evenveel gevangenissociologische insteken mogelijk als er diverse sociologische uitgangspunten bestaan: theoretisch en/of empirisch, deductief en/of inductief, vanuit één gevestigde traditie of in navolging of toepassing van één auteur, dan wel vanuit meerdere perspectieven, enzovoort. Overzichten van gevangenissociologisch onderzoek belichten geen sociologische perspectieven, maar thema’s, zoals onder meer de functies van opsluiting, de gedetineerdenpopulatie, het gevangenispersoneel, de gevangenis als samenleving en de gevangenis in de samenleving (zie bijvoorbeeld Combessie, 2004; Matthews, 1999). We belichten hieronder een discussie over gevangenissen waaraan sociologen een belangrijke bijdrage hebben geleverd.

1.1 De gevangenis, een institutie sui generis?

Wie het empirisch gevangenisonderzoek uit het verleden leest, krijgt soms de indruk dat wat de zogenaamde ‘primitieve culturen’ waren voor sociale en culturele antropologen, de gevangenis was voor sociologen. De gevangenis als sociale institutie bood en biedt mogelijkheden om menselijk gedrag in een specifieke setting te bestuderen, vroeger soms vanuit de premisse dat gedragingen in opsluiting, toch minstens langs de kant van gedetineerden, min of meer los stonden van de bredere samenleving.

Wellicht de meest geciteerde gevangenissociologische studie vermeldt dit uitgangspunt zeer expliciet: “*custody is many individuals bound together for long intervals*”, wat overheen de tijd “*must inevitably give rise to a social system*” met eigen geplogenheden – “*the prison as a society within a society*” (Sykes, 1958: xii). Het werk van Sykes legde de fundamenteën van het ‘deprivatiemodel’, een verklaringsmodel voor het gedrag van gedetineerden dat hoofdzakelijk gebaseerd is op kenmerken van opsluiting. De gevangenis als doorleefde ervaring gaat hand in hand met enkele “*pains of imprisonment*”, deprivaties eigen aan opsluiting, waarop gedetineerden als personen en als groep een antwoord zoeken. Mensen gaan zich anders gedragen, met relatief eigen rollen in de gevangenis en met een gedeelde ‘code’ die dienst doet als het sociale cement dat gedetineerden in één blok verenigt tegen de macht van de gevangenisautoriteit, in hoofdzaak de be-

wakers (Sykes & Messinger, 1960). Veeleer dan overgeleverd te zijn aan de ‘totale macht’ van de overheid, vormt de samenhang van gedetineerden een tegenmacht die – hoe paradoxaal dat ook moge klinken – voor de bewakers van levensbelang is om stabiliteit en orde te bereiken en te behouden (de “*defects of total power*”). Zonder medewerking van de gedetineerden zou de gevangenis grote problemen ervaren op het vlak van orde, een toestand die Sykes aanduidt als “*cracks in the monolith*”, barsten in de officiële totale macht van de overheid (Sykes, 1958). Ook Goffmans werk *Asylums* (1961) vertrok vanuit de idee dat de gevangenis een relatief afgescheiden sociaal systeem was, één vorm van een “*total institution*” (net zoals onder andere kloosters). Goffmans werk betrof geen gevangenisstudie (hij onderzocht een psychiatrische instelling), maar wierp niettemin enkele zeer boeiende ideeën en concepten op die tot op vandaag vaak aangewend worden om de gevangeniservaring te bekijken. Zo omschreef hij het begin van opsluiting als een zeer pijnlijk gebeuren dat leidt tot een “*mortification of self*”, waarbij de persoon van alle eerdere sociaal belangrijke kenmerken en rollen ontdaan wordt – “*role stripping*” (Goffman, 1961: 14). Tevens besprak hij meerdere aanpassingsstrategieën van gedetineerden om te kunnen omgaan met hun opsluiting (onder andere ‘kolonisering’ door de instelling, “*playing it cool*”...). Sociologisch onderzoek leidde al snel tot een veelvoud van geïdentificeerde aanpassingstypen of aanpassingsstrategieën, inclusief verzetsstrategieën. Zo stelde de Noorse criminoloog Mathiesen bijvoorbeeld dat sommige gedetineerden een strategie van “*censoriousness*” hanteren: gedetineerden bekritisieren gevangenispersoneel “*for not following, in their behaviour, principles that are established as correct within the social system in question*” (Mathiesen, 1965: 23). De ‘ondergeschiedte’ gedetineerden kritiseren en ondergraven de institutionele autoriteit via kritiek op de ‘vertegenwoordigers’ van de institutie (het gevangenispersoneel), een verzetsstrategie waarbij de autoriteit en de macht van het personeel via een vertaling in termen van verwachtingen van de gedetineerden omgebogen en gebruikt worden tegen de overheid. Het formele aspect van opsluiting moet dus mee in beschouwing genomen worden, zeker als het een sterk gereguleerde instelling als de gevangenis betreft: menselijk gedrag kan wel degelijk (minstens gedeeltelijk) beïnvloed of gestuurd worden door de institutionele opzet van een gevangenis. Allerhande regels spelen op het gedrag van gedetineerden in, met als één van de doelen institutionele stabiliteit en orde. De voorbeelden zijn legio, gaande van een discretionaire regimebedeling in een gevangenis (Peters, 1976) tot beslissingen inzake invrijheidstelling (bijvoorbeeld Waller, 1972). Onderzoek heeft de voorbije decennia onder andere gewezen op de controledimensies van dit soort institutionele logica met allerhande onbedoelde gevolgen, waaronder schijn aanpassingen. Daartegenover staat dat een als goed – ‘waarde(n)vol’ – ervaren regime (op dimensies zoals respect, steun, vertrouwen, veiligheid, ...) bijdraagt tot een beter psychosociaal welzijn bij gedetineerden én bij gevangenispersoneel, wat op zich de stabiliteit van gevangenissen verhoogt en sommige vormen van detentieschade kan tegengaan (Liebling, 2004).

1.2 ‘Poreuze muren’: gevangenis en samenleving

Het duurde niet lang vooraleer het deprivatiemodel kritieken kreeg toegeworpen. Irwin en Cressey trokken al in 1962 van leer tegen Sykes, Goffman en anderen die het deprivatiemodel aanhingen: hun kritiek betrof enerzijds dat de focus op de gevangenis als oorsprong van gedragingen (soms ook de “*indigenous origin*”-verklaring genoemd) overdreven werd, anderzijds stelden ze dat “*observers have overlooked the dramatic effect that external behavior patterns have on the conduct of inmates in any given prison*” (Irwin & Cressey, 1962: 145). Wat zij voorstonden, was een opentrekken van aandacht voor de achtergrond en persoonlijke geschiedenis van gedetineerden, hun ‘latente cultuur’ en waarden, waarbij gedragingen in de gevangenis geplaatst werden in gedragspatronen en levensstijlen die mee werden binnengebracht – vandaar dat vaak gesproken wordt van het importmodel. Zo wijzen zij op het bestaan van meerdere subculturen in de gevangenis, op zich al een reflectie van verschillen in waarden. Gedetineerden in één van die subculturen, de “*thief subculture*”, hebben volgens hen referentiegroepen zowel binnen als buiten de gevangenis en zoeken status in “*the broader criminal world of which prison is only a part*” (Irwin & Cressey, 1962: 148). De gevangenis wordt daarmee figuurlijk opengemaakt; de buitenwereld komt binnen en blijft in relatie met wat achter de tralies gebeurt.

Een andere klassieke referentie naar het importmodel betreft de studie van Jacobs. Hij verrichtte een sociologische en historische studie van de gevangenis van Stateville, waarbij hij haar interne veranderingen in samenhang bestudeerde met sociale verschuivingen die gedurende een halve eeuw plaatsvonden. Hij omschreef de gevangenis als “*an organization in action, in dynamic relationship with its political, moral, and institutional environments*” (Jacobs, 1977: 11) en stelde onder meer verschuivingen in autoriteit vast, die voor hem gekoppeld waren aan ontwikkelingen in de bredere samenleving. In het kielzog van deze auteurs nam de aandacht voor de interactie tussen gevangenis en samenleving toe.

De discussie tussen deprivatie- en importverklaringen kleurt al sinds de jaren zestig het gevangenisonderzoek, met uitlopers tot op vandaag. Met empirische studies die aantonen dat elementen van beide verklaringen meespelen, lijkt er geleidelijk aan een consensus te ontstaan in de richting van een synthese of integratie van verklaringen (bijvoorbeeld Thomas, 1977; Grapendaal, 1990; Vandebosch, 2002; Dhimi, Ayton & Loewenstein, 2007).

De toegenomen aandacht voor verbindingen tussen en dwarsdoorsneden van samenleving en gevangenis leidde tot tal van nieuwe inzichten, ook breder dan louter de organisatie van de gevangenis of het gedrag van gedetineerden. Zo werd vastgesteld dat “*for some sections of society the prospect of spending some time in prison is simply a fact of life*” (Coyle, 2005). De gevangenis is dus voor bepaalde bevolkingsgroepen een onderdeel van het leven geworden (zie ook Wacquant, 2001, die in dat opzicht spreekt van een soort van kruisbestuiving tussen getto en gevangenis). De gevangenis als instelling en de gevangenisstraf zijn voor velen dus in een bepaalde

zin ‘genormaliseerd’ – norm(aal) geworden (Robert, 2007). Als opsluiting voor bepaalde doorgaans achtergestelde sociale groepen een integraal onderdeel uitmaakt van het leven, dan blijft dat wellicht niet zonder gevolgen voor de beleving van opsluiting. De beleving van opsluiting is dus een relatief gebeuren, in samenhang met de omstandigheden buiten, wat inschattingen over de ervaren zwaarte ervan (Downes spreekt van de ‘diepte’ van opsluiting, 1988: 166) zeer moeilijk maakt. In de literatuur is de hypothese de afgelopen jaren al enkele malen opgeworpen dat de gevangenisstraf (binnen bepaalde grenzen) haar “*punitive bite*” lijkt verloren te hebben (in vergelijking met gemeenschapsstraffen). Zo bijvoorbeeld werd bij een “*real life*”-experiment dat plaatsvond in de VS veroordeelden de levensechte keuze gegeven tussen één jaar opsluiting of drie jaar een *intensive supervision program* in de gemeenschap, waarbij één op drie veroordeelden koos voor opsluiting in de gevangenis (Petersilia, 1990). Eén van de belangrijke verklaringen voor die keuze, aldus Petersilia, is dat “*for most people who go to prison, the conditions inside are not all that different from the conditions outside*” (Petersilia, 1990: 24). Dergelijke bevindingen roepen veel vragen op, ook betreffende normatieve kwesties zoals de doelen van de gevangenisstraf en leveren een deel van het materiaal aan voor discussies in de bestraffingssociologie.

2. De bestraffingssociologie

Terwijl de gevangenis sociologie zich vooral richt op het leven achter tralies, bestudeert de bestraffings sociologie diezelfde gevangenis (evenals andere strafvormen) binnen een ruimer veld van maatschappelijke krachten. De functies die bestraffing vervult, de effecten die ze produceert en de betekenissen die ze communiceert, staan daarbij centraal (Garland, 1990a). Een dergelijke sociologische kijk op bestraffing is in enkele decennia uitgegroeid tot een uiterst populaire invalshoek binnen de criminologie. Het was ooit anders. Pakweg een halve eeuw geleden klaagde Donald Cressey (1955) nog over het gebrek aan aandacht voor bestraffing. In zijn gebald overzicht passeerden in vogelvlucht de denkbeelden de revue van sleutelfiguren zoals Sutherland, Rusche, Ranulf, Durkheim en Sorokin, maar de balans was zijns inziens bijzonder mager. Cressey deed daarom een warme oproep – in het bijzonder aan de criminologie – om naast aandacht voor *making laws* en *breaking laws* ook een blik te werpen op *reacting toward the breaking of laws*.

2.1 Het revisionisme: de kritische kijk op het straf- en controleapparaat

Cresseys wens zou uiteindelijk in vervulling gaan. Dit was echter eerder te wijten aan de tijdgeest dan aan de inherente overtuigingskracht van zijn pleidooi. Vanaf einde jaren zestig tot ongeveer midden jaren tachtig verscheen een hele reeks zoge-

naamde revisionistische studies over bestrafing en sociale controle.¹ Ondanks heel wat onderlinge onenigheid waren ze het op één punt wel eens: het uitgangspunt dat we de strafgeschiedenis vooral kunnen lezen als een verhaal van ononderbroken vooruitgang en voortschrijdende humanisering werd in scherpe bewoordingen van tafel geveegd. Het bloedvergieten op het schavot mag dan wel verdwenen zijn, maar andere, minder in het oog springende, maar daarom niet minder ingrijpende strafmodaliteiten en controlemechanismen kwamen er volgens de revisionisten voor in de plaats.

De analyses van de revisionisten waren om die reden doorspekt met observaties over macht en (klassen)strijd, over ideologie en onderdrukking, over belangen en het kapitalisme. Het straf- en controleapparaat werd vooral begrepen als een instrument ten dienste van de heersende belangen. *Punishment and Social Structure* van de Frankfurters Rusche en Kirchheimer werd in die periode opnieuw van onder het stof gehaald. Deze studie verscheen oorspronkelijk in 1939 maar kon in die tijd op relatief weinig belangstelling rekenen. De heruitgave in 1968 kreeg de wind wel in de rug en werd gretig gelezen in de kritische jaren zeventig. Dit was vooral te wijten aan de centrale hypothese van het boek: “*every system of production tends to discover punishments which correspond to its productive relationships*” (Rusche & Kirchheimer, 1968: 5). Volgens Rusche en Kirchheimer spelen demografische ontwikkelingen en verschuivingen op de arbeidsmarkt een sleutelrol bij het bepalen van de waarde die aan een mensenleven wordt gehecht: als de arbeidsmarkt nood heeft aan arbeidskrachten dan zal het strafsysteem pogen om de gestraften tot productieve werkkrachten te kneden; wanneer de arbeidsmarkt verzadigd is, is er meer ruimte voor louter ‘straffend straffen’.

Het was echter vooral Foucaults *Surveiller et punir* dat een immense invloed zou uitoefenen vanaf midden jaren zeventig. Het boek opent met de bloederige openbare terechtstelling van koningsmoordenaar Damiens in 1757. Foucault beschreef in detail de technieken die daarbij aangewend werden en het machtsvertoon dat daarmee gepaard ging. Deze terechtstelling wordt door Foucault gecontrasteerd met het strakke en disciplinerende dagregime in een gesloten instelling voor jonge delinquenten te Parijs, driekwart eeuw later. Deze twee praktijken gebruikte hij om twee uiteenlopende manieren van reageren op normovertredend gedrag te illustreren die daarenboven verschillende vormen van machtsuitoefening belichamen. De terechtstelling van Damiens is een uiting van de soevereine macht. Dit is een negatieve vorm van machtsuitoefening. Het gewelddadige optreden is louter gericht op de herbevestiging van de soevereine macht die door de veroordeelde uitgedaagd werd. In de instelling voor jonge delinquenten zien we volgens Foucault een andere vorm van machtsuitoefening aan het werk: de disciplinerende macht.

1. Onder meer Platts *The Child Savers* (1969), Rothmans *The Discovery of the Asylum* (1971) en *Conscience and Convenience* (1980), Foucaults *Surveiller et punir* (1975), Ignatieffs *A Just Measure of Pain* (1978), Melossi & Pavarini's *The Prison and the Factory* (1981), Cohens *Visions of Social Control* (1985) en Garlands *Punishment and Welfare* (1985).

Deze machtsuitoefening is positief: in plaats van het lichaam van de veroordeelde te verminken en te vernietigen, wordt het nu gedisciplineerd en genormaliseerd. De macht richt zich niet langer op het lichaam van de veroordeelde, maar wel op zijn geest: de disciplinerende macht heeft tot doel om de veroordeelde te transformeren in een productief en gehoorzaam lichaam.

Deze disciplinerende macht dooradert volgens Foucault de moderne samenleving: scholen, fabrieken, het leger, de gevangenis, enzovoort kneden en bewerken mensen tot nuttige en gehoorzame lichamen via toezicht, onderzoek, routine, enzovoort. De gevangenis wordt daarenboven een soort observatorium waar zich een specifieke kennis over de gedetineerde kan ontwikkelen. Die kennis maakt het mogelijk om de juridische straf om te zetten in een penitentiaire operatie – een behandelingsprogramma om hem beter te maken en terug op weg naar de norm-conforme wereld te helpen.

2.2 De Elisiaanse uitdaging

Vanaf midden jaren tachtig keerde het tij. Het revisionisme leek over zijn hoogtepunt heen. Studies geïnspireerd door de civilisatietheorie van de Duitse socioloog Norbert Elias legden enerzijds een aantal beperktheden bloot in de kritische bestraffings sociologie van die tijd en sneden anderzijds een hele reeks nieuwe vraagstukken aan die betrekking hebben op het gegeven dat bestraffing doorgaans plaatsgrijpt binnen bepaalde moreel en cultureel gedefinieerde grenzen. Zo bestudeerde Pieter Spierenburg in *The Spectacle of Suffering* de geleidelijke terugtred van publieke executies vanuit de hoek van een ‘geschiedenis van mentaliteiten’. Hier kritiseerde hij Foucault en presenteerde zijn Elisiaanse invalshoek als een “*counter-paradigm*” dat kan wedijveren met Foucaults benadering (Spierenburg, 1984: ix). Spierenburg situeert de neergang van publieke lijfstraffen en de verhoging van de gevoeligheden in een breder kader van staatsvorming en pacificatie. Hij toont hoe instrumentele bestraffingsoverwegingen steeds op gespannen voet staan met culturele en psychische krachten die grenzen stellen aan de aanvaardbaarheid van strafvormen en de hoeveelheid leed die ze voortbrengen.

Spierenburg werd enkele jaren later bijgetreden door zijn landgenoot Herman Franke. In zijn monumentale studie over de geschiedenis van opsluiting in Nederland schetste Franke (1990) het emancipatieproces van gedetineerden in de Nederlandse gevangenissen. De toegenomen gevoeligheid voor het leed dat gedetineerden aangedaan wordt, leidde ertoe dat dit leed op de een of andere manier gerechtvaardigd moest worden. De voorstanders van de cellulaire opsluiting dachten deze rechtvaardiging gevonden te hebben in de verbetering van de gedetineerde. Daar kwam echter niet veel van terecht. Deze mislukking bracht Franke ertoe om de geschiedenis van het Nederlandse gevangeniswezen in Freudiaanse termen te omschrijven: het trauma van de cellulaire mislukking werd iedere keer opnieuw weggeduwd door nieuwe idealen zoals zedelijke verbetering, opvoeding en resocialisatie, maar

doek steeds weer op waardoor de legitimering van de gevangenisstraf des te meer onder druk kwam te staan. In zijn studie levert ook Franke kritiek op de functionalistische benadering van Foucault. Hij stelt dat het proces van toenemende disciplinerende, dat door Foucault omschreven werd als een nieuwe machtsstrategie, eerder gezien moet worden als het onbedoeld gevolg van menselijke strevingen (Franke, 1990: 71-73).

2.3 Pluralisme en fragmentering

Nu het revisionisme het debat over bestraffing niet langer domineerde, was er ook opnieuw ruimte om de bijdrage van Émile Durkheim te herbekijken en in een meer positief daglicht te plaatsen. Verschillende auteurs zouden zich door Durkheim laten inspireren om de morele en emotionele dimensies van de straf opnieuw onder de aandacht te brengen (Garland, 1990b; Boutellier, 1993). Kortom, de studie van bestraffing leek zich los te maken van een eenzijdig controlegericht perspectief en nieuwe inspiratiebronnen aan te boren zodat andere dimensies van het bestraffingsvraagstuk zichtbaar en inzichtelijk konden worden gemaakt. Tegen die achtergrond hield David Garland in *Punishment and Modern Society* (1990) een pleidooi voor een multidimensionele bestraffingssociologie, die de inzichten van verschillende auteurs (Durkheim, Marx, Foucault, Weber, Elias en Geertz) en tradities zou bundelen om bestraffing in al zijn complexiteit te begrijpen (Daems, 2009). Garlands multidimensionele bestraffingssociologie kreeg in de praktijk echter niet zo veel directe navolging. Zo stak feministe Adrian Howe (1994: 70) enkele jaren later in *Punish and Critique* de draak met de “warm, murky, synthesising schematisations of this post-revisionist age” – waarmee ze uitdrukkelijk naar Garlands pluralistische bestraffingssociologie verwees. Dat Garlands multidimensionele bestraffingssociologie niet onmiddellijk aansloeg, blijkt echter vooral uit de wijze waarop bestraffing sindsdien werd bestudeerd: dit gebeurde (en gebeurt) immers nog steeds groten-deels vanuit één welbepaald perspectief. Zo werd er onder meer inspiratie geput uit de herontdekking van het latere werk van Foucault (de zogenaamde *governmentality*-studies); uit de these van de risicosamenleving en daaraan gekoppeld die van de risicojustitie; uit de verdere popularisering van de Eliasiaanse sociologie, onder meer om de emotionele dimensies van bestraffing te begrijpen; uit de heropleving van de kritische criminologie tegen de achtergrond van een postfordistisch productie- en consumptieapparaat; uit een (neodurkheimiaanse) *cultural turn* in de algemene sociologie; enzovoort (Daems, 2008; 2010).

BIBLIOGRAFIE

- Bauman, Z. (2000). Social Issues of Law and Order. *British Journal of Criminology*, 40(2), 205-221.

- Boutellier, H. (1993). *Solidariteit en slachtofferschap. De morele betekenis van criminaliteit in een postmoderne cultuur*. Nijmegen: SUN.
- Combessie, P. (2004). *Sociologie de la prison*. Paris: Editions La Découverte.
- Coyle, A. (2005). On being a prisoner in the United Kingdom in the 21st century. Does the Wilberforce judgment still apply? *Prison Service Journal*, 126.
- Cressey, D.R. (1955). Hypotheses in the Sociology of Punishment. *Sociology and Social Research*, 39, 394-400.
- Crewe, B. (2007). The sociology of imprisonment. In Y. Jewkes (ed.), *Handbook on Prisons*. Cullompton: Willan Publishing.
- Daems, T. (2008). *Making Sense of Penal Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Daems, T. (2009). *De bestaaffingsociologie van David W. Garland*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Daems, T. (2010). Durkheim is hot, Foucault is not? De nieuwe slingerbeweging in de bestaaffingsociologie. *Recht der Werkelijkheid*, 31(2), 78-85.
- Dhami, M.K., Ayton, P. & Loewenstein, G. (2007). Adaptation to imprisonment. Indigenous or Imported? *Criminal Justice and Behavior*, 34(8), 1085-1100.
- Downes, D. (1988). *Contrasts in Tolerance. Post-war Penal Policy in The Netherlands and England and Wales*. Oxford: Clarendon Press.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris: Gallimard.
- Franke, H. (1990). *Twee eeuwen gevangen. Misdad en straf in Nederland*. Utrecht: Het Spectrum.
- Garland, D. (1990a). *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Garland, D. (1990b). Frameworks of Inquiry in the Sociology of Punishment. *British Journal of Sociology*, 41(1), 1-15.
- Goffman, E. (1961). *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books.
- Grapendaal, M. (1990). The inmate subculture in Dutch prisons. *British Journal of Criminology*, 30(3), 341-357.
- Howe, A. (1994). *Punish and Critique. Towards a Feminist Analysis of Penalty*. London: Routledge.
- Irwin, J. & Cressey, D.R. (1962). Thieves, convicts and the inmate culture. *Social Problems*, 10(2), 142-155.
- Jacobs, J.B. (1977). *Stateville. The Penitentiary in Mass Society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jacobs, J.B. (1983). *New perspectives on prisons and imprisonment*. Ithaca: Cornell University Press.
- Liebling, A. (2004). *Prisons and their Moral Performance. A Study of Values, Quality, and Prison Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Mathiesen, T. (1965). *The Defences of the Weak. A Sociological Study of A Norwegian Correctional Institution*. London: Tavistock Publications.
- Matthews, R. (1999). *Doing Time. An Introduction to the Sociology of Imprisonment*. London: MacMillan Press Ltd.
- Peters, T. (1976). *Ongelijke levensvoorwaarden in de Centrale Gevangenis te Leuven*. Leuven: Acco.
- Petersilia, J. (1990). When Probations Becomes More Dreaded Than Prison. *Federal Probation*, 54(1), 23-27.

- Robert, L. (2007). Poreuze muren. Normalisering van de gevangenis in de vloeibare moderniteit. In T. Daems & L. Robert (eds.), *Zygmunt Bauman. De schaduwzijde van de vloeibare moderniteit*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Rusche, G. & Kirchheimer, O. (1968). *Punishment and Social Structure*. New York: Russell and Russell.
- Spierenburg, P. (1984). *The Spectacle of Suffering. Executions and the evolution of repression: from a preindustrial metropolis to the European experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sykes, G.M. (1958). *The Society of Captives. A Study of A Maximum Security Prison*. Princeton: Princeton University Press.
- Sykes, G. & Messinger, S. (1960). The inmate social system. In R.A. Cloward, D.R. Cressey, G.H. Grosser, R. McCleery, S.L. Messinger, L.E. Ohlin & G.M. Sykes (eds.), *Theoretical Studies in Social Organization of the Prison*. New York: Social Science Research Council.
- Thomas, C.W. (1977). Theoretical perspectives on prisonization: a comparison of the importation and deprivation models. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 68(1), 135-145.
- Vandebosch, H. (2002). De invloed van persoonlijke achtergrondkenmerken en gevangenisfactoren op de probleemervaring en de aanpassingswijze van Nederlandstalige veroordeelden: een studie in vijf Vlaamse strafinrichtingen. *Panopticon. Tijdschrift voor strafrecht, criminologie en forensisch welzijnswerk*, 23(1), 22-43.
- Wacquant, L. (2001). Deadly Symbiosis: When Ghetto and Prison Meet and Mesh. *Punishment & Society*, 3(1), 95-134.
- Waller, J.I. (1972). Parole for the ex-prisoner: carrot, stick or illusion? In D.J. West (ed.), *The future of parole: commentaries on systems in Britain and U.S.A.* London: Duckworth.

Hoofdstuk 4

De vruchtbare insteek van de antropologie in de criminologie

Johan Leman

1. Gedragingen ‘spreken’

De antropologie onderscheidt zich van andere sociale wetenschappen, doordat ze de participerende observatie vooropstelt en de *insider*-betekenis (dat wil zeggen het *emic* perspectief) van gedragingen wil achterhalen. Het zijn niet zozeer de ‘woorden’ die iemand uitspreekt, die ‘sprekend’ zijn, maar zijn daden en de uitdrukking van zijn gevoelens (met erbij horend: plaats en tijd van het gebeuren), zo oordeelt de antropoloog. Dit zijn immers betekenaren en als zodanig kunnen ze naar meerdere semantische velden verwijzen en er een betekenis krijgen: een individuele, sociale, politieke, kosmologische en/of religieuze betekenis. Het is de veelheid aan betekenaren en betekenissen die de antropoloog fascineert wanneer hij zich tussen mensen bevindt, en vooral het Andere erin: de betekenis die de etnisch of cultureel Andere ervaart. Op een volgend moment zal de antropoloog die betekeniscreatie ook trachten te duiden, al kan hij percipiëren en duiden niet radicaal van elkaar scheiden. Het leidt tot een subtiel spel van *emic* (insider-) en *etic* (outsider-) perceptie en analyse. Dit is het punt waar de antropologie nuttig kan worden voor de criminologie. Wat beleeft de acteur als een categoriaal wezen? Hoe ervaart bijvoorbeeld een misdrijfpleger als exponent van een categorie van misdrijfplegers wat de toeschouwer als een misdrijf ervaart en hijzelf misschien niet? De antropoloog bekijkt die *emic-etic* verhoudingen vanuit het standpunt van groepsprocessen, wat iets anders is dan de individuele zelfperceptie.

Het is belangrijk om te ontdekken dat handelingen een ander soort taal zijn dan woorden. Beide soorten taal hebben hun eigen manier om direct of indirect te ‘spreken’. Elk ‘woordelijk’ spreken vertoont de neiging om handelingen te legitimeren, eventueel in de richting van een vermeende sociale wenselijkheid. Soms gaan woorden zelfs bewust of onbewust verhullen. Evident mag en moet een antropo-

loog belang hechten aan wat mensen 'zeggen' via woorden, omdat ieder mens ook zelf een legitieme plaats bekleedt bij het ontdekken van wat hem of haar beweegt, maar het decoderen van gedragingen en van de wijze waarop gevoelens een uitdrukking krijgen, kan een heel adequate aanvulling zo niet een correctie inhouden bij wat mensen in woorden laten zien. Op zich is dit geen nieuwe gedachte. Wat wél interessant is, is dat de antropologie een methode aanbiedt én theorieën om de handelingen, het geobserveerde, waar men participierend naartoe geleefd heeft, op zulke manier te laten 'spreken' dat er zaken gezegd worden die men normaal niet via woorden te kennen geeft. Dit gebeurt wanneer men de betekenissen die uit de gedragingen 'spreken', uitdrukkingen laat zijn van een belichamend zelf, of van een sociale en politieke omgeving die in een wisselwerking staat met dit zelf, of van zijn kosmische of religieuze inbedding.

Om tot het noodzakelijke insider-perspectief te komen, is de antropoloog bereid om veel tijd te investeren in de weg die naar de leefwereld van de Ander als lid van een andere groep leidt. 'Kan' zo iets wel? Een legitieme opmerking die men kan inbrengen tegen de participerende observatie als methode, dat wil zeggen: als oefening om zich in de leefwereld van de Ander als lid van een andere groep in te leven, is dat het succes ervan sterk bepaald wordt door de mogelijkheden en door de subjectiviteit van de observator zelf die zich aan die stap waagt. Deze opmerking moet ernstig genomen worden. Als toets is het inderdaad belangrijk dat de antropoloog nadien, als het proces afgewerkt is, zijn lectuur van de gedragingen van de Ander als groepslid zowel kan bespreken met collega-onderzoekers als met sommige mensen die deel uitmaken van zijn onderzochte groep. Die dubbele toetsing betekent niet dat elke innovatie onmogelijk moet worden gemaakt (doordat vooraf altijd eerst de goedkeuring zou vereist zijn van de collega-onderzoekers), noch dat de duiding niet verder zou kunnen reiken dan de oppervlakkigheid van het rationaliserend 'gezond verstand' van enkele doorsnee exponenten uit de onderzochte groep. Het betekent wél dat de bevindingen, na herhaalde toetsing, de nodige herkenbaarheid moeten inhouden voor collega-onderzoekers en positief meedenkende mensen uit de onderzochte populatie en tot verdere vruchtbare analyses aanleiding moeten bieden.

Voor criminologen kan de antropologische insteek tot bijzonder nuttige inzichten leiden, die anders wellicht verborgen blijven voor wie enkel bij niet-antropologische methodes zou blijven zweren. Ten gronde houdt dit een pleidooi in voor een multidisciplinaire benadering in die takken en belangstellingsvelden van de criminologie die zich interesseren aan verschijnselen en personen bij wie men een specifieke betekenis die door Andersheid getekend is, kan verwachten, althans als die andersheid een groepskarakter vertoont van etnische en/of culturele aard. In deze bijdrage zou ik daar een achttal voorbeelden willen van geven, zodat die stelling toch wel enigszins door praktijkvoorbeelden onderbouwd is. Ik denk dan bijvoorbeeld aan (1) bepaalde vormen van jeugdbendevorming (bijvoorbeeld 'Black' in vergelijking met 'Marokkaanse' jongerenbendes in grootstedelijke situaties), (2) de studie van de veelgelaagdheid en elasticiteit van grootstedelijke, multi-etnische

volkswijken, (3) bepaalde verborgen culturele componenten in zogenaamde no-go zones, (4) vormen van interne, niet officieel erkende rechtspraak in sommige anders-etnische gemeenschappen (bijvoorbeeld onder Roma-zigeuners), (5) de beleving van de oppervlakkige relaties in grootstedelijke, gemengde buurten, (6) vormen van extremisme die naar criminaliteit neigen (bijvoorbeeld extreem islamisme), (7) machtsuitbouw en culturele inbedding van maffieuze organisaties, (8) (wisseling in) ondernemerspraktijken in de mensenhandel/-smokkel. Via enkele kleine, maar relevante aanduidingen zou zichtbaar moeten worden dat een goede antropologische insteek perspectieven opent zowel voor de perceptie als voor de interpretatie van het fenomeen, maar vervolgens ook voor het concipiëren van strategieën om er probleemoplossend mee om te gaan.

2. Acht velden

Van de toepassingsgebieden die we aanreiken hebben er vijf met multi-etnische grootstedelijkheid te maken. Als gevolg van het toenemend belang ervan, lijkt het zeer waarschijnlijk dat de antropologie een belangrijkere plaats zal innemen in de criminologie. Voor goed uitgeruste politiediensten zal de combinatie van antropologie en criminologie een winstpunt worden. Ook de toename van globalisering en lokaal fundamentalisme zal de antropologische insteek aan belang doen winnen omdat weinig wetenschappen over zulke eenvoudige en tegelijk voldoende complexe modellen beschikken om het *trigger*-element tussen gedachtegoed en gewelddadige actie met zo grote nauwkeurigheid vast te leggen. Ons zesde toepassingsgebied verwijst daarnaar. Op een zevende en achtste terrein sluiten we dan eerder aan bij onderwerpen die al vaker bestudeerd werden vanuit de culturele criminologie: de maffieuze organisaties en de ondernemerspraktijken uit de mensenhandel en -smokkel.

2.1 Stedelijke 'Black'-jongerenbendes

Geconfronteerd met jongerenbendes in grootstedelijke situaties merken politiemensen al heel snel dat er merkwaardige verschillen bestaan tussen bijvoorbeeld Marokkaanse en Congolese jongerenbendes. In het eerste geval zien ze bendevorming waar '*peers*' niet aarzelen geweld te gebruiken om snel geld te verdienen. In het tweede geval gaat een hele imaginaire wereld open waar Black-jongeren op familiaal-tribale basis gaan netwerken rond imaginaire emblemen, helden en rituelen. Ook hier kan het uiteindelijk komen tot snel geld willen verdienen, maar de manier waarop de bendes tot stand komen en de verschillende cirkels waaruit de bendes samengesteld zijn, verlopen anders. Dans en muziek zijn er dominant aanwezig, en de blogs. Zulke jongerenbendes zijn zeker elkaars kopieën niet. De wijze waarop er preventief zowel als repressief mee omgegaan wordt zou dus best ook verschillend zijn.

Zulke dynamieken kan men maar voor een deel achterhalen via bevraging. Eigenlijk trekt men best met deze jongeren een tijd lang op om zich hun muziek, hun helden, de interne dynamiek in hun groepsvorming eigen te maken. Aan de K.U.Leuven bereidt Elke Van Hellemont hierover een doctoraatsscriptie voor. “*Thick description*” (Geertz, 1975) leert ons méér dan wat ook wat die jongeren beweegt, en vervolgens kan men dit vanuit theoretisch standpunt pogen te duiden, bijvoorbeeld vanuit theorieën over het ‘sociaal lichaam’ (Scheper-Hughes & Lock, 1987). Wat betekent bendeforming voor deze jongeren zelf? Wat betekent de rapmuziek voor hen? Hoe kunnen dezelfde gedragingen en interesses eventueel anders en maatschappelijk constructiever gekanaliseerd worden? Het is een winstpunt voor de criminoloog als de semantiek van het gebeuren goed begrepen wordt. Dit is precies wat de antropologie wil bijbrengen.

2.2 De veelgelaagdheid en elasticiteit van de multi-etnische stedelijke buurten

Een tweede toepassingsveld heeft te maken met de (on)veiligheidsgevoelens en de reële (on)veiligheid in de stedelijke volksbuurten. Hoe zitten zulke wijken ineen? In een tijd van ‘samenballing van tijd en ruimte’ kan er een verschil bestaan tussen het territorium van de jongere generaties (met hun snelle en gemakkelijke mobiliteit en nieuw-technologische snufjes) en die van de oudere generaties, terwijl er tegelijk ook heel gemakkelijk buitenlands geregisseerde contacten kunnen interfereren (voor een voorbeeld hiervan, zie Leman, 2010). Maar even belangrijk is het inzicht in de compositie van sociaal, cultureel, religieus en humaan kapitaal in zulke wijken, al dan niet gekoppeld aan de multi-etniciteit zelf. Ook hier kan een empathische antropologische benadering (de “*thick description*”, gekoppeld aan een *emic* perspectief) een zeer nuttige aanvulling zijn voor de meer klassieke objectief becijferende informatiewerving over bevolkings- en bewoningsdichtheid, nataliteits- en mortaliteitscijfers, schoolse resultaten en tewerkstelling/werkloosheid.

2.3 No-go zones

In het grootstedelijke zijn de no-go zones een van de moeilijker te analyseren terreinen. Je kunt je kennis vergaren door externe bevraging via bevoorrechte getuigen, of via infiltratie. Veel nuttiger is het echter om te pogen op antropologisch geschoolde wijze tot een medebewoner-toeschouwer uit te groeien, die de inwoners willen en durven aanspreken over de processen die zich informeel, en soms heel verborgen, afspelen en over de betekenis van symbolen die aangebracht worden: de codes van verbod zowel als de taboes, ... en die zelf ook de sociale omgeving leert te decoderen. Regel is dan wel dat zulk onderzoek niet gelijkstaat met briefing naar politiediensten toe, maar veeleer beoogt om de dynamieken in dit soort zones inzichtelijk te maken zodat de kennis over zulke wijken toeneemt

en aan de hand van scenario's uitgewerkt van binnenuit opnieuw transparantie en toegankelijkheid kunnen gecreëerd worden. Participatie aan het leven betekent geenszins dat men delinquent moet worden met de delinquent, maar dat men de omgeving duidelijk kan maken dat men anonimiserend observeert zonder dat dit een bedreiging inhoudt voor wie geobserveerd wordt. Wat opvalt bij no-go zones is dat totaal verschillende dynamieken aan het werk kunnen zijn naar gelang van de zone. De ene no-go zone is de andere niet. Er kan sprake zijn van conflictcreërende en conflictbeheersende bevoogding die zich in een streek van herkomst van een meerderheidsgroep in de zone afspeelt, en/of van delinquent ondernemerschap dat de zone ontoegankelijk wenst te maken voor buitenstaanders. Het is slechts vanuit een *emic* inleving in de dynamieken van zulke zones dat men de processen kan achterhalen en constructieve alternatieven kan voorstellen.

2.4 Informele interne rechtspraak in etnisch-marginale groepen

In multi-etnische stedelijke settings, maar ook daarbuiten, is er nog een ander fenomeen dat criminologen en politiediensten moet interesseren, omdat het met sancti- onering en bestraffing buiten de officiële kanalen te maken heeft. Bepaalde groepen hebben hun eigen regels om conflicten te beslechten. Dat dit zich voordoet, is op zich al vrij goed geweten, en het is ook niet altijd kwaadaardig. Maar soms is het dat wel. Daarenboven is het zicht dat men erop heeft in onze grotere steden, niet zeer duidelijk. Het kan zich voordoen tussen mensen afkomstig uit bepaalde dorpen in Noord-Marokko waar chefs in de streek van herkomst nog altijd de regels bepalen, zoals het zich ook kan voordoen tussen Roma-zigeuners. Of het kan om informele bankverrichtingen gaan tussen bijvoorbeeld Pakistaanse of Chinese migranten en de streek van herkomst, met hun eigen sancti- oneringssysteem. Ook hier is het wenselijk dat men dit soort mechanismen bij toename van de multi-etnische grootstedelijkheid beter in kaart gebracht krijgt. Opnieuw lijkt een antropologische insteek de meest aangewezen weg om tot een grotere transparantie te komen in onze postmoderne samenleving.

2.5 De grootstedelijke relaties

Een laatste aandachtspunt dat met de toenemende verstedelijking te maken heeft, betreft de wijze waarop semipublieke ruimtes aan belang winnen (bijvoorbeeld shoppingcentra, stations, sportcentra, ...) en de aard van de intermenselijke contacten. Deze relaties allemaal terugbrengen onder de noemer van anonimiteit is onjuist. Wat in feite gebeurt, is iets veel rijker en gediversifieerder. Naast de buurtrelaties, die naar gelang van de stedelijke wijk al dan niet bestaan, zijn er de relaties volgend op shoppinggedrag, of op de wijze van zich verplaatsen binnen de stad, of het ontspanningsleven (van discotheekbezoek, over jogging, tot simpelweg wandelen met zijn hondje). Het leidt tot verschillende vormen van herkenbaarheid en aanspreekbaarheid.

Een analyse hiervan is nuttig en leidt tot belangrijke inzichten over het stedelijk leven. Concreet: waar en hoe worden tramhaltes en vuilniscontainers het best ingeplant? Hoe ziet een semipublieke ruimte (zoals een metrostation) er het best uit? Hoe kan bij renovatie onmiddellijk vandalisme vermeden worden? Men kan vanuit allerlei goed gekozen en technisch goed uitgevoerde observaties ontdekken hoe op bepaalde plaatsen (bijvoorbeeld op een tram of in een shoppingcentrum) conflicten kunnen vermeden worden. Hier ligt nog een heel onderzoeksveld open (zie hiervoor bijvoorbeeld bij Soenen, 2010).

2.6 Vormen van extremisme die naar criminaliteit neigen

Al lenen stedelijke situaties zich ook ertoe, het vinden en ontleden van extremistische gedragingen is niet alleen een kwestie van hoogstedelijkheid, maar eerder van globalisering en fundamentalisme-als-tegenbeweging. Wél is het zo dat bepaalde vormen van aan etniciteit gerelateerd extremisme gemakkelijker in een stad terug te vinden zijn dan op het platteland. Om echter te achterhalen wat precies het verband is tussen een extremistisch gedachtegoed en het gebruik van geweld, is méér nodig dan een analyse van het gedachtegoed zelf. Er ligt een heel veld open tussen het gedachtegoed en het moment van *'agency'* waarop een individu overgaat tot geweld. Beter dan welke discipline ook moet de antropologie in staat geacht worden om de *'agency'* te plaatsen binnen een *'habitus'* (Bourdieu, 1998), waar socialisatie én omgevingsfactoren samen gedacht worden en het moment kan oplichten waarop de omslag kan plaatsvinden van extremisme als houding naar gewelddadig gedrag.

2.7 *'Governance'* en culturele inbedding van maffieuze organisaties

Al geruime tijd bestaat er bij enkele antropologen een belangstelling voor organisatietypes van het maffieuze type. Het heeft te maken met het belang dat symbolen en rituelen er innemen en met het feit dat maffieuze organisaties soms een prominente plaats innemen in de samenlevingen die bestudeerd worden. Bekend is het werk van Blok over de mafia op Sicilië (1975). Recenter verscheen in Nederland een werk over de mafia in Turkije (Bovenkerk & Yesilgöz, 1988). Criminele organisaties worden maffieus genoemd, wanneer ze naast hun vermenging van economische met politieke en criminele belangen ook nog op specifieke culturele kenmerken stoelen. Dit culturele zorgt dan intern voor het nodige vertrouwen en extern in het *'homeland'* voor de maatschappelijke inbedding. Een antropologische insteek komt dus voor de hand te liggen, naast wellicht ook een politiek-wetenschappelijke. Daarom bestaat er veel antropologisch studiewerk, bijvoorbeeld over de voormalige Russische gevangenismafia uit de goelags, de Siciliaanse Cosa Nostra, de Turkse mafia's, de Colombiaanse kartels, de Chinese triades. Men mag ongetwijfeld nog andere soortgelijke publicaties verwachten over tot heden minder

bekende maffia's uit Pakistan, Georgië, ... en over de nevenwerkingen ervan in de immigratielanden.

2.8 De mensenhandel en -smokkel

Enigszins aansluitend bij het vorige terrein is er het antropologisch onderzoek dat zich interesseert aan de mensenhandel en -smokkel. Aan de K.U.Leuven verdedigde Jana Arsovska een doctoraatscriptie over de Albanese criminele clans (2009). Zelf heb ik met Stef Janssens meerdere artikelen gepubliceerd over het Bulgaarse en Albanese ondernemerschap bij de organisatie van de mensensmokkel en -handel naar en via België (Leman & Janssens, 2006, 2007a, 2007b, 2008). In Nederland heeft Marie-Louise Janssen (2007) een segment van de Nederlandse prostitutiemarkt vanuit Nederlands koloniaal verleden in de Dominicaanse Republiek en de ermee gepaard gaande migraties toegelicht.

3. Hoe ver gaat het participeren?

De voorbeelden hierboven tonen aan dat de antropologie als geroepen lijkt om een fundamentele bijdrage te leveren tot een heel actuele manier van omgaan met fenomenen als (on)veiligheid in onze multi-etnische steden, extremismen, maffieuze organisaties, mensenhandel en -smokkel. Ze kan inzichten aanbrengen voor het opzetten van strategieën van preventie en repressie van geweld. Dit overzicht is trouwens verre van volledig. Zo is er nog het illegaal verblijf, de vormen van kinderarbeid, met andere woorden: alle terreinen waar een *emic* perspectief een meerwaarde biedt. Telkens is de inbreng van de antropologische participerende observatie met haar uitdrukkelijke focus op het elkaar aanvullend onderscheid tussen *emic* beleving en externe beoordeling van goudwaarde. Een vraag die men zich echter terecht kan stellen, is welke de grenzen zijn van de 'inleving' in de leefwereld van de ander, en welke de ethische consequenties zijn van zulke op vertrouwen gebaseerde en steeds maar méér vertrouwen wekkende inleving.

Mij lijkt het fundamenteel dat de antropoloog zich niet opstelt als een infiltrant. Een professioneel correcte houding houdt in dat de mensen die voorwerp uitmaken van onderzoek weten wat deze antropoloog doet, maar er ook mogen op rekenen dat hij/zij respectvol en in anonimiteit met de waarnemingen over de precieze personen in de doelgroep zal omgaan. Natuurlijk hoeft de antropoloog, eenmaal dat hij goed en wel op het terrein actief is, dit niet voortdurend te herhalen. Eenmaal dit toegelicht is, kan hij zich totaal aan zijn inleving toewijden, zowel in de manier van zich te gedragen, de taal die hij zich eigen maakt en zijn ganse voorkomen... Het is verbazend hoe snel mensen de antropoloog nadien meer en meer gaan zien als een van de hunnen, zij het nooit totaal. De antropoloog tracht zo goed als mogelijk 'als de ander' te worden zonder daarom ooit zelf 'de ander' te worden. Het

is goed dat de antropoloog zelf zich daar voortdurend van bewust blijft. In de mate dat mensen zich in een situatie van ‘misdrijf’ of ‘onwettelijkheid’ bevinden die ze zelf niet als zodanig ervaren, zal dit nooit echt problemen opleveren. Het is enkel een kwestie van tijd... en dan wordt de antropoloog als een normaal gegeven geïntegreerd binnen de niet als misdrijf ervaren situatie van onwettelijkheid. Dit is bijvoorbeeld wat gebeurt bij antropologisch onderzoek onder mensen zonder wettig verblijf. Het kan anders liggen bij mensen die zelf zeer goed weten dat wat ze doen eigenlijk een zwaar misdrijf is. Hier is voldoende ‘vertrouwen’, met al de subjectiviteit die er inherent aan is, het enige criterium dat bepalend kan worden voor een al dan niet geslaagd contact met de misdrijfpleger. Mij lijkt het dan evident dat dit vertrouwen nadien moet gerespecteerd blijven. Omgekeerd is vertrouwen niet iets dat men afdwingt. Als men het niet krijgt, moet men ook niet de dwaasheid begaan om zo te handelen alsof het er al is of er ooit zal komen. Men mag zich nooit laten meeslepen door een ongebreidelde zucht om tegen beter weten in de moeilijkst te ontrafelen dynamieken in een misdadig bedrijf etnografisch te willen achterhalen tegen de wil in van de misdrijfpleger. Dit is ook de reden waarom nogal wat onderzoek over maffieuze organisaties steunt op politiedossiers of op documenten van afgesloten gerechtszaken. Deze kunnen dan wel vanuit een culturele kennis die men over de cultuur van herkomst van de betrokken misdrijfplegers bezit met enige antropologische deskundigheid gereconstrueerd worden.

Ethisch gezien houdt de antropologische insteek in dat men het maximum aan etnografie en duiding laat zien zonder dat de individuen uit de betrokken onderzoeksgroep, en niet in het minst diegenen die hun medewerking verleend hebben aan het onderzoek en de onderzoeker dus hun vertrouwen geschonken hebben, er ook maar enige schade, materieel zowel als moreel, van ondervinden.

4. Conclusie

De antropologie is een wetenschappelijke insteek die meerdere talen onderscheidt waarlangs de mens zich als exponent van een sociale realiteit te kennen geeft: zijn woordelijke toelichting, zijn handelen, de plaatsen en tijden van optreden, de uitdrukking van zijn gevoelens. Het laat meerdere, complementaire belichtingen toe: die vanuit het perspectief van het zelf en zijn lichamelijke beleving, die van de wederzijdse relatie tussen het zelf en de sociale omgeving, en die van het zelf als een wezen dat ook altijd ‘geleid’ wordt, zowel door formele als informele machten. De antropologie focust op al die vlakken vooral op de beleving van betekenissen zoals het individu en de groep waartoe het zich bekent, die ervaren. Maar ze is evenmin blind voor de wijze waarop anderen dit beleven die tot de ruimere omgeving behoren. Dat daarbij veel verandering, transformatie en zelftransformatie kan plaatsvinden is iets wat de antropoloog sterk zal intrigeren: dit procesmatige karakter te begrijpen is dan ook telkens een belangrijke uitdaging.

Zoiets kan niet anders dan ook de criminoloog interesseren: de samenhang van structurele en individuele kenmerken is ook daar altijd een belangrijk punt van onderzoek, en de juiste benoeming van processen die als misdrijf ervaren worden, vraagt onvermijdelijk ook naar volledigheid, wat in een multi-etnische en multi-culturele samenleving vraagt dat alle relevante groepen telkens met hun stuk van de betekenisgeving gevat kunnen worden. Dit zal trouwens cruciaal zijn voor een adequate conceptie van preventie en remediëring. De antropologie is een meer dan nuttige '*ancilla criminologiae*'.

BIBLIOGRAFIE

- Arsovska, J. (2009). *Understanding a 'Culture of Violence and Crime'. The Role of Cultural Codes in the Evolution of Ethnic Albanian Organised Crime Groups*. K.U.Leuven, PhD Faculty of Law: Criminology.
- Blok, A. (1975). *The mafia of a Sicilian village 1860-1960*. New York/Evanston/San Francisco/London: Harper & Row.
- Bourdieu, P. (1998). *Practical Reason: on the Theory of Action*. Stanford: University Press (origineel in het Frans, 1994).
- Bovenkerk, F. & Yesilgöz, Y. (1988). *De maffia van Turkije*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Geertz, C. (1975). *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. London: Hutchinson.
- Janssen, M.-L. (2007). *Reizende Sekswerkers. Levensverhalen van Latijns-Amerikaanse vrouwen in de Europese prostitutie*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Leman, J. (2010). Laag-Molem, Kuregemse Kuren en Buitenlandse Buren. *Cahiers Politiestudies*, 2(15), 101-120.
- Leman, J. & Janssens, S. (2006). An analysis of some highly-structured networks of human smuggling and trafficking from Albania and Bulgaria to Belgium. *MET*, 22(3), 231-245.
- Leman, J. & Janssens, S. (2007a). The various 'safe'-house profiles in East-European human smuggling and trafficking. *JEMS*, 33(8), 1377-1388.
- Leman, J. & Janssens, S. (2007b). Travel agencies as a linking element for human smuggling and trafficking from Eastern Europe, *Studi Emigrazione/Migration Studies*, 44(166), 443-459.
- Leman, J. & Janssens, S. (2008). The Albanian and Post-Soviet business of trafficking women for prostitution. *EJC*, 5(4), 433-451.
- Scheper-Hughes, N. & Lock, M.M. (1987). The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology. *Medical Anthropology Quarterly*, 1, 6-41.
- Soenen, R. (2010). De betekenis van vluchtigheid voor gemeenschap en conflict. Ambigüiteit als uitdaging voor politiewerk. *Cahiers Politiestudies*, 2(15), 121-140.

Hoofdstuk 5

Beschouwingen over de psychologie in de criminologie

Stefan Bogaerts, Emilie Michaux en Geert Vervaeke

In actuele opleidingsprogramma's 'Criminologische wetenschappen' vinden we onderzoeksresultaten van zowel het fundamenteel als het toegepast psychologisch onderzoek in een veelheid van verschillende opleidingsonderdelen terug. Ter illustratie en zonder exhaustiviteit te willen nastreven, kunnen we binnen het programma 'Criminologische Wetenschappen' van de K.U.Leuven vooreerst verwijzen naar de opleidingsonderdelen *criminologische psychologie* en *rechtspsychologie* die beide toegepaste disciplines zijn in de psychologie. Verder worden verschillende opleidingsonderdelen mee gevoed vanuit de inzichten uit de psychologie. Zo kunnen we verwijzen naar de rol van de ontwikkelingspsychologie en -psychopathologie binnen de *jeugdcriminologie*, de inzichten uit de organisatiepsychologie binnen zowel de *juridische en gedragswetenschappelijke aspecten van politie en justitie* als de *organisatiegerichte methoden van de criminologische interventie*, de traumaverwerking en slachtofferbejegening binnen de *victimologie*, de relatie tussen psychopathologie, delinquent gedrag, risicotaxatie, behandeling en risicomanagement binnen *gerechtelijke geestelijke gezondheidszorg* en binnen *vraagstukken uit de penologie en forensische hulpverlening*, de inzichten in verband met straffen en gedragsverandering binnen de *penologie en penitentiair recht*, de inzichten in de theorieën en methoden van gedragsverandering vanuit de klinische psychologie en psychotherapie in de *persoonsgerichte methoden van de criminologische interventie*, en de methodeleer van de psychologie in het algemeen, met name in de wijze waarop aan theorieontwikkeling kan worden gedaan.

De gevierde emeritus ligt samen met zijn collega's Walgrave, Casselman en De Batelier aan de basis van de implementatie van de meeste van bovengenoemde inzichten binnen de opleiding Criminologische wetenschappen. Daarnaast was hij, binnen het onderzoek en het onderwijs in de criminologie, de initiator en motor voor inbreng van empirische onderzoeksmethodologie ontwikkeld binnen de psychologie.

Op deze wijze ontstond een belangrijke wijziging binnen dit wetenschapsdomein gaande van een (maatschappijgerichte) kritisch-beschouwende reflectie op criminaliteit naar een methodologisch sterk onderbouwde empirische, fenomenologische studie van crimineel gedrag. Kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden werden uitdrukkelijk gestimuleerd in het onderzoek en namen gaandeweg een steeds belangrijkere plaats in binnen het onderwijs van de Leuvense criminologen.

Nochtans is de relatie tussen de psychologie en de criminologie niet vanzelfsprekend. Hoewel sinds het ontstaan van de psychologie, psychologen incidenteel bijdroegen tot het verklaren en voorspellen van (toekomstig) crimineel gedrag of als expert optraden in rechtszaken, is er pas sinds het einde van de jaren tachtig van de vorige eeuw sprake van een meer gesystematiseerde samenwerking tussen psychologen en criminologen in onderzoek en praktijk. Hieraan liggen verschillende factoren ten grondslag.

1. Mensvisie

Een constructieve samenwerking tussen disciplines binnen de menswetenschappen vereist vooreerst een gedeelde mensvisie. Binnen de criminologie neemt de studie van crimineel gedrag in al zijn facetten een centrale plaats in. Hoewel binnen de criminologische wetenschappen het referentiekader van het strafrecht voor de definiëring van crimineel gedrag niet altijd wordt gevolgd, is de invloed van het strafrecht bijzonder groot.

Voor het strafrecht zijn vrije wil – de zogenaamde *actus reus* – en de intentie – de *mens rea* – cruciale elementen voor de strafrechtelijke beoordeling van crimineel gedrag in termen van schuldig/onschuldig/toerekeningsvatbaar/ontoerekeningsvatbaar (Nagtegaal, 2004). Hierin zit de basisopvatting vervat dat mensen in staat zijn om vrij en doelbewust hun acties te kiezen. Deze visie vindt haar oorsprong in de periode van de Verlichting die tot aan het begin van de Franse Revolutie inging tegen het heersende autoriteitsgeloof. Aanhangers van de Verlichting stelden de rede centraal en waren niet zonder meer geneigd om standpunten van bijvoorbeeld autoriteitsvertegenwoordigers blindelings te aanvaarden. De principes van het klassieke strafrecht dateren uit die periode en vinden hun beslag in de Code Napoleon waarop ons huidige strafrechtssysteem grotendeels is gebaseerd. Gedrag is het gevolg van menselijke verantwoordelijkheid en vrije wil, gebeurt na afweging van de morele en ethische correctheid ervan en het inschatten van de gevolgen.

Wanneer we de leidinggevende mensvisies doorheen de geschiedenis van de psychologie in ogenschouw nemen, stellen we vast dat vrije wil en intentie een erg verschillende plaats innemen. Volgens de psychoanalyse zijn mensen geen ‘rationeel’ handelende wezens, in tegenstelling tot wat mensen soms zelf kunnen denken. Mensen worden immers bepaald door een *onbewuste* innerlijke strijd van

verlangens en keuzes die mensen maken worden bepaald door een samenspel van onbewuste wensen en bewuste ervaringen. Binnen de leerpsychologie richt men de aandacht uitsluitend op wat observeerbaar is. Intenties en vrije wil behoren tot de innerlijke, niet direct observeerbare belevingswereld van mensen – de zogenaamde black box – en maken bijgevolg geen onderwerp van studie uit. Binnen de humanistische psychologie worden vrije wil en intentie wel bestudeerd. Motivatie is een sleutelconcept in de theorie van de humanistische psychologie. Iedere mens is er immers op uit om zijn mogelijkheden maximaal tot uiting te brengen. Deze zelfverwezenlijking impliceert tevens vrije wil. Het mensbeeld in de humanistische psychologie komt voor het eerst in de buurt van het mensbeeld dat centraal staat in het strafrecht. Echter, volgens de humanistische psychologie is criminaliteit het gevolg van een belemmering in de zelfverwezenlijking. Het aan mensen iets van buitenaf opleggen, belemmert deze zelfverwezenlijking. Dit maakt de verhouding tussen het recht en de humanistische psychologie ambivalent. Het cognitivisme (het leidinggevend paradigma sinds het einde van de jaren zeventig van de vorige eeuw) ziet de mens als informatieverwerker en een – weliswaar onvolkomen – rationele beslisser. Het menselijk gedrag wordt ook gezien als intentioneel gestuurd door interne behoeften en doelen. Dit mensbeeld sluit het meeste aan bij het mensbeeld gehanteerd in het strafrecht. Daarenboven wordt criminaliteit niet langer gezien als de resultante van het voorwaardelijk optreden van de omgeving, maar als veroorzaakt door een disfunctioneel proces van betekenisverlening.

2. Waarden

Een tweede factor die een systematische samenwerking tussen criminologie, recht en psychologie in de weg stond, is zonder meer het feit dat voor het recht en de criminologie het waardedebat een centrale plaats inneemt, terwijl gedurende lange tijd onderzoek naar waarden binnen de psychologie niet voorkwam. Binnen de psychotherapie werd zelfs met klem beargumenteerd dat gedragsveranderende interventies door psychologen waarde vrij waren. Samen met het feit dat het mensbeeld van de humanistische psychologie en de cognitivistische psychologie gaandeweg meer in overeenstemming is gekomen met de sleutelconcepten van de mensvisie binnen het strafrecht, doet ook onderzoek naar waarden zijn intrede binnen de psychologie (Rokeach, 1973). In die periode werd ook onomstotelijk aangetoond dat psychotherapie geen waarde vrije activiteit was (Vervaeke, Vertommen & Storms, 1996). Het is bijgevolg pas sinds de jaren zeventig, met de opkomst van het cognitivisme, dat het begin is gemaakt van een meer systematische samenwerking inzake onderzoek tussen psychologie, recht en criminologie (Kapardis, 2003; Carson, Milne, Pakes, Shalev & Shawyer, 2007). Getuige van deze gesystematiseerde samenwerking is het ontstaan van nieuwe toegepaste disciplines zoals de rechtspsychologie (met het ontstaan van het nog steeds leidinggevende tijdschrift *Law and Human Behaviour*, 1977) en de hergeboorte van criminologische psychologie (Howitt, 2006).

3. Uitdagingen in onderzoek

De voorbije dertig jaar constateren we een immense toename aan onderzoek op het vlak van de studie van antisociaal en crimineel gedrag (voor een recente stand van zaken verwijzen we naar Goethals, 2007a) en de studie van gedrag dat onder invloed staat van het recht (voor een actuele stand van zaken verwijzen we naar Van Koppen, Merckelbach, Jelicic & De Keijser, 2010). Dit neemt niet weg dat er nog tal van uitdagingen bestaan voor dit onderzoeksdomein. Vooreerst stellen we vast dat er tal van verklaringsmodellen voor antisociaal en crimineel gedrag worden ontwikkeld, dat er pogingen worden gedaan om tot geïntegreerde criminologische theorieën te komen, die echter allen uitgaan van de premisse dat één model alle vormen van delinquent gedrag kan verklaren. Een uitzondering hierop vormt het onderzoek naar seksuele delinquentie dat sinds de jaren negentig een sterke groei kende. Tot op heden bestaan er verschillende modellen voor seksueel delinquent gedrag gericht op volwassenen of gericht op kinderen. Uit onderzoek blijkt echter dat binnen deze subcategorisering verder onderscheid noodzakelijk is. Zo toont onder meer Bogaerts aan dat een opdeling tussen intra- en extrafamiliale pedoseksuelen noodzakelijk is (Bogaerts, Goethals, Vervaeke & Spapens, 2003; Bogaerts, Vervaeke & Goethals, 2004). Dit is slechts één voorbeeld op grond waarvan we een verdere doorgedreven differentiatie van delinquent gedrag geen overbodige luxe vinden. Hierbij zal de focus vooral moeten worden gericht op het ontdekken van ‘verschillen binnen de groep delinquenten’ in plaats van ‘verschillen tussen delinquenten en zogenaamde normalen’ te onderzoeken.

Vervolgens constateren we tot hier toe vaak een decalage tussen de ontwikkelingen binnen de psychologie en de toepassingen ervan binnen het onderzoek naar antisociaal en crimineel gedrag. Verworven inzichten in de psychologie sijpelen als het ware de criminologische theorievorming binnen terwijl het onderzoek op dit vlak intussen al veel verder is gevorderd. Een actueel voorbeeld hiervan is de hele evolutie binnen de neuropsychologie en neurowetenschap over antisociaal en crimineel gedrag en de gevolgen van slachtofferschap. Dit is niet verwonderlijk gezien het feit dat de studie van antisociaal en crimineel gedrag en van de aanpak ervan slechts zelden speerpunten zijn binnen het onderzoek in de criminologie in ons land. Dit staat in scherp contrast met de roep van de praktijk om hierin meer kennis te verwerven en de behoefte van de maatschappij om criminaliteit in te dijken.

4. Relatie onderzoek – praktijk

Het meer gesystematiseerde onderzoek inzake crimineel gedrag en de aanpak ervan sinds 1970 betekent echter niet dat het gebruik van kennis uit onderzoek op het vlak van de criminologische en rechtspsychologie in de praktijk geen vragen oproept. Het onderzoek in de psychologie betekende onmiskenbaar een belangrijke meerwaarde in het voorspellen van (crimineel) gedrag, wat leidde tot een waterval

aan studies die de predictieve validiteit van risicotaxatie-instrumenten proberen op te voeren. Vanuit onderzoeksoogpunt is het uiteraard belangrijk om de *Area Under the Curve* (AUC) op te voeren met enkele honderdsten. Daartegenover staat de kritiek op de methodologische assumpties die ten grondslag liggen aan de klinische benutting van onderzoeksresultaten aangaande de predictieve validiteit van risicotaxatie-instrumenten (Cooke & Michie, 2009). Kernachtig gesteld komt het erop neer dat het onmogelijk is om precieze predicties te doen omtrent het gedrag van individuen op grond van gegevens die betrekking hebben op een groep (Bogaerts, 2010). Hierdoor worden de mogelijke rol en dito toegevoegde waarde die dergelijke instrumenten kunnen vervullen in de concrete casus terecht gerelativeerd. Spreen, Timmerman, Ter Horst en Schuringa (2010) ondervangen deze terechte kritiek van Cooke en Michie door de ontwikkeling van een statistische beslissingstechniek om klinische beslissingen in individuele gevallen te formaliseren, de zogenaamde $N = 1$ -analyse. Vragen bij het klinisch nut van bestaande onderzoeksresultaten gelden niet enkel op het domein van de predictie van crimineel gedrag, maar tevens op het vlak van de verklaringen. Immers, zoals eerder gesteld staat het gebrek aan differentiatie van de meeste ontwikkelde theorieën het dagelijkse gebruik van deze theorieën (bijvoorbeeld in het kader van het opstellen van een criminogenese) in de weg.

Bovenstaande autokritiek van de psychologen op de ontwikkelde instrumenten ligt in de lijn van de terughoudendheid van de criminologen ten aanzien van etikettering en ten aanzien van een te sterke impact van de psychologie in de verklaring – voorspelling van crimineel gedrag. Dit houdt – volgens vele criminologen – het gevaar in dat de rol van de maatschappelijke context en structuren inzake criminaliteit uit het oog wordt verloren. Een eenzijdige verklaring van criminaliteit op grond van individuele kenmerken zou – volgens hen – het criminaliteitsfenomeen vernauwen, waardoor de maatschappelijke structuren niet meer in vraag moeten worden gesteld.

5. Rechtspraktijk

Ook binnen de rechtspraktijk waarin juristen, psychologen en criminologen in de aanpak van de concrete casus moeten samenwerken, blijven een aantal spanningsvelden tussen de disciplines merkbaar. In de strafrechtspraktijk is de feitelijke waarheidsvinding de centrale activiteit terwijl in de psychologie veeleer een goed inzicht verwerven in hoe iemand iets ervaart de belangrijkste prioriteit is. In de psychologie doet de congruentie tussen de beleving en de feitelijke werkelijkheid niet ter zake. Dit impliceert dat er een ander beginsel ten grondslag ligt aan de diagnostische activiteit van rechtspractici en psychologen. Psychologen zijn eerder geneigd om een diagnose te stellen van een stoornis of ziekte en zullen eerder een onnodige behandeling starten dan het risico te lopen een ziekte of stoornis niet te diagnosticeren en te behandelen. In de psychodiagnostiek wordt het falen om

een potentieel dreigend symptoom niet vast te stellen immers als een ernstige fout gezien. Dit laatste is niet het geval voor het toedienen van een onnodige behandeling, zolang de behandeling geen ernstige bijwerkingen heeft veroorzaakt. In ons gerechtelijk apparaat is daarentegen het uitgangspunt dat degene die de wet overtreedt, gestraft moet worden waarbij de verdachte onschuldig is tot de schuld is bewezen. De huidige westerse strafrechtssystemen zijn gericht op het vermijden van de veroordeling van onschuldigen. De mogelijkheid om een onschuldige te veroordelen (vals-positief) wordt als een ernstiger fout gezien dan een schuldige verdachte vrij te spreken. In de psychologisch-diagnostische context is een vals-positieve fout dus aanvaardbaar, terwijl dit in het strafproces totaal onaanvaardbaar is. Deze verschillende waardering van vals-positieven is geen probleem zolang beide systemen niet met elkaar in contact moeten komen.

Een ander spanningsveld doet zich voor wanneer een rechter wordt geconfronteerd met problemen die niet-juridisch van aard zijn en hij een beroep doet op een deskundige om de huidige stand van zaken in het psychologisch of criminologisch wetenschappelijk onderzoek toe te lichten (Cleiren, 2008). De deskundige zal dan geconfronteerd worden met de verwachting van de rechter dat hij een objectief oordeel velt dat leidt tot een waar feit of een vaststaande wetmatigheid (van Koppen, 2004). Wetenschappelijke inzichten zijn echter per definitie betwistbaar. Het oordeel van de gerechtsdeskundige zal dus altijd een voorlopig oordeel zijn dat gebaseerd is op de actuele inzichten van een wetenschapsdomein. De waarschijnlijkheid van het oordeel van de gerechtsdeskundige zal dus in scherp contrast staan met de verwachting van de rechter die een sluitend antwoord wil op zijn vraag (Mossman, Bowen, Vanness, Bienenfeld, Correll, Kay, Klykylo & Lehrer, 2010).

Doordat de criminoloog vaak de enige is voor wie deze spanningsvelden duidelijk zijn vanuit zijn opleiding, draagt hij een bijzondere verantwoordelijkheid om enerzijds juristen en psychologen bewust te maken van dit spanningsveld en om anderzijds mee te helpen zoeken naar opportuniteiten voor een constructieve samenwerking.

Uit het herhaald onderzoek over de arbeidsmarkt voor criminologen (Goethals 2007b; Ponsaers, Goethals & Enhus, 2009) blijkt dat meer criminologen in meer specifieke functies terechtkomen. Ondanks dit goede nieuws, moeten we vaststellen dat veel afgestudeerden nog steeds in sectoren tewerkgesteld worden die met hun specifieke opleiding weinig verband houden. Gezien de criminologie nog een vrij jonge discipline is, hoeft dit op zich geen verwondering te wekken hoewel ons inziens de tijd rijp is voor een meer duidelijke profilering van afgestudeerdenverenigingen in het kader van de verdediging van de beroepsbelangen. Het is verwonderlijk dat criminologen niet systematisch worden ingeschakeld overal waar diagnostische activiteit en interventies worden aangeboden ten aanzien van mensen die antisociaal en/of crimineel gedrag (dreigen te) stellen. Zo kan onder meer verwezen worden naar de meerwaarde van de criminoloog bij het opstellen van criminogeneses in het kader van deskundigenonderzoeken voor de rechtbank

en/of de verslagvoering van de psychosociale diensten van de gevangenen in het kader van strafuitvoering. Verder is het verrassend dat criminologen weinig worden ingezet om in multidisciplinaire teams met onder meer psychologen en maatschappelijk assistenten in te staan voor de preventie en aanpak van pesten in scholengemeenschappen of *mobbing*, geweld en seksueel ongewenst gedrag in bedrijven. Gezien de kritiek op de wijze waarop gerechtelijk en politieel onderzoek wordt gevoerd en met name het risico op tunnelvisie, zou ook op dit vlak de criminoloog een duidelijke meerwaarde kunnen betekenen.

In deze bijdrage werden een aantal beschouwingen gegeven omtrent de rol van de psychologie in de criminologie. De criminologie biedt echter ook voor de psycholoog vele mogelijkheden om zijn blik op het criminaliteitsfenomeen te verruimen. De criminologie is immers een bakermat waarin verschillende wetenschappelijke disciplines elkaar proberen te vinden om de (de)criminalisering, de criminaliteit en de aanpak ervan te begrijpen.

De emeritus was onze gids bij de ontdekkingsreis doorheen de criminologie. Zijn steun en wijsheid bij de uitbouw van het methodologie-onderwijs in de criminologie was zeer belangrijk. Het onderzoek dat we gedurende jaren samen uitvoerden, verliep steeds in een zeer hartelijke en aangename sfeer. We zijn je hiervoor erg dankbaar.

BIBLIOGRAFIE

- Bogaerts, S. (2010). Emerging international perspectives in forensic psychology: Individual level analysis. *The Journal of Forensic Psychology Practice*, 10(4), 263-266.
- Bogaerts, S., Goethals, J., Vervaeke, G. & Spapens, T. (2003). *De verleiding uit onvermogen: Interpersoonlijke factoren en pedoseksualiteit*. Leuven: Universitaire Pers.
- Bogaerts, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2004). A comparison of relational attitude and personality disorders in the explanation of child molestation. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 16, 37-47.
- Carson, D., Milne, B., Pakes, F., Shalev, K. & Shawyer, A. (2007). *Applying psychology to criminal justice*. Sussex: Wiley and sons.
- Cleiren, C.P.M. (2008). Het monopolie op de strafrechtelijke waarheidsvinding: Overwegingen over belang en risico's van private "deskundigen"-inbreng'. *Strafblad*, 272-285.
- Cooke, D.J. & Michie, C. (2009). Limitations of Diagnostic Precision and Predictive Utility in the Individual Case: A Challenge for Forensic Practice. *Law and Human Behavior*, 34, 259-274.
- Goethals, J. (2007a). *Psychologie en delinquentie: Een inleiding in de criminologische psychologie*. Leuven: Acco.
- Goethals, J. (2007b). The criminological profession: the development of a job market for criminologists in (Flanders) Belgium. *Annales Internationales de Criminologie – International Annals of Criminology – Anales Internacionales de Criminologia*, 45(1/2), 19-36.
- Howitt, D. (2006). *Introduction to forensic and criminal psychology*. Essex: Pearson.
- Kapardis, A. (2003). *Psychology and Law: A critical introduction*. Edinburgh: Cambridge University Press.

- Mossman, D., Bowen, M.D., Vanness, D.J., Bienenfeld, D., Correll, T., Kay, J., Klykylo, W.M. & Lehrer, D.S. (2010). Quantifying the Accuracy of Forensic Examiners in the Absence of a "Gold Standard". *Law and Human Behavior*, 34, 402-417.
- Nagtegaal, M.H. (2004). Het dilemma van de vrije wil in de forensische psychologie. *De Psycholoog*, 39, 3-9.
- Ponsaers, P., Goethals, J. & Enhus, E. (2009). Bestaat het beroep criminoloog anno 2009 in Vlaanderen? *Panopticon: Tijdschrift voor Strafrecht, Criminologie en Forensisch Welzijnswerk*, 30(3), 28-44.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Spreen, M., Timmerman, M.E., Ter Horst, P. & Schuringa, E. (2010). Formalizing Clinical Decisions in Individual Treatments: Some First Steps. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 10, 285-299.
- Van Koppen, P.J. (2004). *Paradoxen van deskundigen. Over de rol van experts in strafzaken*. Deventer: Kluwer.
- Van Koppen, P.J., Merckelbach, H., Jelicic, M. & De Keijser, J.W. (2010). *Reizen met mijn rechter: Psychologie van het recht*. Deventer: Kluwer.
- Vervaeke, G., Vertommen, H. & Storms, G. (1996). Client and therapist values in relation to drop-out. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 4, 1-6.

Hoofdstuk 6

Bestuurskunde en criminologie

Een pleidooi voor wankelende benaderingen¹

Jeroen Maesschalck

1. Inleiding

Net zoals de andere hoofdstukken in deze eerste reeks van essays in dit boek, handelt deze bijdrage over de verhouding tussen criminologie en een andere discipline, i.c. de bestuurskunde.² Deze *“bestudeert, binnen de maatschappelijke omgeving en binnen het politiek systeem die bepalend zijn voor het overheidsbeleid, het geheel van de organisaties en van de processen van het openbaar bestuur vanuit het oogpunt van hun kwaliteit”* (Maes & Jochmans, 1996: 24).

Uitwisseling tussen criminologie en bestuurskunde is misschien iets minder evident dan uitwisseling tussen criminologie en, pakweg, psychologie of sociologie, maar daarom niet minder veelbelovend. Deze bijdrage vat aan met enkele voorbeelden waarin de criminologie inderdaad nuttige inspiratie kan halen bij de bestuurskunde. De uitwisseling tussen bestuurskunde en de criminologie loopt echter niet altijd van een leien dakje. In de tweede paragraaf wordt ingegaan op enkele concrete frustraties die criminologen vaak ervaren, vooral met de managementliteratuur. De rest van de bijdrage argumenteert vervolgens dat die frustraties vooral van toepassing zijn op een bepaald soort managementliteratuur (of bij uitbreiding

1. Deze bijdrage is een herwerkte versie van de inaugurale rede van de auteur, uitgesproken op 15 januari 2008 aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

2. Er is een lange traditie van debat over de manier waarop de wetenschappen die het openbaar bestuur bestuderen moeten benoemd worden: bestuurskunde, overheidsmanagement, beleidswetenschap(pen), beleidsanalyse, beleidsevaluatie, bestuurswetenschappen, enzovoort. In deze bijdrage wordt gekozen voor het traditionele begrip ‘bestuurskunde’, dat breed wordt geïnterpreteerd. Het verwijst dan zowel naar (deel-)disciplines die zich richten op intra- en interorganisatieel management als naar benaderingen die zich richten op extern overheidsbeleid.

Terzijde valt op te merken dat deze permanente identiteitscrisis binnen de bestuurskunde enkele interessante gelijkenissen vertoont met de discussies over de identiteit van de criminologie. Een bespreking daarvan zou ons echter te ver leiden in deze context.

bestuurskundige literatuur) en dat die dus veel minder groot zullen zijn als men zich laat inspireren door de ‘betere’ bestuurskundige literatuur. Met deze laatste verwijzen we, zo zullen we argumenteren, naar literatuur die de ambiguïteit en diversiteit van goed management en beleid erkent en bewust gebruikt; die met andere woorden ‘wankel’ is. De bijdrage rondt af met enkele implicaties van deze redenering voor verdere uitwisseling tussen bestuurskunde en criminologie.

2. **Vruchtbare uitwisselingen tussen criminologie en bestuurskunde: enkele voorbeelden**

Het is niet moeilijk om domeinen te bedenken waarin criminologie inspiratie zou kunnen halen – en in veel gevallen al gehaald heeft – uit bestuurskunde.

Een eerste evidente plaats voor uitwisseling betreft die onderdelen van criminologie die verband houden met (overheids)beleid.

Integraal veiligheidsbeleid is hiervan een voor de hand liggend voorbeeld. Dit thema wordt vaak vanuit een criminologische invalshoek benaderd, met bijzonder nuttige inzichten als gevolg. Het kan echter ook leerzaam zijn om expliciet een bestuurskundig perspectief in te nemen door bijvoorbeeld het probleem waarvoor integraal veiligheidsbeleid een oplossing wil bieden te herdefiniëren als een probleem van coördinatie. Het gaat dan om tal van actoren (bijvoorbeeld gemeente, politie, parket, straathoekwerk, OCMW, private beveiliging) met verschillende opdrachten, identiteiten en beroepscode van wie de activiteiten moeten gestuurd worden in de richting van een gemeenschappelijke strategische doelstelling. Door dit probleem aldus te vertalen als een probleem van coördinatie vindt men aansluiting met de indrukwekkende coördinatieliteratuur binnen de bestuurskunde. Die literatuur biedt niet alleen inzichten om het probleem beter te begrijpen maar vooral ook een uitgebreid arsenaal aan coördinatie-instrumenten en andere aanbevelingen om te zoeken naar oplossingen.

Beleidsevaluatie is een subdomein van bestuurskunde waar de criminologie al heel wat inspiratie heeft gehaald. Toch zijn ook hier nog heel wat mogelijkheden. Het gebeurt jammer genoeg nog altijd dat criminologisch evaluatieonderzoek vooral improviseert en nauwelijks gebruikmaakt van de vele uitstekende handleidingen ter zake. Vooral in de Angelsaksische bestuurskunde, waar *policy analysis* en *policy evaluation* zich hebben ontwikkeld tot aparte wetenschappelijke disciplines met eigen opleidingen en professionele gemeenschappen, valt heel wat inspiratie te halen. Grondige studie van verschillende evaluatietradities kan ons tegelijkertijd ook behoeden voor al te naïef geloof in de waarde van één specifieke evaluatietraditie. Zo durven criminologen soms wel eens te vervallen in een wat al te groot enthousiasme voor sterk neo-positivistisch geïnspireerde meta-analyses van vooral kwantitatief onderzoek. Die laatste verdienen zeker een plaats binnen een *evidence-based criminology*, maar verdienen niet het statuut van ‘*gold standard*’ van evaluatieonderzoek die hen soms

wordt toegeschreven, ook in de criminologie. Een erg veelbelovende, relatief recente alternatieve evaluatietraditie is die van *realistic evaluation* die ruimte laat voor zowel kwantitatief als kwalitatief onderzoek en die trouwens voor een belangrijk deel gevoed wordt vanuit de criminologie en in het bijzonder vanuit het evaluatieonderzoek rond criminaliteitspreventie (zie bijvoorbeeld Pawson & Tilley, 1997).

De inspiratie uit de bestuurskunde hoeft zich echter niet te beperken tot beleid. Ook de studie binnen criminologisch relevante organisaties kan veel inspiratie halen uit de bestuurskunde. Een sprekend voorbeeld hiervan is het onderzoek naar politiecultuur. Deze onderzoekstraditie ontwikkelde zich aanvankelijk quasi volledig los van bestuurskundige inzichten over organisaties. Ze ontstond vooral via antropologisch kwalitatief onderzoek naar politiecultuur in de jaren zestig en zeventig en heeft enkele belangrijke verdiensten.³ Zo heeft dit grondig empirisch onderzoek definitief de mythe uit de (wetenschappelijke) wereld geholpen dat de politie een hiërarchische machinebureaucratie zou zijn, waarbinnen politieagenten op een eenduidige, puur objectieve manier de al even eenduidige wetten zouden toepassen. De werkelijkheid, zo stelde men vast in de observaties, is veel genuanceerder en complexer, wat echter niet betekent dat er geen patronen of voorspelbaarheid zou bestaan in die werkelijkheid. Een andere verdienste van de literatuur rond politiecultuur is het inzicht dat heel wat problematische cultuurkenmerken die vaak teruggevonden worden in politieorganisaties (machismo, cynisme, stereotypering van burgers, enzovoort) tot op zekere hoogte verklaard kunnen worden door typische kenmerken van politiewerk (voortdurend risico op gevaar, frustraties met andere actoren in het strafrechtelijk systeem, de grote de facto discretionaire ruimte die officieel niet erkend wordt, enzovoort).

Maar die verdiensten van het politiecultuuronderzoek worden ook nadelen als dit onderzoek niet verrijkt wordt met bredere organisatiekundige inzichten. Het begrip 'politicultuur' heeft, door deze traditie, ondertussen immers een bijzonder negatieve connotatie gekregen. Er lijkt zelfs een zeker fatalisme te bestaan, waarbij men ervan uit lijkt te gaan dat typische kenmerken van politiecultuur zoals machismo, cynisme of etnocentrisme onvermijdelijk zouden zijn. Het lijkt daarom veel interessanter om deze onderzoekstraditie te verbreden naar een onderzoek naar 'organisatiecultuur in de politie'. Op die manier komt men los van het negatieve concept van politiecultuur en vindt men aansluiting bij een veel bredere onderzoekstraditie naar organisatiecultuur, die bijvoorbeeld toelaat om dankzij veelgebruikte typologieën van organisatiecultuur politieorganisaties te vergelijken met andere organisaties. Aldus kan men op een meer open en creatieve manier op zoek gaan naar oorzaken en gevolgen van de organisatiecultuur binnen de politie.

Dit zijn slechts drie voorbeelden van domeinen waarin criminologie zich kan versterken door aansluiting te zoeken bij de bestuurskunde. Natuurlijk geldt die aan-

3. Zie bijvoorbeeld McLaughlin (2007: 49-86) voor een review van deze literatuur.

beveling ook omgekeerd. Ook de bestuurskundigen hebben heel wat te leren van de criminologie. Als domeinexperts kunnen criminologen bestuurskundigen behoeven voor simplistische hypothesen, bijvoorbeeld over de impact van preventiebeleid. Nog belangrijker is de criminologische gevoeligheid voor normatieve aspecten van crimineel beleid en in het bijzonder voor de neveneffecten van, bijvoorbeeld, preventiebeleid, bijvoorbeeld in de vorm van stereotypering van bepaalde bevolkingsgroepen of het ongewild creëren van onveiligheidsgevoelens of juist van een vals veiligheidsgevoel. In het geval van integraal veiligheidsbeleid zullen criminologen waarschuwen voor het risico dat een te nauwe samenwerking tussen politie en hulpverleners kan leiden tot een ‘kolonialisering’ van het sociaal beleid door het veiligheidsbeleid of omgekeerd. Daarnaast kunnen benaderingen uit de kritische criminologie, samen met kritische managementstudies, helpen om de belangen- en machtsstructuren bloot te leggen achter allerlei innovaties die vaak verpakt worden in technische *managementspeak*. Inspiratie genoeg, dus, voor bestuurskundigen, maar dat is niet het voorwerp van deze bijdrage.

3. **Putten uit de managementliteratuur: een vaak frustrerende ervaring**

Hoe groot de inspiratiemogelijkheden voor criminologen ook zijn, er bestaat ook heel wat frustratie over de bestuurskunde, zowel bij criminologische onderzoekers als bij praktijkcriminologen. We illustreren dit in deze paragraaf aan de hand van vijf frequent terugkomende frustraties met de managementliteratuur, maar mutatis mutandis geldt hetzelfde voor de beleidsliteratuur.

Praktijkcriminologen die zich willen laten inspireren door de managementliteratuur worden vaak overrompeld door het onoverzichtelijke kluwen aan managementconcepten en -modellen. Die, vaak aantrekkelijk verpakte, modellen worden dan voorgesteld als de ultieme oplossing voor alle managementproblemen. In de praktijk blijkt echter dat ze vaak compleet tegenovergestelde adviezen geven en de aanvankelijk enthousiaste praktijkcriminoloog gefrustreerd achterlaten.

De frustratie wordt bovendien nog groter als blijkt dat de betekenis van al die blitse concepten zelf enorm fluïde blijkt te zijn. Een korpschef van een lokale politiezone die aan kwaliteitsmanagement wil doen, bijvoorbeeld, wordt niet alleen overrompeld door een veelheid van kwaliteitsmodellen (EFQM, CAF, INK, enzovoort), maar zal zelfs van het centrale concept ‘kwaliteit’ ongeveer evenveel definities vinden als er experts zijn. Bovendien lijkt de betekenis van zo een centraal concept doorheen de tijd steeds breder te worden, zodat het op het einde bijna niets meer betekent.

Daar komt nog een derde frustratie bij. Zoals in veel andere domeinen lijkt ook in het management een werkelijke obsessie te bestaan met verandering. Je kunt geen managementboek openslaan of je vindt er, vaak al op de eerste pagina's, iets in de zin van ‘stilstaan is achteruitgaan’. Het lijkt wel of de bewijslast voor verandering

totaal omgekeerd is. Daar waar men zou verwachten dat iemand die een verandering in een organisatie bepleit die ook moet verantwoorden, blijkt het in de praktijk vaak omgekeerd te zijn. Niet de veranderingsvoorvechter moet zich verantwoorden, maar de leidinggevende die kritische vragen stelt bij de voorgestelde verandering. Dit is een bijzonder merkwaardige evolutie, zeker tegen de achtergrond van de vaak enorme financiële en psychologische kosten van organisatieverandering.

Nog meer frustrerend is de vaststelling dat die vele aanbevelingen uit de managementliteratuur een soort pendelbeweging lijken te volgen. Men volgt met oprecht enthousiasme een bepaald managementmodel en eenmaal dat op volle kracht draait, lijkt de mode helemaal overgewaaid en pleiten de experts (en dat zijn niet zelden dezelfde personen) voor een totaal nieuw model dat min of meer tegenovergestelde acties impliceert.

De vijfde en laatste frustratie heeft te maken met de soms beperkte intellectuele eerlijkheid in heel wat managementliteratuur. De prescriptieve managementmodellen worden vaak gepresenteerd als 'puur objectieve', soms zelfs 'puur wetenschappelijke' modellen, daar waar dat natuurlijk nooit het geval is. Onder elk model dat adviezen impliceert over de sociale werkelijkheid schuilen normatieve keuzes. Het is juist door het expliciteren van die normatieve keuzes dat men het wetenschappelijk karakter van een model versterkt, niet door ze te verdoezelen. Een klassieker in dit verband zijn de hervormingen die in heel wat Angelsaksische landen (bijvoorbeeld Verenigd Koninkrijk, Nieuw-Zeeland, Canada) in de jaren tachtig werden ingevoerd en in essentie uitgingen van het idee dat de overheid moest georganiseerd worden zoals de private sector. Men koos voor vaak radicale innovaties zoals privatisering van overheidsorganisaties, de introductie van marktdenken in de overheid, outputsturing, meer beslissingsruimte voor overheidsmanagers (*'letting managers manage'*), enzovoort. Deze zogenaamde *'New Public Management'*-hervormingen (Hood, 1991) werden voorgesteld als neutrale hervormingen van 'gezond verstand', maar zijn in de praktijk sterk geïnspireerd door een neoliberale ideologie. Trouwens, ook minder drastische hervormingen, zoals de invoering van systemen voor kwaliteitscontrole, impliceren normatieve/ideologische keuzes die vaak niet geëxpliciteerd worden in managementliteratuur.

4. Twee problematische benaderingen

Het is belangrijk te benadrukken dat de vijf hogergenoemde frustraties vooral een bepaald soort managementliteratuur betreffen, al is die jammer genoeg wel breed verspreid. In deze paragraaf wordt ingegaan op twee vaak voorkomende problematische benaderingen. Dit zal geïllustreerd worden aan de hand van een concreet managementprobleem.

We nemen het voorbeeld van een korpschef van een lokaal politiekorps. Hij heeft herhaaldelijk vastgesteld dat zijn medewerkers niet altijd de deontologie respecteren.

Er zijn gevallen gemeld van politieambtenaren die onder invloed van alcohol werken en zelfs een politievoertuig besturen, er komen klachten binnen van beledigingen en zelfs onrechtmatig geweld tegen burgers en er gaan hardnekkige geruchten over omkoping van politieambtenaren door een groot bedrijf. Onze korpschef wil daar iets aan doen. Hij gaat dus op zoek in de literatuur en stelt vast dat zijn organisatie niet de enige is met dergelijke problemen. Meer nog, er blijkt een groeiende literatuur te bestaan rond het voeren van 'integriteitsbeleid': het geheel van beleidsinstrumenten dat erop gericht is de integriteit van de overheidsorganisatie in haar geheel en het integer gedrag van de individuele ambtenaren afzonderlijk te bevorderen (Maeschalck, 2001: 28). Onze korpschef duikt in deze literatuur en zal er stoten op de twee problematische benaderingen die hoger al aangekondigd werden.

De eerste soort van aanbevelingen gaat uit van een *one best way*-oplossing. Onze korpschef zal ongetwijfeld publicaties aantreffen die pleiten voor een 'controle-rende' benadering: om een integere organisatie te bereiken is het vooral belangrijk dat men gedetailleerde ethische codes en gedragsrichtlijnen uitwerkt, de naleving ervan controleert en overtredingen ervan bestraft. Echter, in andere, wellicht recentere, publicaties zal hij verhalen aantreffen die wijzen op het succes van net de tegenovergestelde benadering: de 'stimulerende' benadering van integriteitsbeleid. Daar pleit men juist voor een korte code met enkele algemene waarden en zo weinig mogelijk controlemechanismen. Immers, zo stelt men binnen deze benadering, in plaats van medewerkers te controleren is het veel beter om hen vertrouwen te geven en het beleid vooral te richten op het ontwikkelen van het moreel oordeelsvermogen van de medewerkers, bijvoorbeeld via interactieve trainingssessies (dilemmatrainingen) en coaching. Dit leidt, zo leest onze korpschef, tot fantastische gevolgen. Medewerkers zijn meer gemotiveerd, voelen zich erkend in hun waarde, hebben een sterker moreel oordeelsvermogen en als gevolg daarvan gaan ze veel beter om met ethische dilemma's dan vroeger. Onze korpschef wordt aldus geconfronteerd met de eerste hogergenoemde frustratie: een kluwen aan concepten met diametraal tegenovergestelde adviezen.

De tweede soort van aanbevelingen die onze korpschef zal aantreffen, is genuanceerder, maar nog altijd problematisch. Deze aanbevelingen leggen de nadruk op het belang van de context. Er bestaan geen universele oplossingen; de beste oplossing in een concrete situatie zal afhangen van de concrete omgevingscondities. Immers, eenzelfde interventie kan een totaal ander effect hebben, afhankelijk van de omstandigheden.⁴ Toegepast op ons voorbeeld bestaat er inderdaad een meer genuanceerde literatuur die erkent dat de keuze voor een 'controlerend' dan wel een 'stimulerend' integriteitsbeleid zal afhangen van de concrete omstandigheden. Als het gaat om een organisatie met zware ethische problemen, dan zal men vooral nood hebben aan de 'controlerende' benadering om orde op zaken te stellen. Als het gaat om een goed

4. Binnen de organisatie-theorie is dit idee verder uitgewerkt in de zogenaamde 'contingentie-theorie' (zie bijvoorbeeld Lawrence & Lorsch, 1967).

draaiende organisatie met verantwoordelijke medewerkers en zonder indicaties van moreel laakbaar gedrag, dan is de stimulerende benadering veel geschikter.

Deze literatuur is al een stuk nuttiger voor onze korpschef, want ze helpt hem om een keuze te maken. Aangezien hij heeft vastgesteld dat de integriteitsproblemen in zijn korps ernstig zijn, kiest hij uitdrukkelijk voor de controlerende benadering: strikte regels, strikte controle en strenge straffen bij overtreding. Zijn frustraties zijn echter nog niet voorbij. Het gaat een tijdje goed en er zijn sterke signalen dat de integriteitsschendingen inderdaad afnemen, maar na enkele weken beginnen nieuwe problemen zich op te stapelen. De agenten beginnen bijzonder rigide op te treden, zelfs in gevallen waar men redelijkerwijze kan verwachten dat de wet flexibel wordt toegepast. De agenten raken gedemotiveerd en durven bijna geen beslissingen meer te nemen, uit vrees voor sancties. Onze korpschef is opnieuw, en terecht, gefrustreerd in de managementliteratuur.

5. Een pleidooi voor 'wankel beleid'

Het voorbeeld uit de vorige paragraaf is een illustratie van een algemener inzicht dat minstens teruggaat tot de antieke wijsbegeerte en telkens opnieuw in verschillende gedaanten terugkomt, maar toch zo vaak over het hoofd wordt gezien. Dat centrale inzicht zouden we kunnen opsplitsen in twee hypothesen.⁵

Ten eerste veronderstellen we dat elke benadering, elke oplossing per definitie het risico op welbepaalde excessen, ongewenste effecten in zich draagt. We hadden de concrete ervaring van onze korpschef niet nodig om te kunnen voorspellen dat een sterke nadruk op de controlerende benadering zou leiden tot de specifieke excessen die inherent zijn aan deze benadering: rigiditeit, angst om beslissingen te nemen, demotivatie, enzovoort. Hetzelfde kan echter gezegd worden over de tegenovergestelde, stimulerende benadering. Ook die draagt bepaalde risico's in zich die sterker worden naarmate men te veel in deze benadering gelooft: misbruik van het geschonken vertrouwen en de gegeven discretionaire ruimte, willekeurige en onvoorspelbare behandeling van burgers, enzovoort. Wat dus ook de voorgestelde oplossing is voor een probleem, ze draagt in zich bepaalde risico's die vrij gemakkelijk te voorspellen zijn.

Dit inzicht verklaart meteen ook de hogervermelde pendelbeweging die bijzonder frustrerend kan zijn voor praktijkcriminologen die zich willen laten inspireren door managementliteratuur. Men kiest, geïnspireerd door een aanbeveling uit de literatuur, resoluut voor één benadering, maar wordt na een tijdje geconfronteerd

5. Deze redenering maakt voor een belangrijk deel gebruik van inzichten uit de zogenaamde '*cultural theory*' of '*grid-group theory*', zoals die ontwikkeld is door de antropologe Mary Douglas (1970) en sindsdien toegepast is in een heel ruim domein van sociale wetenschappen, zoals onder meer de politieke wetenschappen (Thompson, Ellis & Wildavsky, 1990), de beleidswetenschappen (Hendriks, 1996), de bestuurskunde (Hood, 1998) én de criminologie (Vaughan, 2002).

met de steeds sterker wordende excessen van die benadering. Uiteindelijk raakt men overtuigd van de onwenselijkheid van die benadering en kiest men voor de tegenovergestelde benadering, die natuurlijk op haar beurt haar excessen begint te manifesteren, waardoor de pendel na een tijdje opnieuw terug in de andere richting gaat. Doordat die 'nieuwe' benadering meestal benoemd wordt met een andere, modieuze term valt het trouwens vaak niet op dat men eigenlijk gewoon terugkeert naar de eerste benadering (en men zich dus aan de daarmee geassocieerde excessen kan verwachten). Dit zijn uiteraard weinig opbeurende gedachten en wellicht is dat de reden waarom dit fundamentele, bijna evidente, inzicht niet gemakkelijk te verwerken is in managementboeken.

De tweede hypothese bouwt verder op de eerste en leidt meteen ook tot een oplossing. Elke benadering heeft inderdaad haar excessen, maar die kunnen verzacht of zelfs voorkomen worden door ook andere benaderingen te voorzien. Het achterliggende idee is dat verschillende, tegengestelde benaderingen, voor elkaars excessen en risico's kunnen compenseren. Toegepast op ons voorbeeld betekent dit dat elke organisatie zowel de controlerende als de stimulerende benadering van integriteitsbeleid nodig heeft. De stimulerende benadering garandeert een zekere discretionaire ruimte en morele verantwoordelijkheid en voorkomt zo rigiditeit, angst en andere excessen van de controlerende benadering. Anderzijds verklein je met de controlerende benadering de risico's op willekeur, misbruik en verwarring die geassocieerd zijn met de stimulerende benadering.

Als we de hogervermelde aanbeveling over het belang van de context combineren met deze twee hypothesen, dan brengt dit ons tot een pleidooi voor wat we 'contextgevoelig wankel beleid' zouden kunnen noemen. De begrippen 'contextgevoelig' en vooral 'wankel' verdienen bijkomende toelichting.

De aanbeveling om beleid 'wankel'⁶ te maken volgt uit de net geschetste hypothesen. Als het waar is dat verschillende benaderingen moeten gecombineerd worden om excessen te voorkomen, dan zal dit onvermijdelijk leiden tot beleid dat in zekere mate ambigu is. Men probeert immers tegengestelde filosofieën te combineren in één verhaal. Een manager die dit nastreeft zal dus voortdurend dansen tussen verschillende benaderingen en aldus een tot op zekere hoogte 'wankele' indruk maken. Dergelijk beleid is om die reden niet altijd het meest elegante en rationele (we kiezen hier trouwens bewust voor een term als 'wankel' met een wat pejoratieve connotatie), maar paradoxaal genoeg zal het net daarom robuuster en weerbaarder zijn tegen allerlei excessen.

Goed beleid moet echter niet wankel zijn op zich. Het moet dat zijn rekening houdend met de concrete 'context'. Wankel beleid betekent zeker niet dat elke benadering in even grote mate aanwezig zou moeten zijn en dat men dus altijd zou moe-

6. Deze term is deels geïnspireerd op de term '*clumsy institutions*' uit de *grid-group theory*-traditie (zie bijvoorbeeld Verweij & Thompson, 2006), die een gelijkaardig idee uitdrukt.

ten zoeken naar een soort gemiddelde of gulden middenweg tussen verschillende benaderingen. Integendeel, in bepaalde contexten kunnen er heel goede redenen zijn om bewust prioriteit te geven aan één bepaalde benadering. Onze korpschef zou resoluut voor de controlerende benadering van integriteitsbeleid kunnen kiezen, bijvoorbeeld omdat er net enkele ernstige fraudegevallen zijn ontdekt. Wankel beleid in zo een context betekent dat, zelfs als een manager resoluut voor een bepaalde benadering kiest, hij wel een zekere mate van *voice* blijft voorzien voor de andere benaderingen. Onze korpschef zal er dus in elk geval voor moeten zorgen dat er in zijn organisatie nog steeds mensen zijn die de stimulerende benadering kennen en verdedigen. Zij zijn het immers die de korpschef zullen behoeden voor de excessen van de controlerende benadering.

6. Contextgevoelig wankel beleid in theorie en praktijk

Als het bovenstaande correct is, dan zal de criminoloog die zich op een zinvolle manier wil laten inspireren door de beleidswetenschappen, op zoek moeten gaan naar praktijken en literatuur die deze principes van contextgevoelig wankel beleid toepassen. Waar zal de criminoloog die aantreffen?

In veel gevallen wordt op een impliciete, onbewuste manier gekozen voor wankel beleid. Het verhaal gaat daarbij vaak als volgt. Men kiest aanvankelijk resoluut voor één bepaalde benadering met een duidelijk label. Zoals we op basis van hoger toegelichte hypothesen kunnen verwachten, leidt die benadering vervolgens tot typische excessen. Echter, in plaats van voor de pendelbeweging te gaan en voor een tegenovergestelde benadering met een nieuw label te kiezen, opteert men voor een sluipende uitbreiding en nuancering van de oorspronkelijke benadering. Het oorspronkelijke concept blijft dan bestaan, maar wordt zo genuanceerd dat het de facto verschillende benaderingen zal omvatten. Dit fenomeen heeft zich in het verleden voorgedaan bij heel wat managementconcepten (bijvoorbeeld 'innovatief beleid' of 'kwaliteitsmanagement'), maar stellen we ook vast bij heel wat concepten in de criminologische sfeer. Een mooi voorbeeld daarvan is het begrip 'gemeenschapsgerichte politiezorg' zoals dat wordt ingevuld in België. In zijn oorspronkelijke definitie impliceerde *community-oriented policing* een duidelijke keuze voor een bepaalde benadering, tegen andere politiebenaderingen in. De hoger toegelichte hypothesen voorspellen dat zo een specifieke benadering naast heel wat wenselijke effecten, ook een risico op specifieke excessen in zich draagt en dat deze risico's voorkomen kunnen worden door een wankel politiebeleid te voeren en dus onder meer voldoende *voice* te geven aan alternatieve politiemodellen. In zijn enthousiasme voor het model van gemeenschapsgerichte politiezorg heeft de Belgische wetgever echter beslist om dit tot de officiële filosofie van de Belgische politie te maken. Het concept was aldus verankerd, waardoor beleidsmakers die een wankel beleid wilden voeren ervoor kozen om het concept 'gemeenschapsgerichte politiezorg' zo uit te breiden en te nuanceren dat het ook kenmerken zou krijgen

die oorspronkelijk met andere politiemodellen werden geassocieerd.⁷ Het gevolg daarvan is een inderdaad wankel invulling van de Belgische politievisie, maar tegelijkertijd ook een breed gedeelde frustratie dat het concept 'gemeenschapsgerichte politiezorg' ondertussen een weinigzeggend containerbegrip geworden is. Deze impliciete keuze voor een wankel beleid is uiteraard veel beter dan de frustrerende pendelbeweging die hoger werd geschetst, maar heeft ook heel wat nadelen. Ze leidt immers tot de fluïde betekenis en conceptuele spraakverwarring die hoger als tweede frustratie met de managementliteratuur werden vermeld.

Een veel beter alternatief lijkt dan ook om expliciet voor een wankel beleid te kiezen. Men erkent dan van bij het begin dat een diversiteit van benaderingen nodig is en dat deze in de praktijk, gegeven een bepaalde context, in bepaalde gradaties gecombineerd zullen worden. Cruciaal daarvoor zijn natuurlijk goede typologieën om die verschillende benaderingen te vatten. Hoger hadden we het inzake integriteitsbeleid al over het onderscheid tussen de controlerende en de stimulerende benadering. Tweedelingen (of uiteinden van een continuüm) hebben echter als nadeel dat ze suggereren dat meer van het ene type automatisch minder van het andere type betekent en omgekeerd, en dat is vaak niet het geval. Genuanceerdere typologieën hebben dan ook vaak meer dan twee types. Er zijn tal van voorbeelden van dergelijke typologieën, maar we beperken ons tot één, klassiek voorbeeld: de 'grid-group typologie'. Deze maakt een onderscheid tussen vier interactiepatronen, i.e. vier manieren waarop mensen met elkaar kunnen omgaan: hiërarchie, egalitarisme, individualisme en fatalisme. Het gaat om een heel algemene typologie die op heel wat niveaus van analyse (van een dyade tot de organisatie van het wereldsysteem) kan gebruikt worden en in zowat alle sociale wetenschappen is toegepast, ook in de bestuurskunde (bijvoorbeeld Hood, 1998) en in de criminologie (bijvoorbeeld Vaughan, 2002). Als we die typologie bijvoorbeeld zouden toepassen op het domein van integriteitsbeleid, dan zou 'hiërarchie' ongeveer overeenkomen met de hogergenoemde controlerende benadering van integriteitsbeleid en 'egalitarisme' met de stimulerende benadering. 'Individualisme' zou dan wijzen op een benadering die integriteitsschendingen probeert te voorkomen door in voldoende competitie te voorzien en 'fatalisme' zou betrekking hebben op benaderingen die integriteitsschendingen willen voorkomen door een bepaalde mate van onvoorspelbaarheid in te bouwen (bijvoorbeeld onverwachte controles of ad random rotatie van medewerkers).⁸ Dankzij haar toepasbaarheid in verschillende disciplines biedt deze typologie een bijzonder interessant kader voor interdisciplinaire uitwisseling, bijvoorbeeld tussen bestuurskunde en criminologie.⁹

7. Dit was de strategie van de beleidsmakers en de *management cops*. De meeste *street cops*, daarentegen, kozen voor een andere strategie. Velen onder hen besloten om het officiële concept 'gemeenschapsgerichte politiezorg' gewoon te negeren en in de dagelijkse politiepraktijk op een 'wankel' manier te balanceren tussen verschillende politiebenaderingen.

8. Voor een verdere uitwerking van dit voorbeeld, zie Maesschalck (2005).

9. De doctoraten van dra. Kim Loyens en dra. Kristel Wouters aan het Leuven Instituut voor Criminologie maken bijvoorbeeld gebruik van deze typologie om inzichten uit zowel de bestuurskunde als de criminologie te combineren in één geïntegreerd theoretisch kader over integriteit in organisaties.

7. Besluit

In deze bijdrage werd geargumenteerd dat criminologen bijzonder nuttige inspiratie kunnen halen uit de bestuurskunde, maar op voorwaarde dat ze zich baseren op bestuurskundige literatuur die de uitgangspunten en implicaties erkent van wat ‘contextgevoelig wankel beleid’ werd genoemd.

Dat geldt ook voor de drie, hoger reeds genoemde, voorbeelden van thema’s waarbij uitwisseling nuttig kan zijn. In de bestuurskundige literatuur rond coördinatie zal men bijvoorbeeld nuttige typologieën van coördinatie-instrumenten vinden die kunnen helpen om integraal veiligheidsbeleid voldoende ‘wankel’ te maken. Ook inzake beleidsevaluatie is het belangrijk om niet aan één bepaald model vast te houden, maar juist voldoende verschillende modellen voor ogen te houden en, rekening houdend met de lokale context, vervolgens voor het meest aangewezen model te kiezen in het volle besef van het inzicht dat elk model tot excessen kan leiden. Typologieën van organisatiecultuur uit de managementliteratuur, ten slotte, kunnen helpen om de enge, pejoratieve invulling van ‘politicultuur’ te overstijgen en zo helpen om de cultuur van de politieorganisatie meer ‘wankel’ te maken.

Als men zich inderdaad beroept op dergelijke ‘wankele’ benaderingen, dan zullen, zo werd hier geargumenteerd, de hoger gemelde en vaak voorkomende frustraties met managementliteratuur afnemen. Het complexe kluwen aan concepten wordt meer beheersbaar, doordat men uitdrukkelijk voor goede typologieën kiest die de verschillen tussen benaderingen scherp stellen in plaats van ze te verdoezelen. Doordat men van bij het begin erkent dat beleid tot op zekere hoogte altijd wankel en dus ambigu en inconsistent kan zijn, is er geen behoefte meer aan vage concepten met brede betekenissen en wordt zo ook de tweede frustratie vermeden. De derde en vierde frustratie hadden betrekking op respectievelijk de obsessie met verandering en de frustrerende pendelbeweging die zo vaak gemaakt wordt in de modegevoelige managementliteratuur. Door juist uit te gaan van het idee dat beleid en management neerkomen op een ingewikkelde en dynamische balanceeroefening tussen verschillende benaderingen is het gevaar op doelloze ‘verandering om de verandering’ en pijnlijke pendelbewegingen (die vooral een gevolg zijn van het steeds maar weer naïef geloven in zogenaamd ‘nieuwe’ oplossingen) veel minder groot. Tot slot helpen goede typologieën ook om de normatieve assumpties onder managementmodellen te expliciteren en bieden ze zo ook een antwoord op de vijfde frustratie.

Een en ander suggereert aldus een aantal interessante onderzoeksvragen voor criminologen die zich willen laten inspireren door de bestuurskunde. Wat zijn nuttige typologieën om de verschillende benaderingen van een wankel beleid of management te vatten? Wat zijn de gewenste en ongewenste effecten van elk van de benaderingen? Welke wankele combinaties van benaderingen zijn effectief in welke contexten en waarom?

Dit pleidooi voor een wankel beleid suggereert echter niet alleen een onderzoeksagenda, maar ook een bepaalde attitude, een bepaalde reflex voor criminologen

die zich op het terrein van management en beleid bewegen. Heel wat managers en beleidsmakers kunnen niet weerstaan aan de verleiding om te geloven in een bepaalde benadering ten nadele van andere benaderingen, waardoor ze aldus ongewild meewerken aan (en vaak blind blijven voor) de excessen van die favoriete benadering. In zo een context is het de taak van de criminoloog om ‘tegenas’ te geven, om *voice* te geven aan de verwaarloosde benaderingen om zo het beleid terug wankel te maken en het risico op excessen, pendelbewegingen en andere ongewenste effecten te voorkomen. De Vlaamse criminologie kent tal van illustere voorbeelden die deze rol met overtuiging hebben opgenomen. Johan Goethals is er één van. Hij speelde die rol in de vele deeldomeinen waarin hij actief was en is. Ikzelf heb dit vooral mogen meemaken in het domein van onderzoeksmethodologie. Hoezeer Johan ook overtuigd is van het belang van kwantitatieve onderzoeksmethoden voor wetenschap en beleid, hij benadrukte in zijn colleges ook systematisch de nadelen ervan en speelde zelf een belangrijke rol in het organiseren van een ‘tegenstem’ in de vorm van evenwaardig onderwijs in kwalitatieve methoden in de criminologieopleiding aan de K.U.Leuven. Het was en is een eer en plezier om zo met hem aan een ‘wankel criminologie’ te mogen werken.

BIBLIOGRAFIE

- Douglas, M. (1970). *Natural symbols*. London: Routledge.
- Hendriks, F. (1996). *Beleid, cultuur en instituties. Het verhaal van twee steden*. Leiden: DSWO Press.
- Hood, C. (1991). A public management for all seasons. *Public Administration*, 69, 3-19.
- Hood, C. (1998). *The art of the state. Culture, rhetoric, and public management*. Oxford: Clarendon Press.
- Lawrence, P.R. & Lorsch, J.W. (1967). *Organization and environment. Managing differentiation and integration*. Boston: Graduate School of Business Administration Harvard University.
- Maes, R. & Jochmans, K. (1996). *Inleiding tot de bestuurskunde: de ontwikkeling van de bestuurskunde: kenobject, kennisobject, kennisdomeinen en methode van bestuurskunde*. Brussel: Studiecentrum Open Hoger Onderwijs.
- Maesschalck, J. (2001). Naar een integriteitsbeleid voor ambtenaren. Tussen “nieuwe politieke cultuur” en “beter bestuur”. *Samenleving en Politiek*, 8(10), 28-36.
- Maesschalck, J. (2005). Approaches to ethics management in the public sector: a proposed extension of the compliance-integrity continuum. *Public Integrity*, 7(1), 21-41.
- McLaughlin, E. (2007). *The new policing*. London: Sage.
- Pawson, R. & Tilley, N. (1997). *Realistic evaluation*. London: Sage.
- Thompson, M., Ellis, R. & Wildavsky, A. (1990). *Cultural Theory*. San Fransisco: Boulder.
- Vaughan, B. (2002). Cultured punishments. The promise of grid-group theory. *Theoretical Criminology*, 6(4), 411-431.
- Verweij, M. & Thompson, M. (eds) (2006). *Clumsy solutions for a complex world: governance, politics and plural perceptions*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Hoofdstuk 7

Historische criminologie in breedhoekperspectief

Stef Christiaensen

Dit boek is als huldeboek gelijktijdig een staalkaart van de hedendaagse criminologie in Vlaanderen. Wat opvalt, is de aanzienlijke diversiteit aan disciplines en deelterreinen die erin voorkomen. Naast sociologische en psychologische benaderingen, de basisleggers van de criminologie, komen recentere criminologische disciplines aan bod. Hieronder ook de historische criminologie. Dat is inderdaad een relatief jonge tak van de ondertussen aanzienlijk uitgegroeide criminologische boom. Een eerste luik van onze bijdrage gaat dan ook over de tijdscontext, meer bepaald over de voor de menswetenschappen boeiende biotoop waarin de discipline is ontstaan. In het substantiële corpus wordt aan de hand van een ruime definiëring van de criminologische wetenschappen verkend op welk breed veld de historisch bedrijvige criminoloog zich kan begeven. Hieruit kan worden afgeleid wat het belang kan zijn van de historische criminologie voor de criminologie op zich en tevens voor de criminele politiek. We brengen deze meerwaarde aan de hand van krachtlijnen samen in het afrondende derde luik. Daar pragmatiek ons niet vreemd is, zullen we met voorbeelden en verwijzingen laten blijken uit welke talrijke vaatjes de historische criminologie kan tappen. Het zal meteen duidelijk zijn dat deze bijdrage is geschreven vanuit een breedhoekperspectief. Voor deze benadering zijn we schatplichtig aan de rijke diversiteit van paradigmatische invalshoeken zoals we die alleszins in de jaren tachtig en negentig aan de Leuvense school voor criminologie hebben mogen ervaren en meemaken.

1. Een tijdsgewricht als vruchtbare wetenschappelijke biotoop

Ontstaan vanuit enerzijds een persoonsgerichte (medisch-antropologische, psychiatrische, psychologische) en anderzijds een sociologische benadering is de criminologie reeds in oorsprong een multidisciplinaire domeinwetenschap. Bovendien haar klassieke relatie tot justitie en (straf)recht bleef de criminologie traditioneel getrok-

ken door het tweespan van de psychologie en de sociologie. Maar na verloop van tijd, zeker vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw, ging de criminologie zich ook beroepen op specialismen uit disciplines als de economie, de informatica, de communicatiewetenschappen en de bestuurswetenschappen. Daarenboven is duidelijk geworden dat de criminologie niet in het minst lering kan trekken uit de sociale en culturele antropologie en uit de geschiedenis. Hiermee is niet gezegd dat de criminoloog moet uitgroeien tot een professionele specialist op deze domeinen. Wel verkeert hij vanuit zijn bij uitstek domeinoverschrijdende visie en ingesteldheid in een goede positie om in voeling te treden met diverse vakgebieden en om eventueel actief te participeren aan interdisciplinaire projecten waaraan ook geschiedkundigen deelnemen.¹ De criminologie wordt dan als het ware een ‘ontmoetingswetenschap’.

Dat de criminologie, nu zowat dertig tot veertig jaar geleden, belangstelling ontwikkelde voor de historische dimensie van haar werkveld is ver van toevallig. Er was in die tijd op menswetenschappelijk gebied heel wat in beweging. Het is in de jaren zeventig dat, beïnvloed door de reeds vroeger ontstane Annales-beweging met Franse historici, zoals Lucien Fèbvre, Ernest Labrousse en Fernand Braudel, in het gelijknamige tijdschrift werd gebroken met de elitaire geschiedenis en werd opgekomen voor een sociale en sociaaleconomische geschiedenis. De voortrekkers van het tijdschrift pleitten voor een samengaan van de geschiedenis met de sociale wetenschappen (Fijnaut, 1978: 225-226). De sociale en de zogenaamde mentaliteitsgeschiedenis zijn grotendeels aan deze beweging schatplichtig. Het is trouwens in deze periode dat historici afstand deden van wat Diederiks en Faber de “*antiquarische, anekdotische*” aanpak noemden. Het is vanaf dan dat grondiger historisch werk werd geleverd over onder meer misdrijven (Diederiks & Faber, 1978: 105).

We zien ook vanaf de jaren zeventig de wetenschappelijke perspectieven veranderen. De adoptie van het structuralisme en het interactionisme leidde niet in het minst in de criminologie tot een kritische wetenschappelijke beweging (Bianchi, 1978: 113; Blasius, 1988: 63-63). Men kan vaststellen dat het vooral de ‘kritische criminologie’ was die belangstelling kreeg voor de geschiedenis en dan vooral voor de geschiedenis van instellingen, instituties en structuren. Het wetenschappelijke zwaartepunt verschoof namelijk van de (etiologische studie van de) criminaliteit en de crimineel, naar maatschappelijke processen, meer bepaald naar mechanismen van sociale controle, van maatschappelijke *labelling* van criminaliteit en deviantie, kortom naar systemen die, volgens de meest kritische geesten, kennelijk tot doel hebben om de maatschappij en de structurele (machts)verhoudingen daarbinnen te bestendigen of te reproduceren. Hebben diverse wetenschappers en auteurs toonaangevend bijgedragen tot de (historische) paradigmashift, dan moet hier zeker Michel Foucault worden vermeld, met in de eerste plaats zijn werk *Surveiller et Punir*. Zijn historische analyse van de

1. Gemeenschappelijke, interdisciplinaire projecten betreffen bijvoorbeeld de penologische concepten in relatie tot de bouwkundige en geschiedkundige evolutie van het gevangeniswezen of de historische en vergelijkende studie van gemeenschapsgerichte herstelprocedures met inbreng van de criminologie, de geschiedkunde en de sociale en culturele antropologie.

disciplineringsmechanismen is tot op vandaag een eyeopener voor het begrijpen van sociale, penitentiaire en pedagogische controles of gedragsbeïnvloedingen.

Tekenend voor de grensoverstijgende geest binnen academische kringen was in 1971 het ontstaan in Nederland van een interdisciplinaire groep van criminologen, historici, sociologen en juristen. Ze organiseerden in mei 1977 te Amsterdam en te Leiden een congres waarop diverse bijdragen werden gepresenteerd over misdaad en strafrechtspleging in de 17de en 18de eeuw, evenals over de maatschappelijke en menswetenschappelijke relevantie van geschiedenis van misdaad en straf.² Het is ook vanaf deze periode dat, onder meer in ons taalgebied, voor het eerst enkele criminologisch georiënteerde wetenschappers een volledig doctoraal onderzoek wijdden aan de historische dimensies van criminologisch relevante thema's.³ We stellen ook vast dat vanaf de jaren zeventig tot nog recente datum criminologische of criminologisch georiënteerde tijdschriften themanummers uitbrachten over historische onderwerpen.⁴

Het valt buiten het bestek van deze bijdrage om een stand van zaken te maken van de voortgang en de huidige bedrijvigheid op het gebied van de historische criminologie. We hebben alleszins de indruk dat na de opgang, nu goed dertig jaar geleden, het academisch onderwijs en onderzoek inzake historische criminologie (nog) niet overall is ingeworteld. In tegenstelling tot sommige Vlaamse en Nederlandse universiteiten⁵ is dit bijvoorbeeld niet het geval voor de K.U.Leuven, nochtans bekend om haar gevestigde criminologische traditie. Hierbij dient te worden opgemerkt dat geschiedenis van het strafrecht, weliswaar onmisbaar voor de criminologische wetenschappen, op zich geen historische criminologie is. Dat zal trouwens verder in de loop van deze bijdrage blijken.

2. Een meerzijdige historische criminologie

2.1 Uitgaand van een ruime definiëring

Onder menswetenschappers zijn er duidelijk een aantal die de historische microbe of drang in zich hebben. Zijn de motieven van de *historiens de vocation* waarschijnlijk nog minder eenduidig dan die van de *historiens de profession*, dan gaan we er alleszins van uit dat het 'gebruik' van het verleden door criminologen, dienst-

2. Themanummer van het *Tijdschrift voor Criminologie* (1978), 20 (3-4), 105 e.v.

3. Bijvoorbeeld de doctorale proefschriften van L. Dupont (1977) aan de K.U.Leuven, van M.A. Petersen (1978) aan de Rijksuniversiteit Leiden en van C. Fijnaut (1979) aan de K.U.Leuven.

4. Bijvoorbeeld: *Tijdschrift voor Criminologie* (1978: 105 e.v.); *Australian and New Zealand Journal of Criminology* (1991: 65 e.v.); *Déviance et Société* (1991: 377 e.v.); *Justitiële Verkenningen* (2010 (2)).

5. Wél is dit het geval aan de UGent, de UCL, de Vrije Universiteit Amsterdam en aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Nog maar sedert 2007 is Pieter Spierenburg "Neerlands eerste en tot nu toe enige hooglearaar historische criminologie" (Scheepmaker, M.P.C. (2010). Voorwoord. *Justitiële Verkenningen*, 36(2), 5).

baar moet zijn voor de criminologie. Zoals dit het geval is voor de criminologische wetenschap(en) op zich, is evenmin een eenduidige omschrijving of een gemene deler van wat de historische criminologie inhoudt eenvoudig weer te geven. We opteren ervoor om het voorwerp van de historische criminologie te enten op een vrij integrale bepaling van de criminologie.

Als domeinwetenschap zoekt de criminologie naar persoonsgerichte, contextuele of maatschappelijke verklaringen van criminele, normoverschrijdende en eventueel deviante gedragingen en fenomenen, onderzoekt ze processen waardoor dergelijke gedragingen en fenomenen als zodanig worden bepaald of benoemd en onderzoekt ze de daaropvolgende reacties binnen een onmiddellijke context of vanuit de ruimere samenleving. Vandaar dat de historische criminologie kan gefocust zijn op de geschiedenis van de criminologie (wetenschapsgeschiedenis); van gedragingen en fenomenen; van processen die ertoe hebben geleid dat gedragingen als crimineel, normoverschrijdend of deviant worden beschouwd of genoemd; van de wijze waarop context en samenleving met gedragingen of fenomenen omgaan.

Met als uitgangspunt een definiëring van het criminologisch domein is meteen gesteld dat de historische criminologie wel degelijk een dimensie is van de criminologie.

De bepaling stelt de historische criminologie meteen open voor een etiologische, symbolisch-interactionistische, structuralistische en fenomenologische invalshoek of benadering. Tevens is het hiermee evident dat het niet alleen gaat om criminologie op zich, maar evenzeer om zogenaamde 'afgeleiden' ervan zoals de penologie en de victimologie en dat, wanneer het gaat om 'maatschappelijke reacties', er niet in het minst aandacht moet zijn voor onder meer het ontstaan en de ontwikkeling van de criminele politiek.

2.2 Wetenschapsgeschiedenis

Elke wetenschappelijke discipline is het aan zichzelf verschuldigd inzicht te hebben en kennis te vergaren over haar ontstaan en ontwikkeling. Voor de criminologie is dit gelijktijdig een complexe en boeiende opgave omwille van haar pluriforme oorsprong, haar uiteenlopende mens- en maatschappijvisies, verschillende 'scholen' enzovoort.

Reflecties en filosofische beschouwingen over criminaliteit zijn zo oud als de antieke beschavingen (Bernheim, 1998: 5-10). Er wordt ook wel eens gewag gemaakt van een proto- of 'oercriminologie' en dit vanaf ongeveer 1500 (Rock, 1994: xiii-xiv). Veelal wordt het ontstaan van de 'echte' criminologie gesitueerd omstreeks 1870 wanneer men systematisch (pathologische) gedragingen en individuele of sociale verschijnselen ging waarnemen, verklaren en beschrijven en dit in een tijdscontext dat de notie 'maatschappelijk gevaar' opgang begon te maken. Nochtans kan nader worden onderzocht wie, benevens de bekende klassieke figuren, nog verder als *founding fathers* kunnen worden beschouwd, wat dus hun bijdrage was tot (het

ontstaan van) de criminologie. Zo gingen een aantal voorlopers, zoals Gall en De Lavater, Lombroso vooraf. Zij wendden al vanaf de tweede helft van de 18de eeuw een nieuwe methode aan voor analyse en observatie van fysiologische anomalieën die in relatie werden gebracht met psychische stoornissen en die aanleiding gaven tot de classificatie van gestoorden op basis van anatomische pathologie (Labadie, 1995: 295-345). Eveneens vanaf het einde van de 18de eeuw lag met de bekommernis over de mate van de moraliteit onder de bevolking en over de publieke morele en fysieke hygiëne, zoals weergegeven door de eerste criminaliteitscartografie (Beirne, 1993: 112-113), de weg open naar systematische observaties en studies over de relatie tussen sociale omstandigheden en criminaliteit (Mucchielli, 1994: 7-14).

Van de pre-criminologische periode is zeker nog niet alles ontgonnen over de betekenis van de Verlichting en van hieruit de evolutie naar de empirische wetenschapsbeoefening. Hadden bijvoorbeeld Beccaria, Bentham, Howard en Locke nog niet empirisch bijgedragen tot de criminologie, dan namen ze wel afstand van de godsdienstige en moraalfilosofische visie op mens en samenleving en waren ze met hun gesecculariseerde en materialistische analyses de wegbereiders voor een wetenschappelijke exploratie van de criminaliteit. Vandaar dat de overgang van de doctrines uit de 18de-eeuwse Verlichting naar onder meer de Belgische criminologie (Fijnaut, 2010: 10-29) en haar grondleggers onderzoeksmatig wellicht nog niet is uitgeput. In verband met de nog voorwetenschappelijke, kennisdiffuse periode is alleszins de bijdrage van Debuyst in het kader van een ruim project over de *Histoire des savoirs sur le crime & la peine* vermeldenswaard (Debuyst, 1995: 69-135).

Voor de genese en de hedendaagse wezenskenmerken van de criminologie is het verder van belang om na te gaan hoe de crimineel-antropologische en sociologische hoofdstromen vanaf het einde van de 19de eeuw zijn gaan vertakken in allerlei afgeleide subdomeinen en specialismen. Over de eerste decennia tot ongeveer de Eerste Wereldoorlog toen de (medisch-)antropologische richting en de sociologische richting tot ontbolstering kwamen, de protagonisten zich wel eens tegen elkaar afzetten en eclecticici een symbiotische leer betrachtten, is dankzij de overzichtelijke primaire bronnen (zoals uitvoerige congresverslagen) al heel wat kennis vergaard. Nochtans is de geschiedenis van de talrijke verdere afleidingen nog niet systematisch gethematiseerd. Dit is weliswaar relevant om onder meer na te gaan in welke richtingen op een bepaald ogenblik wél en in welke juist niet werd voortgegaan. Zo is er bijvoorbeeld het fenomeen dat de biologische richtingen in de criminologie (of verwante disciplines) op gezette tijden opkomen en daarna weer wegdeemsteren of dat ze in brede kringen van criminologen als marginaal of zelfs als gevaarlijk worden afgewezen. Een bijzonder markant gegeven in de wetenschapsgeschiedenis van de criminologie is de hiervoor vermelde paradigmashift waarbij in bepaalde academische 'scholen' op een bepaald ogenblik de etiologische oriëntatie zo goed als afgezworen werd en in de mainstream van de kritische criminologie alternatieve paradigma's opgang maakten. Het inzicht in de evolutie, vanaf de basisoriëntaties, is voor onderzoekers, niet in het minst voor debuterende criminologen, van belang om het eigen wetenschappelijke werk in

perspectief te plaatsen. Dergelijk historisch bewustzijn is nodig om rekening te houden met de door de criminologie reeds verworven wetenschappelijke kennis en met de oorsprong van (al dan niet getoetste of toetsbare) theorieën. Zo kan ecologisch-criminologisch onderzoek nog altijd niet voorbij aan de inzichten die vanaf de jaren dertig voortkwamen uit de Chicagoschool of is heel wat van de actuele theorievorming inzake formele en informele sanctionering en sociale controle schatplichtig aan Durkheims theorieën in verband met de sociale solidariteit en de arbeidsverdeling (Garland, 1990: 23-46).

Zo ook zal de criminologische wetenschapsgeschiedenis een licht werpen op de betekenis van de oorspronkelijke mens- en maatschappijvisies van de wetenschap en van paradigmaverschuivingen die als het ware zijn verworpen tot criminologische missies, zoals herkenbaar in de *Leuvense criminologie*. We verwijzen hierbij naar de herstelgerichte benaderingen en de theorie van de maatschappelijke kwetsbaarheid die grotendeels schatplichtig zijn aan het symbolisch interactionisme. We denken tevens aan de kijk op seksuele parafilieën die vanuit een fenomenologische invalshoek eerder als seksuele varianten, dan als devianten werden beschouwd.

Ten slotte zal de wetenschapsgeschiedenis het tot haar opdracht moeten rekenen om na te gaan wat een (bepaalde) criminologie in de loop der tijd heeft betekend voor de criminele politiek en in welke mate de wetenschap van invloed is geweest voor het strafrecht en de strafuitvoering. De relatie criminologie – strafrechtswetenschappen in onze contreien werd vooral door Fijnaut gethematiseerd en onderzocht (Fijnaut, 1986: 11 e.v.). We weten ondertussen dat de criminologie niet altijd werd gewaardeerd binnen de penitentiaire wereld en dat bijvoorbeeld op het einde van de 19de eeuw de magistratuur over het algemeen nogal weerbarstig was tegenover beleidsmatige veranderingen door toedoen van (niet-juridische) menswetenschappelijke invloeden (Christiaensen, 2004: 139-144, 191, 200, 218).

2.3 Op- en neergaan van (verklaringen voor) criminaliteit

Het ligt voor de hand dat de historische criminologie belang zal stellen in de evolutie van de criminaliteit in het algemeen en van specifieke criminaliteitsfenomenen in het bijzonder. Een aantal historici en criminologen wagen zich aan trends over soms lange termijn waaraan dan uitspraken worden gekoppeld als 'meer geweldscriminaliteit in sommige perioden en meer vermogenscriminaliteit in andere perioden'. Tenzij voor sommige uitzonderlijke delicten met een hoge graad van 'zichtbaarheid', zijn dergelijke kwantificeringen nogal riskant. Doorwinterde criminologen kennen de 'statistiekken'. Nochtans moest erop gewezen worden dat te veel studies betreffende de sociale geschiedenis geen rekening houden met de kritiek van de informatie betreffende de criminele statistieken zoals ontwikkeld door de hedendaagse rechtssociologie (Roth, 1981: 190-191).

Wil de historische criminologie het anekdotische overstijgen dan dient zij na te gaan waarom bepaalde criminaliteitsfenomenen zich in de loop van de geschiede-

nis manifesteren en eventueel weer verdwijnen. Ook zijn in de loop der tijd veranderingen te onderkennen in de componenten daderschap, slachtofferschap en context en meer bepaald in de interacties in dit driehoeksverband. Dit is bijvoorbeeld merkbaar bij de studie van roofovervallen in Noord-Amerika sinds de 19de eeuw (Christiaensen, 1997: 480-483).

De wetenschappelijke verwondering over ontstaan, eventueel verandering van verschijningsvormen en eventueel verdwijnen van bepaalde types van criminaliteit moet leiden tot vraagstellingen met betrekking tot de maatschappelijke veranderingen die hieraan ten grondslag kunnen liggen. Toenames van bepaalde criminaliteit kunnen worden verklaard door een verandering in de routinematige activiteiten of door andere levensstijlen. Zo leert de *routine activity theory* op basis van empirische informatie op macroniveau dat de stijging van het aantal inbraken in private woningen in de VS na de Tweede Wereldoorlog samengaat met factoren als gewijzigde gezinsverhoudingen en een andere levensstijl van de gezinnen. Door de emancipatie van de vrouw zijn beide partners buitenshuis gaan werken, bleven meer woningen gedurende de dag onbeheerd en werd meer geïnvesteerd in comfort, wat de aanwezigheid doet veronderstellen van voor diefstal begerenswaardige en gemakkelijk vervoerbare huisraad en toestellen (Cohen & Felson, 1979: 593-605).

De beschrijving van ontstaan en evolutie van bepaalde criminaliteit kan een licht werpen op de sociale geschiedenis of de mentaliteitsgeschiedenis. Bijvoorbeeld de reacties met geweld kunnen worden opgevat als eventueel unieke expressies van bevolkingsgroepen, met name als *“le langage dans lequel peuvent s’exprimer les habituels muets de l’histoire”* (Roth, 1981: 193).

Een typisch voorwerp voor de historische studie van de criminaliteitsfenomenen evenals van de evolutie van de criminologie als wetenschap is het onderzoek naar de vanuit mens- en maatschappijvisies gepercipieerde verklaringsgronden voor criminaliteit. Na een tijd dat verklaringen (grotendeels) berustten op morele overwegingen – denken we bijvoorbeeld aan de ‘morele’ criminaliteitsstatistieken en cartografie van Quetelet en van Guerry – kan men in de geschiedenis van het criminologisch bedrijf vaststellen dat de verklaringen afwisselend dominant tenderen in de ene of de andere richting. In sommige perioden gaan de discourses in de richting van individuele persoonsgerichte verklaringen voor crimineel gedrag, terwijl er zich in andere perioden voornamelijk maatschappelijke of contextuele verklaringen voor criminele fenomenen aftekenen. Wellicht is sprake van een dialectische evolutie. Zo heeft de jeugdcriminologie van vandaag een eerder eclectische of symbiotische inslag met zowel een ruime aanvaarding van individuele (psychologische, medische, constitutionele, ...) als van contextuele (opvoedkundige, buurtgebonden, onderwijsgerelateerde) oorzaken van delinquentie. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in de loopbaancriminologie die wetenschappelijke ruimte laat om uiteenlopende factoren multivariabel in focus te nemen. Mogelijk is aan het breed perspectief en de ruime bevraging van de realiteit de postmoderne ingesteldheid van vandaag niet vreemd.

De barometerstand van deze tendensen over lange termijn is meestal goed afleesbaar door de rapporten te consulteren van de congressen sinds 1889 van de *Internationalen Kriminalistischen Vereinigung/Union Internationale de Droit Pénal*, van de crimineel-antropologische congressen sinds 1885 en later van de internationale criminologische congressen.

2.4 Processen van bepaling en benoeming van criminaliteit

De geschiedenis van het verschijnen, verdwijnen en eventueel weerkeren van criminaliteitsfenomenen kan uiteraard niet los gezien worden van de maatschappelijke benoeming, duiding of *labelling* van criminaliteit, van criminelen, devianten, *out-laws* tot en met ‘gevaarlijke klassen’. Klassieke voorbeelden worden veelal ontleend aan de sferen van de zeden, de seksualiteit in het algemeen en de seksuele geaardheid in het bijzonder. Gestaag evoluerende benoemingsprocessen zien we de laatste decennia vooral ook op het economisch domein met de definiëring van fenomenen als fiscale fraude, witwassen van frauduleus of crimineel gewin, georganiseerde witteboordencriminaliteit en dergelijke. Andere voorbeelden die iets leren over benoemingsprocessen en die niet in het minst de historische criminologie in verband brengen met de mentaliteitsgeschiedenis betreffen gedragingen die eens als private aangelegenheid werden beschouwd, vervolgens evolueren naar het domein van de publieke zorg of bemoeienis en als zodanig worden gedefinieerd, in casu eventueel gecriminaliseerd. Met de opvoeding van de kinderen, desgevallend met hun tuchtiging, had de buitenwereld zich gedurende eeuwen nauwelijks in te laten. Zo geven ook oude volksgezegden, rijmen, liedjesteksten enzovoort aan dat tuchtiging van de vrouw door de man lange tijd hoorde tot een collectief aanvaarde gewoonte, zelfs al zouden dergelijke teksten (ook) symbolisch kunnen bedoeld zijn. Zo bijvoorbeeld volgende passage uit een in varianten ruim verspreid nieuwjaarslied:

Op Nieuwjaarsavond,
De bakker sloeg zijn wijf,
Al met een dikken knuppel
Zoo danig op haar lijf;
De knuppel en woû niet breken
De vrouw en woû niet spreken⁶;
...

Bij benoeming of *labelling* van gedragingen, subculturele diversiteiten of fenomenen gaat het veelal om sociologisch of criminologisch te duiden historische processen omtrent de genese vanaf de diffuse ervaring tot de maatschappelijke erkenning van ‘een probleem’. Het kan daarbij ook gaan om een proces van perceptie van een bedreiging van de veiligheid, van de aantasting van de waarden, de normen

6. Het betreft een ruim verspreide passage van een nieuwjaarslied, waarvan volgens de *Dutch Song Database* in Vlaanderen en Nederland 121 varianten bekend zijn.

enzovoort. Een indicatie sinds de ‘moderne tijd’ voor de officiële erkenning is dat de overheid beslist een fenomeen te registreren en te tellen met daaraan voorafgaand een (poging tot) kwalificatie of definiëring. Een duidelijk voorbeeld hiervan is wanneer de Belgische overheid op het einde van de jaren zestig de hold-up, weliswaar niet strafrechtelijk, maar toch justitieel en politieel als een nieuw fenomeen van roofoverval is gaan benoemen. De laatste decennia hebben we nieuwe benoemingsprocessen vastgesteld voor (op zich al ‘oude’) fenomenen als belaging en partnermishandeling. Naarmate nog andere fenomenen maatschappelijk als problematisch erkend en ‘ontdekt’ zullen worden gaan deze processen verder. We denken daarbij aan de ouderenmis(be)handeling en aan het eergegrelateerde geweld. Ook de wetenschappelijke sector kan hierbij van invloed zijn, zoals is gebleken uit bepaald victimologisch onderzoek dat onder meer door feministisch ingestelde onderzoekers in de VS en Canada vanaf de jaren zeventig werd gevoerd met betrekking tot de mishandeling van vrouwen.

De benoemingsprocessen brengen ons bij de zinvolheid van naar tijd en plaats grensoverschrijdende en vergelijkende onderzoeken. In deze zin pleitte Bianchi reeds jaren geleden voor het op elkaar betrekken van *cross-time* en *cross-culturele* analyses en voor wat hij diachronische en synchronische analyses noemde (Bianchi, 1978: 115; Bianchi, 1980: 315-319). Vergelijkend onderzoek inzake benoemings- of labelingsprocessen bij diverse gemeenschappen en dit over geruime tijd biedt inderdaad interessante perspectieven voor een *cross-culturele* historische criminologie of alleszins een ontmoeting tussen de criminologie, de etymologie en de geschiedenis. Een opstap hiertoe was de internationale conferentie over *Comparative Histories of Crime* in 2002 aan Keele University (Godfrey, Emsley & Dunstall, 2003).

2.5 Evolutie van de maatschappelijke reacties

Achter een terminologie als ‘maatschappelijke reacties op criminaliteit, op sociaal afwijkende en op normoverschrijdende fenomenen’ gaat aanzienlijk veel schuil. Spontaan wordt dan gedacht aan het zeer ruime veld van de ‘criminele (overheids) politiek’ op het vlak van de proactieve, de preventieve en de repressieve ingrepen en maatregelen. Er zijn de talrijke instellingen en geledingen (politie, gevangeniswezen, rechtsinstanties, ...). Er is ook het hedendaagse veiligheidsbeleid van de federale en lokale overheden, met nochtans wortels in een ver verleden; veiligheid is een van de kernfuncties van bijvoorbeeld de steden en gemeenten zolang ze reeds bestaan. Sinds de jaren zeventig van vorige eeuw zijn de geschiedenis en de historisch georiënteerde criminologie in toenemende mate belangstelling gaan schenken aan allerlei politionele organisaties, gevangnissen, jeugdinrichtingen en andere repressieve, heropvoedende en forensische instellingen. Dergelijke belangstelling ligt in de lijn van de onderzoeken naar het lokale en bovenlokale beleid inzake specifieke categorieën en fenomenen zoals landloperij, prostitutie, bendes, jeugdcriminaliteit, ...

Zoals de genese van de criminologie op zich een studieobject is, zo heeft de geschiedenis niet minder een kluit aan het ontstaan van de criminele politiek. De eerste (aanzetten tot) theorievorming en reflecties inzake de criminele politiek worden veelal gesitueerd op het einde van de 19de eeuw bij von Liszt en Stooss. Het was uiteraard niet toevallig dat in deze periode, bijvoorbeeld door Adolphe Prins, werd gepleit voor een gelijktijdig doelmatig overheidsingrijpen op sociaal en op criminaliteits-preventief vlak.

Een geschiedenis van de criminele politiek zal maar verdienstelijk zijn wanneer het beleid in relatie wordt gezien met geestesstromingen, met de stand van de criminologie en met de betekenis van concrete aanleidingen of gebeurtenissen. Grondige analyse van de contexten waarin nieuw beleid wordt doorgevoerd leert dat er binnen onderscheiden tijdsvakken veelal geen chronologische, gestroomlijnde opvolging is vast te stellen van doctrines naar beleidsontwikkeling en verder naar de praxis. Het zijn niet noodzakelijk lang aangehouden, sterk verspreide en ruim aanvaarde doctrines die op zich beleidsveranderingen teweegbrengen; eerder manifeste aanleidingen en gebeurtenissen die de samenleving beroeren of omstandigheden waardoor de druk op instellingen zo acuut wordt dat wordt ingegrepen, dat eventueel tradities en principes en langdurige hardnekkige weerstanden tegen verandering als een Berlijnse muur ineensstorten. Dat was bijvoorbeeld het geval voor het ontstaan en later de ingrijpende aanpassing van de wet inzake de voorwaardelijke invrijheidstelling (Christiaensen, 2004: 246-255), voor de invoering van maatregelen tegen kindermisbruik, voor de invoering van het gemeenschapsregime in het gevangeniswezen, voor de positionering van het slachtoffer in de fase van het strafrechtelijk onderzoek. De geschiedenis van de beleidsvoering, niet in het minst van de criminele politiek, zal dus aantonen dat het beleid schoksgewijs evolueert als gevolg van plotse, veelal ophefmakende gebeurtenissen of van aanhoudende spanningen.

De criminele politiek staat echter maar voor een deel van de maatschappelijke reacties tegenover criminaliteit en bij uitbreiding tegenover onveiligheid. Zeer diverse niet-officiële of niet-publieke instanties en geledingen spelen een belangrijke rol wanneer er zich delinquente of deviante verschijnselen voordoen.

Nuttige bronnen om te leren over de houdingen in de loop van de tijd tegenover criminaliteit en veelzeggend voor de mentaliteitsgeschiedenis zijn de (meestal moraliserende) verhalen, ge vulgariseerde kerkelijke teksten, vlugschriften en liedjesteksten van marktzangers. Ook is heel wat af te leiden uit verhalende, moraliserende of waarschuwend iconografie over misdaad, rechtspleging of berechting. Niet in het minst is er het belang van de zogenaamde publieke opinie. Die werd pas aanzienlijk gevormd en beïnvloed zodra, aanvankelijk in de VS, dagbladen brood zijn gaan zien in de berichtgeving over misdadigheid. Maar ook dit wordt best geplaatst in de maatschappelijke context. Het is niet toevallig in het tijdsgewricht van de belle époque toen criminologie en criminele politiek zich toelegden op de kennis over en op de aanpak van criminele en maatschappelijke gevaarlijke categorieën

dat een aanzienlijke opkomst werd vastgesteld van de verhalen in woord en beeld over de misdaad (Kalifa, 1995: 19 e.v.).

De historisch-criminologische realiteit zou tekort worden gedaan wanneer allerlei minder officiële en eventueel subculturele modaliteiten van benoeming, behandeling en regeling van misdadig of schadeverwekkend gedrag buiten beschouwing zouden worden gelaten. Nicole en Yves Castan toonden de relevantie hiervan aan door hun onderzoek naar infra-juridische systemen binnen gemeenschappen, die niet beperkt bleven tot onderlinge conflictregelingen. Er kon daarentegen sprake zijn van tuchtrechtelijk optreden van de parochiegeestelijke of van soms tumultueuze volksrituelen waarbij via *labelling* van het afwijkend gemeenschapslid de eer en schande als kernelementen van het lokale waarde- en normenpatroon werden bevestigd (Castan & Castan, 1978: 121-132). Criminologisch enorm relevant is trouwens hoe in de loop der tijd en naargelang de gemeenschappen de opgang en de neergang van de formele controle en de sociale controle evolueren en of de verschillende systemen van controle op afwijkend gedrag congruent zijn aan elkaar dan wel conflicteren (Spierenburg, 2007: 95-102). Revelerend is tevens de evoluerende verhouding tussen lokale instanties van rechtsbedeling en de groeiende invloed van centrale machten. Zo zagen in de 16de eeuw onder Filips II de lokale en regionale rechtsmachten in Vlaanderen, Holland en Zeeland hun traditie en recht beknot om gunsten (zoals gratie) te verlenen, maar bleven zij soms hardnekkig aan hun traditionele prerogatieven vasthouden (Vrolijk, 2004).

3. Meerwaarde van de historische criminologie

Met wat voorafgaat, moet al duidelijk zijn geworden dat de historisch-criminologische activiteit en interesse meer kunnen betekenen dan een intellectuele bedrijvigheid voor de academische incrowd of meer dan de hobby van een criminoloog op retour. We brengen tot slot van deze bijdrage het belang van de historische criminologie in kort bestek in een aantal punten samen.

Onder het motto ‘wie zijn we als wetenschappers (geworden) en wat betekent onze wetenschappelijke discipline in haar evolutie voor de samenleving en voor de beleidsvoering?’ hoort de geschiedenis van de criminologie alsook van de criminele politiek tot de cultuur van de criminoloog. Deze historische kennis bezorgt de wetenschapper of de practicus een eigen identiteit en geeft legitimatie aan zijn werkzaamheden en betrachtingen. In het bijzonder heeft de historische criminologie belang voor de theorievorming, de beleidsontwikkeling en de praxis.

Theorievorming die louter voortgaat op de verschijnselen van vandaag, loopt het risico onvolledig te zijn en diepgang te missen. Vanuit relativerend oogpunt – toch eigen aan wetenschapsbeoefening – moet zo veel mogelijk retrospectief worden ingeschat in welke mate de theorieën en assumpties een beperkte zekerheid en

‘houdbaarheidsdatum’ hebben. Maar evenzeer waarschuwt Frenkel dat theorievorming met betrekking tot de aard van verschijnselen in het verleden en toetsing daarvan nauwelijks denkbaar zijn zonder op zijn minst enige verbinding te maken met analyses en theorievorming inzake de hedendaagse problematiek (Frenkel, 1978: 204). Uiteindelijk is actuele theorievorming ook maar zinvol wanneer die voortbouwt op basistheorieën en op afgeleiden ervan.

De geschiedenis van de criminele politiek en van concrete praktijken kan behulpzaam zijn voor actuele diagnoses en misschien zelfs voor toekomstvoorspellingen (Roth, 1985: 108). Ervaringen met beleidsoriëntaties, wetgeving en projecten in het verleden kunnen – weliswaar rekening houdend met andere tijdsgewrichten en contexten – besef bijbrengen over knelpunten of over al dan niet gehaalde ‘kritieke succesfactoren’. Zo kunnen uit de steeds weerkerende pogingen – alleszins sinds de 19de eeuw – om controle te krijgen op vrouwenhandel, kansspel en drugshandel conclusies worden getrokken over welke ondernemingen al dan niet (nog) kans maken. Historisch bewustzijn moet ons vandaag, niet in het minst de beleidsmakers, realiteitszin en bescheidenheid bijbrengen. Dit is bijvoorbeeld manifest zo wanneer men de geschiedenis tot heden van de bestraffing, in het bijzonder van de penitentiaire systemen, onder ogen neemt. Vanuit de geschiedenis kan het huidige beleid een spiegel worden voorgehouden, bijvoorbeeld inzake wat in de loop der tijd de materiële en immateriële investeringen in penitentiaire systemen voor het individu en voor de maatschappij hebben betekend en bijgedragen hebben (Van Ruller, 1993: 336-350) en of het complex geheel van geaccumuleerde doelstellingen uiteindelijk heeft teweeggebracht wat er oorspronkelijk van werd verwacht en mee bedoeld (Pratt, 1992: 97-114). Pratt heeft een en ander behandeld in zijn historisch-penologische analyse over penitentiaire systemen in een civiliserende wereld (Pratt, 2005).

Ten slotte zal een ernstige historische criminologie dienstig zijn om platitudes en gemeenplaatsen weg te nemen en mythes te demystifiëren. Een voorbeeld. De historie van materiële en morele genoegdoening via verzoening is bijzonder aantrekkelijk voor degenen die zich vandaag inlaten met de studie en de praktijk van herstelrecht en herstelbemiddeling. Er wordt wel eens – haast nostalgisch – verwezen naar verzoeningsprocedures in het verre verleden. Maar zo idyllisch en naar huidige maatstaven authentiek humaan was de realiteit toen niet, noch tijdens de Germaanse en Frankische tijd, noch tijdens de middeleeuwen en de renaissance. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een studie van Weigend (1989) over het slachtoffer in de strafrechtsbedeling vanaf de vroege middeleeuwen evenals uit een studie van Vrolijk (2004) over het gratierecht in de 16de eeuw.

Het belang van de historiciteit om de zogenaamde ‘evidenties’ van vandaag te relativeren en om de wetenschappelijke bedrijvigheid, niet in het minst als criminoloog, diepgang en perspectief te geven werd jaren geleden als volgt kernachtig verwoord door Ph. Robert: *“En un moment où il nous faut renouveler nos analyses et nos compréhensions, il nous importe particulièrement d’échapper aux idées toutes*

faites et aux évidences apparentes. Une mise en perspective qui nous fait redécouvrir l'historicité oubliée des phénomènes actuels est donc bienvenue voire nécessaire" (Robert, 1985: 8).

4. Besluit

Dat de historische criminologie inherent deel uitmaakt van de criminologische wetenschappen is aangetoond door het materieel voorwerp van deze discipline te enten op een ruime definiëring van de criminologie. Historische criminologie is dus niet gelijk te stellen met bijvoorbeeld geschiedenis van het strafrecht. Meteen is met het breedhoekperspectief en de vrij open definiëring ook aangegeven hoe ruim en meerzijdig het programma voor onderwijs en onderzoek kan zijn.

Deze bijdrage had ook de bedoeling aan te tonen dat de criminologie, onder meer middels haar historische dimensie, diepgang en daardoor wetenschappelijk prestige verwerft. Maar het gaat om meer dan een betoog *pro domo*. Er is van uitgegaan dat de historische criminologie best geen *einzelgänger* is, maar er baat bij heeft om samenwerking te zoeken met disciplines als geschiedenis, sociale en culturele antropologie, sociologie en andere. Zo zouden vakoverschrijdende wederzijds leerrijke ervaringen kunnen worden opgedaan door gemeenschappelijke seminars of projecten met historici, criminologen, bouwkundigen en psychologen over verleden, heden en toekomst van gevangenisinfrastructuur.

Ten slotte hebben we willen aantonen dat de historische criminologie geen 'ivoren-torenwetenschap' mag zijn, maar minstens even relevant is voor practici, inspiratoren, ontwikkelaars en eindverantwoordelijken van de criminele politiek. Historisch bewustzijn biedt een fond en diepgang voor nieuwe praktijken, oriëntaties en beleid.

BIBLIOGRAFIE

- Beirne, P. (1993). *Inventing Criminology. Essays on the Rise of 'Homo Criminalis'*. New York: State University of New York Press.
- Bernheim, J.-C. (1998). *Criminologie. Idées et théories. De l'Antiquité à la première moitié du 20e siècle*. Montréal: Méridien.
- Bianchi, H. (1978). Enkele stellingen betreffende theorie-vorming bij historisch onderzoek, bestemd voor de Internationale Conferentie aan de Vrije Universiteit mei 1977. *Tijdschrift voor Criminologie*, 20(3-4), 113-120.
- Bianchi, H. (1980). *Basismodellen in de kriminologie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Blasius, D. (1988). Kriminalität in der Geschichte der modernen Gesellschaft Bemerkungen zu den Konsituationsbedingungen von Kriminalität. In W. Deischel, T. Kunstreich, W. Lehne, G. Löschper & F. Sack (eds.), *Kriminalität, Kriminologie und Herrschaft*. Pfla-fenweiler: Centaurus.

- Castan, N. & Castan, Y. (1978). Beroep op, behoefte aan en gevoel voor recht tegenover de officiële rechtspleging gedurende de 18de eeuw in Frankrijk. *Tijdschrift voor Criminologie*, 20(3-4), 121-132.
- Christiaensen, S. (1997). Benden en hun slachtoffers bij roofovervallen. In P. Vrancken (ed.), *Privilegium Tabellionatus*. Genk: Hoofdgriffiers en ere-hoofdgriffiers van de vredegerichten en politierechtbanken in Limburg.
- Christiaensen, S. (2004). *Tussen klassieke en moderne criminele politiek. Leven en beleid van Jules Lejeune*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Cohen, L.E. & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends; a routine activity approach. *American Sociological Review*, 44 (August), 588-608.
- Debuyst, C. (1995). Les savoirs diffus et pré-scientifiques sur les situations-problèmes au XVIIIe siècle. In C. Debuyst, F. Digneffe, J.-M. Labadie & A.P. Pires (eds.), *Histoire des savoirs sur le crime & la peine. 1. Des savoirs diffus à la notion de criminel-né*. Brussel: De Boeck.
- Diederiks, H. & Faber, S. (1978). Misdaad en straf: verleden tijd? *Tijdschrift voor Criminologie*, 20(3-4), 105-112.
- Dupont, L. (1979). *Beginnelsen van behoorlijke strafrechtsbedeling. Bijdrage tot het grondslagenonderzoek van het strafrecht*. Antwerpen: Kluwer.
- Fijnaut, C. (1978). Criminologie en geschiedenis. *Delikt en Delinkwent*, 8(april), 225-227.
- Fijnaut, C. (1979). *Opdat de macht een toevlucht zij. Een historische studie van het politieapparaat als een politieke instelling*. I & II, Antwerpen: Kluwer.
- Fijnaut, C. (1986). *Verleden, heden en toekomst van de geïntegreerde strafrechtswetenschap*. Arnhem/Antwerpen: Gouda Quint/Kluwer Rechtswetenschappen.
- Fijnaut, C. (2010). De voorlopers van de moderne criminologie in België en Nederland. *Justitiële Verkenningen*, 36(2), 10-29.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris: Gallimard.
- Frenkel, F. (1978) Historisch onderzoek en maatschappelijke relevantie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 20(3-4), 203-210.
- Garland, D. (1990). *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Godfrey, B., Emsley, C. & Dunstall, G. (eds.) (2003). *Comparative Histories of Crime*. Cullompton: Willan.
- Kalifa, D. (1995). *L'encre et le sang. Récits de crimes et société à la Belle Epoque*. Paris: Fayard.
- Labadie, J.-M. (1995). Corps et crime. De Lavater (1775) à Lombroso (1876). In C. Debuyst, F. Digneffe, J.-M. Labadie & A.P. Pires (eds.), *Histoire des savoirs sur le crime & la peine. 1. Des savoirs diffus à la notion de criminel-né*. Brussel: De Boeck.
- Mucchielli, L. (1994). Naissance de la criminologie. In L. Mucchielli (ed.), *Histoire de la criminologie Française*. Paris: L'Harmattan.
- Petersen, M.A. (1978). *Gedetineerden onder dak; geschiedenis van het gevangeniswezen in Nederland van 1795 af, gezien van zijn behuizing*. Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor in de Rechtsgeleerdheid, Rijksuniversiteit Leiden.
- Pratt, J. (1992). Punishment and the Lessons from History. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 25(July), 97-114.
- Pratt, J. (2005). *Punishment & Civilization*. London: Sage.
- Robert, P. (1985). Introduction. In Conseil de L'Europe. *La recherche historique sur la criminalité et la justice pénale. Rapports présentés au sixième Colloque criminologique* (1983). Cons. de L'Europe. Comité européen pour les problèmes criminels. Straatsburg, 7-10.

- Rock, P. (1994). Introduction: The Emergence of Criminological Theory. In P. Rock (ed.), *History of Criminology*. Aldershot: Dartmouth.
- Roth, R. (1981). Histoire pénale, histoire sociale; même débat? *Déviance et Société*, 5(2), 187-203.
- Roth, R. (1985). Evaluation de l'apport des résultats de la recherche historique à la politique criminelle et à la prévision de son évolution, compte tenu des changements du contexte social et économique. In Conseil de L'Europe. *La recherche historique sur la criminalité et la justice pénale. Rapports présentés au sixième Colloque criminologique* (1983). Cons. de L'Europe. Comité européen pour les problèmes criminels. Straatsburg, 107-161.
- Scheepmaker, M.P.C. (2010). Voorwoord. *Justitiële Verkenningen*, 36(2), 5.
- Spierenburg, P. (2007). Apegatjes achtervolgers. Sociale controle tussen verschuivende geweldsdrempels en veranderende notities van privacy. In H. van de Bunt, P. Spierenburg & R. van Swaaningen (eds.), *Drie perspectieven op sociale controle*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Van Ruller, S. (1993). Het irrationele van strafrechtelijke sancties. *Tijdschrift voor Criminologie*, 35(4), 336-350.
- Vrolijk, M. (2004). *Recht door gratie. Gratie bij doodslagen en andere delicten in Vlaanderen, Holland en Zeeland (1531-1567)*. Hilversum: Verloren.
- Weigend, T. (1989). *Deliktsoffer und Strafverfahren*. Berlijn: Duncker & Humblot.

Hoofdstuk 8

Forensische wetenschappen, criminalistiek en criminologie: bondgenoten?

*Wim Van de Voorde, Jean-Jacques Cassiman en
Jan Tytgat*

1. Van waar komen we?

Gerechtelijke geneeskunde heeft van oudsher een voortrekkersrol gespeeld in de ontwikkeling van forensische wetenschappen. Van in de oudheid werden artsen occasioneel tot regelmatig ingeschakeld bij het onderzoek van misdrijven. Met de ontwikkelingen op het gebied van anatomie tijdens de renaissance werden autopsies gemeengoed en werd de opgedane kennis meer en meer voor forensische doeleinden aangewend. Terwijl de eerste universiteiten reeds in de 14de eeuw zijn opgericht, werden de eerste leerstoelen in de gerechtelijke of forensische geneeskunde pas in de 18de eeuw aan Duitse en Oostenrijkse universiteiten ingericht. Vanaf de 19de eeuw verliep de evolutie in forensisch onderzoek samen met de oprichting van politiemachten, onder andere de Franse politie onder impuls van Napoleon en de Londense Metropolitan Police Service met een rechercheafdeling, Scotland Yard (1829). Toen al werden tot de verbeelding sprekende misdrijven (zoals de Whitechapel-moorden) met de nodige sensatie becommentarieerd in de talrijke kranten. De eerste chercheurs, zoals Jonathan Whicher van Scotland Yard en anderen, stonden model voor brigadier Cuff in *The Moonstone* van Wilkie Collins (1824-1889), de speurder Auguste Dupin in *The Murders in the Rue Morgue* (1841) van Edgar Allan Poe (1809-1849) en detective Sherlock Holmes en dr. Watson in de boeken van Sir Arthur Conan Doyle (1859-1930). Deze detectives wisten met logisch deductief denkwerk en een gezonde dosis intuïtie op spectaculaire wijze de moordenaar aan te wijzen, daarbij ook reeds voortgaand op materiële aanwijzingen zoals vlekken, kledij, schoeiselsporen, ...

Tegelijkertijd groeide de nood aan het ondubbelzinnig identificeren van daders en hun sporen. De eerste forensische identificatiewetenschappers werden geboren met

als pionier Alphonse Bertillon (1853-1914) wiens omslachtige '*bertillonage*' (antropometrie) aldaar werd vervangen door de dactyloscopie. Het eerste *fingerprint*-bureau van Scotland Yard ging in 1901 aan de slag. De eerste forensische onderzoekers waren generalisten, veelal artsen zoals Victor Balthazard (Parijs, 1872-1950) en Alexandre Lacassagne (Lyon, 1843-1923), die zich bezig hielden met gerechtelijke geneeskunde, onderzoek van vinger- en werktuigsporen en zelfs ballistiek. De grondlegger van de criminalistiek in Duitstalig Europa was de onderzoeksmagistraat Hans Gross (Graz, 1847-1915). Ook de fotografie kreeg snel een plaats in het onderzoek van misdrijven.

Het eerste politielaboratorium werd in 1910 opgericht door de gerechtsarts en criminalist Edmond Locard (1877-1966), een leerling van Lacassagne. Hij legde in zijn meesterwerk *La police et les méthodes scientifiques* (1934) de grondslagen van de criminalistiek met onder meer het sindsdien naar hem genoemde uitwisselingsprincipe: "*Tout auteur d'un crime laisse obligatoirement sur les lieux de son forfait des témoins matériels de sa présence et emporte avec lui des éléments de ce milieu.*"

In de loop van de 20ste eeuw ontwikkelen zich overal politielaboratoria en criminalistische instituten. De specialisatie neemt toe. Het sporenonderzoek geraakt opgedeeld in verschillende subdisciplines zoals forensische fotografie, dactyloscopie, onderzoek van werktuigsporen, in- en afdruksproen, documentonderzoek, ballistiek, ... Van de forensische geneeskunde splitsen zich de deelspecialismen forensische toxicologie, antropologie, odontologie en genetica af. De criminalistiek ontplooit zich tot de '*science of individualisation*' (Paul Kirk, 1902-1970). Natuurwetenschappelijke kennis en methoden, gebaseerd op scheikunde, fysica en biologie, worden toegepast om 'sporen' te identificeren, klasseren en individualiseren (dat wil zeggen het toeschrijven aan één welbepaald individu).

Expertisen worden zowel door de staat (politielaboratoria, instituten van justitie) georganiseerd als uitgevoerd aan universitaire en private instellingen of laboratoria. Naast politiemensen gaan private, al dan niet aan de universiteit verbonden, deskundigen aan de slag.

Aan de universiteiten worden afdelingen criminologie opgericht waar vooral vanuit gedragswetenschappelijk en strafrechtelijk oogpunt de oorzaken, vormen, gevolgen en aanpak van het menselijk crimineel gedrag worden bestudeerd.

2. Waar staan we?

Vandaag de dag is het besef groot dat forensische wetenschappen een belangrijke, zo niet doorslaggevende rol spelen in de waarheidsvinding. Het valt niet te ontkennen dat de betekenis van de (fysieke) bewijsvoering (*physical evidence*) op revolutionaire wijze aan betekenis en macht heeft gewonnen, vooral sinds Sir Alec

Jeffreys in 1985 de grondslagen van DNA-*fingerprinting* heeft gelegd. Vanaf de jaren negentig is DNA-onderzoek niet meer weg te denken. Het heeft evenwel de noodzaak aan kwaliteit, forensische deskundigheid en bewaking van de bewijsketen (*chain of custody*) in de schijnwerpers geplaatst, mede als gevolg van zowel schromelijke tekortkomingen en vergissingen als van spectaculaire ophelderingen. De rapportering van DNA-resultaten heeft meteen ook de aandacht gevestigd op een correcte kwantitatieve berekening van waarschijnlijkheden met toepassing van het theorema van Bayes én op de problemen inzake bewijskracht en bewijswaarde. Niet alleen moeten de juiste hypothesen worden geformuleerd en hun waarschijnlijkheid (*likelihood ratio*) op correcte wijze worden berekend, maar deze gespecialiseerde informatie moet door de deskundige juist worden geformuleerd en door de rechter correct worden geïnterpreteerd. Als voorbeeld kan aangehaald worden dat de uitspraak 'deze kneuzing met een specifiek profiel is mogelijk afkomstig van de schoen van verdachte X', alhoewel wetenschappelijk niet onjuist, enigszins minder accuraat is binnen de context van het ganse onderzoek dan 'deze profielkneuzing is waarschijnlijk afkomstig van een schoen en het profiel komt het best overeen met de schoen van verdachte X en niet met de schoenen van verdachten Y en Z'. Daarbij is ook duidelijk geworden dat plaats delict gebonden sporen niet noodzakelijk gerelateerd zijn aan het delict. Sporen kunnen reeds voordien aanwezig geweest zijn, accidenteel (bijvoorbeeld door secundaire transfer) of valselijk zijn aangebracht, of nadien door besmetting (bijvoorbeeld door onzorgvuldig omspringen) zijn ontstaan. Daardoor heeft paradoxaal genoeg de sterke bewijskracht van DNA-bewijs de bewijswaarde ervan in vraag gesteld. Ten slotte heeft de alsmaar groeiende verfijning van het DNA-onderzoek, waardoor het nu mogelijk is DNA-profielen te puren uit minuscule kleine of onzichtbare sporen van bijvoorbeeld speeksel en huidcellen (zogenaamde micro- of contactsporen), tevens het probleem van besmetting van de plaats delict en tijdens alle fasen van het onderzoek (bewaring, overbrenging, labonderzoek van de sporen) extra onder de aandacht gebracht.

Uiteraard heeft ook het forensisch onderzoek op andere domeinen, zoals de balistiek en de toxicologie, grote evoluties doorgemaakt met een sterk wetenschappelijke en gespecialiseerde toepassing.

Het is dan ook geen zeldzaamheid meer dat het nodig is om op eenzelfde voorwerp (overtuigingsstuk) verschillende gespecialiseerde onderzoeken uit te voeren, bijvoorbeeld vingerafdrukken, DNA-*fingerprinting*, bloedsporenonderzoek, vergelijking van de wondmorfologie met de kenmerken van het daadwapen. Een met kennis van zaken gecoördineerde en gestructureerde multidisciplinaire aanpak van het forensisch sporenonderzoek dringt zich op.

Het huidige functioneren van de expert en de expertise in relatie tot zijn opdrachtgever(s) komt meer en meer in vraag, zoals in volgend citaat tot uiting gebracht: "Juist als gevolg van de snelle wetenschappelijke ontwikkelingen op bepaalde forensische vakgebieden groeit de behoefte aan reflectie op de generalistische

aspecten van de criminalistiek, een ontwikkeling die niet altijd gewaardeerd en verwelkomd wordt door de jurist, die de deskundige nog vaak eerder ziet, en behandelt als een technisch specialist dan als een wetenschapper met een brede criminalistische achtergrond die ook een bijdrage kan leveren aan de beantwoording van vragen ten aanzien van de associatie en reconstructie van het bewijs. Voorbeelden van deze ontwikkeling binnen de criminalistiek zijn de stijgende aandacht voor de validiteit van het deskundigenbewijs en voor de verslaggeving en de interpretatie van de bevindingen van het forensisch onderzoek. Het beperkte vermogen van politie, justitie en de rechterlijke macht om het belang van expertise die vanuit dit breder forensische perspectief tot stand komt op de juiste waarde te schatten, kan echter een bedreiging vormen voor deze ontwikkeling.” (Broeders, 2003: 33-34) Gaudette zegt het als volgt: *“In the early days of forensic science, it was felt that the forensic scientist should work in isolation from the rest of the investigation, as knowledge of case details would remove a forensic scientist’s objectivity. Today it is recognized that interpretations can only be rendered in context, and that true objectivity is not possible in forensic science.”* (Siegel, Saukko & Knupfer, 2000: volume 1, 298)

De dag van vandaag staan we dan ook voor de grote uitdaging om sterk gespecialiseerd forensisch onderzoek in een juist perspectief en in het geheel van het proces van waarheidsvinding voor de rechter te brengen. Het is ook belangrijk om ervoor te zorgen dat nieuwe wetenschappelijke ontwikkelingen snel maar gecontroleerd hun weg vinden naar forensische toepassingen. Ten slotte zijn de mogelijkheden schier onbeperkt dat zich de vraag stelt welke middelen en welke onderzoeken voor een bepaalde zaak ter beschikking moeten worden gesteld met als doel een optimale kosten-batenverhouding. Er mag ook niet voorbijgegaan worden aan het feit dat de enorme impact van materiële bewijzen op (het oordeel van) de rechter de verdediging van de beschuldigde ertoe noopt deze bewijzen kritisch onder de loep te nemen en zowel de kracht als de waarde van het bewijs in vraag te stellen. De rechter moet daartoe onder meer oordelen over de rechtmatigheid van het verkregen bewijs, waartoe ook moet nagekeken worden of de deskundige wel degelijk deskundig is, het deskundig onderzoek deskundig is uitgevoerd en al de nodige of nuttige onderzoeken wel zijn verricht. Tevens zal de rechter vertrouwd moeten gemaakt worden met de principes, de mogelijkheden en onmogelijkheden en de mogelijke *pitfalls* van het forensische (sporen)onderzoek. Broeders verwijst onder meer naar Crombag die opmerkt dat “rechters niet specifiek (zijn) opgeleid om de validiteit van wetenschappelijke onderzoeksmethoden te onderzoeken en de waarde van de resultaten ervan te beoordelen. (...) De juridische opleiding zou minder uitsluitend op de juridische doctrine gericht moeten zijn en juristen zouden in hun opleiding ook enige kennis moeten verwerven van de zeden en de gewoonten van de empirische wetenschappen, met inbegrip van de kwantitatieve analyse.” (Broeders, 2003: 33-34) Daarnaast pleit hij voor een intensivering van het contact tussen jurist en deskundige, waardoor de kans op misverstanden bij voorbaat zou moeten afnemen.

Net nu de vraag naar kwaliteitsvol forensisch onderzoek in het achterhalen van de waarheid en voor de bewijsvoering onnoemelijk groot is, bestaat in België geen

eigenlijke garantie daartoe. Het deskundigenonderzoek is nauwelijks bij wet geregeld. Artikel 43 Sv bepaalt dat eenieder op basis van de hem/haar toegedichte capaciteiten als deskundige kan worden aangesteld. Er is geen enkel toezicht of controle voorzien waarin de deskundigheid van de deskundige wordt geobjectiverd. Tevens hebben de staatkundige budgettaire problemen en in het bijzonder de ongebreidelde en onoverzichtelijke overschrijdingen van de ‘gerechtskosten’ een averechts effect: ze nopen ertoe (met hardnekkige aansporingen daartoe) om minder beroep te doen op deskundigenonderzoeken (net nu deze aan belang hebben gewonnen en schier onmisbaar zijn geworden). Schrijnend daarenboven is dat de tarieven in strafzaken een ondergewaardeerde honorering inhouden die geenszins de kosten, nodig om op kwaliteitsvolle en professionele wijze te werken, dekken.

De vraag naar reglementering dringt zich nog meer op in de context van de internationale ontwikkelingen. Door de verdragen binnen de EU (onder meer het verdrag van Prüm, het verdrag van Lissabon, het verdrag van Stockholm) wordt het, onder meer in het raam van het Europees aanhoudingsbevel en het Europees bewijsverkrijgingsbevel (Europees Kaderbesluit van 18 december 2008), dwingend om garanties in te bouwen dat in elke lidstaat de forensische onderzoeken aan de minimale (forensische) kwaliteitsvereisten voldoen.

Het is duidelijk dat we op een cruciaal keerpunt zijn gekomen met tal van problemen betreffende de toepassingen en toepasbaarheid van forensische wetenschappen, de wijze waarop en met welke middelen. Deze zijn dus grotendeels het gevolg van (1) de enorme evolutie in mogelijkheden met sterk toegenomen specialisatie en versnippering, (2) de noodzaak aan internationalisering, (3) het tekort aan middelen in contrast met de grote mogelijkheden en al dan niet terechte verwachtingen, (4) het gebrek aan opleiding, wetenschappelijk onderzoek, reglementering en kwaliteitsbewaking en (5) het gegeven dat wetenschappelijk verkregen forensisch bewijs moet worden beoordeeld door niet-forensisch geschoolde magistraten, advocaten, politiemensen en juryleden (bij het hof van assisen).

3. Waar naartoe?

De forensische wetenschappen hebben hun eigen plaats en identiteit verworven. De eigenheid van de toepassing van wetenschappen voor forensische doeleinden, dat wil zeggen ter opheldering van de waarheid (die zo veel mogelijk de tastbare werkelijkheid benadert), wordt meer en meer erkend. Er zijn de eigen wetmatigheden, in het bijzonder wat de principes van identificatie en individualisatie betreft en er is het specifieke toepassingsgebied met eigen specifieke vragen in een welbepaalde juridische context. De forensische toepassing onderscheidt zich fundamenteel doordat de wetenschap wordt aangewend in het op zoek gaan naar de uitzondering in plaats van de regel en naar de verschillen binnen groepen in plaats van verschillen tussen groepen. Het forensisch onderzoek moet plaatsvinden bin-

nen een bepaald juridisch kader waarin de bewijsketen en de kwaliteit van de deskundige en het deskundigenonderzoek worden gewaarborgd. De grote uitdaging bestaat erin om de wetenschappelijke mogelijkheden verder te ontwikkelen, deze op de gepaste wijze aan te wenden voor de juiste doeleinden binnen het juridisch kader en dit op een deontologisch correcte manier in volle onafhankelijkheid. Er is daarbij zonder meer nood aan verwetenschappelijking van politie, magistratuur en deskundigen.

De wetenschappelijke mogelijkheden zullen ongetwijfeld nog toenemen. Binnen de biomedische forensische wetenschappen mag men nog belangrijke ontwikkelingen verwachten, onder meer op het vlak van postmortem beeldvorming, moleculaire autopsie, farmaco- en toxicogenetica en genetica. Het moleculair biologisch en genetisch onderzoek zal het in de toekomst mogelijk moeten maken om de juiste oorzaak van een plotse dood door genetisch bepaalde ritmestoornissen (bijvoorbeeld long QT-syndroom, Brugada-syndroom) op te helderen en de individuele capaciteit van leverenzymssystemen tot verwerking en afbraak van geneesmiddelen en drugs (*slow* versus *rapid metabolisers*) te bepalen. *Total body scans* (CT en KST), zogenaamde virtuele autopsies, zullen een belangrijke aanwinst zijn als aanvulling (niet als vervanging) van de klassieke autopsie, die permanente documentatie, driedimensionale beeldvorming en virtuele reconstructie mogelijk maken. De technieken op gebied van genetica en toxicologie, zoals massaspectrometrisch-gebaseerde *general unknown screening*-technieken met superieure accuraatheid (Q-TOF/MS), zullen nog verfijnen en meer mogelijkheden bieden. Op het vlak van DNA zal het misschien mogelijk worden om uit het genetisch profiel de herkomst van een onbekend individu te bepalen en zal ongetwijfeld de discussie losbarsten of ook erfelijk bepaalde persoonskenmerken mogen worden aangewend. Tevens mag men heil verwachten van de verdere uitbouw van *forensic intelligence* waarbij zo veel mogelijk wetenschappelijke informatie over specifieke criminele fenomenen, aan de hand van onderzoek van individuele feiten, wordt verzameld door het koppelen van allerhande databanken (bijvoorbeeld inzake DNA-profielen, ballistische sporen, werktuigsporen, *wound patterns*, daadprofielen, gedragskenmerken van dader en slachtoffer, psychologische autopsie, ...), waardoor niet alleen verschillende feiten aan elkaar kunnen worden gelinkt (en *linkage blindness* wordt overwonnen) maar ook meer en betere fenomenologische inzichten kunnen worden verworven.

Wil men evenwel tegemoetkomen aan de noden en huidige, voorheen vermelde, tekortkomingen, zal in de nabije toekomst moeten worden geïnvesteerd in een reële professionalisering en verwetenschappelijking van het forensisch sporenonderzoek door het organiseren van opleiding, wetenschappelijk onderzoek en kwaliteitsborging. Daartoe zullen de positie en de rol van de deskundige moeten worden geherdefinieerd.

In de opleiding van deskundigen moet naast een specifiek vakinhoudelijk onderdeel aandacht gaan naar een algemeen deel waarin de principes van het forensisch onderzoek en bewijs(voering), de juridische en deontologische aspecten van het

deskundigenonderzoek (en de deskundige) en een overzicht van forensische wetenschappen en soorten expertisen aan bod komen. Dit algemeen deel zou ook ten goede kunnen komen aan de gebruikers (politie) en de opdrachtgevers (magistratuur). Het interfacultair Instituut Forensische Wetenschappen aan de K.U.Leuven, waarin ook professor Johan Goethals zich heeft geëngageerd, heeft daartoe een bescheiden poging ondernomen door gedurende tien jaar een postacademische opleiding 'Multidisciplinair Forensisch Onderzoek – Juridische en Wetenschappelijke Aspecten' te organiseren. De ervaring heeft ons geleerd dat deze opleiding minstens de communicatie tussen de verschillende actoren in het gerechtelijk onderzoek (naar de waarheid) heeft bevorderd. Het lijkt ons dat magistraten en politiemensen naderhand met meer kennis van zaken kunnen oordelen over het al dan niet aanwenden van bepaalde expertisemogelijkheden en de resultaten van expertisen.

Er zal ook werk moeten gemaakt worden van het garanderen van de kwaliteit van het forensisch sporenonderzoek. Internationaal zullen standaardnormen inzake betrouwbaarheid en toelaatbaarheid van het bewijs moeten worden ingevoerd zodat gerechtelijke onderzoeken en berechtingen over de staatsgrenzen heen kunnen gebeuren. Er is daarbij enkel plaats voor toepassingen van wetenschappelijke methoden overeenkomstig de heersende kennis en regels der kunst. De bekomen resultaten moeten toetsbaar zijn en bekomen volgens kennis en kunde die onderworpen werden aan *peer review* en wetenschappelijke validatie; voor bepaalde technieken en methoden moet de foutenmarge gekend zijn (zie Daubert-criteria). Resultaten moeten op een correcte manier, hetzij kwalitatief, hetzij kwantitatief met behulp van Bayesiaanse statistiek, worden geformuleerd. Een belangrijk hulpmiddel daartoe is dat forensische instellingen en laboratoria voortaan zouden werken volgens ISO-normen met het opzetten van een kwaliteitssysteem. Dat omvat het bepalen van kwaliteitsnormen voor personeel (kwalificatie, opleiding, toezicht, evaluatie), (laboratorium)technieken (validatie van methoden; calibratie, onderhoud en inventaris van apparatuur) en het documenteren en registreren ervan (kwaliteitshandboek) volgens de principes (1) 'als je iets doet, schrijf het op', (2) 'als je het opschrijft, doe het' en (3) 'wat je niet hebt opgeschreven, is niet gebeurd'. De kwaliteitscontrole dient te gebeuren door regelmatige interne en externe audits (in het kader van accreditatie door een officieel erkende instantie) zodat tijdig kan worden bijgestuurd.

Het zal dan ook noodzakelijk zijn de rol van de deskundigen en politie te herbepalen. Enerzijds dringt zich toenadering op tussen alle actoren betrokken bij een forensisch sporenonderzoek, anderzijds moet elk van hen zijn eigen statuut en juridisch bepaalde rol behouden. Naast de reeds vermelde noodzaak tot (1) opleiding van deskundigen, politie en magistratuur en (2) het invoeren van kwaliteitsnormen, willen wij ook een pleidooi houden voor (3) een verwetenschappelijking van de politie en (4) het stimuleren van, tot dusver en zeker in België onvoldoende ontwikkeld, forensisch wetenschappelijk onderzoek. Universiteiten zijn onvoldoende betrokken en voelen zich onvoldoende gestimuleerd om hierin te investeren. Wij

zijn er niettemin van overtuigd dat een nauwere samenwerking, zeker op het vlak van opleiding, tussen de politiescholen, de opleiding van magistraten, het Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie, en universitaire instellingen veel zal kunnen verhelpen. Het 'Instituut voor gerechtelijke opleiding', opgericht bij wet van 31 januari 2007 en theoretisch in werking getreden op 2 februari 2008, zou een mooie opportuniteit kunnen bieden indien hier de, tot dusver helaas onbenutte, kans zou worden gegrepen om voor dergelijke opleiding (zoals door de wet voorzien) samen te werken met universiteiten die op dat vlak reeds (vruchteloze) initiatieven hebben genomen. Binnen de universiteiten zouden afdelingen criminologie, waar de forensische gedragswetenschappen reeds in belangrijke mate aan bod komen, het best kunnen worden versterkt door op te richten forensische wetenschappelijke centra of instituten waar de natuurwetenschappelijke inbreng (biomedische wetenschappen, ingenieurwetenschappen, enzovoort) op forensisch gebied verder kan worden ontwikkeld.

Ook op het terrein, in concrete gerechtelijke onderzoeken, moet een meer doorgedreven samenwerking tussen de verschillende actoren mogelijk worden zodat specialistische kennis op de gepaste wijze kan worden toegepast zonder het overzicht op het geheel van (de noden van) het onderzoek en de juridische regels uit het oog te verliezen. De nationale en internationale druk op ons inquisitoir rechtssysteem, waarbij onderzoeken in strafzaken principieel onafhankelijk en niet op tegenspraak gebeuren, wordt alsmear groter om zo veel als mogelijk op tegensprekelijke wijze het onderzoek te voeren. Het belangrijkste argument daartoe is de maximale bescherming van de rechten van de verdediging. Het doet de facto de positie van de (neutrale en onafhankelijke) gerechtelijk deskundige evenwel opschuiven naar deze van de *expert witness* in het Angelsaksische adversieel of accusatoir stelsel. Het zou daarbij echter van grote naïviteit getuigen te denken dat alleen hiermee de wetenschappelijke kwaliteit van het gerechtelijk onderzoek zal kunnen worden gegarandeerd.

De ultieme doelstelling zal steeds 'het achterhalen van de waarheid' blijven waarbij zo veel als mogelijk, met optimaal (dat wil zeggen op een verstandige manier) aanwenden van de (ruim) beschikbare middelen en mogelijkheden, de nodige wetenschappelijke expertisen worden aangewend met de noodzakelijke kwaliteitsgaranties en dit 24 uur op 24, 7 dagen op 7. De stuurgroep van het Leuven Instituut voor Forensische Wetenschappen, waarvan Johan Goethals deel uitmaakt, meent dat dergelijke professionalisering in het Belgisch landschap slechts mogelijk is door institutionalisering. Het oprichten van enkele geaccrediteerde en aan een universitaire instelling verbonden forensische instituten waar verschillende deskundigen en expertisedomeinen worden gebundeld, zou, samen in een netwerk met het Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC), het hoofd kunnen bieden aan de uitdaging om op een financieel verantwoorde manier hoogstaande kwaliteit te garanderen, met (1) het uniformiseren van standaarden, werkmethoden, informatiegaring en 'bevoorradig' van databanken, (2) het organiseren van multidisciplinaire expertisen en (3) het instaan voor opleiding

en wetenschappelijk onderzoek. Het zal echter moed vergen om hier, in overleg met alle betrokkenen, werk van te maken en om het Wetboek van Strafvordering aan te passen waarin artikel 43 voorziet dat eenieder “omwille van zijn/haar kunde of beroep” als deskundige kan worden aangesteld. De deskundige zal meer objectieveerbare getuigenissen (zoals opleiding, verbonden zijn aan een erkend forensisch instituut) van zijn/haar specifieke forensische deskundigheid moeten kunnen voorleggen.

4. Besluit

Het wordt tijd dat de kwaliteit van het forensisch (sporen)onderzoek niet meer aan het toeval wordt overgelaten. Als forensische wetenschappen, criminalistiek en criminologie de handen in elkaar slaan en deskundigen, politie en magistratuur elkaar (mogen) vinden, lijkt de toekomst van een gezonde en wetenschappelijk verantwoorde waarheidsvinding verzekerd.

BIBLIOGRAFIE

- Broeders, A.P.A. (2003). *Op zoek naar de bron. Over de grondslagen van de criminalistiek en waardering van het forensisch bewijs*. Deventer: Kluwer.
- Bruggeman, W. (2009). De politie nu en morgen. Een toekomstgerichte Panopticon benadering. In W. Bruggeman, E. De Wree, J. Goethals e.a. (eds.), *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon* (Panopticon Libri nr. 1). Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.
- De Kimpe, S. (2009). Eten van de boom van kennis. In W. Bruggeman, E. De Wree, J. Goethals e.a. (eds.), *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon* (Panopticon Libri nr. 1). Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.
- De Smet, B. (2009). De cruciale rol van de deskundigen in het strafproces. In W. Bruggeman, E. De Wree, J. Goethals e.a. (eds.), *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon* (Panopticon Libri nr. 1). Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.
- Hutsebaut, F. (2009). Het deskundigenonderzoek in strafzaken: een lange weg afgelegd maar toch het eindstation nog niet bereikt... In W. Bruggeman, E. De Wree, J. Goethals e.a. (eds.), *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon* (Panopticon Libri nr. 1). Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.
- Hutsebaut, F. & Reijntjens, J.M. (2007). *Deskundigen en tegenspraak in het Belgische en Nederlandse strafrecht*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Siegel, J.A., Saukko, P.J. & Knupfer, G.C. (2000). *Encyclopedia of Forensic Sciences*. London: Academic Press.
- Summerscale, K. (2010). *De vermoedens van Mr. Whicher*. Amsterdam Uitgevers (speciale editie Knack).
- Van de Voorde, W. (2007). Forensische geneeskunde, vandaag en morgen. *Ad Rem*, 3, 26-34.
- Van de Voorde, W. (2009). De positie van de deskundige vandaag. In W. Bruggeman, E. De Wree, J. Goethals e.a. (eds.), *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon* (Panopticon Libri nr. 1). Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.

Van de Voorde, W. (2010). *Handboek Forensische Geneeskunde*. Brugge: Die Keure.

Van de Voorde, W., Goethals, J. & Nieuwdorp, M. (2003). *Multidisciplinair Forensisch Onderzoek – Juridische en Wetenschappelijke Aspecten* (2 delen). Brussel: Politeia.

Van de Voorde, W., Hutsebaut, F., Bruggeman, W., Cassiman, J.-J., Tytgat, J. & Carmen, I. (2004). Belgische toekomst voor forensisch onderzoek? *Panopticon*, 24, 187-198.

Hoofdstuk 9

De integratie van strafrechtsgeleerdheid en criminologische wetenschap: requiem voor een droom?

Frank Verbruggen

“You may say I’m a dreamer, but I’m not the only one”
(John Lennon)

1. **Geïntegreerde strafrechtswetenschap een kwarteeuw na Fijnauts reanimatiepoging**

Wie in de buurt van Tsjernobyl woonde, denkt er misschien anders over, maar voor mij was 1986-1987 een goed jaar. De Rode Duivels hadden eerst Mexico en dan de Grote Markt van Brussel veroverd en KV Mechelen had eindelijk een goede ploeg. Zelf zou ik rechten gaan studeren. En *last but not least*: Cyrille Fijnaut hield bij aanvaarding van de functie van hoogleraar in Rotterdam een warm pleidooi voor wat – al kon ik dat destijds in de verste verte niet vermoeden – vele jaren later ook mijn nobel streven zou worden: geïntegreerde strafrechtswetenschap (Fijnaut, 1986).

Geïntegreerde strafrechtswetenschap is zowat de Nederlandse term voor wat in Duitsland als *Gesamte Strafrechtswissenschaft* te boek staat: de integratie van het normatieve strafrecht en de (meer) empirische criminologie. Eigenlijk was de laat-19de-eeuwse ambitie – het ontbrak Duitsers toen niet aan ambitie – zelfs om strafrechtsdogmatiek, strafprocesrecht, strafrechtelijk beleid, criminologie, strafrechtsgeschiedenis en (straf)rechtsfilosofie zo veel mogelijk te verenigen.¹ Internationale wetenschappelijke verenigingen speelden tot een stuk in de 20ste eeuw een belangrijke rol in het verbreiden van dit idee, al bestaat over de uiteindelijke impact van hun inspanningen veel twijfel (Fijnaut, 1990). Mijn leermeester Fijnaut is, met

1. Het centrale forum en uithangbord was het in 1881 gestichte en nog steeds bestaande *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW)*, ISSN (Print) 0084-5310, ISSN (Online) 1612-703X.

de historische kennis over de criminologie en de passie voor wetenschap die hem eigen is, met straten voorsprong de grootste hedendaagse pleitbezorger van geïntegreerde strafrechtswetenschap (Kelk, 1997).² In Nederland werd er af en toe wel wat over gedebatteerd of geschreven, niet zelden met Fijnaut als katalysator.³ In het steeds erg naar strafrechtelijk Duitsland opkijkende Italië doet men in 2010 nog lovenswaardige pogingen om de grote strafbeleidskwesties door deze bril te bekijken.⁴ In Vlaanderen lijkt het GISW-zaad echter op de rotsen gevallen. Het ultieme bewijs dat het idee nog geen gemeengoed is: je vindt zelfs in de belangrijkste bron van sommige moderne onderzoekers, Wikipedia, nog geen lemma 'Geïntegreerde strafrechtswetenschap'.⁵

Nu heb ik het (niet altijd even) grote genoegen voorzitter te zijn van de Afdeling Strafrecht en Criminologie van de Leuvense Rechtsfaculteit. Dat noopt onvermijdelijk tot reflectie over de verhouding tussen die twee. Is een kwarteeuw na Fijnauts rede de toekomst die hij in 1986 nog zag dan toch voorbij? Is een requiem voor de droom van Geïntegreerde Strafwetenschap in Leuven gepast? Johan Goethals, aan wie dit boek is opgedragen, schreef er destijds een stukje over⁶ en symboliseert zelf ook hoe moeilijk de oefening is. Hij was onbetwistbaar een nauwgezet sociaal wetenschapper die zowel op het vlak van statistiek als bij de empirische studie van de omgang met gevaarlijke of afwijkende delinquenten strikt methodologisch verantwoorde onderzoeken voerde. Niet zelden leidde dat tot beleidsrelevante, soms contra-intuïtieve besluiten, bijvoorbeeld over de houding van mensen ten aanzien van voorwaardelijke invrijheidstelling of over de betrouwbaarheid van prognoses bij vrijlating van 'gevaarlijke' veroordeelden. Als praktijkjurist betreur ik dat de impact van dergelijke wetenschappelijke inzichten op de regels en normen en op de rechtspraktijk echter vaak beperkt bleef. Ik heb het altijd ervaren als een gemiste kans.⁷

Er bestaan talloze uitstekende teksten over de verhouding van strafrecht tot criminologie en zelfs met mijn gebrekkige zelfkennis realiseer ik mij dat ik weinig nieuws aan dat debat kan toevoegen. Deze bijdrage beperkt zich dus tot iets wat de

2. Fijnaut zelf beklemtoont trouwens dat wat hem betreft ook rechtsgeschiedenis en rechtsvergelijking belangrijke onderdelen van de studies kunnen zijn (Fijnaut, 1986: 12).

3. Bijvoorbeeld: Blad, 1997 en de daarin vermelde stukken. Voor een recentere verwijzing: De Haan, 2007; van der Woude & van Sliedregt, 2007.

4. Zo houdt de Associazione Silvia Sandano met de La Sapienza Universiteit op 19 november 2010 in Rome nog een conferentie onder de titel "*Il modello integrato di scienza penale di fronte alle nuove questioni sociali*" ("Het model van de geïntegreerde strafrechtswetenschap tegenover nieuwe sociale vraagstukken").

5. Aan de K.U.Leuven hadden we gedurende enkele jaren in de masteropleiding een keuzevak 'Geïntegreerde Strafrechtswetenschap' als een poging tot brugvak tussen rechten en criminologie, maar dat is inmiddels afgevoerd.

6. Peters & Goethals, 1997.

7. De moeilijkheden om als wetenschapper te functioneren met de beleidsmensen blijken uit het relaas van de ervaringen van de gevierde in de Parlementaire onderzoekscommissie naar sekten: Goethals, 1998.

criminologen me geleerd hebben als een soort ‘*surrogaatmethodologie voor dummies*’: een SWOT-analyse (*Strength-Weakness-Opportunities-Threats*) voor samenwerking tussen strafjuristen en criminologen in Leuven en omstreken. Daardoor is het slechts een opsomming, een lijstje met persoonlijke indrukken en aansporingen zonder enige wetenschappelijke pretentie.

2. Sterktes

2.1 Juristen en beleidsmensen zijn vragende partij

Criminologie wordt in Vlaanderen, waar het aan rechtsfaculteiten onderdak kreeg, vaak – terecht of ten onrechte – gezien als het kleinere broertje van de rechtsgeleerdheid. En al sinds Kain en Abel, die samen met de slang in Gods appelboom aan de basis lagen van de criminologie, levert dat complexe relaties op. Het is dan ook niet vreemd dat tussen grote broer recht en kleine broer criminologie Patricia Flemings “*Rule of Sibs*” gaat spelen: “*If your sibling gets something you want, you (1) try to take it; (2) break it; or (3) say it’s no good.*”⁸ Niet zelden heb ik discussies tussen juristen en criminologen meegemaakt waarin de juristen neerbuigend of meewarig deden over de criminologen en de criminologen, gefrustreerd over het onbegrip en de wetenschappelijk onverantwoorde pretentie, uithaalden naar de juristen.⁹ Juristen hebben daar natuurlijk toe bijgedragen. De Amerikaanse opperjurist Oliver Wendell Holmes verwoordde de klassieke juristenambities goed in de oneliner: “*I hate facts. I always say the chief end of man is to form general propositions – adding that no general proposition is worth a damn.*”¹⁰ Toch is criminologie als academisch vakgebied er net gekomen omdat er ook andere juristen en zeker penalisten waren die maar al te goed beseften hoe begrensd het recht als maatschappelijk regelingsmechanisme is (Braffort, 1929). Peters en Goethals (1997: 23) stippen aan dat tussen de wereldoorlogen niet toevallig juristen en medici aan de wieg stonden van de Scholen voor criminologie. Die professoren hadden als gemeenschappelijk kenmerk “*dat ze naast hun academische activiteiten ook steeds actoren waren in de rechtspleging namelijk advocaten, magistraten, gerechtelijke experts, administrateurs bij justitie, antropologen in de gevangenissen*”. Zeker de praktijkjurist beseft dat de rechtsregel slechts een element is van een grotere werkelijkheid en meestal niet eens het belangrijkste. Op vele punten kan het recht alleen maar vaststellen dat het zonder empirische kennis blind is. De oprichting of uitbouw van overheidsinstellingen zoals het Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC) en de Dienst voor Strafrechtelijk Beleid is een rechtstreeks

8. <http://www.famousquotes.com/show/1024343/>, geraadpleegd op 7 december 2010.

9. Cf. Lippens, 2002.

10. <http://www.quotexite.com/texts.php?catId=126>, geraadpleegd op 7 december 2010.

gevolg van dit inzicht. De criminologen moeten openstaan voor die vraag en aan de juristen ook duidelijk maken wat ze wel en niet mogen verwachten.

2.2 Gedeelde machtskritische en controlerende functie

De empirische, wetenschappelijke onderzoeken van de criminologen kunnen nagaan of de al dan niet impliciete veronderstellingen waarop talloze juridische regels steunen, wel kloppen. In haar jonge jaren ontmaskerde de criminologie bijvoorbeeld de mythe van de vrij kiezende burger als dominant mensbeeld waaraan het 19de-eeuwse strafrecht zijn legitimering en werkingsregels ontleende. Later toonde empirisch onderzoek van criminologen aan dat ook het streven naar reïntegratie en recidivebeperking van daders via opsluiting in de gevangenis een jammerlijke illusie was (Neys & Peters, 1994: 34). Zeker nu bij wetgevers de gevoeligheid voor de publieke opinie erg gegroeid is, kan de criminologie helpen hardnekkige volkse mythes te bestrijden of oneliners te nuanceren: *“de doodstraf en harde gevangenisregimes schrikken potentiële daders af”, “jury’s vormen een afspiegeling van de samenleving en professionele rechters niet”, “seksuele delinquenten zijn onverbeterlijk”, “de georganiseerde misdaad is als een grote octopus die overal met zijn tentakels aan kan”, “psychopaten trachten te behandelen maakt hen nog gevaarlijker”, “in België komen veroordeelden na een derde van hun gevangenisstraf vrij”, “er zijn geen bekeerde maffiosi”, “criminelen in hun portemonnee raken is een zeer efficiënte aanpak”, “vroeger was het beter”, ...* Daarbij is een wezenlijke functie die recht en criminologie als disciplines gemeen hebben en waarin zij complementair zijn, dat ze de overheid (helpen) controleren.¹¹

Fijnaut zelf gaf in zijn pleidooi voor geïntegreerde strafrechtswetenschappen in 1986 het voorbeeld van de politiebevoegdheden voor de aanpak van georganiseerde criminaliteit, die zijns inziens niet zinvol konden worden geregeld zonder dat men eerst een idee had van wat die georganiseerde criminaliteit nu eigenlijk was (Fijnaut, 1986: 82). Jaren later bood de fameuze Enquêtecommissie Van Traa hem de gelegenheid zijn idee in praktijk om te zetten. Daarbij leverde het wederzijdse vertrouwen tussen opdrachtgever (het parlement), de onderzoekers-criminologen en de Nederlandse politie en justitie een niet te onderschatten toegang tot anders afgesloten bronnen op.¹² Het Belgische afkooksel van Van Traa, de parlementaire onderzoekscommissie naar de georganiseerde criminaliteit in België, kon helemaal geen vergelijkbaar palmares voorleggen. Dat konden ook de onderzoekscommissies in de zaken Dutroux-Nihoul en die naar Sekten niet, omdat het hen aan een

11. De strijd tegen wat penaal populisme is gaan heten, is onmiskenbaar een gemeenschappelijke strijd.

12. Wie wil weten of dit nu een geslaagd stukje geïntegreerde strafrechtswetenschap opleverde, kan terecht bij een ‘aarzelende’ evaluatie die uiteindelijk toch uitmondt in een pleidooi voor GSW: Schuyt, 1997. Fijnaut beklemtoonde trouwens de strikte scheiding tussen het descriptieve en analytische criminologisch luik en de normatieve gevolgtrekkingen die uitsluitend aan de wetgever toekwamen (Fijnaut, 1997).

gedegen visie op hun onderzoek en aan een duidelijke methodologie ontbrak. Hun improvisatie had weliswaar serendipiteit kunnen opleveren, maar in casu bleef het helaas beperkt tot ontluisterend politiek theater, dat wel bijdroeg aan bewustmaking en een politiek momentum voor institutionele hervormingen schiep. Het empirisch onderzoek van die onderzoekscommissies brak weinig potten, hooguit waarschuwde het de politici wat voor gemeenplaatsen. Het had echter gelukkige neveneffecten. Tom Vander Beken had zich als medewerker van de onderzoekscommissie in de Senaat onder meer gebogen over de kwetsbaarheid van economische sectoren voor infiltratie door georganiseerde criminaliteit. Hij zou in de volgende jaren als professor aan de UGent met veel energie werken aan een degelijke methodologie voor dergelijke – moeilijke, maar interessante – onderzoeken op Europees niveau (Vander Beken, 2002). Dat gebeurde in samenwerking met de politiediensten en de economische wereld. Die waren zich er ook van bewust hoe belangrijk een goede methodologie is voor het scheppen van een goed beeld van het probleem. Een vaststelling van de voorbije jaren is dat de politie een genuanceerde en veel minder alarmistische benadering heeft van georganiseerde criminaliteit dan tien of vijftien jaar geleden en dat daarom gericht kan worden gewerkt.

Een ander mooi staaltje van integratie van criminologische kennis in het strafrecht lijkt de Basiswet Gevangeniswezen en rechten van gedetineerden uit 2005. Wie die leest, stelt vast dat vele van de erin vervatte rechtsregels gestoeld zijn op criminologische kennis over hoe vrijheidsstraffen werken, over welk effect zij hebben op de betrokken mensen en over de manier waarop gevangenen functioneren.¹³

3. Zwaktes

3.1 Gevaar van instrumentalisering

Terwijl Fijnaut benadrukt hoe recht en criminologie als rem of controle werken, waarschuwen anderen net voor de gevaren van hand in hand marcheren van beide. Als ze in de verkeerde richting gaan, kunnen de verenigde krachten van strafrecht en criminologie ook rampzalige effecten hebben. Focqué en 't Hart waarschuwden voor de *“instrumentele tweetrapsraket van juridische dogmatiek en sociale wetenschap”* die was ingepast in de bestaande economische orde. Ze geven de historische waarschuwing dat *“het beheersingsideaal van het Verlichtingsdenken via de sociale wetenschappen kon uitgroeien tot allesoverheersend absolutisme”* (Boutellier, 2008: 82). Wetenschap en pseudowetenschap speelden een belangrijke rol in de

13. Je herkent er als Leuvenaar niet alleen de jurist-criminoloog Dupont in, maar ook de ideeën van Sonja Snacken, die een vergelijkbaar profiel heeft of die van de criminoloog Tony Peters en de vele onderzoekers bij wie Peters en Snacken school hebben gemaakt. Sonja Snacken heeft de oefening trouwens trachten over te doen op Europees niveau met een andere geestesgenoot, Dirk Van Zyl Smit (Van Zyl Smit & Snacken, 2009).

legitimering van de eenzame opsluiting in de 19de eeuw en nog meer in die van rassenwaan en fascistische eugenetica. En volgens Foqué en 't Hart berusten de mooie ideeën van geïntegreerde strafrechtswetenschap niet echt op een stevige grondslagtheoretische basis.¹⁴

Terecht bestaat er dus de vrees dat geïntegreerde wetenschap er vooral zal komen op vraag van en dankzij de steun van de bestaande machthebbers, die er alles aan zullen doen om het wetenschappelijk onderzoek te instrumentaliseren. Vele criminologen vrezen ook dat de zogenaamde integratie voor hen een 'terug naar af' is: een reductie tot de vroegere positie van hulpwetenschap van het recht, de afkalving van criminologie tot criminalistiek.¹⁵

Een andere zwakte is dat wanneer juristen zich uitgebreid gaan laven aan de bron van het empirisch onderzoek, ze – soms onbewust, soms opzettelijk – de neiging hebben de ideologische en politieke keuzes van strafrechtelijk-politieke theorieën daarmee te verhullen. Empirisch onderzoek fungeert dan als een soort rookgordijn.

3.2 Vervreemding van juristen van de postmoderne criminologie

Zeker 'postmoderne criminologie' heeft dat gevaar heel uitdrukkelijk aan de kaak gesteld (Lippens, 2002). In die mate zelfs dat juristen en beleidsmakers zich luidop afvragen of enige samenwerking zelfs maar mogelijk of nuttig kan zijn. Van gezonde afstandelijkheid lijkt het tot vervreemding en wederzijds wantrouwen te zijn gekomen: de dialoog is moeilijk.¹⁶ De machtskritische rol van de criminologie wordt soms zozeer benadrukt dat elke samenwerking met die macht een soort verraad is, onduidelbare collaboratie.¹⁷ Er is dan geen integratie mogelijk, integendeel. Vaak leidt het tot een soort dualiteit binnen de criminologie, tussen de 'zuivere'

14. Fijnaut ontkent dit trouwens niet. Zie de repliek: Fijnaut, 1993.

15. Geïntegreerde strafrechtswetenschap was vooral een idee dat de juristen uit de zogenaamde Moderne Richting genegen was en de criminologie dreef daar na de Tweede Wereldoorlog wat van weg om zich vanaf de jaren zestig te verzelfstandigen als kritische multidisciplinaire wetenschap.

16. Over de elementen die aan de twee kanten spelen, zie: Fijnaut, 1986: 68. De sociale wetenschappers ergerden zich aan de juristen vanwege: "hun geringschatting van niet-juridische vaardigheden; hun geringe interesse voor (de oplossing van de) concrete feitelijke problemen en hun grote belangstelling voor de consistentie van beslissingen met het globale rechtssysteem; hun juricentrisch maatschappijbeeld waarin voor het strafrecht als machtsverschijnsel weinig plaats is; hun verdringing, ja vervalsing van empirische bevindingen door hun normatieve oordelen; hun geloof in juridisering van probleemoplossingen; hun fixatie op afzonderlijke misdaden en hun miskenning van de daders [biografie, leefwereld, taal]. De juristen van hun kant waren pijnlijk getroffen door: het luchthartig gerui van 'theorieën' die niet meer zijn dan fragmentaire pogingen tot verklaring; het gebrek aan methodische gestrengheid bij het aanvoeren van empirisch onderzoek en het onbegrip voor de beslissingsdwang waaronder juristen in de praktijk gebogen gaan."

17. Voor een prachtige illustratie van deze spanningen en botsingen, het mooie in memoriam van Johan Goethals voor een van de meest opmerkelijke en (zacht) rebelse Leuvense criminologen van de voorbije decennia, Steven De Batselier: Goethals, 2007. Over de vervreemding in Nederland, zie: Fijnaut, 1986: 4-8, 43-51 en Van Swaaningen, 1999: 44.

criminologie enerzijds en de ‘toegepaste’, de ‘*criminal justice studies*’ anderzijds.¹⁸ Het zal vooral met deze ‘toegepaste criminologie’ zijn dat juristen graag gemeenschappelijke projecten opzetten.

3.3 Criminologie werd te groot en is toch te klein

Niet alle criminologen zijn natuurlijk rabiate postmodernisten, ze bestaan in soorten en kleuren.¹⁹ Criminologie is dus als partner voor de onderzoekende jurist te groot: er zijn veel criminologen en ze hebben vaak heel eigen visies op strafrecht en op wetenschappelijk onderzoek. Anderzijds is criminologie ondanks haar multidisciplinaire ambities ook te klein: het strafrecht van vandaag moet ook samenwerken met andere rechtstakken en wetenschapsdomeinen. Wie informaticacriminaliteit en de bestrijding ervan wil bestuderen, zal bij de informatici en ingenieurs moeten aankloppen. Wie illegaal internetgokken bestudeert, komt bij dezelfde ingenieurs, maar ook bij de mensen van verbintenissen-, consumenten- en Europees recht terecht. Wie maffiamisbruiken in de bouwsector onder de loep wil nemen of voorkomen, kan niet om het sociaal recht, het aannemingsrecht of de administratieve regels inzake openbare aanbestedingen heen.

4. Mogelijkheden

4.1 Verwetenschappelijking van het juridisch onderzoek

Toch zijn er op dit moment een reeks factoren die de Vlaamse wetenschappelijke grond vruchtbaar hebben gemaakt voor samenwerking tussen strafrechtsjuristen en criminologen. Eerst en vooral is er, met horten en stoten en niet altijd evenveel enthousiasme, een duidelijke verwetenschappelijking van het juridisch onderzoek aan de gang.²⁰ Meer en meer gaan juristen het descriptieve en het normatieve in hun stukken duidelijk scheiden (deze bijdrage doet dat niet en geeft dus aan waar het kalf gebonden ligt). Meer en meer gaan ze een uitdrukkelijke onderzoeksvraag formuleren en ook hun maatstaven voor normatieve stellingen expliciteren. Het blijft een bescheiden ambitie en zoals elke wetenschappelijke ambitie leidt ze tot

18. Over deze ‘spannende’ verhouding in België: Devroe, 2002.

19. Vgl. Ponsaers, Goethals & Enhus, 2009.

20. In Nederland heeft het op dit vlak geregend, in Vlaanderen hooguit gedruppeld. Nieuwenhuis, Stolker, e.a., 2006; Crijns, van der Meij & Schoep, 2005; Barendrecht e.a., 2004; Van Gestel, Vranken m.m.v. Gribnau & Tijssen, 2007; Mackor 2007. Voor een opmerkelijke Vlaamse illustratie, zie Vangeebergen & Van Daele, 2008-2009a en 2008-2009b. Het kan toeval zijn, maar het gaat net om twee juristen die ook criminoloog zijn. De reactie waar ze aan refereren was: Hoekx, N., Vanhove, K. & Verbeke, A. (2008-2009). Yes we care! Bedenkingen over de (methode der) rechtswetenschap. *R.W.*, 1785-1789. De oprichting van een gemeenschappelijke onderzoeksmaster rechten in Leuven en Tilburg is ook een veelbetekenend signaal.

wetenschapsfilosofische twijfels. Nog minder dan in andere menswetenschappen bestaat er in de rechtsgeleerdheid consensus over onderzoeksmethoden. Doch daar komen die menswetenschappen de juristen net met uitgestoken hand tegemoet. Ook in die meer empirische menswetenschappen is ondertussen al lang het besef gegroeid dat wetenschap niet politiek neutraal of waardevrij is (Corijn, 2002) en dat we een grote stap vooruit doen als we onze vooroordelen uitdrukkelijk onder woorden brengen.

4.2 Institutionele banden

De mogelijkheden voor – het is een huizenhoog cliché – ‘kruisbestuiving’ zijn natuurlijk afhankelijk van soms onvoorspelbare winden. Toch lijkt het aannemelijk dat deze groter zijn als er een institutionele band bestaat, als mensen elkaar regelmatig tegenkomen, niet noodzakelijk in een formeel verband. De institutionele band tussen strafrecht en criminologie blijft voorlopig behouden, zowel in Leuven als in Gent en in Brussel. Daar heet de Faculteit zelfs Criminologie en Rechten, maar toch lijkt er onderzoeksmatig – wellicht ook door de verschillende specialisaties – ook daar een afstand te zijn gegroeid met de ‘zuivere penalisten’. De ‘kleine broer’ van hierboven is groot geworden, maar spreekt misschien daardoor minder met de niet zo veel grotere broer. In Antwerpen en Hasselt is er geen criminologie aan de rechtsfaculteiten.

Nog opvallend: terwijl bij de Nederlandse overheid het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum geïntegreerd is, staan in België het NICC en de Dienst voor Strafrechtelijk Beleid los van elkaar. Deze laatste dienst bevindt zich momenteel trouwens in een soort institutioneel limbo en het lijkt dat het O.M. erop aast er een soort interne studiedienst van te maken. Dat zou de institutionele verwijdering nog kunnen vergroten.

4.3 Onderwijshervormingen

Een verwante, maar te onderscheiden factor die integratie kan bevorderen, is het onderwijs. Niet toevallig boog Fijnaut zich in zijn grote rede over de vaststelling dat proffen historisch zowel strafrecht als criminologie doceerden en dat vanaf de jaren zestig steeds meer aparte, onverzoenbare profielen werden. Hijzelf was de uitzondering op de regel en kreeg als niet-jurist het Rotterdams (en later ook deels het Leuvens) strafrecht en strafprocesrecht in zijn takenpakket.²¹ De bachelor-masterhervorming heeft in Leuven geleid tot een bewuste verzelfstandiging van het criminologieonderwijs, dat – hoewel nog steeds gekruid met een behoorlijk pakket

21. Brice Deruyver van de UGent, niet toevallig een intellectuele reisgenoot van Fijnaut, heeft een vergelijkbaar profiel. Net als Fijnaut heeft ook hij een generatie criminologie-vriendelijke juristen in zijn spoor meegenomen.

recht – steeds minder samenviel met het rechtenonderwijs. De sterke methodologische ‘verwetenschappelijking’ zorgde ervoor dat afgestudeerde juristen over veel te hoge onderwijschors (een al te hoogdrempelig voorbereidingsprogramma) moesten springen om nog naar de criminologie door te stromen. De nieuwe voorstellen om geïnteresseerde juristen in de bachelor al voldoende criminologische bagage te laten opdoen (bachelor rechten met minor criminologie) openen op dat punt een aantrekkelijk perspectief.

Ook de toenemende academisering van bepaalde opleidingen in de rechtshandhaving, van politie over parket, via onderzoeksrechter tot strafuitvoeringsrechtbank, biedt een perspectief. Die praktijkmensen stellen immers vast dat hun leefwereld zich niet stoort aan wetenschappelijk hokjesdenken en dat de problemen die zij moeten oplossen (of waar ze mee moeten leren leven) zowel juridische als criminologische componenten hebben.

4.4 Behoeften van het beleid

Dat brengt me bij de belangrijkste opportuniteit: de behoeften vanuit het beleid. Die beleidsmakers, zowel de lokale, de nationale als de Europese, signaleren heel uitdrukkelijk dat ze onderzoek nodig hebben dat recht en empirie verenigt. Noch de juridisch-dogmatische ‘droogzwemmerij’, noch de laboproeven op witte muizen bieden hen soelaas: ze hebben goede normen en procedures nodig die ook de beoogde effecten hebben in de praktijk. Weliswaar is er daar onmiskenbaar spanning met de wetenschappelijke ambitie om naar theorievorming te streven. Doch, het levert wel een prachtige gelegenheid om theorieën te toetsen aan de harde werkelijkheid.

Dat het inderdaad kan, bewijzen historische antecedenten: criminologische studies naar geesteszieke of gestoorde daders, naar de effecten van sancties, gedegen recidivistatistieken. Ze hebben allemaal bijgedragen tot een meer realistisch beleid, helaas nog veel minder dan wenselijk is. Fijnaut gaf in 1986 het voorbeeld van de bijstand van de advocaat bij het politieverhoor (Fijnaut, 1986: 80). De vergrondwettelijking daarvan in de VS met het bekende *Miranda*-arrest was heel erg geïnspireerd door het besef hoezeer de grote rechtsstatelijke beginselen in de beslotenheid van het Zuiders politiekantoor een grote illusie waren. 42 jaar later heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens met het *Salduz*-arrest een Europese *Miranda* geschapen. Opnieuw biedt zich hier een enorme kans voor relevant onderzoek.²² Bekennen verdachten echt minder? Zijn er minder klachten over de politie? Veranderen de opsporingsmethoden omdat er minder wordt bekend? Hoe kan dit systeem worden georganiseerd zonder dat het systeem failliet gaat of in al te zware

22. In Nederland heeft het WODC al een dergelijk onderzoek gepubliceerd, terwijl de Belgische Dienst voor Strafrechtelijk Beleid meldt dat een onderzoeker het thema opvolgt (Stevens, Verhoeven, m.m.v. Blom e.a., 2010).

procedures vastloopt? Gaan we om dat te vermijden dan ook de Angelsaksische *pleabargaining* importeren? Blijven verdachten net langer of integendeel minder lang in voorlopige hechtenis?

5. Bedreigingen

5.1 Zelfbewust academisch personeel en verkokering

In het Leuvens Instituut voor Criminologie zijn er tien proffen en tien onderzoekslijnen. Op het Instituut voor Strafrecht vier proffen en evenveel onderzoekslijnen. Dat geeft aan dat de persoonlijkheden die de universiteit rekruteert weliswaar graag praten over samenwerking, maar enkel als ze daarbij ook voldoende hun zin kunnen blijven doen. Voor een deel heeft het ook te maken met de manier waarop de menswetenschappen in het algemeen en de universiteit in het bijzonder onderzoekers beoordeelt. Meer dan in sommige andere sectoren is dat geïndividualiseerd en dat lijkt groepswork te ontmoedigen. De tijd die men stopt in het mee verbeteren van het werk van anderen, steekt men niet in die persoonlijke publicaties die de beoordelaars zo niet lezen, dan toch alleszins tellen. Anderzijds kan rivaliteit onderzoekers tot betere prestaties drijven en bovendien is het soms een feit dat je best samenwerkt met partners die je zelf kiest en waarmee je een goede verstandhouding hebt. Dat hoeft dus niet per se een collega te zijn die nu toevallig aan dezelfde universiteit benoemd is.

Net omdat de beoordeling van onderzoek en onderzoekers is verstrengd en de criminologie de voorbije jaren is ‘verwetenschappelijkt’, lijkt ze ook meer te ‘verkokeren’, waarbij de psycholoog, de organisatiesocioloog, de politieke wetenschapper of de statisticus elk hun eigen, kokergebonden methoden hanteren. Deze methodologische grondigheid en consequentie leiden tot specialisatie. Doch zoals in alle wetenschappen rijst op een bepaald moment de vraag waar de grens van de overspecialisatie ligt. Want die bemoeilijkt de dialoog, omdat de betrokkenen verschillende wetenschappelijke talen spreken: ze spreken naast elkaar. Zelfs de criminologie, die de ambitie heeft multidisciplinair te zijn en bij voorkeur interdisciplinair, zal soms gewoon polydisciplinair worden. Niet zelden is het al onbegonnen werk om verschillende criminologen te verenigen, dan is de stap naar juristen nog vaker te groot.²³ Ook op het vlak van wetenschappelijke tijdschriften en verenigingen zet die verkokering zich door, met dank aan de wedijver tussen de uitgevers en het *publish-or-perish*-principe. Terwijl in ons taalgebied de vorige generatie met *Panopticon* in Vlaanderen (en natuurlijk *Delikt en Delinkwent* in Nederland) heel uitdrukkelijk naar een gezamenlijk forum streefde, zijn sindsdien specifiek juri-

23. Zie de eerder vermelde kritiek van Foqué en 't Hart ten aanzien van de geïntegreerde strafrechtswetenschap.

disch-technische vaktijdschriften voor penalisten als paddenstoelen uit de grond geschoten. Gelet op de kleine vijver van potentiële auteurs, dreigt men al vaak in het ene, dan wel het andere circuit te belanden. Het valt ook te vrezen dat zelfs de academici en dus zeker de drukbezette practici de continu aanzwellende stroom van (zelfs uitstekende) vakliteratuur amper nog gelezen krijgen.

5.2 Vervreemding tussen wetenschap en beleid

Voor criminologen zowel als voor juristen bestaat er trouwens een gevaar als de wetenschappelijkheid al te ver zou doorslaan: dat die verhoogde wetenschappelijkheid zou leiden tot verminderde maatschappelijke relevantie. De kloof tussen de abstracte of technische wetenschap en de rest van de maatschappij wordt groter. Zelfs als het klopt wat de wetenschapper heeft vastgesteld of voorgesteld, dan nog is nauwelijks iemand geïnteresseerd. Als het moeilijke, conceptueel sterke, maar daardoor hermetische artikel door nauwelijks iemand en dan nog alleen door wetenschappers wordt gelezen, zal de overheid zich terecht afvragen of ze niet prioritair in andere materies moet investeren. Het is zoals steeds een kwestie van voldoende afstand en respectievelijke bewegingsruimte zonder dat die al te groot mag worden.

5.3 Rekrutering van toponderzoekers

Een ander heikel thema is dat van de studenten criminologie. De kwaliteit van de instroom is niet altijd hoog genoeg in een steeds competitievere ‘onderwijsmarkt’, misschien omdat de opleiding minder perspectief biedt op sociale of financiële topcarrières en de idealisten vandaag over veel alternatieven beschikken. Gelukkig springen er jaarlijks nog steeds goede en gemotiveerde onderzoekers uit, maar puur statistisch is de kans op absolute intellectuele of wetenschappelijk-creatieve toppers gewoonweg kleiner. Als vijver voor toponderzoekers is die van de afgestudeerden criminologie dus te klein: er is instroom vanuit andere sectoren van het onderwijs nodig. Opnieuw lijken vooral, maar zeker niet alleen, door strafrecht geboeide juristen die rekruteringsbasis te kunnen verbreden.

6. Besluit: symbiose is niet uit den boze

Van de grote integratie van strafrecht en criminologie tot één overkoepelende wetenschap hoeven we in Vlaanderen niet te dromen. Dat deed zelfs Fijnaut trouwens ook nooit en het past mijns inziens ook niet meer in de huidige conceptie van wetenschapsbeoefening. Samenwerking tussen beide, zeker op concrete projecten, is echter wel iets dat kan werken. In Vlaanderen wordt weinig over geïntegreerde

strafrechtswetenschap gesproken of geschreven, maar ze wordt bij nader toezien nog wel veel beoefend. De Grote Droom is weg en de emancipatie van de criminologie als wetenschap maakt de terugkeer onwaarschijnlijk. Dat belet gelukkig niet dat er blijkbaar nog heel veel dromers rondlopen. In Leuven, in Gent en in Brussel wordt de geïntegreerde strafrechtswetenschap niet geprekeet, maar wel beoefend. Met dit stuk willen we onderstrepen dat er wel degelijk kansen bestaan om dit in de toekomst nog meer te doen. Samenwerking met criminologen zal de juristen niet alleen tot nederigheid dwingen en hun wetenschappelijk niveau opkrikken, het zal hun werk ook relevanter maken. Criminologen zullen niet alleen hun wetenschappelijke en methodologische kennis kunnen laten doorsijpelen, ze kunnen hun kennis ook meer maatschappelijk en beleidsmatig te gelde maken en voor een mens- en maatschappijwetenschapper is dat niet onbelangrijk. Criminologie heeft er ook puur tactisch belang bij rechten in het algemeen en strafrecht in het bijzonder tot vriend te houden: juristen zijn immers voor criminologen zoals Italianen voor Johan Cruyff: *“Ze kunnen niet van ons winnen, maar wij kunnen zeker wel van hen verliezen.”*

BIBLIOGRAFIE

- Barendrecht, M. e.a. (2004). Methoden van rechtswetenschap: komen we verder? *NJB*, 1419-1428.
- Blad, J. (1997). Over de definitie en kwaliteit van het integratieve in de geïntegreerde strafrechtswetenschap. *Delikt en Delinkwent*, 10-20.
- Boutellier, H. (2008, heruitgave). *Solidariteit en slachtofferschap, de morele betekenis van criminaliteit in een postmoderne cultuur*. Amsterdam: Amsterdam Academic Archive.
- Braffort, L. (1929). *Essai de contribution à l'évolution du droit pénal. Mémoire pour la fondation d'une Ecole des sciences criminelles à l'Université de Louvain*. Brussel: Larcier.
- Corijn, E. (2002). Je kan je ogen niet geloven; Wetenschap! In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie. Handboek criminologisch onderzoek* (pp. 34-42). Brussel: Politeia.
- Crijns, J., van der Meij, P. & Schoep, G. (eds.) (2005). *De taak van de strafrechtswetenschap*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- De Haan, W. (2007). Een kwestie van kwaliteit. Integrale strafrechtswetenschap en de discussie over de wetenschappelijkheid van de rechtsgeleerdheid. In B. Keulen, G. Knigge en H. Wolswijk (eds.), *Pet af: Liber amicorum D.H. de Jong* (pp. 85-98). Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Devroe, E. (2002). Criminologie en beleid: een spannende relatie? Over de band tussen criminologisch onderzoek en strafrechtelijk beleid. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie. Handboek criminologisch onderzoek* (pp. 73-93). Brussel: Politeia.
- Fijnaut, C. (1986). *Verleden, heden en toekomst van de geïntegreerde strafrechtswetenschap*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in het strafrecht, het strafprocesrecht en de criminologie aan de Erasmusuniversiteit Rotterdam, 27 november 1986. (Later in uitgebreide versie gepubliceerd (1986), Arnhem: Gouda Quint.).

- Fijnaut, C. (1990). De actuele betekenis van de opvattingen van binnen de I.K.V. over de strafrechtswetenschap. In M.S. Groenhuijsen & D. van der Landen (eds.), *De moderne richting in het strafrecht: Theorie, praktijk, latere ontwikkelingen en actuele betekenis* (pp. 181-193). Arnhem: Gouda Quint.
- Fijnaut, C. (1993). Op zoek naar een geïntegreerde strafrechtswetenschap. In G. van Roermund, M. Groenhuijsen & W. Wittevaan (eds.), *Symposium strafrecht* (pp. 315-321). Arnhem: Gouda Quint.
- Fijnaut, C. (1997). De ernst van de georganiseerde misdaad en de regulering van de bijzondere opsporingsmethoden. *Trema*, 80.
- Goethals, J. (1998). De sektencommissie. Het verhaal van een expert. In C. Fijnaut, L. Huyse & R. Verstraeten (eds.), *Parlementaire onderzoekscommissies. Mogelijkheden, grenzen en risico's* (pp. 137-164). Leuven: Van Haelewijck.
- Goethals, J. (2007). Een andere 'kritische' criminologie. *Panopticon*, 5, 1-6.
- Kelk, C. (1997). Ten afscheid van Cyrille Fijnaut. *Delikt en Delinkwent*, 1-9.
- Lippens, R. (2002). De postmoderne onderzoeksattitude. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie. Handboek criminologisch onderzoek* (pp. 117-127). Brussel: Politeia.
- Mackor, A. (2007). Tegen de methode. *NJB*, 1462-1465.
- Neys, A. & Peters, T. (1994). De geschiedenis van het gevangeniswezen. In A. Neys, T. Peters, F. Pieters & J. Vanacker (eds.), *Trailies in de weg. Het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven* (pp. 1-50). Leuven: Universitaire Pers.
- Nieuwenhuis, J., Stolker, C. e.a. (eds.) (2006). *Vooruit met het recht. Wat geldt in de rechtswetenschap als vooruitgang?* Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Peters, T. & Goethals, J. (1997). Criminologie en de geïntegreerde strafrechtswetenschappen: een bericht uit Leuven. *Delikt en Delinkwent*, 21-27.
- Ponsaers, P., Goethals, J. & Enhus, E. (2009). Bestaat het beroep criminoloog anno 2009 in Vlaanderen? *Panopticon*, 3, 28-44.
- Schuyt, C. (1997). De criminoloog als kaartlezer. Enkele kanttekeningen bij het onderzoek van Fijnaut c.s. voor de Enquêtecommissie opsporingsmethoden. *Delikt en Delinkwent*, 28-38.
- Stevens, L., Verhoeven, W., m.m.v. Blom, T. e.a. (2010). *Raadsman bij politieverhoor. Invloed van voorafgaande consultatie en aanwezigheid van raadslieden op organisatie en wijze van verhoren en procesverhouding van verdachten*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Vander Beken, T. (2002). Spokenjagen voor criminologie. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie. Handboek criminologisch onderzoek* (pp. 227-239). Brussel: Politeia.
- Van der Woude, M. & Van Sliedregt, E. (2007). De risicosamenleving: overheid vs. Strafrechtswetenschap? Aanwijzingen voor het debat rondom veiligheid en risico's. *Proces*, 206-226.
- Vangeebergen, B. & Van Daele, D. (2008-2009a). Is de studie van het recht en wie kan het wat schelen? *Rechtskundig Weekblad*, 986-994.
- Vangeebergen, B. & Van Daele, D. (2008-2009b). Een mea culpa en een bedenking. Wederantwoord van de auteurs op de reactie van N. Hoeckx, K. Vanhove en A. Verbeke. *Rechtskundig Weekblad*, 1789-1790.
- Van Gestel, R. Vranken, J., m.m.v. Gribnau, J. & Tijssen, H. (2007). Rechtswetenschappelijke artikelen: Naar criteria voor methodologische verantwoording. *NJB*, 1448-1464.
- Van Swaaningen, R. (1999). Rechtshandhaving van staat naar samenleving. *Justitiële Verkenningen Honderd Jaar Strafrecht*, 44.
- Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (2009). *Principles of European Prison Law and Policy, Penology and Human Rights*. Oxford: OUP.

Hoofdstuk 10

Als ‘meten’ niet noodzakelijk ‘weten’ is, hoe kunnen we dan beter ‘meten’ om meer te ‘weten’?

Methodologische kanttekeningen bij het meten van criminaliteit en onveiligheid

Stefaan Pleysier en Lieven Pauwels

1. Inleiding

Naar aanleiding van het dertigjarig bestaan van het tijdschrift *Panopticon* bood Johan Goethals (2009) in het voor die gelegenheid gepubliceerde eerste *Panopticon Libri*, een ‘*tour de horizon*’ van de criminografische en methodologische bijdragen verschenen in het tijdschrift. Alhoewel Goethals in zijn bijdrage en bij die gelegenheid met name beoogde om de betekenis en relevantie van *Panopticon* als tijdschrift in de verf te zetten, gelden zijn observaties ook breder als een analyse van de plaats van het criminografisch en methodologisch onderzoek binnen de Belgische (Nederlandstalige) criminologiebeoefening. Zo formuleert Goethals bij wijze van besluit dat er vooreerst nood is aan “meer empirische studies en vooral aan meer theorie-toetsende en methodologisch geavanceerde empirische studies; er moet meer aandacht komen voor methodologische vraagstukken” (Goethals, 2009: 729-730). Maar het domein heeft, zo vervolgt hij, ook nood aan kritische en constructieve “leveranciers” van criminologische basisinformatie en nieuwe ontwikkelingen op het vlak van “databestanden, netwerken, methoden en technieken” (Goethals, 2009: 730).

In meerdere opzichten sluit Johan Goethals hiermee nadrukkelijk aan bij het pad-effenend werk van wijlen Jaak Van Kerckvoorde. Al in 1982 hield Jaak Van Kerckvoorde, geconfronteerd met deze lacune aan criminologische basisinformatie, een pleidooi voor een meer actuele criminografie (Devroe & Eliaerts, 2006; Pleysier, 2010a). Ook Devroe en Eliaerts (2006) beargumenteren in een bijdrage met de veel-

zeggende titel ‘De criminografieschaarste in België’, eveneens in navolging van het werk van Jaak Van Kerckvoorde, dat de Belgische criminografie zich – bijna een kwarteeuw na Van Kerckvoordes observatie – nog steeds in een periode van transitie bevindt, “die evenwel reeds lang aansleept”. De noodzaak van degelijke criminografische gegevens staat evenwel buiten discussie; ze zijn niet alleen nuttig “voor de actoren van de strafrechtsbedeling zelf”, maar anderzijds ook bijzonder waardevol voor het wetenschappelijke onderzoek en beleid (Devroe & Eliaerts, 2006: 15). Tussen noodzaak en realiteit blijken in de praktijk echter andermaal tal van obstakels te staan die ernstig criminografisch onderzoek in België vooralsnog belemmeren.

In deze bijdrage wordt verder geborduurd op de recente debatten die in de Belgische criminografie werden gevoerd en wordt gepoogd enkele kanttekeningen en richtingwijzers te formuleren die het debat over ‘meten’ en ‘weten’ in de toekomst in constructieve zin vooruithelpen. Meer bepaald baseren wij ons op de grote speerpunten die tijdens het congres naar aanleiding van 30 jaar *Panopticon* naar voren werden geschoven en die in potentie het pad kunnen effenen voor een meer actuele en toekomstige criminografie en kwalitatief hoogstaand methodologisch criminologisch onderzoek. Eenvoudig gezegd komt het erop neer dat we in hoofdzaak beargumenteren dat we moeten durven (beter) ‘meten’, niet omwille van het ‘meten’ zelf, maar met als finale doel daadwerkelijk meer te ‘weten’.

2. Van durven (beter) ‘meten’...

Niettegenstaande de ogenschijnlijk pessimistische ondertoon van de eerste paragrafen van deze bijdrage, ligt één van de belangrijkste uitdagingen in het werk van de criminoloog in het beschrijven en verklaren van de criminaliteitssituatie van een bepaald land en van de maatschappelijke reactie daarop (Van Kerckvoorde, 1995; Goethals, Ponsaers, Beyens, Pauwels & Devroe, 2002; Pleysier, Vervaeke & Goethals, 2010). Het instrumentarium dat we hiervoor als criminologen ter beschikking hebben is inderdaad niet steeds bijzonder trefzeker en wordt vanuit verschillende hoeken – en vaak zeer terecht – aan kritiek blootgesteld (Pleysier e.a., 2010). Hierboven hadden we het reeds over de ‘criminografieschaarste’ in ons land; het is evident dat het gebrek aan degelijke criminologische basisinformatie en adequate en accurate statistieken de opdracht waarvoor we als criminologen worden gesteld, bemoeilijkt: meer nog, “*to base criminological theory, or social policy for that matter, on the majority of official statistics is an exercise in ‘guesstimates’ and tealeaf gazing*” (Young, 1988: 164). Het gaat echter verder dan officiële criminaliteitscijfers: gaandeweg groeide de overtuiging dat cijfers best zo ver mogelijk ‘stroomopwaarts’ in de strafrechtsketen worden verzameld, zo dicht mogelijk bij de criminaliteit zelf. Hiervoor werden in grote lijnen twee alternatieve methoden ontwikkeld, zijnde de bevraging van mogelijke daders – in een *self-report study* – en de bevraging van mogelijke slachtoffers – via een *victim survey* (zie onder andere Pauwels & Pleysier,

2008; 2009). Maar ook hier verdwenen de naïviteit en het aanvankelijke optimisme die aan de basis van deze alternatieven lagen, gaandeweg. Immers, *“it would be illusory to present the results of these surveys as portraying criminality, or as the best portrayal of it. At most, they represent a collection of information relative to incidents that self-designated victims judge important to present to interviewers as relevant to crime”* (Zauberman, 1993: 319; geciteerd in Van Kerckvoorde, 1995: 224).

Henk Elffers (2010) gaat in een bijzonder editoriaal, eveneens naar aanleiding van het dertigjarige bestaan van *Panopticon* en de bijdrage van Goethals (2009) bij die gelegenheid, dieper in op de illusie dat dergelijke surveys in staat zouden zijn om het falen van de officiële cijfers integraal tegemoet te komen. Elffers (2010) haalt hiertoe verschillende studies aan die er, ondanks de naar eigen zeggen “bedenkelijke resultaten” en meer in het bijzonder “schokkende onder- en overrapportage”, niet in geslaagd zijn om het vertrouwen in slachtofferstudies terug te brengen tot een realistisch niveau. “We kunnen ons afvragen waarom slachtofferenquêtes omarmd zijn als hét middel om het dark number te kunnen schatten, terwijl er toch zulke onappetijtelijke feiten van de methodiek aan het licht zijn gekomen?” (Elffers, 2010: 2). Elders gingen we zelf ook reeds in detail in op de methodologische uitdagingen en tekortkomingen eigen aan het zelfrapportageonderzoek en de slachtofferschapenquête (Pleysier e.a., 2010; Pauwels & Pleysier, 2008; 2009). De kwaliteit en de accuraatheid van dit soort onderzoek hangen in grote lijnen af van de mate waarin men in staat is om de afstand tussen een geobserveerde waarde en een niet-gekende werkelijke waarde te minimaliseren. In navolging van enkele standaardwerken in de internationale literatuur over de methodologie van het sociaalwetenschappelijk onderzoek, worden een aantal grote categorieën van ruis onderscheiden die deze afstand net vergroten: steekproeffouten, dekkingsfouten, non-responsfouten en meetfouten (Braun, 2003; Groves, 1989).

Dat dergelijke fouten evenwel steeds in meer of mindere mate aanwezig zijn – en per definitie niet volledig kunnen worden uitgesloten – betekent evenwel geenszins dat we “bij de pakken moeten neerzitten” (Elffers, 2010: 3). Grootschalige projecten zoals slachtofferschapenquêtes zijn het aan zichzelf verplicht om fundamenteel en structureel te investeren in methodologische ondersteuning en kwaliteitsbewaking. Immers, *“the quality of a survey is best judged not by its size, scope or prominence, but by how much attention is given to dealing with all the many important problems that can arise”* (American Statistical Association, 2000; geciteerd in Stoop, 2005: 12; Pleysier e.a., 2010). In het verlengde hiervan pleit Elffers voor “majeure inspanningen” om door “systematisch methodologisch onderzoek na te gaan hoe sterk de vertekening is”; “dat heft het probleem niet op, maar maakt wel inzichtelijk hoe groot het probleem is en of het in voorkomende gevallen een schatting van het dark number illusoir maakt” (Elffers, 2010: 3). In navolging van Billiet (1993) is het inderdaad belangrijk te benadrukken dat we “ondanks beperkt zicht” nuttige en noodzakelijke arbeid kunnen verrichten om het daadwerkelijke zicht op en inzicht in de aard en omvang van bepaalde fenomenen te verhogen. Ook Bijleveld (2003) breekt in haar inaugurale rede met de veelzeggende titel *Mens, durf te meten!* een lans voor meer methodologisch

geïnspireerd onderzoek teneinde “het cirkeltje van berusting” te doorbreken. Dit is onmiskenbaar een constructieve boodschap: “er is veel te doen, het kan gedaan worden en bovendien is het ontzettend nuttig (en leuk)” (Bijleveld, 2003: 5).

Deze aansporing om te (durven) meten is evenwel niet vanzelfsprekend, misschien nog meer in de criminologische discipline dan in andere vormen van sociaalwetenschappelijk onderzoek. Dat weet ook Bijleveld (2003; 2005) wanneer ze aan de hand van zes redenen betoogt dat methoden en technieken van het criminologisch onderzoek een volwaardig en eigen specialisme betreffen en het verdienen om als zodanig gedefinieerd en verstevigd te worden. Alhoewel we in deze bijdrage niet fundamenteel op die zes redenen en de opgebouwde argumentatie kunnen ingaan, draait het hierbij in hoofdzaak om hetzij bijzondere en discipline-eigen meetkwesities, hetzij specifieke design- en analysekwesities (Bijleveld, 2003: 11). Zo heeft criminologisch onderzoek bijvoorbeeld vaak te maken met populaties die niet per definitie bekend zijn, noch gekend willen en onderzocht wensen te worden; op het niveau van de analyse kan dan weer worden gezegd dat de centrale concepten (slachtofferschap, ouderschap, ...) in onze discipline vaak extreem scheef verdeeld zijn, met alle gevolgen van dien. Alhoewel deze gevolgen zich vooral situeren op het concrete niveau van de keuze van een gepaste analysetechniek om de gegevens te analyseren, gaat het ons in deze bijdrage ook en misschien vooral om wat daar uiteindelijk aan voorafgaat: het accuraat verzamelen van gegevens en het inzicht verkrijgen in de mogelijkheden en beperkingen van meetinstrumenten om überhaupt te kunnen ‘weten’.

Bijlevelds oproep, waar we overigens volmondig achter staan, is allicht om een nog meer fundamentele reden, alhoewel terecht, niet evident. Criminologisch en beleidsgeoriënteerd onderzoek – en de daarbinnen vaak al te voortvarende nadruk op een *evidence-based* benadering – kan verkeerdelijk de indruk wekken dat ‘harde’ cijfers verzameld aan de hand van bevolkingsbevragingen allerhande per definitie een objectieve en juiste weergave van de complexe realiteit kunnen bieden: ‘meten’ is echter niet automatisch ook ‘weten’ (Enhuis, 2006: 34-36; zie onder meer ook Pleysier, 2010a). Crawford (2003; 2004) heeft het in dit verband over *measure fixation*. Dergelijke meetfixatie kan volgens Crawford leiden tot situaties waarbij “*greater concentration is given to the measure, rather than the service which the measure is intended to signify*” (Crawford, 2004: 77-78). Hierbij verwacht men, aldus Crawford (2004), *output measurement* en *outcome evaluation*, waarbij *output* de bovenhand haalt over *outcome*, en organisatie-doelen en procesindicatoren de aandacht weghouden van effectindicatoren en maatschappelijke doelen. Meer fundamenteel kan dit ertoe leiden dat men zich concentreert op *easy of soft targets*: “*those which are more likely to yield positive results, consequently diverting attention and resources away from (and possibly writing off all together) more problematic areas of intractable crime problems*” (Crawford, 2004: 77-78). Enhuis zegt in grote lijnen hetzelfde: “doordat het omzetten van een vaag begrip in tastbare metingen zo problematisch is, loopt men het risico enkel datgene te meten wat eenvoudig om te zetten is in kerngetallen” (Enhuis, 2006: 35). Hierbij reduceert men met andere woorden complexe concepten of fenomenen tot wat in de meting vervat ligt en wordt de soci-

aalwetenschappelijke logica, vanuit een misplaatste meetfixatie of evaluatiedrift, omgedraaid.¹ Dat de complexe realiteit van het criminologische fenomeen zich niet eenvoudig en eenduidig laat vatten, kan hierbij geenszins als excuus gelden. Immers – en dit is niet nieuw – “*scientific research can isolate only a part of this complex reality, and reduce it to some measurable dimensions and variables*” (Walgrave, 2008: 1). Dit ontslaat de criminoloog – en bij uitbreiding de sociale wetenschapper – niet van zijn taak: “*social scientists can not give up the ultimate ambition. (...) The added value of scientific research is not in delivering objective grounds for decision-making, but in the methodology used for achieving its results*” (Walgrave, 2008: 2).

Wanneer we ons met andere woorden bij wijze van tussentijds besluit afvragen of ‘meten’ ‘weten’ is, dan dwingt zich een genuanceerd doch kernachtig antwoord op: “nee, niet automatisch” (Enhus, 2006: 38). Het omzetten van metingen in relevante kennis – in het daadwerkelijk ‘weten’ of *Verstehen* – vraagt theoretisch en methodologisch, kritisch-realistisch en reflexief inzicht. Deze observatie mag evenwel niet leiden tot immobilisme; immers, “ondanks alle problemen die kunnen rijzen bij het meten, hebben we baat bij het systematisch verzamelen van gegevens. Het is echter belangrijk om ons te realiseren wat we meten, wat ermee gebeurt en welke interpretatiekaders gebruikt worden om de verworven kennis om te zetten in beleid. Hierbij is het verkeerd om cijfers te zien als neutrale elementen waarop we beslissingen kunnen baseren” (Enhus, 2006: 38).

3. ... naar meer ‘weten’? Speerpunten voor een meer actuele criminografie

Hoe we vanuit bovenstaande observaties zinvolle stappen kunnen zetten naar ‘beter meten’ en vooral ‘meer weten’, is een vraag die verschillende van de reeds aan bod gekomen auteurs bezighield. Meer in het bijzonder – en daarmee knopen we andermaal aan bij het vertrekpunt van onze bijdrage – was deze vraag ook het voorwerp van reflectie in de werkgroep Criminografie en methodologie tijdens het Jubileumcongres naar aanleiding van 30 jaar *Panopticon* (De Keulenaer & Pauwels, 2009). Op basis van Goethals’ diagnose (2009) van het criminografisch en methodologisch onderzoek in de Nederlandstalige criminologie in ons land, werden door de werkgroep vijf speerpunten voor het toekomstige onderzoek binnen het domein van de Belgische criminografie en methodologie onderscheiden. Minstens vier van deze speerpunten zijn in het licht van deze bijdrage het hernemen meer dan waard.

1. Elders wezen we reeds op de relativiteit van kerncijfers en de gevolgen van en het gevaar voor een dergelijke meetfixatie met betrekking tot het onderzoek naar “angst voor criminaliteit” (Pleysier, 2010c). “*In short, a simplistic, numerical, answer to a general closed question cannot hope to represent the breadth of experience and feelings about crime experienced by most people*” (Farrall e.a., 1997: 661). Dit toch (willen) doen, heeft nefaste gevolgen: zo stellen Ditton e.a. (2000) fijntjes vast dat “*as a result the whole of Britain is now being tasked to reduce something it does not understand and cannot measure reliably*” (Ditton e.a., 2000: 143-144).

We becommentariëren deze vanuit de overtuiging dat een toekomstige en meer actuele criminografie hier baat bij heeft.

3.1 Eerste speerpunt: minder dataverzameling, meer (secundaire) analyse

Eerder in deze bijdrage beargumenteerden we het belang van een structurele investering in de methodologische ondersteuning en kwaliteitsbewaking van grootschalige surveyprojecten; immers, kwalitatief hoogstaande data “*can not be financed out of petty cash*” (Stoop, 2005: 11). In dat opzicht mag een scenario waarbij de frequentie van het herhaald bevragen – die meetfixatie waarover we het reeds hadden – wat getemperd wordt ten voordele van doorgedreven analyses en methodologische testen niet ondenkbaar zijn. Ook Elffers (2010) pleit voor meer methodologische reflectie ten voordele van vaak al te vluchtige, herhaalde metingen: “mijns inziens zou onze wetenschap er veel mee winnen als er minder vaak slachtofferenquêtes worden gehouden, maar er meer onderzoek naar hun kwaliteit wordt gedaan. Laten we eens een jaartje overslaan met die surveys en hun steekproefomvang verminderen naar minder megalomane grootte, teneinde de vrijgekomen menskracht en fondsen aan kwaliteitsonderzoek te besteden” (Elffers, 2010: 4). De door Elffers geformuleerde bedenkingen verdienen verdere reflectie: we kunnen deze kritische noot zien als een algemene oproep naar zowel onderzoekers als opdrachtgevers van criminologisch en criminografisch onderzoek en zelfs breder naar beleidsmakers. Naar opdrachtgevers en beleidsmakers betekent dit dat de toegankelijkheid van bestaand materiaal dient gegarandeerd te worden. Wij merken hier zowel een grote bereidwilligheid als een vaak terugkerend taboe, met name de angst die bij beleidsmakers leeft om cijfers over gevoelige materie zoals criminaliteit en onveiligheid vrij te geven. In dat opzicht valt op hoe in Nederland het vrijgeven en door onderzoekers autonoom analyseren van cijfers omtrent onveiligheid en criminaliteit een stuk vanzelfsprekender lijken. Maar het criminologische wetenschapsbedrijf in ons land steekt best ook eens de hand in eigen boezem. Op de spreekwoordelijke uitzonderingen na, komen doorgedreven analyses van beschikbare databestanden en criminografische gegevens slechts met mondjesmaat terug in wetenschappelijke bijdragen en publicaties (Pleysier, 2010b).

3.2 Tweede speerpunt: meer aandacht voor de microcontext van het beantwoorden van een vraag

Ook het tweede speerpunt dat wordt geformuleerd kan worden teruggevonden in de reflectie van Elffers (2010): hoe goed worden vragen in veiligheidsmonitoren en andere surveys wel gelezen of hoe goed luistert men echt naar de interviewer-instructies? Zo wordt de vraag “*is er de afgelopen zes maanden een fiets van u gestolen?*” wellicht door veel respondenten naar eigen inzicht en al dan niet bewust geherformuleerd. Men heeft bijvoorbeeld iets niet (goed) gehoord, of men kiest er

bewust voor om het persoonlijk slachtofferschap ter sprake te brengen, ongeacht de referentieperiode die in de vraag wordt opgenomen. Het *telescoping* probleem moet verder onder de loep worden genomen: wat zijn de consequenties van het niet horen van “de laatste twaalf maanden”? Maar ook de vraag wat meer voorkomt – *forward telescoping* of *backward telescoping* – en wanneer of waarom dan wel, verdient verdere aandacht. Er dient daarom volgens Elffers (2009; 2010) dringend meer en grondig onderzoek te komen naar de interpretatie van de standaardvragen in de grote slachtofferenquêtes. Hetzelfde geldt, naar onze mening, ook voor de *self-report* studies. Het is trouwens hier dat aansluiting en samenwerking met andere landen een wenkend perspectief kunnen bieden. Veel van dit soort vragen zijn immers ook elders aan de orde. Inzicht in responsprocessen en de dynamiek van het vraag-en-antwoordgebeuren in surveyonderzoek kan het ‘meten’ in ons vakgebied verder optimaliseren en uiteindelijk ook leiden tot scherpere inhoudelijke conclusies.

3.3 Derde speerpunt: een multimethodologische aanpak

Een derde speerpunt oriënteert zich op de noodzaak van een constructieve herleving van de ‘methodestrijd’. Het luwen van deze methodestrijd draagt in zich immers het risico dat kwalitatief en kwantitatief geïnspireerd onderzoek een eigen weg bewandelen en de mogelijkheid en meerwaarde van een constructieve dialoog dreigen verloren te gaan. Men kan zich terecht de vraag stellen of de ontwikkeling van een geïntegreerde methodeleer ons niet fundamenteel vooruit zou helpen. Elffers stelde op het congres naar aanleiding van 30 jaar *Panopticon* terecht dat “elke methodoloog die naam waard met aandacht hoort te luisteren naar wat er uit andere richtingen over generaliseerbaarheid wordt gezegd”. “Felle discussie helpt, mits het constructieve discussie blijft”, aldus Elffers.

Een multimethodologische aanpak kan een *boost* geven aan het hedendaagse Belgische criminologische onderzoek. Wij menen dat zulke multimethodologische aanpak ons vooral gebaat lijkt bij (1) een zoektocht naar complementaire onderzoeksmethoden (zoals systematische observaties of expertbevragingen van sleutelfiguren) waarmee surveygegevens kunnen worden aangevuld en (2) een grondige vergelijking tussen bestaande surveys in termen van hun kwaliteit (*‘accuracy’*). Hierbij gaat het met andere woorden niet zozeer om de eerder technische aspecten die te maken hebben met de representativiteit van de steekproef en de integratie van ondervertegenwoordigde groepen in onze surveys, maar veeleer om de gevolgen hiervan op de constructvaliditeit van de theoretische concepten. Een doorgedreven integratie tussen actuele theorie en (multi)methodologie is niet alleen wenselijk maar absoluut noodzakelijk: zonder theoretische achtergrond is elke empirie een ‘stuurloos schip’. Allicht is ook in ons land de tijd van het blinde empiricisme en surveyonderzoek in een theoretisch vacuüm voorbij, maar er is nog een lange weg te gaan. Criminologen hebben aandacht voor hun theoretische en methodologische uitgangspunten, maar soms kan het nog beter of fijner, ... In de ons omringende disciplines bestaan vakgroepen die zich in dat opzicht exclusief bezighouden met

het bestuderen van methoden van onderzoek. Niet dat we hier per definitie voor pleiten, maar het staat wel deels in contrast met de vaststelling dat de criminologische methoden een aparte entiteit vormen, zoals hierboven uiteengezet.

In navolging van Goethals' analyse en pleidooi (2009), lijkt ons het stimuleren van een multimethodologische aanpak – en vooral dergelijke projecten tot een succesvol einde brengen – een mooie en uitdagende taak voor het criminologische, methodologische onderzoek in ons land en meer in het bijzonder *Panopticon* als klankbord van die Belgische criminologie en de Vlaamse Vereniging voor Criminologie.

3.4 **Vierde speerpunt: aansluiten bij internationaal criminografisch en methodologisch onderzoek**

Het Belgisch criminografisch onderzoek kan zich, alhoewel ingebed in een eigen en specifieke context, uiteraard niet op een eiland ontwikkelen. Er bestaan voldoende integratiemogelijkheden om studies in dit domein een plaats te geven en te kaderen in een Europees perspectief: dit kan, heel concreet zelfs, gebeuren via comparatief criminografisch onderzoek en het gebruik van data die in dit verband op Europees, maar ook op mondiaal niveau, worden verzameld. De structurele mogelijkheden zijn er; bovendien is er de facto sprake van Belgische deelname aan het internationale criminologische onderzoek. België participeerde in diverse golven van de International Crime Victims Survey (ICVS), de European Crime and Safety Survey (EU ICS) en de International Self-Report Delinquency Study (ISRD). Er wordt in de praktijk echter andermaal, net zoals dit het geval was met de in eigen land geproduceerde criminografische databestanden, veel te weinig met deze gegevens gedaan. Ongetwijfeld heeft de Belgische criminologie (en criminografie) er verder baat bij om meer aansluiting te vinden bij het internationale onderzoek naar methodeproblemen en de kwaliteit van surveyonderzoek in ons domein.

4. **Besluit**

We stelden het al eerder: niet alles wat telt kan gemeten worden. Maar ook het omgekeerde is waar: niet alles wat kan gemeten worden telt. Een criminoloog die zich bezighoudt met criminografisch onderzoek moet een evenwicht vinden tussen twee uitersten: hij moet zich enerzijds verzetten tegen een vorm van reductionisme ingegeven door cijferfetisjisten en anderzijds tegen de overtuiging van dogmatici dat 'meten', ongeacht hoe en onder welke voorwaarden, per definitie niet tot 'weten' kan leiden. Tegelijkertijd dient men voluit te investeren om de evoluties in de hedendaagse methodeleer te volgen en te kunnen implementeren in de Belgische context. Onder deze condities wacht de Belgische criminologie en criminografie nog een mooie toekomst.

Rest ons nog bij wijze van afsluiting de titel van deze bijdrage te beantwoorden. Als 'meten' niet noodzakelijk 'weten' is, hoe kunnen we dan beter 'meten' om meer

te 'weten'? Critici stellen zich (soms terecht) de vraag of dit wel kan. Of dergelijke inspanningen automatisch, laat staan in verhouding tot de geleverde inspanningen, resulteren in meer 'weten', is een vraag waarop *hic et nunc* geen helder antwoord kan worden geformuleerd. Niettemin zijn we ervan overtuigd dat een fundamentele investering in (de kwaliteit van) onze meetinstrumenten en criminografisch basismateriaal op lange termijn tot een beter inzicht in de onderzochte fenomenen zal leiden; de op dit vlak reeds afgelegde weg sterkt ons in dat vertrouwen. Dat 'majeure inspanningen' en volharding noodzakelijk zijn en dat beter 'meten' slechts op langere termijn ook kan leiden tot meer 'weten', klinkt ogenschijnlijk pessimistisch maar mag niet de ondertoon zijn die de lezer van deze bijdrage onthoudt en meeneemt. Onze argumentatie, evenmin als een meer fundamentele reflectie – Poppers *Logic of Scientific Discovery* indachtig – op de relativiteit van alle kennis en weten, mag niet tot defaitisme leiden; veel meer dan een eindpunt, moet deze bijdrage worden gelezen als een hernieuwde start. Immers, "*adequate methodology*", aldus Walgrave, "*is the key characteristic of all intellectual activity that claims the status of being scientific*" (Walgrave, 2008: 1). En alhoewel *state-of-the-art* methodologische bijdragen het criminologisch onderzoek soms slechts druppelsgewijs lijken te inspireren, kan men niet ontkennen dat op dit vlak in het laatste decennium een aanzienlijke afstand is afgelegd. De stand van zaken met betrekking tot het methodologisch onderzoek laat immers toe om zowel de performantie van bestaande meetinstrumenten aanzienlijk op te drijven, als de tekortkomingen en problemen bloot te leggen en beter dan voorheen in te schatten. Dit leidt op termijn tot kennis en inzicht: *zeker weten!*

BIBLIOGRAFIE

- Bijleveld, C.C.J.H. (2003). *Mens, durf te meten! Over methoden en technieken van criminologisch onderzoek*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Billiet, J. (1993). *Ondanks beperkt zicht. Studies over waarden, ontzuiling en politieke veranderingen in Vlaanderen*. Brussel: VUBPress.
- Braun, M. (2003). Errors in comparative survey research: an overview. In J.A. Harkness, F.J. Van de Vijver & P.Ph. Mohler (eds.), *Cross-cultural survey methods* (pp. 137-142). Hoboken (NJ): John Wiley & Sons.
- Crawford, A. (2003). *The governance of urban safety and the politics of insecurity*. Lezing op de European Conference on Social Safety in Urban Areas, 20-21 maart 2003, Universiteit van Twente, Enschede.
- Crawford, A. (2004). The governance of urban safety and the politics of insecurity. In K. van der Vijver & J. Terpstra (eds.), *Urban Safety: problems, governance and strategies* (pp. 65-86). Enschede: University of Twente/IPIT.
- De Keulenaer, S. & Pauwels, L. (2009). *Criminografie en methodologie in Panopticon. Een overzicht en een blik vooruit!* Verslag van de werkgroep 'Criminografie en methodologie' op het Jubileumcongres 30 jaar strafrecht, criminologie en forensisch welzijnswerk, 12 november 2009.
- Devroe, E. & Eliaerts, C. (2006). De criminografieschaarste in België. In E. Devroe, K. Beyens & E. Enhus (eds.), *Zwart op wit? Duiding bij cijfers over onveiligheid en strafrechtsbedeling in België* (pp. 15-30). Brussel: VUBPress.

- Ditton, J., Farrall, S., Bannister, J. & Gilchrist, E. (2000). Crime surveys and the measurement problem: fear of crime. In V. Jupp, P. Davies & P. Francis (eds.), *Doing Criminological Research* (pp. 142-156). London: Sage.
- Elffers, H. (2009). De volgende 30 jaar Panopticon. Een reflectie op Goethals' overzicht van de 30 verstreken jaren. In W. Bruggeman, E. De Wree, J. Goethals, P. Ponsaers, P. Van Calster, T. Vander Beken & G. Vermeulen (eds.), *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon. Panopticon Libri 1* (pp. 760-765). Antwerpen: Maklu.
- Elffers, H. (2010). Minder meten, maar beter weten wat we meten. *Panopticon*, 2, 1-5.
- Enhus, E. (2006). Meten is weten?! In E. Devroe, K. Beyens & E. Enhus (eds.), *Zwart op wit? Duiding van cijfers over onveiligheid en strafrechtsbedeling in België* (pp. 31-40). Brussel: VUBPress.
- Farrall, S., Bannister, J., Ditton, J. & Gilchrist, E. (1997). Questioning the measurement of the 'fear of crime'. Findings from a major methodological study. *British Journal of Criminology*, 37(4), 658-679.
- Goethals, J. (2009). Dertig jaar criminografie en methodologie in Panopticon. In W. Bruggeman, E. De Wree, J. Goethals, P. Ponsaers, P. Van Calster, T. Vander Beken & G. Vermeulen (eds.), *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon* (pp. 717-738). Reeks Panopticon Libri, nr. 1. Antwerpen: Maklu.
- Goethals, J., Ponsaers, P., Beyens, K., Pauwels, L. & Devroe, E. (2002). Criminografisch onderzoek in België. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie* (pp. 189-206). Brussel: Politeia.
- Groves, R.M. (1989). *Survey errors and survey costs*. New York: John Wiley.
- Pauwels, L. & Pleysier, S. (2008). Crime victims and insecurity in Belgium and the Netherlands. In R. Zauberman (ed.), *Victimisation and Insecurity in Europe. A Review of Surveys and their Use* (pp. 39-64). Brussel: VUBPress.
- Pauwels, L. & Pleysier, S. (2009). Self-report studies in Belgium and the Netherlands. In R. Zauberman (ed.), *Self-Reported Crime and Deviance Studies in Europe* (pp. 51-76). Brussel: VUBPress.
- Pleysier, S. (2010a). Tussen evaluatiedrift en cijferfobie. Over pseudo-wetenschap en deugdelijke veiligheidsdiagnostiek. *Panopticon*, 3, 58-71.
- Pleysier, S. (2010b). Quid de Veiligheidsmonitor? Pleidooi voor een meer actuele criminografie (bis). *Handboek Politiediensten*, 92, 81, 83-96.
- Pleysier, S. (2010c). 'Angst voor criminaliteit' onderzocht. *De brede schemerzone tussen alledaagse realiteit en irrationeel fantoom*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Pleysier, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2010). Criminaliteit en onveiligheid bevraagd. Evoluties, methodologische knelpunten en uitdagingen bij de victim survey. In L. Pauwels, S. De Keulenaer, S. Deltenre e.a. (eds.), *Criminografische ontwikkelingen: van (victim)-survey tot penitentiaire statistiek* (pp. 9-26). Reeks Panopticon Libri, nr. 3. Antwerpen: Maklu.
- Stoop, I.A.L. (2005). *The Hunt for the Last Respondent. Nonresponse in sample surveys*. Den Haag: Social and Cultural Planning Office of the Netherlands.
- Van Kerckvoorde, J. (1995). *Een maat voor het kwaad?* Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Walgrave, L. (2008). *Criminology, as I see it ideally*. Address delivered on the occasion of his receipt of the 2008 European Criminology Award of the European Society of Criminology, Edinburgh, 5 september 2008.
- Young, J. (1988). Risk of crime and fear of crime: a realist critique of survey-based assumptions. In M. Maguire & J. Pointing (eds.), *Victims of crime: a new deal?* (pp. 164-176). Milton Keynes: Open University Press.

Hoofdstuk 11

Preventie en veiligheid in het herfsttij der moderniteit

Johan Deklerck

De opkomst van preventie en veiligheid als maatschappelijk gegeven is relatief recent en gaat hand in hand met de intrede van onze samenleving in de herfst van de moderniteit of de laatmoderniteit. Waar het samenleven als risico en de toekomst als dreiging wordt ervaren, krijgen meer en meer maatschappelijke domeinen een gevaarstaxering en steken preventie en veiligheid de kop op. Hieronder gaan we eerst in op dit herfsttij van de moderniteit. Aansluitend zoomen we in op de opkomst van de veiligheidssamenleving en de groeiende aandacht voor de onveiligheidsproblematiek. Een antwoord hierop is niet eenvoudig. Een preventie- en veiligheidsbeleid dient niet alleen om potentiële gevaren de kop in te drukken, maar eerst en vooral om de kwaliteit van het samenleven te bevorderen via een integrale en positieve aanpak. Als kader hiervoor reiken we de preventiepiramide aan.

1. Herfsttij der moderniteit...

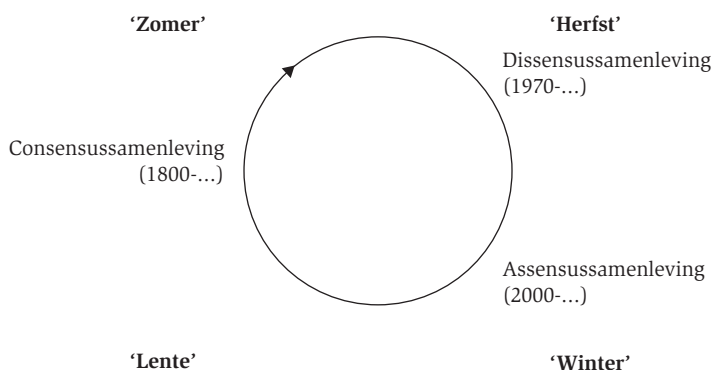
De Europese natiestaten zijn bijna 200 jaar oud. Na de Franse Revolutie waaide een nieuwe wind door West-Europa die de waarden van 'vrijheid, gelijkheid, broederlijkheid' moest verzoenen met de oude machtsstructuren, samen met de groeiende aandacht voor de rede als gevolg van de Verlichting, die het denken rond de rede en de wetenschap voorbereidde. Het congres van Wenen (1814-1815) herverkwam het toenmalige Europa tot het huidige Europa der natiestaten, waarbij een aantal landen toch pas na enkele decennia hun huidige geografische grenzen vonden. Eerder in de 18de eeuw had Charles de Montesquieu zijn 'trias politica' voorgesteld voor het politieke bestuur van de natiestaten (de Montesquieu & Holierhoek, 2006).

De rede zou niet langer alleen voer zijn van filosofische traktaten, maar alle maatschappelijke segmenten doordringen. Wat daarbuiten viel, zou tot de private sfeer

behoren. Onder meer de aandacht voor de wetenschap, de secularisering en de opkomende industrialisering leidden tot de ontwikkeling van het huidige Europa van de moderniteit. Deze moderniteit kende haar grondstructuur op politiek vlak in de democratie met de scheiding der machten, op religieus vlak in de scheiding tussen Staat en Kerk (die tot voor kort een zeer grote invloed op het doen en laten van de burger bleef behouden) en op economisch vlak in het burgerlijke kapitalisme, dat mondiaal het overheersende economische model geworden is.

De burger was opgenomen in een hem dragende en begrenzenende samenleving, die hem het leven voorschreef van de wieg tot het graf en daartoe disciplineerde: een *consensussamenleving* die voortduurde tot de jaren zeventig (Foucault, 1975).

De jaren zeventig kunnen we beschouwen als de opkomst van de ‘*dissensus*’-samenleving. Dissensus of conflict tussen twee relatief homogene blokken stond centraal. Fronten werden gevormd tussen politiek links of politiek rechts, progressief of conservatief, de socialistische of liberale verdeling van geld, eigendommen en productiemiddelen. Een generatie jongeren zocht zich een verbond tussen arbeiders en intellectuelen om via revolutionaire weg een nieuwe basisdemocratische samenleving te realiseren. Hoewel deze periode van grote politieke betekenis was, heeft ze haar utopie niet waargemaakt maar zich, anders dan door velen gedroomd, een weg gebaand richting ‘*assensus*’-samenleving, waar niet eenstemmigheid (consensus) of dissensus (conflict) tussen twee uitgesproken machtsblokken centraal staan, maar een veelheid van naast elkaar bestaande meningen (Deklerck, 2005: II, 124-126; zie ook: Bianchi, 1980: 327). Dit is bij uitstek zo in de actuele samenleving, gekenmerkt door individualisering en fragmentering, door het bestaan van zo veel opvattingen en gedachten als er individuen zijn. Hierbij verliezen de bindende structuren van de natiestaten langzaam hun kracht door processen van globalisering en lokalisering.

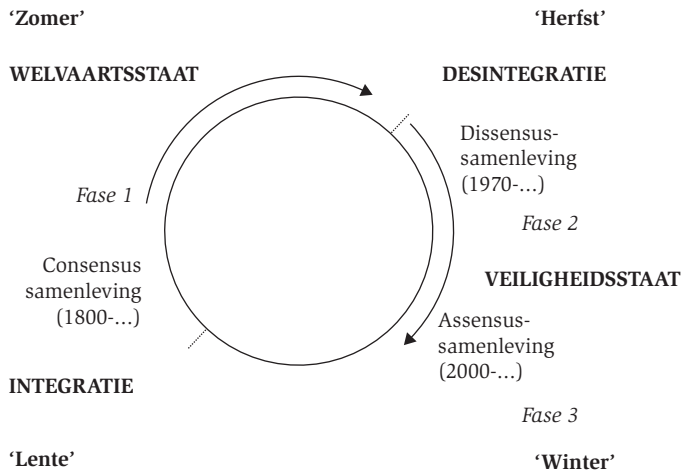
Figuur 1. 200 jaar moderniteit.

Van de ‘lente’ van de moderniteit, aanvangend met het ontstaan van de natiestaten in het begin van de 19de eeuw, via de ‘zomer’ en ‘oogst’ waarin de welvaartsstaten

ons tot in de jaren zeventig (Deklerck, 2005) de overvloed en materiële weelde verschaften waarvoor zo veel generaties gezwoegd hadden, is er nu de 'herfst-winter' (figuur 1) of laatmoderniteit vol ononderbroken, steeds sneller elkaar opvolgende veranderingen en hervormingen, grote onrust en destabilisering, een onduidelijk toekomstperspectief en onvoorspelbaarheid op sociaal, economisch, politiek, religieus en ecologisch vlak (Apostel e.a., 1997).

2. ... en de opkomst van preventie en veiligheid

Parallel met de evolutie van een bloeiende moderniteit naar een herfst-wintertijd ontstond ook de groeiende aandacht voor preventie en veiligheid. Tot de dissensus-samenleving was er van preventie als maatschappelijk gegeven geen sprake. Preventie – en later veiligheid – kunnen beschouwd worden als een uiting van de teloorgang van de welvaartsstaat, gekenmerkt door economische expansie met als hoogtepunt de *golden sixties*; ontwikkeling, integratie en de toekomst als verlangen enerzijds en de opkomst van de veiligheidsstaat, gekenmerkt door crisis, inkrimping, desintegratie en de toekomst als dreiging anderzijds (figuur 2) of de desintegratie van de moderne samenleving. Het streven naar welvaart als dominant thema wordt dan het streven naar veiligheid als dominant gegeven.

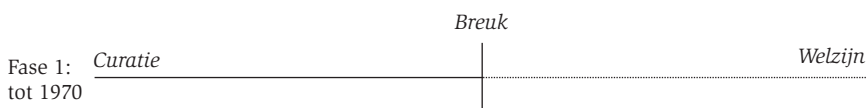
Figuur 2. Van welvaart naar veiligheid.

3. Drie fasen in de ontwikkeling rond preventie en veiligheid

We onderscheiden hierbij drie fasen (figuur 2). Een *eerste fase* is het consensus-tijdperk, voorafgaand aan preventie. Preventie als maatschappelijk fenomeen heeft

een relatief jonge geschiedenis (Deklerck, 2003a). Pas in 1976 (Brantingham & Faust) werden de begrippen ‘primaire, secundaire en tertiaire preventie’ geleend van de geneeskunde voor de criminologie. Voordien was sprake van een ‘breuk’ tussen curatie (behandeling, gerechtelijk ingrijpen) enerzijds en algemeen welzijn anderzijds. Preventie was geen maatschappelijk of politiek thema maar hooguit een filosofische notie binnen sommige wetgevende kaders.

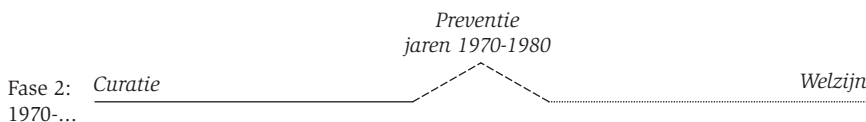
Figuur 3 splitst de samenleving in twee velden: welzijn en curatie (remediëring, elk ingrijpen als er zich een probleem voordoet). Dit was tot de jaren zeventig het typische beeld. Vereenvoudigd gezien, functioneerde men normaal en nam men deel aan het maatschappelijke leven, ofwel waren er problemen en kwam men in de residentiële settings (curatie) van deze tijd terecht: het ziekenhuis, de psychiatrie of de gevangenis. Er was nauwelijks sprake van ambulante zorg en allerlei tussenvormen van hulpverlening.

Figuur 3. Breuk tussen curatie en welzijn.

Welzijn wordt in figuur 3 niet opgevat als welzijnszorg, het professionele zorgcircuit, maar in de breedste zin als een “normale toestand van fysiek en psychisch welbevinden” (Deklerck, 2001).

Pas in een *tweede fase* groeide de aandacht voor preventie als maatschappelijk fenomeen (Dupont & Verstraeten, 1989: 59-61). De opkomst ervan betekende een ‘scheur’ op het breukpunt tussen curatie en welzijn, gepaard gaand met een verdere exploitatie in de breedte van het preventiedomein en de diepte (het verfijnen van risico’s in allerlei deelaspecten). Steeds meer organisaties lieten zich in met preventie, samenhangend met de bredere maatschappelijke ontwikkelingen van desintegratie zoals de afbrokkeling van de klassieke socialiserende en controlerende kaders, de familiestructuren en de kerk, waardoor een dragende geborgenheid door de gemeenschap verdween. Deze ontwikkeling vormde de tweede fase van de preventiehistoriek in België (figuur 4).

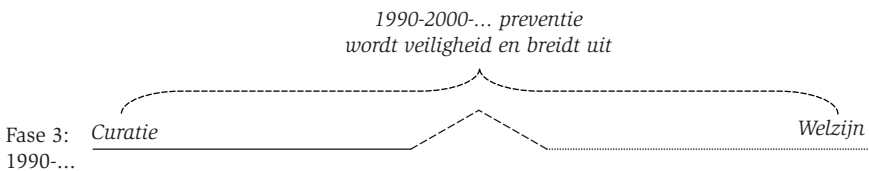

Figuur 4. Scheur tussen curatie en welzijn.

Op de overgang van het continuüm tussen curatie en het gewone leven ontwikkelde zich het preventieterrein. Het werd zowel voor de curatieve sector als breder

maatschappelijk een thema waarop ook de welzijnssector, het jeugdwerk en onderwijs zich gingen richten.

Het preventiedomein kende in een *derde fase* (figuur 5) een snelle uitbreiding. In België leidden de verkiezingen van 24 november 1991, met een hoge score voor extreem rechts in Antwerpen, tot een stroomversnelling. De politieke analyses van deze ‘zwarte zondag’ verbonden het stemgedrag in de grote steden met hun probleemzones. Ze legden op een te gemakkelijke manier een verband tussen de migrantenproblematiek, de opkomst van extreem rechts en criminaliteit, hier op een specifieke manier ingevuld als straatcriminaliteit, agressie en verloedering in de publieke ruimte. Positieve maatschappelijke perspectieven binnen reguliere maatschappelijke domeinen zoals meer welzijn, werden onderbelicht bij de aanpak ervan (Deklerck, 2003b; Hebberecht, 2000). Angst- en onveiligheidsgevoelens en het risico op slachtofferschap werden op een weinig gefundeerde manier verbonden met achtergestelde buurten.

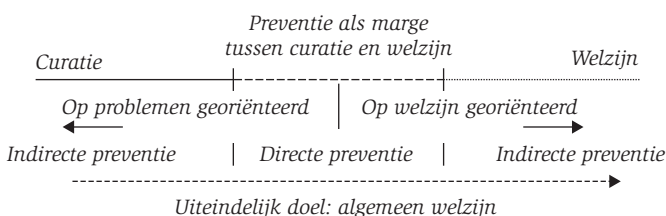
Figuur 5. Preventie wordt veiligheid.

Het preventiedebat wilde ook van betekenis zijn voor maatschappelijke aspecten die (de angst voor) criminaliteit in de hand werkten zoals buurtverloedering, toenemend drugsgebruik, verkeersveiligheid en migrantenproblematiek (Deklerck, 2001). Criminaliteit, onveiligheid en preventie werden publieke thema's voor een samenleving die zich steeds verder ging organiseren rond risico's (Beck & Ritter, 1998). Ook binnen het welzijnswerk en het onderwijsveld werd dit hervertaald in termen van risico's en probleemgroepen. Positieve maatschappelijke perspectieven zoals meer welzijn, kregen een ondertoon van de bestrijding van criminaliteit (De Bie, 1996).

Bijna tien jaar later werd dit lokale debat met parallellen in vele Europese landen (Hebberecht, 2002) geïnternationaliseerd door de dramatische gebeurtenissen in New York op 11 september 2001. Het 'preventie'-debat werd hierbij geradicaliseerd richting 'veiligheid'. Waar het aanvankelijk draaide om het opheffen van risico's ('risico's kunnen voorkomen worden'), spitst het debat zich sindsdien meer en meer toe op de beveiliging tegen wat onvermijdelijk lijkt ('risico's zijn onvermijdelijk, maar dan niet in mijn omgeving'). Deze radicalisering heeft de vanzelfsprekendheid van 'veiligheid en onveiligheid' als maatschappelijk thema bevestigd en versterkt. In dit klimaat wordt het huidige preventiedebat gevoerd en meer en meer met het begrip 'veiligheid' ingekleurd.

4. Het huidige preventie- en veiligheidslandschap

Het debat rond de verhouding tussen curatie en welzijn wordt mee gekleurd door bredere samenlevingsontwikkelingen. De aandacht voor criminaliteit, angst- en onveiligheidsgevoelens en preventie situeert zich tegen een achtergrond van afbrokkeling of desintegratie van traditionele samenlevingsverbanden (Deklerck, 2005). Hierdoor ontstaat er een basisgevoel van ‘zich niet meer geïntegreerd weten’ binnen een samenleving zonder coherente antwoorden op sociaal en ethisch vlak en zonder duidelijke economische en politieke toekomstperspectieven (Deklerck, 2005; Hollway & Jefferson, 1997). Dit leidt tot gevoelens van existentiële onzekerheid en onveiligheid (Giddens, 1991; Bauman, 1992) en de drang ontstaat om deze factoren van onzekerheid weg te werken. Criminaliteit is er één van. De media en sommige politieke partijen spelen hierop in en versterken zo onrust- en onveiligheidsgevoelens (Grabosky, 1996). Het preventielandschap is een complex, moeilijk definieerbaar en afbakenbaar veld, dat in zijn verschillende dimensies in figuur 6 wordt gevat.

Figuur 6. Het huidige preventielandschap.

Aan de as ‘curatie – welzijn’ worden in de figuur drie elementen toegevoegd. De breuk tussen ‘curatie’ en ‘welzijn’ snijdt ook het preventielandschap doormidden. Een deel van de preventiemaatregelen gaat in de richting van curatie, van probleemaanpak en de begrenzing en inperking van risico’s. Welzijnsverhogende maatregelen in de richting van welzijn op de rechterzijde van de as, zijn een ander antwoord. Dit leidt tot het toevoegen van de begrippen ‘op problemen georiënteerd’ en ‘op welzijn georiënteerd’, een negatieve en een positieve oriëntatie.

Verder onderscheiden we ‘directe’ en ‘indirecte’ preventie. Op de as vormt deze laatste de uitersten aan de linker- en de rechterzijde. Aan de kant ‘welzijn’ zijn voorbeelden: jeugdhuisen, naschoolse sportactiviteiten, buurtfeesten, enzovoort. Deze initiatieven hebben niet als doel preventie, maar ze houden misschien jongeren van straat of bevorderen intercultureel samenleven en hebben dus een indirect preventieve betekenis. Aan de andere zijde kan goede hulp, snel ingrijpen bij een incident, slachtofferzorg, bemiddeling erger of hervat voorkomen. Ze werken preventief hoewel dit niet de eerste bedoeling is. Daartegenover staat directe preventie zoals camera’s, inbraakdetectie, training in geweldloze conflicthantering of sleutelbeheer en dergelijke. Binnen de preventiepiramide (figuur 8) zijn niveau 2 en 3 direct, en 1 en 4 indirect preventief. Op niveau 1 horen welzijnsbevorderende

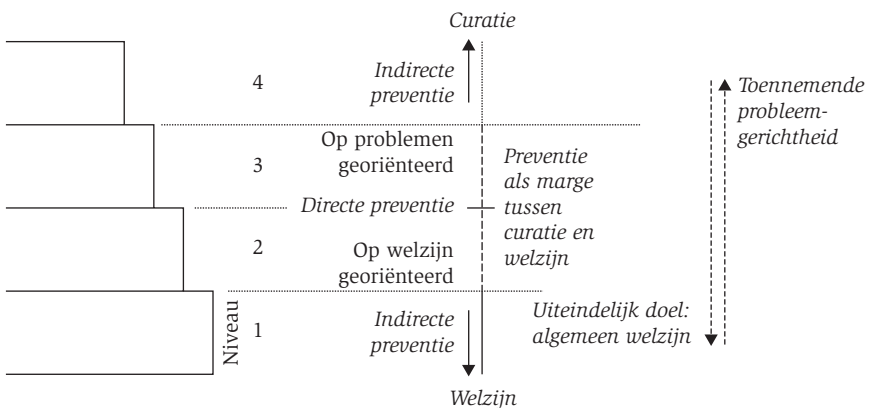
maatregelen zonder ‘preventiedoel’; op niveau 2 zijn maatregelen genomen met de blik van de preventiewerker. Soms zijn dit dezelfde maatregelen vanuit een ander perspectief, bijvoorbeeld opvang van hangjongeren.

Een derde element is de finaliteit van preventie. Preventie heeft als uiteindelijk doel welzijnsverhogend te werken. Dit geldt ook voor zeer specifieke preventiemaatregelen of curatieve maatregelen, enerzijds door erger te voorkomen, anderzijds door te werken aan herstel. Soms wordt de finaliteit uit het oog verloren. Een ‘big brother’-samenleving is misschien wel veilig maar het samenlevingsklimaat is problematisch.

5. Van preventielandschap tot preventiepiramide

Figuur 6 geeft de grondstructuur van het preventielandschap weer. Ze integreert de terugkerende intrinsieke basisspanningen, zoals de spanning tussen controle enerzijds en welzijnsverhoging anderzijds of de vraag hoe breed of hoe eng preventie eigenlijk is. Preventie- en veiligheidsplannen, politieke beslissingen, preventiecampagnes worden telkens weer geconfronteerd met dit grondpatroon. Werken we repressief, welzijnsverhogend? Kiezen we voor bestraffing of voor een verhoogde ondersteuning van de doelgroepen? Wijzen we op risico’s of moedigen we positief gedrag aan? Of beide? Vaak botsen we hier op ideologische tegenstellingen: een harde aanpak, versus dit te allen prijze willen vermijden en de keuze voor welzijnsgerichte strategieën.

Voor een preventiedebat ten gronde is het goed deze impliciete grondslagen te expliciteren. Daarom nemen we deze ideologische tegenstellingen en spanningen, die samenhangen met de breuklijn tussen curatie en welzijn, mee op binnen dit continuüm. De contextualisering, het opentrekken van een soms te enge kijk op preventie is hierbij de rode draad. Het hierboven ontwikkelde continuüm kan een bijdrage leveren tot het voeren van het preventiedebat en vormt tegelfdertijd de grondstructuur van de preventiepiramide (Figuur 7).

Figuur 7. De grondstructuur van de preventiepiramide.

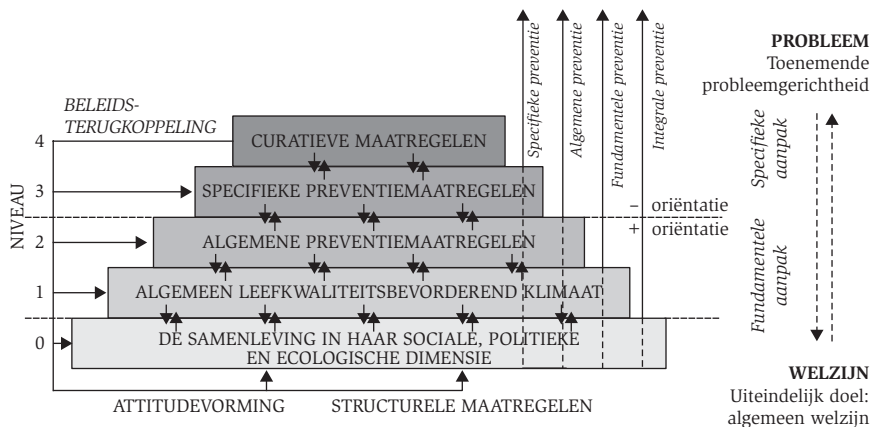
De graad van probleemgerichtheid en de verhouding van een ‘probleemgeoriënteerde versus een welzijnsgerichte preventieaanpak’ vormen het centrale uitgangspunt. Omwille van haar kenmerken als integraliteit en contextualisering biedt de preventiepiramide een oriëntatiekader voor een integrale preventie die de externe maatschappelijke functies mee in rekening brengt (Deklerck, 2010). Dit maakt het mogelijk een preventiepolitiek te ontwikkelen die zich oriënteert op positieve waarden, en de leefkwaliteit van de samenleving als uitgangspunt neemt.

In de preventiepiramide zit het continuüm van figuur 6 vervat. Hiervoor draaien we dit continuüm negentig graden in wijzerzin. Zo komt de horizontale as verticaal te staan, met curatie bovenaan en welzijn onderaan. De spanningslijn tussen ‘curatie’ en ‘welzijn’ vormt de verticale structuur van de preventiepiramide. De vier actieniveaus, 1 tot en met 4, kunnen dan gekoppeld worden aan de indeling ‘directe’ en ‘indirecte’ preventie en de breuklijn tussen curatie en welzijn. Op die manier wordt het actuele preventielandschap in kaart gebracht en kan de piramide hieraan een duiding en oriëntatie geven. De grondstructuur van de piramide draagt het preventielandschap in zich. De piramide biedt zo een kader voor een fundamenteel preventiebeleid met een breed spectrum aan maatregelen.

6. De preventiepiramide

6.1 Opbouw

De preventiepiramide (figuur 8) is consistent opgebouwd vanuit de spanningslijnen in het preventielandschap (figuur 7). De spanningslijn probleemgerichtheid – welzijnsbevordering, het meest dwingende element binnen het preventie- en veiligheidsdebat, staat centraal.

Figuur 8. De preventiepiramide.

De piramide bestaat uit vier plus één niveaus. De niveaus 1 tot 4 zijn actieniveaus voor een preventiebeleid. Ze vertrekken van de algemene leefkwaliteit (niveau 1), via preventie (niveau 2 en 3) tot curatieve aanpak (het ingrijpen als 'het brandt': niveau 4). Een goed beleid begint met een goede leefkwaliteit, terwijl de hogere niveaus telkens in actie komen als de onderliggende falen. Het uiteindelijke doel – iedere ingreep dient in functie te staan van de leefbaarheid – ligt dus in het onderste niveau. Een integrale aanpak betekent dat meerdere of alle niveaus in actie kunnen komen bij veiligheidsproblemen, waarbij telkens gezocht wordt om de piramide naar onderen toe te verstevigen.

Niveau 4, curatieve maatregelen, is de bovenste trap in de preventiepiramide. In brede zin houdt dit niveau onder meer de registratie, aangifte, opsporing en vervolging van misdrijven in door de politie en justitie. Het gaat om de aanpak van mogelijke delicten, bestraffing, therapie, slachtofferzorg en herstel.

Specifieke preventiemaatregelen op niveau 3 dienen om rechtstreeks misdrijven te voorkomen (directe preventie). Zowel de analyse van het probleem (hoe zit het probleem in elkaar?) als de geformuleerde antwoorden (wat kan eraan gedaan worden?) zijn probleemgericht. We denken hierbij bijvoorbeeld aan cameratoezicht, gewapende patrouilles, sensibiliseringscampagnes met focus op mogelijke bedreigingen. Dergelijke probleemgeoriënteerde maatregelen kunnen evenwel de sfeer in de buurt, de winkelomgeving belasten, en zelfs angst- en onveiligheidsgevoelens versterken (Brantingham & Brantingham, 1997; Pleysier & Verzele, 2006). Deze maatregelen kunnen zowel technopreventief als organisatorisch van aard zijn.

Ook *algemene preventiemaatregelen op niveau 2* hebben als doel onmiddellijk in te spelen op risico's van criminaliteit, probleemgedrag en overlast en deze te voorkomen, verminderen of begrenzen (directe preventie). De antwoorden zijn echter, in vergelijking met niveau 3, van een andere soort. Terwijl de 'antwoorden' op niveau 3 het probleem in de kijker zetten, verdwijnen hier in de geformuleerde antwoorden de aangepakte problemen naar de achtergrond ten voordele van positieve, leefbaarheidsbevorderende maatregelen, zoals projecten rond naschoolse opvang voor risicogroepen, het organiseren van een interessante vrijetijdsbesteding of van tewerkstellingskansen voor risicogroepen, jeugdwerking in kansarme buurten, buurtherwaardering en trainingen in geweldloze communicatie.

Niveau 1 staat voor fundamentele preventie of een algemeen leefkwaliteitsbevorderend beleid. Het wordt in preventiediscussies dikwijls vergeten. Nochtans is het fundamenteel voor een goed resultaat van welke preventiemaatregel dan ook. Het gaat in brede zin om zaken zoals een sociaal beleid, politieke democratie, welzijnszorg, goede buurtwerking, tewerkstelling, recreatieve ontspanningsmogelijkheden, ombudsdiensten, maatregelen tegen milieuvervuiling en -verloedering, medische zorg, inspraakprocedures, en andere. De banden met de criminaliteits- en overlastproblematiek worden steeds indirecter (indirecte preventie). Niettemin is een stevig niveau 1 voorwaardenscheppend voor andere ingrepen.

Niveau 0 slaat op de externe maatschappelijke context. Het wordt niet gezien als actieniveau, maar problemen kunnen er wel aangekaart worden. Het is de bodem waarop de piramide staat. Criminaliteit en probleemgedrag spelen zich af binnen een bredere maatschappij. Uiteenlopende zaken horen hier thuis zoals het gevoerde politieke en economische beleid, de aanwezigheid van natuurlijke en culturele rijkdommen, de situering op deze planeet, heersende opvattingen rond moraal en ethiek, rond wat al dan niet waardevol is, de graad van institutionalisering. Ze beïnvloeden de veiligheids- en preventiepolitiek (en omgekeerd). Deze context *conditioneert* de mogelijkheden tot het voeren van een preventiebeleid in positieve of in negatieve zin. Het subsidiebeleid van de overheid, technologische ontwikkelingen, de wil tot medewerking van de burger zijn hier voorbeelden van.

6.2 Attitudevorming en structurele maatregelen

Voor de implementatie van een beleid dient nagedacht te worden over mogelijkheden om attitudevorming te bevorderen en structurele maatregelen te treffen. Ze verdelen de piramide in twee verticaal gesplitste helften over de verschillende niveaus heen. Vaak heeft men eenzijdig oog voor het ene of voor het andere. Nochtans gaan die maatregelen hand in hand. Structurele maatregelen worden door de betrokken doelgroepen niet aanvaard als ze niet overtuigd worden van het belang ervan. Een branddeur wordt opengehouden door een kartonnetje eronder als de betrokkenen het belang van een gesloten deur niet bijgebracht wordt. Omgekeerd heeft sensibilisering geen zin als er geen tools aangereikt worden. Het heeft geen zin om te sensibiliseren rond diefstal als er geen opbergmogelijkheid is voor dure spullen. Een oproep trager te rijden kan ondersteund worden door een verkeersdrempel.

6.3 Beleidsterugkoppeling

Uit incidenten, de plaats, het tijdstip, een eventuele herhaling, het hoe, de betrokkenen, ... kan heel wat zinvolle informatie gehaald worden. Het is dus nuttig om incidenten te melden en bij te houden. Dit kan van informeel tot formeel, van een 'logboek' tot een 'formulier' en 'digitale databank incidenten'. Beleidsmakers kunnen hierrond een keuze maken.

De informatie voedt de ontwikkeling en de invulling van een concreet preventiebeleid. Zo kan het zijn dat diefstal telkens weer op dezelfde manier gebeurt, op dezelfde afdeling, dezelfde verdieping, dat conflicten er telkens zijn tussen bepaalde groepen, dat beschadiging alleen gebeurt tijdens het weekend. Dat geeft dan informatie om dit probleem gericht aan te pakken.

6.4 Finaliteit

De finaliteit van een veiligheids- en preventiebeleid is uiteindelijk het algemeen welbevinden, het positieve klimaat in de leefomgeving. In de inherente spanning

rond veiligheid en preventie, kan een grotere controle, een ‘*big brother*’-mentaliteit, een punitieve attitude binnensluipen, waarbij door een opeenstapeling van grote en kleine veranderingen een leefomgeving terechtkomt in een negatieve sfeer. Zo kan in naam van de veiligheid soms erg ver ingegrepen worden in de vrijheid en de privacy van de burger. Daarom is het belangrijk dat men hiervoor oog heeft. Ook met het nodige realisme rond verschuivingen in de postmoderne samenleving, de complexe leefwereld, kan men telkens weer de leefkwaliteit voor ogen houden.

6.5 Specifiek, algemeen, fundamenteel, integraal

In de piramide worden de verschillende kwaliteiten van preventie aangeduid met de verticale pijlen aan de rechterzijde van figuur 8. We spreken over specifieke, algemene, fundamentele en integrale preventie. Telkens wordt hier een niveau bijgenomen. Zo slaat specifieke preventie op preventie-ingrepen vanaf niveau 3 in opstijgende zin. Algemene preventie neemt niveau 2 erbij. Met fundamentele preventie komt het basisniveau 1 erbij. Bij ‘integraal’ wordt ook de context, het 0-niveau, erbij betrokken en wordt de beleidsterugkoppeling naar de bredere maatschappelijke omgeving, het bredere beleid, mee geïntegreerd. De pijlen ordenen het preventiejargon dat vaak op uiteenlopende wijze gehanteerd wordt, waardoor er verwarring kan ontstaan. Ze verhelderen de onderscheiden tussen deze verschillende begrippen en verduidelijken de inhoudelijke betekenis ervan door ze te koppelen aan de niveaus.

7. Conclusie

In het herfsttij van de moderniteit zijn we een veiligheidssamenleving geworden. De aandacht voor preventie van maatschappelijke veiligheidsproblemen is sterk toegenomen. Het voeren van een integraal en positief georiënteerd veiligheidsbeleid is echter geen sinecure. Het veiligheids- en preventieveld is zeer complex en sterk verweven met bredere sociologische ontwikkelingen en de spanning tussen een harde en een meer welzijnsgerichte aanpak. Voor het ontwikkelen van een goed onderbouwd beleid is de preventiepiramide een nuttig en veelgebruikt instrument. Ze is opgebouwd vanuit de principes ‘integraliteit’ en ‘positiviteit’. Integraliteit, omdat ze een overzicht biedt voor alle preventiemaatregelen en georiënteerd is op de maatschappelijke context. Positief, omdat ze de preventiemaatregelen indeelt in twee grote groepen van positief (op de kwaliteit van het leefklimaat gerichte) en negatief (direct op het probleem gerichte) georiënteerde maatregelen en de laatste als ondergeschikt beschouwt. Het is een model dat het complexe veiligheids- en preventielandschap in kaart brengt, de breuklijnen ervan ordent en er een oriëntatie aan geeft in de richting van het verbeteren van de leefbaarheid. Het model kan op deze manier een kader bieden voor een integrale en positieve aanpak van veiligheidsproblemen.

BIBLIOGRAFIE

- Apostel, L., Walry, J. & Keunen, B. (1997). *Hopeloos gelukkig. Leven in een postmoderne tijd*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Bauman, Z. (1992). *Intimations of postmodernity*. London/New York: Routledge.
- Beck, U. & Ritter, M. (1998). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Bianchi, H. (1980). *Basismodellen in de kriminologie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Brantingham, P.J. & Brantingham, P.L. (1997). Understanding and Controlling Crime and Fear of Crime: Conflicts and Trade-offs in Crime Prevention Planning. In S.P. Lap (ed.), *Crime Prevention at a Crossroads* (pp. 43-60). Cincinnati: Anderson Publishing.
- Brantingham, P.J. & Faust, F.L. (1976). A conceptual model of crime prevention. *Crime and Delinquency*, 22(3), 284-296.
- De Bie, M. (1996). Welzijnswerk en preventie: een conflictparadox. *Panopticon*, (5), 417-422.
- De Montesquieu, C. & Holierhoek, J. (2006). *Over de geest der wetten*. Amsterdam: Boom.
- Deklerck, J. (2001). Naar een fundamentele criminaliteitspreventie. *Welzijnsgids*, (40), 41-98.
- Deklerck, J. (2003a). Reflecties voor een fundamentele preventie. In P. Goris & D. Kaminski (eds.), *Preventie en het paars-groene veiligheidsbeleid* (pp. 33-50). Brussel: Interuniversitair Netwerk voor Preventie.
- Deklerck, J. (2003b). Luisteren naar de echo. Samenlevingsopbouw en de roep om een veiliger samenleving. In H. Baert, M. De Bie, A. Desmet, L. Hellinckx & L. Verbeke (eds.), *Handboek samenlevingsopbouw in Vlaanderen* (pp. 337-356). Brugge: Die Keure.
- Deklerck, J. (2005). *Delinquentie en haar context bekeken vanuit een cyclisch model van 'integratie-desintegratie'*. Diss. doct. K.U.Leuven, Afd. Strafrecht, Strafvordering en Criminologie.
- Deklerck, J. (2010). *De preventiepiramide. Preventie van probleemgedrag in het secundair onderwijs*. Leuven: Acco.
- Dupont, L. & Verstraeten, R. (1989). *Handboek Belgisch Strafrecht 1*. Leuven: Acco.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir: naissance de la prison*. Paris: Galimard.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Grabosky, P.N. (1996). Unintended Consequences of Crime Prevention. In R. Homel (ed.), *The Politics and Practice of Situational Crime Prevention* (pp. 25-36). Monsey/New York: Criminal Justice Press.
- Hebberecht, P. (2000). Het federaal veiligheidsplan versterkt de ongelijkheid inzake veiligheid. *Panopticon*, (2), 101-111.
- Hebberecht, P. (2002). Naar een nog meer repressief veiligheidsbeleid in Nederland en Frankrijk. *Panopticon*, (5), 375-383.
- Hollway, W. & Jefferson, T. (1997). The Risk Society in an Age of Anxiety: Situating Fear of Crime. *British Journal of Sociology*, 48(2), 255-266.
- Pleysier, S. & Verzele, H. (2006). Cameratoezicht in de openbare ruimte: focus op realisme! *Het Politiejournaal-Politieofficier*, (3), 19-21.

Hoofdstuk 12

Ik heb het nog zo gezegd

Op de grens van predictieonderzoek en preventie

Dieter Burssens en Peter Goris

1. Gecontesteerd maar noodzakelijk

Mensen weten zo graag wat de toekomst hen brengt. In de 17de eeuw kon men nog terecht bij een groep mannen en vrouwen die – tegen een billijke vergoeding – je urine bestudeerden en op die manier je toekomst voorspelden of je ziektes en kwalen diagnosticeerden. Zij stonden bekend als beoefenaars van de *piss pot science*.

Predictieonderzoek heeft, zo mogen we hopen, vandaag nog weinig met dergelijke praktijken te maken en vormt ook binnen de criminologie voorwerp van wetenschappelijk onderzoek.

Toch worden er nog heel wat vragen bij gesteld. De resultaten zijn te pover. Het aantal foute voorspellingen ligt te hoog om in een criminologische context toe te passen. Wat indien we op basis van een overdreven recidivevoorspelling mensen langer opsluiten dan nodig? Wat indien blijkt dat een groot deel van de zogenaamde ‘risicjongeren’ ten onrechte geïdendeerd en gestigmatiseerd wordt? Onnodig inbreken in de vrijheid en privacy van mensen doe je niet ongestraft.

En toch is predictieonderzoek in de criminologie onvermijdelijk. Want in criminologische settings moeten politie, rechters en hulpverleners voortdurend beslissingen nemen op basis van inschattingen en voorspellingen. Vaak laten die mensen zich daarbij in eer en geweten leiden door hun ervaring, aanvoelen en expertise. Een stevige portie wetenschappelijk onderzoek kan die intuïtieve beslissingsbasis best aanvullen. Ook al weten we dat ook onderzoek slechts een poging zal blijven om de ongrijpbare en deels onvoorspelbare werkelijkheid te vatten.

Johan Goethals is in zijn loopbaan deze boeiende maar netelige problematiek niet uit de weg gegaan. Dat blijkt uit zijn algemeen theoretische bijdragen rond predictieonderzoek (Goethals, 2000; 2002). Maar ook meer concrete onderzoeksprojecten

zijn op dezelfde leest geschoeid. Getuigen daarvan zijn onderzoekswerk met betrekking tot risicotaxatie bij seksuele delinquenten (onder meer Bogaerts, Goethals & Vervaeke, 2000; Stylen & Goethals, 2005) en predictie bij voorwaardelijke invrijheidstelling (Goethals & Bouverne-De Bie, 2000). Deze projecten verzoenen de kennis uit het positief-wetenschappelijk onderzoek met de kritische bedenkingen die vaak geopperd worden. Het is een evenwichtsoefening, waarbij Goethals er uitstekend in slaagt om de relevantie van positief-wetenschappelijke kennis over de voorspelling van delinquent gedrag evenwichtig te duiden en te waarderen. Harde cijfers krijgen nooit zomaar voorrang op belangrijke ethische afwegingen en dilemma's. Overigens is ook de docent Johan Goethals van beide markten thuis. De ene dag wees hij studenten de weg in de statistiek, de andere dag debatteerde hij met hen over ethiek en deontologie. Deze bijdrage plaatsen we op dit kruispunt. Hier zullen ook predictie en preventie – ons eigen expertiseterrein – elkaar ontmoeten. Predictie voorspelt, preventie voorkomt. Beide lopen vaak tegen dezelfde hindernissen aan. Wat kan predictie leren van preventie en vice versa?

2. Voorspellen op verschillende niveaus

Met predictieonderzoek wil men nagaan hoe groot de kans is dat een gebeurtenis zich wel of niet voordoet. Als ik in mijn kroostrijk gezin een stuk chocolade op tafel leg, durf ik te voorspellen dat dit een uur later verdwenen is. Weinig kans dat mijn voorspelling niet uitkomt. Maar wordt iemand die op school probleemgedrag vertoont, vervolgens ook een criminele bendeleider? Daar steek je best niet je handen voor in het vuur want de criminologische context is veel complexer en minder voorspelbaar. Predictieonderzoek gaat over die vraag of delinquentie zich al dan niet (opnieuw) zal voordoen. Dan baseer je je best niet alleen op intuïtie. Om gefundeerde voorspellingen te doen, worden vandaag steeds meer actuariële vormen van predictieonderzoek gebruikt. Predictie wordt dan opgebouwd op basis van resultaten uit wetenschappelijk onderzoek. Dat moet toelaten de inschatting te objectiveren en voorrang te geven aan die kenmerken waarvan statistisch aangetoond werd dat ze een significant verband vertonen met het te voorspellen criterium (Goethals, 2002: 501).

Predictieonderzoek gebeurt op verschillende niveaus. Het kan focussen op macroniveau, waarbij men een prognose doet van criminaliteit in de samenleving op basis van sociale, economische of demografische kenmerken. Maar predictieonderzoek situeert zich frequenter op microniveau, waarbij men onderzoekt welke de kans is dat een individu delinquent wordt of na een gevangenisstraf recidiveert (Goethals, 2002: 495). Het mesoniveau wordt door Goethals niet genoemd als een focus voor predictieonderzoek. Ten onrechte, want men onderschat vaak de rol die een organisatie(structuur/-cultuur) en haar vertegenwoordigers kunnen spelen bij het tot stand komen van delinquent gedrag. Denk bijvoorbeeld aan de impact van een schoolklimaat op gewelddadig gedrag bij leerlingen (Carra, 2009; Vettenburg, 1988).

3. Predictie en preventie

Het ligt voor de hand dat predictieonderzoek een belangrijke rol kan opnemen in het brede domein van criminaliteitspreventie. Predictieonderzoek wijst preventie de weg naar risicogroepen en -factoren. Bovendien duidt veel predictieonderzoek niet alleen factoren aan, maar doet het ook uitspraken over de aanpak van deze factoren (Goethals, 2002: 504). Naarmate het predictieonderzoek gefundeerd wordt door wetenschappelijk onderzoek krijgt preventie de kans om te groeien naar een meer *evidence-based* aanpak. Die wil namelijk dat beleids- of praktijkinitiatieven worden ondersteund door resultaten uit hoogstaand wetenschappelijk (effect)onderzoek. De behoefte daaraan is groot. Te veel initiatieven ter preventie van criminaliteit blijken later heel weinig, geen enkel of zelfs tegengestelde effecten te hebben. Dat blijkt onder meer uit een overzicht van wetenschappelijk onderzoek met betrekking tot de meest voorkomende preventie- en controlemaatregelen ter bestrijding van jeugddelinquentie (Lundman, 2001). Ook Welsh en Farrington (2006) concluderen in hun overzichtswerk *Evidence-Based Crime Prevention* dat een aanzienlijk aantal, nochtans vaak gehanteerde preventiestrategieën, tot op heden geen significante effecten konden aantonen. Predictieonderzoek heeft ongetwijfeld potentieel om de effectiviteit van preventie-initiatieven op te krikken.

En toch moeten we voorzichtig omgaan met dergelijk onderzoek. In de eerste plaats zijn er de methodologische kanttekeningen, die we meer algemeen ook terugvinden bij het *evidence-based* effectonderzoek (Burssens, 2008; Goethals, 2002). Uit overzichtsstudies blijkt dat predictieonderzoek in criminologische context het nog steeds niet goed doet. De verklaarde variantie blijft laag en het aantal predictiefouten hoog (Goethals, 2002: 508-509). Daarnaast – en daar focussen we op in deze bijdrage – is het zinvol om stil te staan bij discussiepunten van ethische aard. We wijzen graag op enkele potentiële, waarschijnlijk onbedoelde, gevolgen van de introductie van predictieonderzoek binnen het domein van preventie.

4. Predictieonderzoek op de tijdslijn van probleemontwikkeling

Preventie kan tussenkomen op verschillende momenten van de ontwikkeling van delinquentie. Als men iets wil veranderen op het moment dat er nog geen sprake is van een specifiek of verhoogd risico, heeft men het over primaire preventie. Algemene sensibiliseringscampagnes ten aanzien van brede doelgroepen bijvoorbeeld. Secundaire preventie intervenueert wanneer er sprake is van een verhoogd risico, van signalen die de kans op delinquentie verhogen. Tertiaire preventie ten slotte grijpt in als het probleem zich reeds heeft gemanifesteerd en men de verdere escalatie ervan wil voorkomen. Vaak gaat het hier over het voorkomen van recidive. De doelgroep is hier strak afgebakend.

Deze tijdslijn van probleemontwikkeling kan ook het predictieonderzoek verder verfijnen. In principe is predictieonderzoek niet gelinkt aan primaire preventie.

Want bij predictieonderzoek is het net de bedoeling risicovolle situaties te identificeren, of risicogroepen of -individuen te onderscheiden van anderen. Bij primaire preventie wordt dat onderscheid nog niet gemaakt. Op die manier stapt predictieonderzoek minstens de secundaire preventie binnen. Op het niveau van secundaire preventie worden vaak vragen gesteld bij het gebruik van intensief predictieonderzoek op microniveau. Denk aan de borstkankerscreening bij vrouwen vanaf 50 jaar. De leeftijdsgrens werd bepaald omwille van het verhoogde risico op borstkanker vanaf die leeftijd. Maar de screening brengt ook vragen en dilemma's mee die we wel vaker tegenkomen in het preventiedomein. Dankzij die screening kan men inderdaad enkele vrouwen van borstkankersterfte redden. Maar daartegenover ondergaan duizenden vrouwen onnodige screenings en zelfs behandelingen omwille van kleine, lokale letsels waarvan men de evolutie niet kent. Deze vrouwen lopen het risico om geconfronteerd te worden met negatieve effecten van screenings, zowel op medisch als op psychosociaal vlak (Paulus, Mambourg & Bonneux, 2005). Ook omdat men met deze initiatieven veel meer mensen bereikt dan enkel diegenen bij wie de problematiek zich daadwerkelijk zal voordoen, moet je in de fasen van secundaire preventie erg zuinig omgaan met ingrijpende maatregelen. In de meer criminologische sfeer kunnen we bijvoorbeeld verwijzen naar de gerichte politiecontroles van rondhangende, vaak allochtone jongeren. Door dit optreden dreigen er negatieve effecten voor jongeren die nooit in de criminaliteit zouden terechtkomen. Ligt dat anders voor het onderzoek naar voorspellende factoren op meso- en op macroniveau? Preventie-initiatieven die daaraan gelinkt zijn, zijn inderdaad minder bedreigend voor de betrokken doelgroepen. Onderzoek op macro- en mesoniveau legt pijnpunten bloot op maatschappelijk en organisatorisch vlak. Het biedt met andere woorden kansen voor een structuurgerichte preventie. Die mikt op aanpassingen van maatschappelijke structuren: bijvoorbeeld door aanpassing van wetgeving, van het aanbod van instituten of van organisatorische regelgeving. Dat ligt anders voor predictieonderzoek op microniveau. Hoewel dat in principe geen structuurgerichte aanpak uitsluit, leiden dergelijke analyses in de praktijk sneller tot preventiemaatregelen die de individuen zelf viseren. Als dat dan maatregelen zijn die vrijheidsbeperkend zijn of inbreken op de privacy, dan is het niet evident om dat toe te passen op mensen die mogelijk nooit tot het delinquente gedrag zouden overgaan.

Bij tertiaire preventie, nadat de problematiek reeds tot uiting is gekomen, is het mandaat om te opteren voor predictieonderzoek op microniveau groter. De persoon in kwestie is immers reeds in de fout gegaan en dat verantwoordt verdergaande maatregelen om te vermijden dat het opnieuw gebeurt. Maar ook hier moet men zich bewust blijven van het feit dat niet alle delinquenten recidiveren. Zelfs als recidivecijfers bij bepaalde delicten hoog liggen, zal een groot deel van de delinquenten niet hervallen. Ook hier blijft het een zoektocht naar een gezonde balans om een aanvaardbaar risiconiveau te bereiken, met preventiemaatregelen die minimaal ingrijpend zijn op de rechten en vrijheden van de doelgroep.

5. Vals-positieven als slachtoffer van de vals-negatieven?

Waarom zijn we zo voorzichtig met preventie die vrijheids- of rechtenberovend is? Dat heeft alles te maken met het feit dat predictieonderzoek de bal soms mis slaat. Zelfs uitmuntend predictieonderzoek biedt geen honderd procent zekerheid over de voorspelling. Als men een groep kan afbakenen waarbij het risico op delinquent gedrag hoger is dan bij anderen, dan sluit men daar stevast ook mensen bij in die – ondanks het hoger risicoprofiel – niet tot het delinquent gedrag zouden overgaan. Die zogenaamde ‘vals-positieven’ zijn geen groot probleem wanneer men kiest voor preventiemaatregelen die offensief zijn, die het welzijn of de leefkwaliteit van de persoon in kwestie ongemoeid laten of zelfs verbeteren. Maar het is wél een probleem als het zogenaamde defensieve maatregelen betreft, waarbij de handelingsvrijheid of rechten van de persoon worden ingeperkt.¹ In een forensische context is dit laatste vaak het geval. Het gaat soms om het langer in detentie houden van mensen, het onderwerpen aan een strenger regime, of het opleggen van zwaardere voorwaarden bij voorwaardelijke invrijheidstelling (Goethals, 2002: 509). De negatieve impact van defensieve maatregelen speelt trouwens niet alleen een rol op microniveau. Ook structuurgerichte preventie op meso- of macroniveau kan defensief zijn en op die manier vrijheids- of rechtenbeperkend zijn ten aanzien van een breder publiek. Zo ontnemen camera’s op openbare plaatsen de privacy van iedereen die daar passeert, zonder onderscheid te maken tussen mensen mét of zónder risicoprofiel.

Tegenover het bestaan van ‘vals-positieve’ voorspellingen, levert predictieonderzoek ook ‘vals-negatieven’. Een persoon wordt niet als risicovol weerhouden, maar blijkt achteraf toch (opnieuw) een delict gepleegd te hebben. Dergelijke gebeurtenissen zorgen stevast voor beroering. De media zijn er als de kippen bij als het zware misdrijven betreft. Denk maar aan de voorwaardelijk in vrijheid gestelde pedofiel die meteen opnieuw een slachtoffer maakt. Deze foute voorspellingen zijn, in tegenstelling tot bij vals-positieve predicties, duidelijker zichtbaar. Voor het breder publiek bevestigen deze fouten het gevoel dat ‘het systeem faalt’. Deze vals-negatieve voorspellingen brengen financiële, emotionele en fysieke schade teweeg bij potentiële slachtoffers. Het vertrouwen in de overheid wordt geschonden, de kloof tussen de bange burger en justitie wordt nog groter (Goethals, Maes & Bogaerts, 2000). Deze incidenten brengen onvermijdelijk een druk met zich mee om maatregelen steeds strenger toe te passen en om de kans op vals-negatieven te verminderen. Ook al gaat dat dan ten koste van een stijgend aantal vals-positieven. Op die manier worden personen waarop een vals-positieve voorspelling van toepassing is in feite het slachtoffer van het bestaan van vals-negatieve fouten.

1. Voor meer toelichting omtrent de verhouding offensiviteit/defensiviteit, en andere dimensies van ethisch verantwoorde preventie, zie Goris, P., Burssens, D., Melis, B. & Vettenburg, N. (eds.) (2007). *Wettelijke preventie stap voor stap*. Antwerpen: Garant.

6. Doelstellingen verschuiven onder druk van predictieonderzoek

Predictieonderzoek heeft ook zijn plaats verworven binnen het strafrechtelijk systeem, onder andere met onderzoek naar het risico op recidive bij veroordeelden. De verwachting is dat deze wetenschappelijke kennis een rol speelt bij het nemen van beslissingen inzake vervroegde vrijlating, het toekennen van penitentiair verlof en het opleggen van bijkomende maatregelen. Het strafrechtelijk systeem focust steeds meer op die preventieve doelstellingen, eerder dan op zijn reactief antwoord op misdrijven. Men past zijn sancties aan met het oog op mogelijke recidive in de toekomst en niet omwille van het in het verleden gepleegde misdrijf, de context daarvan en de daarbij ontstane noden. Door deze ongewilde verschuiving in doelstellingen van het strafrechtelijk systeem spreken sommigen vandaag van een '*actuarial justice*' (onder meer Van Swaaningen, 1996). Men kan zich afvragen of dat wel een goede evolutie is.

Kijken we opnieuw naar preventie om die ontwikkeling te beoordelen. Preventie heeft de neiging de oorspronkelijke doelstellingen van organisaties of initiatieven te verschuiven. Zodra bestaande initiatieven zich het label 'preventie' laten opplakken, worden hoofd- of andere doelstellingen weggeduwd. Omdat bijvoorbeeld jeugdwerk de kans op delinquentie bij jongeren doet afnemen, zien we dat mensen geneigd zijn om dergelijke initiatieven op te nemen in veiligheids- en preventieplannen. Op zich is het goed om de preventieve waarde van jeugdwerk, welzijnswork of onderwijs te waarderen. Maar men mag daar preventie niet als (hoofd) doelstelling naar voren schuiven. Zodra iets als 'preventie' wordt benoemd, hoort het ook op dat vlak geëvalueerd te worden. Dan dreigt bijvoorbeeld een jeugdbeweging geëvalueerd (en bijgestuurd) te worden op basis van de mate waarin zij delinquentie voorkomt. Terwijl zij eigenlijk haar opdracht heeft om jongeren vooral een leuke tijd te laten beleven, eventueel gekoppeld aan impliciete doelstellingen van pedagogische of emancipatorische aard.

Ook al wordt wel eens verwezen naar de preventieve doelstelling van het strafrecht (cf. '*deterrence*'), in de kern blijft het een reactie op een gebeuren uit het verleden. Men kijkt naar wat er is gebeurd, in welke omstandigheden en bepaalt op basis daarvan de gepaste straf. De invulling daarvan varieert. Moet de straf voornamelijk 'recht doen' en dus voornamelijk gelinkt zijn aan de zwaarte van het misdrijf? Of mogen ook andere doelstellingen zoals re-integratie in de samenleving en herstel van schade bij slachtoffers meespelen? En nu dus: in welke mate moet de straf ook recidive kunnen voorkomen in de toekomst? De intrede van deze laatste doelstelling is niet evident en kan leiden tot aanvaringen met de strafrechtsbeginselen proportionaliteit en gelijkheid. Gaat men in de toekomst twee personen die hetzelfde misdrijf pleegden een verschillende straf toekennen omdat het risicoprofiel verschilt? Kan iemand die een kleiner misdrijf pleegde een zeer langdurige straf krijgen, omdat een ernstig risico op een zwaarder misdrijf werd aangetroffen?

Het strafrecht laat deze preventieve invulling beter links liggen. Dat wil niet zeggen dat er niet aan preventie moet gedaan worden bij mensen waarbij een risico op delinquentie wordt vastgesteld. Alleen is het strafrechtssysteem niet de best geplaatste speler om die functie uit te oefenen. Schoenmaker, blijf bij je leest: het strafrecht moet vooral zijn huidige doelstellingen blijven waarmaken. Binnen een samenleving bestaat de cruciale nood aan een instelling die, wanneer misdrijven werden gepleegd, reageert om recht te doen. Het moet helder zijn waar wettelijke grenzen overschreden werden en hoe dat hersteld kan worden. Het is niet wenselijk dat dergelijke doelstellingen ondergesneeuwd raken door een nieuwe preventiedoelstelling. Het strafrechtssysteem is ook niet uitgerust om de preventietaak te realiseren. Preventie van delinquentie is een bijzonder complexe opdracht waaraan gesleuteld wordt via samenwerking en een uitgebreid en gevarieerd netwerk van partners. Er zijn verschillende factoren die het risico op delinquentie kunnen verhogen: drugsgebruik, maatschappelijke kwetsbaarheid, de bebouwde omgeving, psychisch onwelzijn, *life-events*, ... Om op al die terreinen in te grijpen, zijn gespecialiseerde beroepskrachten uit verschillende disciplines nodig. Die stellen allemaal een eigen diagnose, probleemanalyse en zetten eigen methodieken in. Waar nodig, verwijzen ze door naar elkaar of andere relevante partners. Zo'n complex preventiespel kun je niet overlaten aan één instituut. Preventiewerk is zelden effectief wanneer het op een eiland gebeurt.

7. Predictieonderzoek in *'the risk society'*

De mogelijkheden en beperkingen van predictieonderzoek worden ook duidelijker door dit debat in een bredere context te plaatsen. De steile opkomst van predictieonderzoek én van preventie kunnen gezien worden als symptomen van wat Beck (1992) twee decennia geleden *"the Risk Society"* noemde. Daarin nemen mensen steeds meer risico's of gevaren waar en willen ze daar greep op krijgen. Daarbij regeert het voorzichtigheidsprincipe: *'better to be safe than sorry'*. De drang om elk mogelijk risico te beheersen en weg te werken, lijkt bijzonder groot. Het is erg moeilijk geworden om daar tegen in te gaan, bijvoorbeeld door te wijzen op de nadelen van preventie. Wie vandaag het vliegtuig neemt, doet afstand van quasi alle privacy, is – met de intrede van de bodyscanner – best niet al te preuts, mag geen eigen dranken aan boord brengen en komt – onder meer om alle veiligheidscontroles te doorlopen – best anderhalf uur vóór vertrek naar de luchthaven. Mensen zijn bereid om zeer veel op te geven voor veiligheid. Zelfs als de kans op een gewelddadige kaping waarschijnlijk véél kleiner is dan de kans dat men onderweg naar de luchthaven in een verkeersongeval om het leven komt.

Het is weliswaar een moeilijke discussie. Weegt het op om jaarlijks miljoenen mensen deze zware (en dure) veiligheidsmaatregelen te laten doorlopen, als men daar mogelijk mensenlevens mee redt? Wanneer men die vraag eenmaal voorgelegd krijgt, ligt het antwoord bij de meesten voor de hand: mensenlevens gaan voor.

Maar als men deze lijn zou doortrekken op alle mogelijke domeinen waar mensen het leven verliezen, bij misdrijven, in het verkeer, bij werkongevallen, door voeding, bij het sporten of door (voorkombare) ziektes, dan dreigt het samenleven absoluut onleefbaar te worden. Zelfs na uiterst zeldzame gebeurtenissen worden regelmatig verregaande veiligheids- en preventiemaatregelen aangekondigd. Denk aan de (buitenproportionele?) veiligheidsmaatregelen in kindercrèches na de dodelijke steekpartij in kinderdagverblijf Fabeltjesland in 2009.

Er moet dus ergens een grens liggen, al zal men het nooit eens raken waar die ligt. Of zoals Zygmunt Bauman het stelde: *“Security and freedom are two equally precious and coveted values which could be better or worse balanced, but hardly ever fully reconciled and without friction.”* (Bauman, 2001: 5). Voor predictieonderzoek betekent het in ieder geval dat men niet zomaar bij iedere aanduiding van risico om preventiemaatregelen móet vragen. Er zijn risico's die we moeten durven aanvaarden in onze samenleving. Men moet durven aangeven dat het risico op delinquentie of op recidive tot een bepaalde grens geaccepteerd mag worden. Zo niet dreigt de steeds verdere verstrenging van onze samenleving en worden de grenzen van 'het kwaad' voortdurend opgetrokken. Het resultaat is duidelijk maar niet wenselijk: een verstikkende samenleving waarin iedereen voortdurend onder controle staat en waar vrijheid en privacy niet langer tot onze verworvenheden behoren. In deze analyse en evaluatie volgen we als studenten onze leermeester Johan Goethals: de positivist die ons leerde rekenen en tellen, maar ook de ethicus die ons leerde afwegen en kiezen vanuit waarden en normen.

BIBLIOGRAFIE

- Bauman, Z. (2001). *Community. Seeking safety in an insecure world*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Bogaerts, S., Goethals, J. & Vervaeke, G. (2000). Risicotaxatie bij seksuele delinquenten. In J. Casselman, J. Goethals, F. Goossens & L. Walgrave (eds.), *Veiligheid, een illusie? Theorie, onderzoek en praktijk* (pp. 195-204). Brussel: Politeia.
- Burssens, D. (2008). Valkuilen van een evidence-based criminaliteitsbeleid. *Panopticon*, 29(2), 6-20.
- Carra, C. (2009). Pour une approche contextuelle de la violence. Le rôle du climat d'école. *International Journal of Violence and School*, (8), 2-23.
- Goethals, J. (2000). Risk-assessment bij veroordeelden. In J. Casselman, J. Goethals, F. Goossens & L. Walgrave (eds.), *Veiligheid, een illusie? Theorie, onderzoek en praktijk* (pp. 177-193). Brussel: Politeia.
- Goethals, J. (2002). Predictie-onderzoek. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie* (pp. 494-512). Brussel: Uitgeverij Politeia.
- Goethals, J. & Bouverne-De Bie, M. (eds.) (2000). *Voorwaardelijke invrijheidstelling: wetgeving, predictie en begeleiding*. Gent: Academia Press.

- Goethals, J., Maes, E. & Bogaerts, S. (2000). Statistische en dynamische predictoren van V.I. De geschiedenis van het predictie-onderzoek. In J. Goethals & M. Bouverne-De Bie (eds.), *Voorwaardelijke invrijheidstelling: wetgeving, predictie en begeleiding* (pp. 61-82). Gent: Academia Press.
- Goris, P., Burssens, D., Melis, B. & Vettenburg, N. (eds.) (2007). *Wenselijke preventie stap voor stap*. Antwerpen: Garant.
- Lundman, R. (2001). *Prevention and control of juvenile delinquency (third edition)*. New York: Oxford University Press.
- Paulus, D., Mambourg, F. & Bonneux, L. (2005). *Borstkankerscreening. KCE Reports vol. 11A*. Brussel: Federaal Kenniscentrum voor de Gezondheidszorg, 40.
- Stynen, D. & Goethals, J. (2005). Risicotaxatie bij seksuele delinquenten: een overzicht in vogelvlucht. *Panopticon*, 26(3), 30-44.
- Van Swaaningen, R. (1996). Justitie als verzekeringsmaatschappij. 'Actuarial justice' in Nederland. *Justitiële Verkenningen*, 22(5), 80-97.
- Vettenburg, N. (1988). *Schoolervaringen, delinquentie en maatschappelijke kwetsbaarheid*. Leuven: K.U.Leuven, Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie.
- Welsh, B. & Farrington, D. (2006). Conclusion. What works, what doesn't, what's promising, and future directions. In L. Sherman, D. Farrington, B. Welsh & D. MacKenzie (eds.), *Evidence-Based Crime Prevention (Revised edition)* (pp. 405-421). New York: Routledge.

Hoofdstuk 13

De politie: een onderzoeksdomein van de (Leuvense) criminologie, nu en in de toekomst

Frank Hutsebaut en Franky Goossens

1. Ter inleiding: politie en (Leuvense) criminologie

Wanneer we er de ‘Leuvense’ definitie van criminologie op nalezen die ook in het voorliggende *liber amicorum* als rode draad wordt gehanteerd, kunnen we niet anders dan vaststellen dat de politie een onderzoeksdomein van de criminologie is. In dit huldeboek wordt criminologie, net als in de opleiding Criminologische wetenschappen aan de K.U.Leuven, naar haar materieel voorwerp omschreven als “de wetenschap met betrekking tot criminaliteit, criminalisering en de maatschappelijke reactie op criminaliteit”. Ter verdere verduidelijking wordt eraan toegevoegd dat de criminologie als wetenschap volgende aspecten bestudeert: “(a) de fenomenen criminaliteit en onveiligheid, met inbegrip van de kwantitatieve en kwalitatieve vormgeving ervan, en de samenhang ervan met sociaalstructurele en individuegebonden kenmerken, (b) de processen van benoeming van criminaliteit: waarom en hoe bepaalde vormen van gedrag ge(de)criminaliseerd (penaliseerd) worden en andere niet, en (c) de wijze waarop de samenleving tegen deze criminaliteit ageert via preventie, repressie, bestraffing en nazorg”.

Het is dan ook meteen duidelijk dat de politie – in brede zin – hierin, naast veel andere maatschappelijke instituties, een niet onbelangrijke plaats inneemt. Hetgeen de politie doet – traditioneel in een globale term de ‘politiefunctie’ of het ‘politieambt’ genoemd – wordt in de regelgeving, sedert de inwerkingtreding van de wet van 5 augustus 1992 op het politieambt (Wet Politieambt)¹ omschreven als een “institutioneel beschermende en regulerende functie van sociale orde die erop gericht is de uitoefening van de fundamentele rechten mogelijk te maken en de ontregeling

1. BS 22 december 1992.

van deze orde te voorkomen of te herstellen”.² Een en ander betracht de handhaving van de sociale, de openbare orde. Deze notie verwijst naar de “toestand van openbare rust, veiligheid en gezondheid binnen de samenleving die, met naleving van de vereisten van het algemeen belang, de bescherming en de uitoefening van de individuele rechten en de democratische ontwikkeling van de maatschappij toelaat”.³ De reguliere politie – waarop de Wet Politieambt van toepassing is en die de lokale en de federale politie overspant – neemt de politiefunctie waar door het uitvoeren van taken van bestuurlijke (zie artikel 14 Wet Politieambt) en van gerechtelijke politie (zie artikel 15 Wet Politieambt en artikel 8 Sv.): de bestuurlijke politie werkt vooral preventief en tracht verstoringen van de openbare orde te voorkomen, maar tracht tevens bij ongeregeldeheden en misdrijven de openbare orde te herstellen zonder dat daarbij haar eerste bekommernis is de overtreders strafrechtelijk aan te pakken; bij de gerechtelijke politie ligt de focus op gepleegde dan wel te plegen misdrijven én de taak deze op te helderen.⁴

De voorgaande – uiteraard beknopte⁵ – duiding van de politiefunctie maakt dat de politie naadloos ingeschreven kan worden in de Leuvense definitie van criminologische wetenschappen, in het bijzonder in het hoger geciteerde punt (c) dat betrekking heeft op de wijze waarop de samenleving reageert op criminaliteit. En dit heeft natuurlijk als gevolg dat de politie – naast andere reactiemodaliteiten – manifest voorwerp is/moet zijn van criminologisch onderzoek, zowel wat haar institutionele vormgeving intern en extern (en het controleapparaat) betreft, wat haar taken en bevoegdheden betreft als wat haar concrete werking, nationaal en internationaal betreft.

Aan te stippen valt dat de realisatie van de politiefunctie of het politieambt anno 2011 niet langer het privilege is van de lokale en de federale politie waarop de Wet Politieambt van toepassing is. Ook de bijzondere inspectiediensten, de veiligheids- en inlichtingendiensten en de zogenaamde ‘private politie’ dragen hiertoe bij. Dit neemt evenwel niet weg dat van dit lijstje ‘veiligheidsactoren’ enkel de lokale en de federale politie de volheid van de politiefunctie uitoefenen en dit op een – in tegenstelling tot de voormelde diensten – niet-gelimiteerd actiedomein: ter uitvoering van een en ander beschikken de lokale en de federale politie – als onderdeel van de openbare macht⁶ – over (vrijwel) het monopolie van het wettig geweld (Bourdoux, De Raedt, De Mesmaeker & Liners, 2010: 116).⁷ We moeten nochtans vaststellen – zonder er hier verder op in te gaan – dat hier en daar wel aan dit geweldsmonopolie geknabbeld wordt.⁸

2. Wetsontwerp op het politieambt, *Parl. St. Kamer* 1990-91, nr. 1637/1,1.

3. Wetsontwerp op het politieambt, *Parl. St. Kamer* 1990-91, nr. 1637/1, 5-6.

4. Zie ter zake: Goossens (2008: 28-34).

5. Voor een meer uitgebreide toelichting, zie: Goossens (2006: 20-72).

6. Zie artikel 2 Wet Politieambt.

7. Zie voor een synopsis van de onderscheiden tussen de genoemde actoren: Goossens (2008: 34-36).

8. Zie ter zake onder meer: Wet 10 april 1990 tot regeling van de private en bijzondere veiligheid, BS 29 mei 1990.

Net omwille van deze onderscheiden positie van de lokale en de federale politie, te vatten onder de overkoepelende noemers reguliere politie en – sedert 1998 (cf. infra) – geïntegreerde politie, zoomen we in deze bijdrage kort in op deze actoren in hun nationale dimensie⁹ en niet op de andere voormelde diensten die mee de politiefunctie realiseren. De specificiteit van de reguliere politie maakt ook dat in het onderwijs en het onderzoek te Leuven enerzijds steeds bijzondere aandacht besteed werd aan het doceren van de reguliere politiestructuur en van de bevoegdheden die aan de betrokken ambtenaren bedeed zijn en anderzijds steeds op de bal gespeeld werd en wordt wanneer er beweging in dat reguliere politielandschap merkbaar is.¹⁰

En die beweging is de laatste twintig jaar enorm geweest. Men zou zelfs – en dit zonder enige overdrijving – kunnen zeggen dat de reguliere politie in de jaren 1990 en het eerste decennium van de 21ste eeuw een ‘perpetuum mobile’ geweest is waarbij scharniermomenten zijn: enerzijds de creatie van de voormelde Wet Politieambt en anderzijds de totstandkoming van de wet van 7 december 1998 tot organisatie van een geïntegreerde politiedienst, gestructureerd op twee niveaus (met name het lokale en het federale niveau) (Wet Geïntegreerde Politiedienst)¹¹ die op haar beurt – en dit tot op de dag van vandaag – leidde tot de uitvaardiging van een enorme trits van uitvoerings- en vervolgwetgeving.

Om de voorgaande vaststelling te illustreren binnen het beperkte bestek van deze bijdrage schetsen we hierna in eerste orde zeer kort de voornaamste regelgeving die actueel de lokale en de federale politie beheerst (zie punt 2). Vervolgens worden enkele beleidsmatige vaststellingen geïnventariseerd die gedaan kunnen worden met betrekking tot de reguliere politie zoals we die anno 2011 kennen dan wel met betrekking tot het wordingsproces ervan (zie punt 3). De groei van het politiewezen over pakweg de laatste twintig jaar heeft met name ook aanleiding gegeven tot een omstandige juridische en/of criminologische literatuur waarin de politie echt een ‘*hot issue*’ geworden is. Emanaties hiervan zijn onder meer de studiedagen die de Afdeling Strafrecht en Criminologie van de K.U.Leuven organiseerde naar aanleiding van de twee voormelde basiswetten.¹² Dat ook de volgende jaren de politie geen rustig bezit

9. Op de kwestie van de internationale politiesamenwerking wordt elders in dit boek ingegaan door Dirk Van Daele.

10. Volledigheidshalve merken we op dat de opleiding Criminologie van de K.U.Leuven en het aldaar uitgevoerde onderzoek sedert jaren ook aandacht besteedt aan de private politie, de veiligheids- en inlichtingendiensten en de bijzondere inspectiediensten. Wat de eerste twee actoren betreft, zie bijvoorbeeld reeds: Van Laethem, Decorte & Bas (1995); Van Outrive, Decorte & Van Laethem (1995); Van Laethem, Van Daele & Vangeebergen (2010). De bijzondere inspectiediensten werden eerder in de schoot van de UGent en van het Vast Comité P aan nadere studie onderworpen, wat niet wegneemt dat in Leuvense publicaties een en ander aan bod kwam. Zie bijvoorbeeld recent: Van Daele & Van Hoogenbernt (2010).

11. BS 5 januari 1999.

12. Zie respectievelijk de volgende verslagboeken: Fijnaut & Hutsebaert (1993); Fijnaut, De Ruyver & Goossens (1999). De thematiek van de politiehervorming werd later nog gecapteerd door de betreunde Lode Van Outrive die – net als Cyrille Fijnaut – destijds de Leuvense studies inzake politie en justitie mee vorm gaf (zie ter zake: Van Outrive (2005)).

zal blijven in de criminologische wetenschap, ongeacht aan welke universiteit die bedreven wordt, wordt ten slotte beargumenteerd in punt 4 van deze bijdrage.

2. De Belgische reguliere politie: een (zeer) korte schets

Het is een onmogelijke taak de Belgische reguliere politie in al haar facetten te schetsen op een bestek van enkele bladzijden: de hogervermelde Wet Geïntegreerde Politiedienst waarin de organisatie van de lokale en de federale politie ingebed zit bevat op zich al meer dan 250 artikelen terwijl haar inhoudelijke pendant, de voormelde Wet Politieambt, die de opdrachten en (een aantal van) de bevoegdheden van deze diensten scherpstelt, toch ook al meer dan 50 artikelen telt. We beperken ons hier dan ook tot een zeer beknopte dwarsdoorsnede van de meest relevante wetgeving, specifiek handelend over de reguliere politie.¹³ Voor een globalere ontsluiting van de betrokken wetgeving verwijzen we naar het boek *Het Belgische politiewezen. Wetgeving, beleid en literatuur* dat in het curriculum criminologie aan de K.U.Leuven als studiemateriaal gebruikt wordt in de opleiding Politie en Justitie.¹⁴ Een volledige inventarisatie van de regelgeving inzake de geïntegreerde politie komt naar voren als men de ‘Signalementen’ uit het tijdschrift *Vigiles. Tijdschrift voor politierecht* dan wel de wetgevingsoverzichten uit het tijdschrift *Nullum Crimen* bij elkaar legt.

Kernbepaling inzake de Belgische reguliere politie is zonder twijfel artikel 1 Wet Politieambt. Deze bepaling luidt als volgt: “De politiediensten vervullen hun opdrachten onder het gezag en de verantwoordelijkheid van de overheden die daartoe door of krachtens de wet worden aangewezen.

Bij het vervullen van hun opdrachten van bestuurlijke of gerechtelijke politie, waken de politiediensten over de naleving en dragen zij bij tot de bescherming van de individuele rechten en vrijheden, evenals tot de democratische ontwikkeling van de maatschappij.

Om hun opdrachten te vervullen, gebruiken zij slechts dwangmiddelen onder de voorwaarden die door de wet worden bepaald.”

Het belang van dit artikel kan niet genoeg onderstreept worden. Er blijkt uit – en dit wordt met zo veel woorden gesteld in de relevante voorbereidende werken – dat de wetgever drie fundamentele regels vooropstelt waaraan de lokale en de federale politie onderworpen zijn. Vooreerst: de politiediensten zijn altijd uitvoeringsorga-

13. Het spreekt voor zich dat ook niet-specifieke regelgeving relevant is voor de reguliere politie. We noemen als voorbeeld het Strafwetboek, het Wetboek van Strafvordering, de Grondwet, de Nieuwe Gemeentewet, de Provinciewet en het EVRM.

14. De nieuwste editie hiervan is thans (6 december 2010) in druk: Van Daele, Schroyen, Steyvers, Goossens & Hutsebaut (2010).

nen die handelen onder het gezag en de verantwoordelijkheden, aangeduid door of krachtens de wet. Ten tweede: het gebruik van dwang, alhoewel dit één van de essentiële kenmerken is van de reguliere politie, is slechts toegestaan in de gevallen en onder de voorwaarden bepaald door of krachtens de wet. En ten derde: het naleven en het beschermen van de individuele rechten en vrijheden alsmede de democratische ontwikkeling van de maatschappij moeten steeds de leidraad zijn van de actie van de politie, zelfs wanneer dit het gebruik van dwang inhoudt.¹⁵ Deze drie fundamentele uitgangspunten worden voortdurend vertaald en geoperationaliseerd in het wetgevend kader inzake de reguliere politie, zowel in verband met de zeggenschapsproblematiek als in verband met de taken en de daarbij horende bevoegdheden.

De kwestie wie (bestuurlijke en gerechtelijke overheden) zeggenschap (omvatende gezag en beheer)¹⁶ heeft over de reguliere politie vindt haar beslag in de hierboven reeds aangehaalde Wet Geïntegreerde Politiedienst. Deze wet geeft op globale wijze vorm aan de organisatiestructuur van de reguliere politie, die sedert de inwerkingtreding van deze toch wel revolutionaire wet een geïntegreerde politiedienst, gestructureerd op twee niveaus, is. Het gehanteerde concept houdt in dat de politiediensten georganiseerd en gestructureerd zijn op twee niveaus, namelijk het federale en het lokale niveau die samen de geïntegreerde politiezorg verzekeren. De twee niveaus zijn autonoom ten opzichte van elkaar en hangen af van verschillende overheden (cf. supra). De wet voorziet wel in een performante functionele band tussen beide, onder meer via een gedeconcentreerd niveau bij de federale politie. Met deze structuur wordt beoogd de overheden en de burgers een minimale gelijkwaardige dienstverlening over het gehele grondgebied van het Rijk te waarborgen. Het lokale niveau omvat niet één politiekorps voor het hele land op dat niveau maar integendeel evenveel lokale korpsen als er (ééngemeente- dan wel meergemeente-) politiezones zijn: thans (wellicht voorlopig) zijn er dat 195. De Wet Geïntegreerde Politiedienst voorziet bovendien in een richtinggevend principe voor de taakverdeling tussen de lokale en de federale politie. De wet stipuleert namelijk dat de lokale politie op het lokale niveau de basispolitiezorg verstrekt – meer bepaald alle opdrachten van bestuurlijke en gerechtelijke politie die nodig zijn voor het beheren van lokale gebeurtenissen en fenomenen die zich voordoen op het grondgebied van de politiezone – en dat zij daarnaast sommige opdrachten van federale aard vervult. De federale politie verzekert op haar beurt – met inachtneming van de principes van subsidiariteit en specialiteit – de gespecialiseerde en supralokale opdrachten van bestuurlijke en gerechtelijke politie, evenals bepaalde ondersteunende opdrachten

15. Wetsontwerp op het politieambt, *Parl.St.* Kamer 1990-1991, nr. 1367/1, 3 en *Parl.St.* Kamer 1991-1992, nr. 1637/21, 3; Ontwerp van wet op het politieambt, *Parl.St.* Senaat BZ 1991-1992, nr. 364/2, 3.

16. Beheer verwijst naar de verantwoordelijkheid voor de organisatie van een politiedienst, meer bepaald voor de geschiktheid van deze laatste om politietaken op een adequate manier uit te voeren. Gezag doelt dan weer op de verantwoordelijkheid voor de daadwerkelijke uitvoering zelf van die taken, met name voor de manier waarop zij uitgevoerd worden door de betrokken politiediensten (Fijnaut & Goossens, 1998: 5).

voor de lokale politiediensten en voor de politieoverheden.¹⁷ In verband met de organisatie van de reguliere politie dient overigens ook nog melding gemaakt te worden van de wet van 3 mei 1999 tot regeling van de bevoegdheidsverdeling als gevolg van de integratie van de zeevaartpolitie, de luchtvaartpolitie en de spoorwegpolitie in de federale politie.¹⁸ De geïntegreerde politie is namelijk (mede) het gevolg van een fusie van de vóór de Wet Geïntegreerde Politiedienst bestaande reguliere politiediensten, met name de gemeentepolitie, de rijkswacht en de gerechtelijke politie bij de parketten, maar deze fusie – de ‘grote integratie’ – werd voorafgegaan door wat men gemeenzaam de ‘kleine integratie’ noemt, met name deze van de zeevaart-, luchtvaart- en spoorwegpolitie in de toenmalige rijkswacht.

De tweede fundamentele regel die de reguliere politie en haar optreden beheerst, met name het legaliteitsbeginsel dat het politioneel optreden – zowel bestuurlijk als gerechtelijk – overspant,¹⁹ wordt concreet vertolkt in de Wet Politieambt. Deze wet die, zoals hoger reeds aangegeven, de taak van de lokale en de federale politie in haar verschillende facetten definieert, is op het vlak van de bevoegdheden bijzonder in die zin dat hij voor het eerst een aantal door de politie in de praktijk reeds voorheen aangewende bevoegdheden in een algemeen geldend wettelijk kleed verankert, waardoor in functie van de aanwending van deze bevoegdheden de gronden en de uitvoeringsmodaliteiten strikt bepaald werden. Het gaat telkens om bestuurlijke en/of gerechtelijke bevoegdheden – denk bijvoorbeeld aan: geweld- en vuurwapengebruik en het gebruik van handboeien, fouillering, doorzoeking van een voertuig, informatiebeheer, bestuurlijke aanhouding, identiteitscontrole – die aan de reguliere politie *an sich* zijn toebedeeld. Het gaat derhalve niet om bevoegdheden die in feite aan (gerechtelijke) overheden toebehoren en enkel per delegatie of bij heterdaad en toestemming van de betrokkene door de politie uitgeoefend mogen worden. Bevoegdheden als deze laatste worden dan wel onder meer geregeld in het Wetboek van Strafvordering, dat bijvoorbeeld ook het verhoor in strafzaken regelt. Aan te stippen valt dat de Wet Politieambt nadere toelichting kreeg in de ministeriële omzendbrief van 2 februari 1993 met betrekking tot de wet van 5 augustus 1992 op het politieambt.²⁰

Het feit dat met de Wet Politieambt duidelijk gemaakt werd dat politioneel optreden – en derhalve de aanwending van politionele bevoegdheden – aan het legaliteitsbeginsel onderworpen is, doet ten slotte recht aan de derde algemene regel, hoger aangehaald, waaraan de lokale en de federale politie onderworpen zijn. Opdat bewaakt zou worden dat het ‘dienend’ karakter van de politie in respect voor de wet gerespecteerd wordt, voorzag de wetgever bovendien in specifieke toezicht-

17. Deze zeer korte synthese van de reguliere politiestructuur vindt men ook grotendeels terug in: Bruggeman & Goossens (2000: 134-138). Dit boek betrof een initiatief van de Vereniging van Afgestudeerde Leuvense Criminologen (VALC).

18. BS 29 mei 1999.

19. Zie ter zake in extenso: Goossens (2006: 37-48); Goossens (2010a).

20. BS 20 maart 1993.

instanties, meer bepaald in 1991 met de totstandkoming van het Vast Comité van Toezicht op de politiediensten (het Vast Comité P) en in 1998 met de creatie van de Algemene Inspectie van de federale politie en van de lokale politie (de Algemene Inspectie). Het Vast Comité P, dat zich onderscheidt van andere controleorganen door het feit dat het als dienst van het Parlement voorziet in een extern toezicht, wordt geregeld in de organieke wet van 18 juli 1991 tot regeling van het toezicht op politie- en inlichtingendiensten en op het Coördinatieorgaan voor de dreigingsanalyse²¹; de Algemene Inspectie in de wet van 15 mei 2007 op de Algemene Inspectie en houdende diverse bepalingen betreffende de rechtspositie van sommige leden van de politiediensten.²² In dit kader dient ook vermeld dat de reguliere politie enerzijds in 1999 aan een specifiek tuchtstatuut onderworpen werd en dat in 2006 voor haar een deontologische code uitgetekend en toepasselijk verklaard werd. Wij verwijzen ter zake naar de wet van 13 mei 1999 houdende het tuchtstatuut van de personeelsleden van de politiediensten,²³ respectievelijk het koninklijk besluit van 10 mei 2006 houdende vaststelling van de deontologische code van de politiediensten.²⁴

Het voormelde wettelijk kader werd ondertussen besproken in een uitgebreide literatuur die steeds toeneemt. Als recente en derhalve actuele besprekingen van de taken van, bevoegdheden van en/of controle op de lokale en de federale politie kunnen – ‘voor wie er meer wil over weten’ – volgende werken aangehaald worden: *De Belgische reguliere politie. I. Een dwarsdoorsnede van haar wetgeving, organisatie, taken en bevoegdheden* van Berkmoes, De Raedt en Goossens (2009), gepubliceerd in de reeks *Advocatenpraktijk*; *De Belgische reguliere politie. II. Een dwarsdoorsnede van haar specifieke interne en externe controlemechanismen* van Berkmoes, De Raedt en Goossens (2009, eveneens gepubliceerd in de reeks *Advocatenpraktijk*; *De wet op het politieambt. Handboek van de politiefunctie* van Bourdoux e.a. (2010).

3. Enkele vaststellingen over twintig jaar politie

Wanneer we het in punt 2 summier geschetste wetgevend kader – en het was dan nog beperkt tot de meest relevante regelgeving – overlopen, kan niet anders dan besloten worden dat gedurende de afgelopen twintig jaar de reguliere politie constant ‘in the picture’ van het maatschappelijk en wetenschappelijk debat heeft gestaan. Met betrekking tot die twintig jaar politiewetgeving – die nog voortdurend aangevuld wordt door nieuwe wetgeving die de structuren, taken en bevoegdheden

21. BS 26 juli 1991.

22. BS 15 juni 2007.

23. BS 16 juni 1999. Daarnaast geldt een specifiek statuut dat naar normgetrouwheid van de reguliere politie natuurlijk ook een zeker belang heeft (zie ter zake: Wet 26 april 2002 houdende de essentiële elementen van het statuut van de personeelsleden van de politiediensten en houdende diverse andere bepalingen met betrekking tot de politiediensten, BS 26 april 2002).

24. BS 30 mei 2006.

van de geïntegreerde politie verder operationaliseert, bijstelt, wijzigt... – willen we enkele vaststellingen formuleren die van beleidsmatige aard zijn en derhalve het domein van de criminologie sterk aanbelangen.

Een eerste vaststelling is dat het domein van de reguliere politie thema's blijkt in te houden die de grote interesse wegdragen van de drie staatsmachten, maar ook van wat men gemeenzaam de vierde macht noemt, met name de pers. Dat de wetgevende macht zich vastgebeten heeft in de politie is hierboven reeds overduidelijk gebleken. De scharnierelementen uit dat wettenarsenaal – de Wet Politieambt en de Wet Geïntegreerde Politiedienst – zijn dan weer de resultante van beleidsstukken van de uitvoerende macht. De Wet Politieambt, maar bijvoorbeeld ook de organieke wet op het Vast Comité P, zijn een rechtstreeks resultaat van het Pinksterplan I van 5 juni 1990 van de Regering Martens VIII.²⁵ Dit plan werd opgesteld in de context van de rampspoed waarmee België in de jaren 1980 geconfronteerd werd in de vorm van het Heizeldrama en de wandaden van de CCC en vooral van de 'Bende van Nijvel'. Ten gevolge van deze gebeurtenissen werd het reguliere politiesysteem zowel naar zijn structuur als naar zijn functioneren ernstig in vraag gesteld en ontstond er zelfs een vertrouwenscrisis bij de bevolking. Als één van de maatregelen om dit te remediëren werd in het voormelde plan de uitvaardiging van een wet op de politiefunctie vooropgesteld. De regering beoogde hiermee de plichten en de bevoegdheden van de politieambtenaren van de verschillende toen bestaande reguliere politiediensten op een duidelijke en eenvormige manier in één wet vast te leggen om zowel de burger als de politiebeambte rechtszekerheid te geven. De Wet Geïntegreerde Politiedienst is dan weer een gevolg van het Octopusakkoord I van 23 mei 1998 met als opschrift 'De reorganisatie van de politiediensten; algemene beginselen' van de Regering Dehaene II. Dit akkoord werd destijds geformuleerd na de ontsnapping van Marc Dutroux en werd opgebouwd rond de vaststelling dat de toenmalige structuren van de reguliere politie niet langer aangepast waren om haar talrijke opdrachten op de meest performante wijze uit te voeren.²⁶ De bekommernis van de uitvoerende macht over de reguliere politie, zeker ten tijde van crisismomenten is bijgevolg duidelijk. Dat ook de rechtsprekende macht zich over de politie buigt, is manifest en tegelijkertijd logisch. Een en ander komt bijvoorbeeld tot uiting in de rechtspraak van de Raad van State die de politietucht verder vorm geeft en in de rechtspraak van de hoven en rechtbanken die de regelingen inzake de politionele bevoegdheden verder scherp stellen.²⁷ De bijzondere interesse van de pers ten slotte voor het politioneel optreden komt zeker naar voren in het bestaan van programma's als 'Opsporing verzocht', die overigens niet altijd onproblematisch zijn.²⁸ Het is niet toevallig en tekenend in dit verband dat een artikel 35 werd

25. Afgedrukt in: Fijnaut & Lauwaert (1997: 211-227).

26. Afgedrukt in: Van Daele, Goossens, Fijnaut & Hutsebaut (2002: 617-631).

27. Zie onder meer de rechtspraak aangehaald in: Goossens (2010b).

28. Terugkoppeland naar hetgeen gesteld werd over de rechterlijke macht kan – ter illustratie van de 'interesse' van de rechtspraak voor de reguliere politie – gewezen worden op een Cassatiearrest van 8 november 2005 waarin geoordeeld werd dat het feit dat vaststellingen van een verkeersinbreuk gebeur-

opgenomen in de Wet Politieambt, dat stelt dat de politieambtenaren aangehouden, gevangen of opgehouden personen zonder hun toestemming niet mogen onderwerpen of laten onderwerpen aan vragen van journalisten noch van hen beeldopnamen laten maken behalve die welke bestemd zijn voor hun identificatie of voor andere door de bevoegde gerechtelijke instanties vastgestelde doeleinden. Kortom, de aandacht van de drie staatsmachten en van de media, die wel logisch is vanuit het perspectief van de eisen die door het legaliteitsbeginsel en de democratische controle daarop worden gesteld, tonen meteen ook het maatschappelijk en derhalve criminologisch belang aan van bestudering van de (reguliere) politie.

Een tweede vaststelling sluit aan bij de vorige. Het is natuurlijk zo dat er nog andere actoren uit het veiligheidsgebeuren de afgelopen jaren op de aandacht van de uitvoerende en de wetgevende macht hebben kunnen rekenen. Wij denken hierbij aan justitie in het algemeen en de strafuitvoering en de gevangenisproblematiek in het bijzonder. Opmerkelijk is evenwel dat wat de reguliere politie betreft, de beleidsbeslissingen van de uitvoerende macht wel degelijk omgezet werden in regelgeving, die effectief in werking is getreden. En deze regelgeving heeft dan ook nog betrekking op alle elementen die van belang zijn voor de organisatie, haar functioneren en haar democratische toetsing, met name haar institutionele vormgeving, haar taken, haar bevoegdheden en de controle ter zake. Een vrij globale aanpak dus. Niet alle maatschappelijke probleemgebieden kunnen op dezelfde doortastendheid rekenen. Om maar één voorbeeld te noemen, dat overigens buiten het hier besproken domein valt, kan verwezen worden naar het gevangeniswezen. Wat het gevangeniswezen betreft, heeft men wel lippendienst bewezen aan bepaalde beleidsstukken met de creatie van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, de zogenaamde 'Wet Dupont'.²⁹ Deze wet is echter – in tegenstelling tot de wetgeving inzake de reguliere politie – wat grote stukken betreft, meer bepaald deze met een zeker kostenplaatje, nog niet in werking getreden. Dat de wetgevende macht en de uitvoerende macht wel zorgden voor de realisatie van een nieuwe geïntegreerde politiestructuur met alle kosten die daar onvermijdelijk aan verbonden zijn (nieuwe gebouwen, een bepaalde 'upgrade' van de politieverloningen in het statuut, aanpassing van de informaticasystemen, enzovoort) is wellicht veelbetekenend voor het maatschappelijk belang dat aan een behoorlijke politiestructuur wordt gehecht.

den in een auto, uitgerust met drie camera's en in aanwezigheid van onbevoegde derden die tot een tv-productiehuis behoren en die vanaf het begin elke beweging 'live' volgden, maakt dat het prerogatief van de politie doelbewust gedeeld werd met derden die van meet af aan op een actieve wijze bij de initiële opsporingsfase betrokken werden: dit is volgens het Hof van Cassatie een disproportioneel grote inbreuk op de privacy in relatie tot de ernst van het vastgestelde misdrijf, met name een verkeersovertreding, zodat het bekomen bewijs – ook in het licht van de gewijzigde rechtspraak inzake het gebruik van onrechtmatig verkregen bewijs in strafzaken – afgewezen dient te worden (Cass. 8 november 2005, *Vigiles* 2006, 22-23, noot F. SCHUERMANS, *RABG* 2006, 930-933, noot S. BERNEMAN en *Rev.dr.pén.* 2006, 672-675).

29. BS 1 februari 2005. Deze wet werd op een aantal punten gewijzigd door de wet van 23 december 2005 houdende diverse bepalingen (BS 30 december 2005).

Terwijl de vorige twee vaststellingen betrekking hadden op de reguliere politie als maatschappelijk en derhalve criminologisch relevant fenomeen, duiden drie andere vaststellingen ons inziens op het belang van de criminologie – uiteraard naast meer juridische en (mensen)rechtelijke benaderingen – voor onder meer de taakbepaling en de organisatie van de geïntegreerde politie, zoals we die anno 2011 kennen.

Een eerste vaststelling in dit verband is dat bepaalde criminologische studies en inzichten hun weg gevonden hebben naar de invulling van de uitgangspunten, de vorm en de inhoud van de actuele politiefilosofie en -organisatie. We geven slechts één voorbeeld. Hoger werd aangegeven dat de reguliere politie een geïntegreerde politiezorg beoogt. Een en ander wordt thans vertolkt naar een gemeenschapsgerichte politiezorg die uitgaat van een brede benadering van veiligheid en leefbaarheid. Ook de politieliteratuur stelt hierover het volgende: “De gemeenschapsgerichte politiezorg beoogt een in de samenleving geïntegreerde politie die ten dienste staat van de burger en samen met de gemeenschappen naar oplossingen zoekt die gericht zijn op de lokale omstandigheden die onveiligheid veroorzaken” (Bourdoux e.a., 2010: 57). De gemeenschapsgerichte politiezorg is manifest geënt op het ‘criminologisch’ ideeëngoed van de ‘community policing’,³⁰ ideeëngoed dat reeds lang geëxploreerd werd in criminologisch onderzoek,³¹ en dat ook voorwerp is van evaluatieonderzoek.³²

Een tweede vaststelling is dat de criminologische wetenschap ook methodologisch een belangrijke bijdrage levert. De actuele reguliere politiestructuur wordt bijvoorbeeld gekenmerkt door een plancultuur. Zo voorziet de Wet Geïntegreerde Politiedienst in de verplichting tot het opstellen van een nationaal veiligheidsplan en zonale veiligheidsplannen. Deze worden gevoed met en gestuurd door gegevens die via kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden verzameld worden. Vele oud-studenten leveren daar trouwens, als beleidsmedewerkers in de politiezones, een belangrijke bijdrage toe. De invloed van de criminologische methoden is dus ook in de dagdagelijkse politiepraktijk zeer zichtbaar geworden, zeker wanneer men overweegt dat de bedoelde plannen – en bij doortrekking het globale politiebeleid – *idealiter* teruggaan op de principes van de zogenaamde *evidence based policing*.³³

Een derde vaststelling – in het verlengde van wat hiervoor gezegd werd over de criminologische methoden – is dat de reguliere politiestructuur, of eerder wellicht de hedendaagse politiecultuur, zoals deze zich ontwikkeld heeft tot op de dag van vandaag, hoe langer hoe meer blijkt geeft van een zekere invloed van managementmodellen. Ronkende begrippen en benamingen als ‘excellente politiezorg’, ‘resultaatgerichte aanpak van prioritaire criminaliteitsfenomenen’, ‘kwaliteitsvolle

30. Illustratief is de betiteling van de volgende omzendbrief: Omz. CP 1 27 mei 2003 betreffende de community policing, definitie van de Belgische interpretatie van toepassing op de geïntegreerde politiedienst, gestructureerd op twee niveaus, BS 9 juli 2003.

31. Zie onder meer: Van Den Broeck & Eliaerts (1994); Van Den Broeck & Eliaerts (2002).

32. Zie bijvoorbeeld recent: Easton, Ponsaers, Delaree, Vandevoorde, Enhus, Elffers, Hutsebaut & Gunther Moor (2009).

33. Cf. *infra*.

dienstverlening', 'optimale informatiehuishouding', '*intelligence led policing*', 'optimale bedrijfsvoering', 'competentiemanagement' en 'leiderschap' zijn niet meer weg te denken uit het politiediscours. In de politiewereld wordt tegen die achtergrond ook volop gebruikgemaakt van EFQM, CAF, COSO enzovoort. Zonder dat een en ander gelijkgesteld kan worden met criminologie als wetenschap is deze laatste bij de aangehaalde evolutie toch niet veraf nu in de criminologische opleidingen ook aandacht besteed wordt aan *organisatiegerichte* methoden.

We zouden zo nog meer voorbeelden kunnen geven van de bijdrage van criminologie aan de ontwikkelingsgang van de politie als maatschappelijke instelling. We beperken ons tot nog twee slotbeschouwingen. Vooreerst kan vastgesteld worden dat de criminologie, zoals de politie zelf trouwens, meer en meer aandacht is gaan besteden aan de ethische en integriteitsdimensie van het politiewerk.³⁴ Hiermee wordt meteen ook ingehaakt op een *novum* in de regelgeving inzake de Belgische reguliere politie, met name de totstandkoming in 2006 van een deontologische code. Met een nieuwe tuchtwet in het vooruitzicht kan onderzoek daarover – ook al zijn tucht, deontologie, ethiek en integriteit uiteraard niet op één lijn te plaatsen – maatschappelijk én praktisch bepaald zinvol en nuttig zijn. Meer in het algemeen is duidelijk dat de politie meer en meer een door het beleid en door de (rechts- en criminologische) wetenschap continu gemonitord/opgevolgd apparaat is geworden. Wat de monitoring door het beleid betreft is het zogenaamde Rapport Bruggeman relevant.³⁵ Het gaat hier om een naar zijn voorzitter genoemd rapport van de federale politieraad, opgesteld in uitvoering van een opdracht van 6 juni 2008 van de minister van Binnenlandse Zaken teneinde de politiehervorming na tien jaar te evalueren, weliswaar vanuit het uitgangspunt dat de politiehervorming over het algemeen geslaagd is.³⁶ Eén van de niet onbelangrijke aanbevelingen uit het Rapport Bruggeman was bijvoorbeeld om vrijwillige fusering van lokale politiezones mogelijk te maken. Met een wet van 30 december 2009³⁷ gaf de wetgever reeds gevolg aan die suggestie. Een en ander illustreert de impact van monitoringresultaten kaderend in een beleidssetting. Er kan ook niet ontkend worden dat er in de schoot van de universiteiten, ook de Leuvense,³⁸ heel veel onderzoek gevoerd wordt – juridisch en/of criminologisch – dat handelt over politie en dit in haar verschillende facetten. We verwijzen ter zake naar het – evenwel niet exhaustieve – overzicht van Belgisch wetenschappelijk politieonderzoek van Carrol Tange (2009) in het boek *Regards sur la police. Insights on police*. Alhoewel de rechtstreekse impact van onderzoek aan universiteiten niet altijd even duidelijk is, kan het feit dát er beïnvloeding bestaat,

34. Zie onder meer: Maesschalck (2004); Devis, Maesschalck & Hutsebaut (2008).

35. Voor het rapport, zie: www.infozone.be/biblio/fedpol/.../2009-05-28-advies-5-n.pdf.

36. Zie ter zake: Bruggeman & Ponsaers (2009: 1-2). Zie ook: Bruggeman, Devroe & Easton (2010).

37. Wet 30 december 2009 houdende diverse bepalingen, BS 31 december 2009. Zie ter zake: Goossens (2010c).

38. We verwijzen hierbij ook graag, ter ere van de gevierde, naar een wat ouder onderzoek waarvan de eerste auteur van deze bijdrage samen met Johan Goethals de promotor was: Goossens & Meuwissen (1997); Goossens & Meuwissen (1998).

soms na jaren dan wel indirect (cf. hetgeen hoger gesteld werd omtrent ‘*community policing*’), soms heel rechtstreeks (bijvoorbeeld de veelbesproken KUL-norm³⁹) evenwel niet ontkend worden. Zeer frappant is alleszins de vaststelling dat beleid en wetenschappelijk onderzoek elkaar meer en meer lijken te vinden. Een recente en duidelijke illustratie hiervan is het gegeven dat een reeks academische studiedagen gewijd werd aan de bevindingen uit het Rapport Bruggeman.⁴⁰ Een en ander kan bijdragen tot het verhogen of meer aanschouwelijk maken van de impact van wetenschappelijk criminologisch onderzoek op het beleid. Dit kan dan weer een verdere verankering van de criminologie in het reguliere politiewezen faciliteren.

4. Bij wijze van besluit een blik op de toekomst: politie, een blijvend aandachtspunt voor criminologisch onderzoek

Na wat we hiervoor vastgesteld hebben in verband met 20 jaar politie(hervorming) trappen we natuurlijk een open deur in wanneer we besluiten met de vaststelling dat de (reguliere) politie een niet onbelangrijk onderzoeksdomein is en zal blijven binnen de criminologische wetenschap. De criminologische wetenschap heeft meer dan in het verleden, zowel naar inhoud als op methodologisch vlak, een plaats verworven bij de ter zake beleidsmakers en trouwens ook op het politionele werkveld zelf. Men kan ervan uitgaan dat de criminologie deze plaats niet meer zal afstaan. De academische wereld zal – al dan niet beleidsondersteunend, maar steeds onafhankelijk – onderzoek blijven doen over de politie in brede zin en de ontwikkelingen in dat verband inclusief deze van de private politie, de veiligheids- en inlichtingendiensten en de bijzondere inspectiediensten.

De (reguliere) politie is dus een blijvend aandachtspunt voor de criminologische wetenschap, op te vatten in de hoger aangegeven brede betekenis. Er dienen zich dagelijks tal van onderwerpen aan die dermate maatschappelijk van belang zijn dat juridisch-criminologisch onderzoek zich ter zake opdringt én openbaar gemaakt dient te worden. Een en ander zal bijdragen aan een *evidence based* beleid en beleidsvoering.⁴¹ We denken hierbij bijvoorbeeld aan het ons inziens fundamentele kerntakendebat – welke taken moet de reguliere politie uitvoeren?, welke taken

39. Een sleutelement in de berekening en de verdeling van de gemeentelijke dotaties in de schoot van een meergemeentepolitiezone.

40. Zie hierover kort: Bruggeman (2010a: 88). Zie in extenso: Bruggeman e.a. (2010) en Bruggeman (2010b: 65-68).

41. Recent gaf Devroe (2010: 15) aan dat het hier in België aan ontbreekt, terwijl nochtans de politieorganisatie een thematiek is die door haar aard (iets dat niet zal verdwijnen en waarbij ter optimalisering van haar werking bijwijken ingrepen doorgevoerd worden) zich hiertoe perfect leent. Devroe omschrijft *evidence based* als ‘bewezen werkzaam’, wat het volgende inhoudt: “Het gaat hierbij om maatregelen die, na doorvoering van wetenschappelijk onderzoek met experimenteel opzet, ‘bewezen’ hebben te ‘werken.’” ‘*Evidence based* beleidsvoering’ betekent dan dat de beleidsmaker rekening houdt met de bekomen bewijzen.

kunnen naar de private politie? – dat om de zoveel tijd rijst.⁴² We denken hierbij bijvoorbeeld aan de vraag in welke mate het geweldsmonopolie waarover de reguliere politie beschikt (verder) afgekalfd kan worden.⁴³ We denken hierbij aan de discussies betreffende het veel genoemde concept van ‘integrale veiligheid’,⁴⁴ de concrete invulling daarvan en de plaats die de verschillende veiligheidsactoren daarin moeten krijgen.⁴⁵ We denken hierbij bijvoorbeeld aan de verdere opvolging van het hoger geciteerde Rapport Bruggeman en de daarin aangehaalde kwesties op het vlak van het tuchtstatuut van de politie en de financiering voor de lokale politie, enzovoort. En dan hebben we het nog niet over de steeds verdergaande Europese en internationale dimensies van het politiewerk en de daarmee gepaard gaande noodzaak aan een behoorlijke rechtsbescherming...

Kortom en bij wijze van uitsmijter. Professoren gaan met emeritaat. Ze verdwijnen dan van het toneel, abrupt en volledig, dan wel geleidelijk en partieel. Onderzoeksdomeinen blijven echter bestaan, zeker wanneer ze – zoals het domein van de politie – zich bevinden in het hart van de criminologische wetenschap.

BIBLIOGRAFIE

Wetgevende akten

Wet 10 april 1990 tot regeling van de private en bijzondere veiligheid, *BS* 29 mei 1990.

Organieke wet 18 juli 1991 tot regeling van het toezicht op politie- en inlichtingendiensten en op het Coördinatieorgaan voor de dreigingsanalyse, *BS* 26 juli 1991.

Wet 5 augustus 1992 op het politieambt, *BS* 22 december 1992.

Wet 7 december 1998 tot organisatie van een geïntegreerde politiedienst, gestructureerd op twee niveaus, *BS* 5 januari 1999.

Wet 3 mei 1999 tot regeling van de bevoegdheidsverdeling als gevolg van de integratie van de zeevaartpolitie, de luchtvaartpolitie en de spoorwegpolitie in de federale politie, *BS* 29 mei 1999.

Wet 13 mei 1999 houdende het tuchtstatuut van de personeelsleden van de politiediensten, *BS* 16 juni 1999.

Wet 26 april 2002 houdende de essentiële elementen van het statuut van de personeelsleden van de politiediensten en houdende diverse andere bepalingen met betrekking tot de politiediensten, *BS* 26 april 2002.

42. Zie bijvoorbeeld: Ponsaers, Enhus & Hutsebaut (2006).

43. Een aanval op dat monopolie werd namelijk al ingezet onder meer door de mogelijkheid die geboden werd aan ‘Securail’, de veiligheidsdienst bij de NMBS, om geweld en bijvoorbeeld handboeien en pepperspray te gebruiken. Zie het KB 13 september 2004 betreffende de veiligheid bij de spoorwegen, *BS* 16 september 2004.

44. Zie hierover: De Pauw & Heene (2006: 9-125).

45. Cf. ook de volgende recente teksten die een zekere inspiratie kunnen bieden voor verder wetenschappelijk politieonderzoek: Bisschop, Devroe, Easton, Ponsaers & Verhage (2010); Ponsaers (2010).

- Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, *BS* 1 februari 2005.
- Wet 15 mei 2007 op de Algemene Inspectie en houdende diverse bepalingen betreffende de rechtspositie van sommige leden van de politiediensten, *BS* 15 juni 2007.
- Wet 30 december 2009 houdende diverse bepalingen, *BS* 31 december 2009.
- Wetsontwerp op het politieambt, *Parl. St.* Kamer 1990-91, nr. 1367/1, 3.
- Wetsontwerp op het politieambt, *Parl. St.* Kamer 1991-92, nr. 1637/21, 3.
- Wetsontwerp op het politieambt, *Parl. St.* Senaat BZ 1991-92, nr. 364/2, 3.
- Wetsontwerp op het politieambt, *Parl. St.* Kamer 1990-91, nr. 1637/1, 1.
- Wetsontwerp op het politieambt, *Parl. St.* Kamer 1990-91, nr. 1637/1, 5-6.
- KB 10 mei 2006 houdende vaststelling van de deontologische code van de politiediensten, *BS* 30 mei 2006.
- KB 13 september 2004 betreffende de veiligheid bij de spoorwegen, *BS* 16 september 2004.
- Ministeriële omzendbrief 2 februari 1993 met betrekking tot de wet van 5 augustus 1992 op het politieambt, *BS* 20 maart 1993.
- Omzendbrief CP 1 27 mei 2003 betreffende de community policing, definitie van de Belgische interpretatie van toepassing op de geïntegreerde politiedienst, gestructureerd op twee niveaus, *BS* 9 juli 2003.
- Cass. 8 november 2005, *Vigiles* 2006, 22-23.
- Noot F. Schuermans, *RABG* 2006, 930-933.
- Noot S. Berneman, *Rev. dr. pén.*, 2006, 672-675.

Bronnen

- Berkmoes, H., De Raedt, E. & Goossens, F. (2009). *De Belgische reguliere politie. I. Een dwarsdoorsnede van haar wetgeving, organisatie, taken en bevoegdheden*. Mechelen: Kluwer.
- Berkmoes, H., De Raedt, E. & Goossens, F. (2009). *De Belgische reguliere politie. II. Een dwarsdoorsnede van haar specifieke interne en externe controlemechanismen*. Mechelen: Kluwer.
- Bisschop, L., Devroe, E., Easton, M., Ponsaers, P. & Verhage, A. (2010). Politie in de maatschappij – Bakens voor de toekomst. De kerk in het midden houden. *Panopticon*, 6, 54-64.
- Bourdoux, G., De Raedt, E., De Mesmaeker, M. & Liners, A. (2010). *De wet op het politieambt. Handboek van de politiefunctie*. Brussel: Politeia.
- Bruggeman, W. (2010a). Eindverslag 10 jaar politiehervorming. *Panopticon*, 2.
- Bruggeman, W. (2010b). Evaluatieverslag 10 jaar politiehervorming. *Panopticon*, 6, 65-68.
- Bruggeman, W., Devroe, E. & Easton, M. (2010) *Evaluatie van 10 jaar politiehervorming*. Antwerpen: Maklu.
- Bruggeman, W. & Goossens, F. (2000). De criminoloog in de wereld van politie, justitie en media. In J. Vanderborght, J. Vanacker & E. Maes (eds.), *Criminologie. De Wetenschap, de Mens* (pp. 134-138). Brussel: Politeia.
- Bruggeman, W. & Ponsaers, P. (2009). Evaluatie 10 jaar politiehervorming. *Panopticon*, 4(1), 1-2.
- De Pauw, K. & Heene, A. (2006). *Op weg naar lokale integrale veiligheid*. Brussel: Politeia.
- Devis, E., Maesschalck, J. & Hutsebaut, F. (2008). *Implementatiestrategieën voor de deontologische code van de politiediensten: een toolbox voor een modern integriteitsbeleid*. Brussel: FOD Binnenlandse Zaken, Algemene Directie Veiligheid en Preventie.

- Devroe, E. (2010). Wetenschap voor beleid of beleid voor wetenschap? Een analyse van 15 jaar politie en justitie-onderzoek in België. *Panopticon*, 3, 11-15.
- Easton, M., Ponsaers, P., Delaree, C., Vandevoorde, N., Enhus, E., Elffers, H., Hutsebaut, F. & Gunther Moor, L. (2009). *Multiple Community Policing: Hoezo?* Gent: Academia Press.
- Fijnaut, C., De Ruyver, B. & Goossens, F. (eds.) (1999). *De reorganisatie van het politiewezen*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Fijnaut, C. & Goossens, F. (1998). *Het Belgische politiewezen. Wetgeving, beleid, literatuur*. Antwerpen: Kluwer.
- Fijnaut, C. & Hutsebaut, F. (eds.) (1993). *De nieuwe politiewetgeving in België*. Antwerpen: Kluwer.
- Fijnaut, C. & Lauwaert, K. (1997). *Het Belgische politiewezen. Wetgeving, beleid, literatuur*. Antwerpen: Kluwer.
- Goossens, F. (2006). *Politiebevoegdheden en mensenrechten*. Mechelen: Kluwer.
- Goossens, F. (2008). De politiefunctie: bindmiddel tussen verschillende veiligheidsdiensten. In F. Goossens (ed.), *Zakboekje politiefunctie 2008-2009* (pp. 25-34). Mechelen: Kluwer.
- Goossens, F. (2010a). Gevraagd: duidelijkheid voor de politie. Vijf samenhangende stellingen over de legaliteit van politieel optreden en het bewaren ervan vanuit de Antigoon-rechtspraak. In F. Deruyck, M. De Swaef, J. Rozie, M. Rozie, P. Traest & R. Verstraeten (eds.), *De wet voorbij. Liber amicorum Luc Huybrechts* (pp. 155-179). Antwerpen: Intersentia.
- Goossens, F. (2010b). Wet van 5 augustus 1992 op het politieambt. In F. Deruyck, B. Spriet, P. Traest & R. Verstraeten (eds.), *Strafrecht* (pp. 1011-1039). Brugge: die Keure.
- Goossens, F. (2010c). De mogelijkheid tot vrijwillige schaalvergroting van de politiezones: de politiehervorming wordt verder geoptimaliseerd. *Vigiles*, 101-106.
- Goossens, F. & Meuwissen, K. (1997). *Classificatie en nomenclatuur voor de registratie van gebeurtenissen van openbare orde (onderzoek in opdracht van de minister van binnenlandse zaken) – eindrapport dd. november 1997*. Leuven: onuitgegeven.
- Goossens, F. & Meuwissen, K. (1998). *Classificatie en nomenclatuur voor de registratie van gebeurtenissen van openbare orde (onderzoek in opdracht van de minister van binnenlandse zaken) – eindrapport: testfase dd. mei 1998*. Leuven: onuitgegeven.
- Maesschalck, J. (2004). *Towards a public administration theory on public sector ethics. A comparative study* [doctoraatsthesis]. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
- Ponsaers, P. (2010). Evaluatie van de politiehervorming in België. In B. De Ruyver, P. Ponsaers, G. Vermeulen & T. Vander Beken (eds.), *Strafrechtshandhaving in België en Nederland. Symposium ter gelegenheid van de uitreiking van het eredoctoraat aan prof. Dr. Cyrille Fijnaut door de Universiteit Gent* (pp. 21-40). Antwerpen: Maklu.
- Ponsaers, P., Enhus, E. & Hutsebaut, F. (2006). *Het kerntakendebat continued*. Brussel: Politieia.
- Tange, C. (2009). Belgique: évolution d'une recherche entre sociopolitique et confluence partielle d'intérêts. In P. Ponsaers, C. Tange & L. Van Outrive (eds.), *Regards sur la police. Insights on police* (pp. 217-283). Brussel: Bruylant.
- Van Daele, D., Goossens, F., Fijnaut, C. & Hutsebaut, F. (2002). *Het Belgische politiewezen. Wetgeving, beleid, literatuur*. Mechelen: Kluwer.
- Van Daele, D., Schroyen, E., Steyvers, J., Goossens, F. & Hutsebaut, F. (2010). *Het Belgische politiewezen. Wetgeving, beleid en literatuur*. Mechelen: Kluwer. (te verschijnen)
- Van Daele, D. & Van Hoogenbemt, K. (2010). De visitatiebevoegdheid in het sociaal strafrecht. In F. Deruyck, M. De Swaef, J. Rozie, M. Rozie, P. Traest & R. Verstraeten (eds.), *De wet voorbij. Liber amicorum Luc Huybrechts* (pp. 429-446). Antwerpen: Intersentia.

- Van Den Broeck, T. & Eliaerts, C. (1994). *Community Policing. Organisatieveranderingen naar de basispolitiezorg bij de gemeentepolitie*. Brussel: Politeia.
- Van Den Broeck, T. & Eliaerts, C. (2002). *Evaluating Community Policing*. Brussel: Politeia.
- Van Laethem, W., Decorte, T. & Bas, R. (1995). *Private politiezorg en grondrechten*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Van Laethem, W., Van Daele, D. & Vangeebergen B. (2010). *De Wet op de bijzondere inlichtingenmethoden in Quis custodiet ipsos custodes?* Antwerpen: Intersentia.
- Van Outrive, L. (2005). *La nouvelle police belge. Désorganisation et improvisation*. Brussel: Bruylant.
- Van Outrive, L., Decorte, T. & Van Laethem, W. (1995). *Private bewaking en opsporing en de grondrechten van de mens: verslag van de dubbele studiedag op 9 en 18 mei 1995*. Brussel: Politeia.

Hoofdstuk 14

Internationale politiesamenwerking als domein van criminologisch onderzoek: de Euregio Maas-Rijn als laboratorium

Dirk Van Daele

1. Inleiding

Hoewel de politiefunctie traditioneel wordt beschouwd als een kernelement van de staatssoevereiniteit, werken politiediensten van oudsher internationaal samen. Het gaat niet alleen om de internationale uitwisseling van politieke informatie, maar ook om vormen van operationeel grensoverschrijdend optreden. De internationale politiesamenwerking ontwikkelde zich aanvankelijk buiten het formeel juridisch kader van de internationale samenwerking in strafzaken. Dat in de traditionele rechtshulpverdragen geen aandacht wordt besteed aan de internationale samenwerking tussen politiediensten, impliceert nochtans niet dat deze samenwerking in een juridisch vacuüm plaatsvond. Op het einde van de 19de eeuw en in de eerste decennia van de 20ste eeuw werden immers reeds interstatelijke akkoorden gesloten betreffende de politieke samenwerking in de grensgebieden. Het sinds de tweede helft van de 20ste eeuw toegenomen aantal contacten tussen politiediensten van verschillende staten en de sindsdien tot stand gekomen diversiteit binnen de internationale politieke samenwerking hebben echter geleid tot een groeiende behoefte aan een verdergaande juridische formalisering van deze samenwerking (Van Daele & Vangeebergen, 2007: 691-693). Inmiddels wordt zij dan ook geregeld in een mozaïek van verdragen, waarbij het opvallend is dat het onderscheid tussen politieke en justitiële samenwerking geleidelijk vervaagt (Fijnaut, 2010: 24).

Gezien het complexe verdragsrechtelijk kader hoeft het niet te verwonderen dat over de internationale politiesamenwerking behoorlijk wat juridische publicaties beschikbaar zijn. Empirisch onderzoek naar deze samenwerking blijft echter relatief schaars. Precies hier ligt dan ook een belangrijke uitdaging voor de criminologie. Daarbij zijn vragen aan de orde als: op welke schaal en in welke vormen vindt de in-

ternationale politiesamenwerking daadwerkelijk plaats? Welke problemen doen zich hierbij voor en hoe worden deze opgelost? Wat is de impact van de internationale politiesamenwerking op de organisatie van de reguliere politiediensten? Dergelijke vragen kunnen niet louter vanuit een juridische invalshoek worden beantwoord, doch vereisen tevens empirisch onderzoek. Deze stelling zal in wat volgt worden aangetoond aan de hand van het geïntegreerd juridisch en empirisch onderzoek dat de afgelopen jaren werd verricht naar de politieke, justitiële en bestuurlijke samenwerking in de Euregio Maas-Rijn. Enerzijds betreft het een reeks samenhangende onderzoeken, die in het kader van een samenwerkingsverband tussen de Tilburgse en de Leuvense universiteit werden verricht (Spapens & Fijnaut, 2005; Van Daele & Vangeebergen, 2007; Van Daele, Kooijmans, Van Der Vorm, Verbist & Fijnaut, 2010). Anderzijds gaat het om het onderzoek van Fijnaut en De Ruyver naar de bestrijding van drugsgerelateerde criminaliteit in deze Euregio (Fijnaut & De Ruyver, 2008).

De Euregio Maas-Rijn bestaat uit vijf subregio's uit drie landen: de Duitse regio Aken; de provincies Limburg en Luik en de Duitstalige Gemeenschap in België; en het zuidelijke deel van de Nederlandse provincie Limburg. Dit sterk verstedelijkte gebied – met als kern de driehoek Luik, Maastricht en Aken – heeft circa vier miljoen inwoners en kent een dicht transportnet van wegen, spoorwegen en waterwegen. Uit het empirisch onderzoek bleek dat deze Euregio niet alleen wordt geconfronteerd met aanzienlijke problemen van veelvoorkomende criminaliteit, maar ook met een veelvuldigheid, veelvormigheid en gelaagdheid van problemen van grensoverschrijdende zware (georganiseerde) misdaad. Wat dit laatste betreft, gaat het om voertuigdiefstallen, drugsproductie en drugshandel, maar ook om mobiele Oost- en Zuidoost-Europese dadergroepen die betrokken zijn bij uiteenlopende vormen van vermogenscriminaliteit, mensenhandel en mensensmokkel. Tevens werd vastgesteld dat vrijwel alle in de Euregio Maas-Rijn actieve criminele samenwerkingsverbanden in meer of mindere mate transnationaal opereren (Spapens & Fijnaut, 2005: 42, 247-249).

2. De internationale politieke informatie-uitwisseling in de Euregio Maas-Rijn

2.1 Het belang van internationale politieke informatie-uitwisseling

De uitwisseling van informatie tussen politiediensten van verschillende landen is van oudsher één van de belangrijkste vormen van internationale politiesamenwerking. Deze informatie-uitwisseling is geregeld in een reeks verdragen. De artikelen 39 en 46 van de Schengen Uitvoeringsovereenkomst¹ dienen voor de Euregio Maas-

1. Overeenkomst van 19 juni 1990 ter uitvoering van het tussen de regeringen van de staten van de Benelux Economische Unie, de Bondsrepubliek Duitsland en de Franse Republiek op 14 juni 1985 te Schengen gesloten akkoord betreffende de geleidelijke afschaffing van de controles aan de gemeenschappelijke grenzen.

Rijn aldus in samenhang te worden beschouwd met twee bilaterale verdragen. In de eerste plaats is er de tussen België en Duitsland gesloten overeenkomst van 27 maart 2000 inzake de samenwerking van de politiediensten en de douaneadministraties in de grensgebieden (BDPOL). Ten tweede gaat het om het tussen Nederland en Duitsland gesloten verdrag van 2 maart 2005 inzake de grensoverschrijdende politieke samenwerking en de samenwerking in strafrechtelijke aangelegenheden (NDPOL). Daarnaast werd in het kader van de Benelux een regeling met betrekking tot de politieke informatie-uitwisseling opgenomen in de artikelen 10 tot en met 15 van het verdrag van 8 juni 2004 (BPOL). Als gevolg van deze onderscheiden verdragen is de informatie-uitwisseling tussen de politiediensten van respectievelijk België en Nederland, België en Duitsland, en Nederland en Duitsland tot op zekere hoogte verschillend geregeld.

In de verdragsrechtelijke regeling wordt een onderscheid gemaakt tussen de klassieke politieke informatieverstrekking na een daartoe strekkend verzoek enerzijds en de politieke verstrekking van informatie ter verlening van bijstand bij de bestrijding van toekomstige strafbare feiten en ter voorkoming van strafbare feiten anderzijds. Dit laatste impliceert een proactieve samenwerking tussen politiediensten van verschillende staten, waarvan het belang voor de Euregio Maas-Rijn manifest is. Uit het empirisch onderzoek is immers gebleken dat zowel individuele daders als criminele samenwerkingsverbanden in deze regio profiteren van het gegeven dat politiediensten in het ene land over informatie beschikken waar de politiediensten in het andere land geen weet van hebben. In spoedeisende gevallen kan dit met zich brengen dat cruciaal bewijsmateriaal niet tijdig voorhanden is of zelfs verloren gaat. Bij seriematige delicten leidt deze situatie ertoe dat het langer duurt voordat de omvang van de problematiek duidelijk wordt, waardoor aanwijzingen die naar mogelijke verdachten wijzen soms niet of niet tijdig worden benut (Spaens & Fijnaut, 2005: 244).

2.2 De gemeenschappelijke politiecentra

2.2.1 *De juridische grondslag*

Binnen de Benelux kan de rechtstreekse politieke uitwisseling van persoonsgegevens desgevallend plaatsvinden via gemeenschappelijke politiecentra.² Het gemeenschappelijk karakter van deze centra – die zowel bilateraal als trilateraal van opzet kunnen zijn – kan bestaan uit het in elkaars nabijheid (samen)werken van politieambtenaren van de Benelux-landen in één gebouw, doch kan tevens op virtuele wijze tot uiting komen in een permanente onlineverbinding tussen de computers van de onderscheiden politiediensten. De oprichting van gemeenschappelijke politiecentra strekt er doorgaans toe om de politiesamenwerking tussen de

2. Artikel 13, eerste lid en artikel 24 BPOL.

betrokken landen te optimaliseren, waarbij niet alleen het vergemakkelijken van de informatie-uitwisseling wordt beoogd, doch tevens wordt gestreefd naar het tijdig onderkennen van situaties die kunnen leiden tot een grensoverschrijdend politieoptreden. In dat verband kan via zulke centra ook de coördinatie aan beide zijden van de grens worden geoptimaliseerd (Van Daele & Vangeebergen, 2007: 707-708).

Wat de verhouding tussen België en Duitsland aangaat, dient rekening te worden gehouden met artikel 4 BDPOL. Indien dit noodzakelijk blijkt voor aangelegenheden die betrekking hebben op de grenspolitie kan aldus in punctuele gevallen worden besloten tot instelling van een gemengd Belgisch-Duits commissariaat, dat dan op Duits grondgebied aan de vroegere grensovergang *Aachen-Süd* gelegen zou zijn. Deze bepaling uit het BDPOL werd tot op heden echter niet uitgevoerd (De Weireld & Pyl, 2005: 41).

In het kader van de bilaterale verhouding tussen Nederland en Duitsland voorziet artikel 24 NDPOL in de mogelijke instelling van gemeenschappelijk bemande centra voor de uitwisseling van informatie en de ondersteuning van de nationale autoriteiten. In zulke centra werken ambtenaren van de autoriteiten van beide staten – in het kader van hun respectieve bevoegdheden – binnen één gebied rechtstreeks samen. Deze samenwerking strekt er in de eerste plaats toe om in de grensstreken informatie uit te wisselen, door te zenden en te analyseren. Aan ambtenaren die op het grondgebied van de andere staat optreden, mag echter wel slechts onder leiding van een ambtenaar van de gaststaat toegang worden verleend tot officiële persoonsgegevensbestanden van de gaststaat.³ De gemeenschappelijk bemande centra kunnen ten tweede ook ondersteuning bieden bij de coördinatie van de grensoverschrijdende samenwerking. Het zelfstandig uitvoeren van operaties is evenwel geen taak van deze centra.

2.2.2 *Het Euregioonaal Politie Informatie en Coördinatie Centrum*

Op grond van de aangegeven verdragsrechtelijke bepalingen werd in 2005 op initiatief van de politiechefs van de Euregio Maas-Rijn – verenigd in NeBeDeAgPol⁴ – het Euregioonaal Politie Informatie en Coördinatie Centrum (EPICC) opgericht. Dit in Heerlen gevestigd centrum bestaat uit Nederlandse, Belgische en Duitse politieambtenaren die elk toegang hebben tot hun eigen informatiesystemen en waar nodig ook informatie met elkaar kunnen uitwisselen (Spapens, 2008a: 93). Aldus behartigt het EPICC in toenemende mate de grensoverschrijdende informatievoorziening tussen (vooral) de reguliere politiediensten in deze Euregio. Het gaat onder meer om de uitwisseling van politionele informatie over de eigenaars van nummer-

3. Artikel 26, tweede lid NDPOL.

4. Deze reeds in 1969 gevormde *Niederländisch-Belgisch-Deutsche Arbeitsgemeinschaft der Polizei* is een samenwerkingsverband tussen de politiediensten uit de Euregio Maas-Rijn en wordt bestuurd door een directiecomité met een vertegenwoordiger van de Belgische, Duitse en Nederlandse politie (Brammertz, 1999, 58-63, 97-120; Vanmullen, 2007).

platen, over de antecedenten van personen en over gezochte of vermiste personen. Daarnaast heeft het EPICC een signalerende en coördinerende functie. Zo worden tussen het EPICC en de *Joint Hit Teams* (infra, 3.2) op quasipermanente basis gegevens uitgewisseld inzake gebeurtenissen, vaststellingen en meldingen met betrekking tot drugsgerelateerde criminaliteit. Bij deze gegevens kan niet alleen worden gedacht aan kentekens van auto's die op een verdacht moment gesignaleerd zijn bij een pand dat als drugspand bekend staat, maar bijvoorbeeld ook aan de identiteitsgegevens van personen die in één van de betrokken landsdelen werden aangehouden wegens ernstige inbreuken op de drugswetgeving (Fijnaut & De Ruyver, 2008: 112-113; Fijnaut & Van Daele, 2007: 2-3; Vanmullen, 2007: 24).

De medewerkers van het EPICC zijn niet bevoegd om opsporingsonderzoeken uit te voeren op het grondgebied van de drie betrokken landen. Eventuele opsporingsactiviteiten die voortvloeien uit de berichten die via het EPICC worden uitgewisseld of die het resultaat zijn van analyses die in dit centrum worden gemaakt, moeten dan ook worden ondernomen door (één van) de recherches bij de politiediensten van deze landen (Fijnaut & De Ruyver, 2008: 113; Fijnaut & Van Daele, 2007: 3).

3. De institutionele uitbouw van de operationele internationale politiesamenwerking in de Euregio Maas-Rijn

3.1 Het uitgangspunt

Het verdragsrechtelijk kader biedt een juridische grondslag voor uiteenlopende vormen van grensoverschrijdend optreden van (opsporings)autoriteiten. Naast de aanwezigheid van autoriteiten van de verzoekende staat bij de uitvoering van een rechtshulpverzoek, gaat het wezenlijk om twee grote categorieën. In de eerste plaats zijn er de vormen van incidentele operationele samenwerking, zoals de grensoverschrijdende achtervolging; de grensoverschrijdende observatie; de grensoverschrijdende gecontroleerde aflevering; en de grensoverschrijdende infiltratie. Ten tweede betreft het vormen van meer structurele operationele samenwerking, waarbij een onderscheid kan worden gemaakt tussen de verbindingsofficieren en de gemeenschappelijke onderzoeksteams. Daarbij dient te worden aangetekend dat de bestaande verdragen ook op dit punt een complex geheel vormen, waarbij wat de Euregio Maas-Rijn betreft overigens ten dele verschillende regelingen gelden naargelang de betrokken landen. Bij gebrek aan uniform kader, moet bij de operationele samenwerking dan ook tot op zekere hoogte rekening worden gehouden met specifieke voorwaarden en procedures die gelden tussen respectievelijk België en Nederland, België en Duitsland, en Nederland en Duitsland. Daarenboven kadert de klassieke politieke (en justitiële) samenwerking wezenlijk in een concrete strafzaak, waarbij staten elkaar op punctuele wijze bijstand verlenen. Deze mechanismen laten echter niet toe om problemen van zware misdaad – zoals die in de Euregio Maas-Rijn aan de orde zijn – op een systematische, duurzame en omvattende

wijze aan te pakken. In dat perspectief rijst dan ook de vraag naar de mogelijkheid van een meer structurele en permanente samenwerking in de grensoverschrijdende opsporing.

3.2 *Joint Hit Teams*

Op grond van artikel 17 van het Besluit van de Raad van 23 juni 2008⁵ en – wat de Benelux betreft – van de artikelen 25 en 26 BPOL⁶ zijn gezamenlijke patrouilles en controles door politieambtenaren van de onderscheiden landen mogelijk. Een dergelijk gezamenlijk politieel optreden beoogt zowel de handhaving van de openbare orde en veiligheid, als de voorkoming van strafbare feiten. De politieambtenaar van de zendstaat die deelneemt aan een gemengde patrouille of controle oefent de bevoegdheden uit die hem zijn toegekend door de bevoegde autoriteiten van de betrokken staten. Hierbij geldt als principiële regel dat uitvoerende bevoegdheden uitsluitend onder leiding – en in beginsel in aanwezigheid – van ambtenaren van de gaststaat mogen worden uitgeoefend. De ambtenaren van de zendstaat zijn overigens tevens gebonden aan het nationale recht van de gaststaat (Van Daele & Vangeebergen, 2007: 841-843).

Met het oog op het uitvoeren van gezamenlijke patrouilles en controles werden in Zuid-Nederland zogenaamde *Joint Hit Teams* ingesteld, die zich specifiek richten op het ontmantelen van drugspanden, het bestrijden van drugsmokkel en het onderscheppen van drugsrunners (Fijnaut & Spapens, 2010: 120; Spapens, 2010: 175). Daarnaast spelen deze teams een rol bij de bestrijding van mensensmokkel (Fijnaut & Van Daele, 2007: 3). In de eerste plaats is er een *Joint Hit Team* verbonden aan het regionaal politiekorps Midden- en West-Brabant. Dit team behelst een samenwerking tussen Nederlandse, Belgische, Franse en Luxemburgse politieambtenaren en voert controles uit op de as Rotterdam-Antwerpen-Lille. Daarnaast huisvest het regionaal politiekorps Limburg-Zuid een *Joint Hit Team*, waarin eveneens Nederlandse, Belgische, Franse en Luxemburgse politieambtenaren samenwerken en dat met name actief is op de as Maastricht-Luik-Luxemburg-Metz. Verder werd een specifiek *Joint Hit Team* opgericht voor de samenwerking tussen Nederlandse en Duitse politiebeambten (Spapens, 2008a: 290; Spapens, 2008b: 229).

Joint Hit Teams voeren controles uit die in wezen neerkomen op een vorm van *hit and run*-politieoptreden, waarbij zij als het ware als ‘vliegende brigades’ opereren (De Ruyver, Surmont, De Moor & Vandam, 2007: 41; Van Puyvelde, 2005: 4). Deze teams werken overigens niet altijd op zichzelf. Zeker bij grotere acties wordt er veelvuldig een beroep gedaan op ondersteuning door medewerkers uit andere on-

5. Besluit van de Raad van 23 juni 2008 inzake de intensivering van de grensoverschrijdende samenwerking, in het bijzonder ter bestrijding van terrorisme en grensoverschrijdende criminaliteit.

6. Zie daarnaast ook artikel 19 NDPOL, wat de samenwerking tussen Nederland en Duitsland betreft.

derdelen van de betrokken politiekorpsen, waarbij zo nodig ook bijzondere politie-eenheden – zoals arrestatie- en observatieteams – kunnen worden ingeschakeld. Hierbij moet voor ogen worden gehouden dat *Joint Hit Teams* zelf geen opsporingsonderzoeken verrichten. De leden van deze teams zijn dus niet gemachtigd om te zetten in tactische onderzoeken naar de criminele groepen die op de achtergrond deze smokkelpraktijken aan de gang houden en bevorderen. Zij hebben hier overigens ook niet de middelen en mogelijkheden voor (Fijnaut & De Ruyver, 2008: 114; Fijnaut & Van Daele, 2007: 3-4).

Uit de activiteitenverslagen van de *Joint Hit Teams* blijkt echter wel dat zij zeer vertrouwd zijn met de drugs- en mensensmokkelaars in het Belgisch-Nederlands-Frans-Duits grensgebied, maar ook met hun smokkelmethodes en met de gebruikte technische en sociale infrastructuur, zoals drugspannen, distributieplekken, verbindingsmiddelen en voertuigen. De leden van de teams halen hun informatie in de eerste plaats uit de acties die zij uitvoeren op de doorgaande (auto)wegen en, in het geval van drugssmokkel, bij de illegale drugsverkooppunten in het grensgebied. Daarnaast doen zij een beroep op de bedrijfsprocessensystemen van de betrokken politiekorpsen en verkrijgen zij tevens informatie uit reeds uitgevoerde of lopende opsporingsonderzoeken. In die zin bestaat er dus wel een wisselwerking tussen de *Joint Hit Teams* en de recherches bij de betrokken politiekorpsen, waarbij het EPICC een belangrijke faciliterende rol speelt (Fijnaut & De Ruyver, 2008: 114; Fijnaut & Van Daele, 2007: 4).

3.3 Naar een Euregionale Recherche?

Aangezien *Joint Hit Teams* geen opsporingsonderzoeken verrichten, vormen zij op zichzelf geen antwoord op de vraag naar een meer permanente en structurele samenwerking in de grensoverschrijdende opsporing binnen de Euregio Maas-Rijn. Het instellen van een gemeenschappelijk onderzoeksteam biedt evenmin een afdoend antwoord op deze vraag. Conform artikel 13 van de EU-Rechtshulpovereenkomst⁷ kan een dergelijk team worden ingesteld door de bevoegde autoriteiten van twee of meer lidstaten van de Europese Unie en dit met name om strafrechtelijke onderzoeken in één of meer van deze lidstaten uit te voeren. Gemeenschappelijke onderzoeksteams kunnen echter slechts worden opgericht voor een bepaald doel en een beperkte periode. Zij hebben per definitie een ad-hockarakter en bieden dus geen grondslag voor een volgehouden aanpak van zware criminaliteitsvormen (Van Daele, 2008: 259).

7. Overeenkomst van 29 mei 2000 betreffende de wederzijdse rechtshulp in strafzaken tussen de lidstaten van de Europese Unie.

Met het oog op het voeren van opsporingsonderzoeken naar criminele samenwerkingsverbanden die in de gehele Euregio Maas-Rijn actief zijn, werd in 2004 echter het Euregionaal Opsporingsteam bij het regionaal politiekorps Limburg-Zuid opgericht (Van Daele & Vangeebergen, 2007: 67). Waar dit team tot medio 2006 een zelfstandig bureau vormde binnen de Afdeling Tactiek van de Divisie Regionale Recherche, werd het sindsdien – met behoud van het eigen profiel – samengevoegd met het Bureau Georganiseerde Criminaliteit. Door deze fusie kan het team jaarlijks vier à vijf (middel)grote opsporingsonderzoeken doen. Daarenboven maakte de fusie een meer flexibele inzet van de medewerkers mogelijk, wat ook toelaat om sneller te reageren op onverwachte gebeurtenissen. Hoewel het de bedoeling van de korpsleiding was dat ook de Belgische en de Duitse politie zouden deelnemen aan het Euregionaal Opsporingsteam, is dit tot op vandaag niet het geval (Fijnaut & De Ruyver, 2008: 111-112; Fijnaut & Van Daele, 2007: 5).

In het licht van de in de Euregio Maas-Rijn aan de orde zijnde zware, grensoverschrijdende criminaliteit, lijkt het uitbouwen van dit team tot een volwaardige Euregionale Recherche, die zou worden samengesteld uit Belgische, Duitse en Nederlandse politieambtenaren, nochtans zeker het overwegen waard. Deze dienst zou op centraal niveau verbonden kunnen worden aan het EPICC, maar zou daarnaast ook middels een netwerk van verbindingsambtenaren rechtstreekse vertakkingen moeten hebben met de tactische recherches in de drie landen. De justitiële controle op en aansturing van een dergelijke gemeenschappelijke recherche kunnen dan worden toevertrouwd aan een team van parketmagistraten uit België, Duitsland en Nederland (Fijnaut & Van Daele, 2007: 9-12; Spapens & Fijnaut, 2005: 247-248; Van Daele & Vangeebergen, 2007: 877-879). Zulk Euregionaal justitieel orgaan kan worden beschouwd als een verdere uitbouw van het thans reeds operationele Bureau voor Euregionale Samenwerking (BES), dat werd opgericht in het kader van een samenwerkingsverband tussen de arrondissementsparketten van Maastricht en Roermond en ondergebracht is bij het eerstgenoemde arrondissementsparket. Enerzijds beoogt het BES de internationale justitiële samenwerking in de Euregio Maas-Rijn en de Euregio Rijn-Maas-Noord te ondersteunen en te versterken, terwijl het anderzijds instaat voor het stimuleren van grensoverschrijdende opsporingsonderzoeken. In het BES zijn overigens niet alleen Nederlandse parketmagistraten werkzaam, doch tevens een Duitse *Oberstaatsanwalt* en een Belgische parketjurist (Van Daele & Vangeebergen, 2007: 66-67).

Op korte termijn lijkt een Euregionale Recherche evenwel om allerlei redenen niet haalbaar. Hierbij speelt zeker een rol dat vanuit Nederland onvoldoende overleg werd gepleegd met België en Duitsland vooraleer dit plan naar buiten te brengen. Daarnaast bestaat er met name langs Belgische en Duitse kant scepsis ten aanzien van het precieze doel en de meerwaarde van een dergelijke eenheid. Ook het vrijmaken van de nodige personele capaciteit blijkt – overigens met name ook langs Nederlandse kant – niet voor de hand te liggen (Fijnaut & De Ruyver, 2008: 116-117 en 121-122). Dat thans geen consensus bestaat over de oprichting van een Euregionale Recherche neemt echter niet weg dat er op deelterreinen wel vooruitgang wordt

geboekt. Zo werd inmiddels een Euregiole Task Force Drugsrunners opgericht, die bestaat uit parketmagistraten en politieambtenaren van België en Nederland.⁸

4. De internationale politiesamenwerking in de Euregio Maas-Rijn in het perspectief van een Euregiole criminele politiek

4.1 De belemmerende factoren voor een Euregiole criminele politiek

De verdere intensivering van de grensoverschrijdende politieë, justitieë en bestuurlijke samenwerking in de Euregio Maas-Rijn dient idealiter te kaderen in het bredere perspectief van een Euregiole criminele politiek. De uitwerking hiervan wordt echter door minstens twee factoren bemoeilijkt.

In de eerste plaats wordt de ernst van de criminaliteitsproblemen door de drie betrokken landen enigszins verschillend ingeschat. Hierop aansluitend dient te worden vastgesteld dat er verschillen bestaan tussen het in België, Duitsland en Nederland gevoerde strafrechtelijk beleid, waarbij tot op zekere hoogte andere prioriteiten inzake opsporing en vervolging worden gesteld. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat werd vastgesteld dat er binnen de Euregio Maas-Rijn geen consensus bestaat tussen alle betrokken autoriteiten en diensten over hoe de bestaande misdaadproblemen precies dienen te worden aangepakt en over wat elke partner vanuit zijn verantwoordelijkheden en mogelijkheden kan bijdragen aan een gemeenschappelijke en geïntegreerde politieë, justitieë en bestuurlijke aanpak van deze problemen (Fijnaut & Spapens, 2010: 117-118; Spapens & Fijnaut, 2005: 247-249).

Ten tweede bleek uit het empirisch onderzoek dat er tussen België, Duitsland en Nederland grote verschillen bestaan inzake de (politieë) registratie van strafbare feiten. Louter op grond van de politieë registratiesystemen kan geen geïntegreerde criminaliteitsstatistiek van de Euregio Maas-Rijn worden vervaardigd. Een grondig kwantitatief inzicht in de grensoverschrijdende (aspecten van de) misdaad in dit gebied vereist dan ook nadere analyses (Spapens & Fijnaut, 2005: 243). Deze vaststelling is overigens niet typisch voor de Euregio Maas-Rijn. Reeds eerder wees Fijnaut er immers op dat uit de politieë misdaadstatistieken, de gerechtelijke statistieken en de jaarrapporten over zware (georganiseerde) criminaliteit van de lidstaten van de Europese Unie in het algemeen een fixatie blijkt op de criminaliteit binnen hun grenzen. Deze bronnen weerspiegelen inderdaad hoofdzakelijk de criminaliteit(sbestrijding) op het eigen grondgebied en zijn logischerwijze tevens gebaseerd op de definities van strafbare feiten en strafrechtelijke sancties uit het eigen nationale recht (Fijnaut, 2005: 15-16).

8. *Hand.* Senaat 2008-09, 19 maart 2009, nr. 4-67, 34; *Hand.* Kamer 2008-09, 14 juli 2009, COM 628, 14.

4.2 Het voor een Euregionale criminele politiek vereiste institutionele raamwerk

Gezien deze beide vaststellingen ligt het voor de hand dat de uitwerking van een Euregionale criminele politiek eerst en vooral veronderstelt dat de drie betrokken landen aan de hand van grondige analyses een consensus bereiken over de ernst van de verschillende misdaadproblemen in de Euregio Maas-Rijn en over de in acht te nemen prioriteiten bij de aanpak ervan (Van Daele e.a., 2010: 440-441). Dit vereist niet alleen de nodige analysecapaciteit, doch tevens een institutionalisering van het overleg tussen de betrokken politieke, justitiële en bestuurlijke autoriteiten van de drie betrokken landsdelen (Fijnaut, 2009: 20). Op dit vlak werd reeds een aantal initiatieven ontplooid.

Enerzijds wordt door leidinggevende recherchefunctionarissen uit de Euregio Maas-Rijn op systematische wijze overleg gevoerd aangaande mogelijk in samenwerking te starten onderzoeken naar transnationale criminele samenwerkingsverbanden (Van Daele & Vangeebergen, 2007: 67). Dit overleg vindt plaats in de Werkgroep Recherchechefs, die in het kader van de NeBeDeAgPol werd opgericht (Fijnaut & De Ruyver, 2008: 161). Anderzijds vindt op initiatief van het BES tweemaandelijks overleg plaats in de Werkgroep Contactmagistraten Euregio Maas-Rijn, waaraan wordt deelgenomen door de *Oberstaatsanwalt*, de (eerste) substituten en de officieren van justitie die belast zijn met de internationale samenwerking bij de *Staatsanwaltschaft* te Aken en de Belgische en Nederlandse parketten in de Euregio Maas-Rijn. In dit overleg wordt niet alleen de wenselijkheid van gezamenlijk op te starten opsporingsonderzoeken beoordeeld, doch wordt tevens ingegaan op reeds lopende onderzoeken en op eventuele knelpunten in de uitvoering van rechtshulpverzoeken (Van Daele & Vangeebergen, 2007: 67, 83-86).

Dit politieel en justitieel overleg biedt zeker een goed forum voor de bespreking van de aanpak van transnationale misdaadproblemen en van de wijze waarop daarbij grensoverschrijdend dient te worden samengewerkt. Hierbij is wel de nodige afstemming tussen politie en justitie vereist. Met het oog hierop vindt periodiek overleg plaats tussen het bestuur van de NeBeDeAgPol en het BES en nemen de recherchechefs deel aan het overleg in de Werkgroep Contactmagistraten (Fijnaut & De Ruyver, 2008: 106). Daarnaast organiseert het BES in beginsel jaarlijks een strategische conferentie waarop de korpschefs van politie en de hoofden van de parketten uit de Euregio Maas-Rijn en de Euregio Rijn-Maas-Noord overeenstemming trachten te bereiken over een aantal beleidsprioriteiten (Moraal, 2009; Openbaar Ministerie Nederland, 2010: 9). Op grond van deze prioriteiten zouden vervolgens afspraken moeten worden gemaakt over de recherchecapaciteit die in elk van de drie landen nodig is – en gereserveerd zou moeten worden – voor het voeren van complexe en omvangrijke transnationale opsporingsonderzoeken. Indien dit lukt, lijkt het voorsnog niet nodig om de stap te zetten naar een Euregionale Recherche. Hierbij moet echter meteen worden aangetekend dat een verantwoorde prioriteitstelling slechts mogelijk is op basis van grondige en systematische crimi-

naliteitsbeeldanalyses (Fijnaut & De Ruyver, 2008: 161; Van Daele & Vangeebergen, 2007: 86). Om dergelijke analyses te vervaardigen, is het aangewezen dat bij het EPICC analysecapaciteit wordt opgebouwd, waarbij de in dit centrum te detacheren analisten vanzelfsprekend wel nauw zullen moeten samenwerken met de analisten die werkzaam zijn bij de reguliere politiekorpsen in de Euregio (Fijnaut & De Ruyver, 2008: 113 en 161).

Daarenboven is vereist dat de huidige overlegstructuur ook een bestuurlijke tegenhanger krijgt. Het is inderdaad wenselijk dat binnen de Euregio Maas-Rijn ook periodiek overleg plaatsvindt tussen de bestuurlijke autoriteiten van de betrokken landen en dat zodoende wordt gepoogd om ook de bestuurlijke aanpak van (georganiseerde) criminaliteit in dit gebied op een samenhangende wijze te organiseren. In dit overleg moet niet alleen worden besproken in hoeverre de problemen van zware (georganiseerde) criminaliteit zich over de grenzen heen lenen voor de toepassing van bestuurlijke maatregelen, doch dienen ook ervaringen te worden uitgewisseld over de gevolgen van deze maatregelen voor de aard, omvang en evolutie van de betrokken criminaliteitsvormen (Van Daele e.a., 2010: 440). Dergelijk bestuurlijk overleg kan wellicht worden ingebed in de thans reeds voorziene overlegstructuur tussen de vijf grote gemeenten – de zogenaamde MAHHL-gemeenten⁹ – van de Euregio Maas-Rijn, waarbij echter ook afstemming met de kleinere gemeenten uit deze Euregio vereist is (Fijnaut & De Ruyver, 2008: 160 en 162-163; Spapens & Fijnaut, 2005: 249).

Tot slot zij erop gewezen dat de nodige dwarsverbanden moeten worden gecreëerd tussen het politieel, justitieel en bestuurlijk overleg. Hierbij kan worden gedacht aan de vorming van een Euregionale veiligheidsdriehoek, waarin alle betrokken politieke, justitiële en bestuurlijke autoriteiten van de drie landen dienen te worden betrokken. Dit orgaan zou moeten berusten op een formeel mandaat van de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken van de drie landen, wiens steun hoe dan ook noodzakelijk is om de Euregio Maas-Rijn te verzekeren van voldoende bijstand door nationale, federale of deelstatelijke politiediensten en parketten (Fijnaut & De Ruyver, 2008: 159-160).

5. Besluit

De Euregio Maas-Rijn vormt een uitstekend voorbeeld van een grensregio waar internationale politiesamenwerking dagelijks aan de orde is. Dit is ook niet verwonderlijk. Enerzijds is grensoverschrijdende criminaliteit geen nieuw fenomeen, zodat in grensgebieden reeds van oudsher intensief wordt samengewerkt tussen de politiediensten van de betrokken landen. Anderzijds is het natuurlijk wel zo dat de

9. Maastricht, Aken, Hasselt, Heerlen en Luik.

internationalisering van het maatschappelijk leven en de toegenomen internationale mobiliteit van de bevolking hebben geleid tot een groter transnationaal karakter van de criminaliteit. Dit geldt voor veelvoorkomende delicten, bijvoorbeeld op het vlak van verkeer, maar ook voor zware, al dan niet in georganiseerd verband gepleegde, criminaliteit.

Het huidige verdragsrechtelijk kader is weliswaar complex van aard, doch biedt vergaande mogelijkheden tot internationale politionele samenwerking. Daarbij moet wel voor ogen worden gehouden dat deze verdragen logischerwijze slechts een juridisch kader bieden, dat daarenboven nog steeds wezenlijk uitgaat van de staatssoevereiniteit en dus geen afbreuk doet aan de tussen staten bestaande verschillen op het vlak van de organisatie van de politiediensten, de zeggenschap ten aanzien van deze diensten en de institutionele en procedurele vormgeving van het strafrechtelijk vooronderzoek. Daarnaast bieden deze verdragen evenmin een houvast voor het stellen van prioriteiten inzake opsporing en vervolging. Hoewel deze kwesties dus nog steeds tot de verantwoordelijkheid van de individuele staten behoren, is het duidelijk dat de in de Euregio Maas-Rijn aan de orde zijnde criminaliteitsproblemen wezenlijk gedeelde problemen van België, Duitsland en Nederland zijn. Hun aanpak is dan ook evenzeer een gedeelde verantwoordelijkheid. Hieruit volgt dat het wenselijk is dat de drie betrokken landen hun strafrechtelijk beleid minstens ten dele op elkaar afstemmen en dat zij dus op grond van criminaliteitsbeeldanalyses gezamenlijk prioriteiten stellen en daaruit ook de nodige gevolgen trekken voor de politionele (en justitiële) capaciteit die noodzakelijk is om de geschetste problemen aan te pakken. Een dergelijke Euregiole criminele politiek vereist een institutionalisering van het overleg tussen de betrokken justitiële, politieke en bestuurlijke autoriteiten. Met het oog op de daadwerkelijke implementatie van deze criminele politiek is daarenboven een zekere mate van structurele convergentie tussen België, Duitsland en Nederland vereist op het vlak van de organisatie van hun politiediensten en hun parketten. Het EPICC, het BES, de *Joint Hit Teams* – en op de langere termijn mogelijk ook een Euregiole Recherche – zijn in die zin dan ook noodzakelijke instrumenten voor een vlotte politieke (en justitiële) samenwerking binnen de Euregio Maas-Rijn.

Het belang van een verdere intensivering en optimalisering van deze samenwerking enerzijds en van geïntegreerd juridisch en empirisch onderzoek naar het daadwerkelijk functioneren ervan anderzijds overstijgt overigens de Euregio Maas-Rijn. De ervaringen die in een gebied zoals dit worden opgedaan, zijn immers ook uiterst relevant bij de verdere ontwikkeling van het beleid inzake de internationale politieke en justitiële samenwerking op het niveau van de Europese Unie. Hierbij moet met name worden gewezen op artikel 71 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie. Krachtens deze bepaling wordt binnen de Raad een permanent comité opgericht, dat ervoor moet zorgen dat de operationele samenwerking op het gebied van de binnenlandse veiligheid binnen de Unie wordt bevorderd en versterkt. In dat perspectief bevordert dit comité de coördinatie van het optreden van de bevoegde autoriteiten van de lidstaten. De vertegenwoordigers van de

betrokken organen en instanties van de Unie kunnen bij de werkzaamheden van het comité worden betrokken. Tevens worden het Europees Parlement en de nationale parlementen over deze werkzaamheden geïnformeerd. Hierbij rijst meteen de vraag naar de verhouding tussen het door de Raad uit te tekenen beleid en het politiebeleid van de lidstaten, waarbij het duidelijk is dat de Raad hoe dan ook rekening zal moeten houden met de zeer verschillende situaties in de onderscheiden lidstaten en regio's. Daarenboven zal het vereist zijn dat de Raad zijn beleid steunt op een deugdelijke empirische grondslag. De rapporten die thans door onder meer Europol worden gemaakt, zullen hierbij niet volstaan, doch dienen te worden aangevuld met door de lidstaten uit te voeren criminaliteitsbeeldanalyses. Daarnaast is het echter noodzakelijk dat de Raad inzicht verwerft in de daadwerkelijke functionering van de politieke (en justitiële) samenwerking en in de vragen en knelpunten die daarbij in de dagelijkse praktijk aan de orde zijn. In dat perspectief vormt een gebied zoals de Euregio Maas-Rijn ook voor de Europese Unie een waar laboratorium.

BIBLIOGRAFIE

- Brammertz, S. (1999). *Grenzüberschreitende polizeiliche Zusammenarbeit am Beispiel der Euregio Maas-Rhein*. Freiburg i.Br.: Edition iuscrim.
- De Ruyver, B., Surmont, T., De Moor, A. & Vandam, L. (2007). Dealpanden. Een hardnekkig en dynamisch fenomeen. In B. De Ruyver & T. Surmont (eds.), *Grensoverschrijdend drugstoerisme. Nieuwe uitdagingen voor de Euregio's*. Antwerpen: Maklu.
- De Weireld, P. & Pyl, G. (2005). Een nieuw Beneluxverdrag over grensoverschrijdende politiesamenwerking. Overeenkomsten en verschillen met andere recente initiatieven in het domein van de politiesamenwerking met de buurlanden. *Vigiles*, 36-49.
- Fijnaut, C. (2005). *Onwetendheid en wetenschap in de criminologie*. WODC-lezing 2005. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Fijnaut, C. (2009). Het voorstel voor het Stockholm Programma: een gebrekkige stimulans voor de discussie over de verdere ontwikkeling van de politieke en justitiële samenwerking in de Europese Unie. *Panopticon*, 3-21.
- Fijnaut, C. (2010). The past, present and future of general police cooperation within the European Union. In A. Verhage, J. Terpstra, P. Deelman, E. Muylaert & P. Van Parys (eds.), *Policing in Europe*. Antwerpen: Maklu.
- Fijnaut, C. & De Ruyver, B. (2008). *Voor een gezamenlijke beheersing van de drugsgelerateerde criminaliteit in de Euregio Maas-Rijn. Een rapport voor het Bestuur van de Euregio*. Maas-tricht, Euregio Maas-Rijn.
- Fijnaut, C. & Spapens, T. (2010). The Meuse-Rhine Euroregion: a laboratory for police and judicial cooperation in the European Union. In F. Lemieux (ed.), *International police cooperation. Emerging issues, theory and practice*. Cullompton: Willan Publishing.
- Fijnaut, C. & Van Daele, D. (2007). *De oprichting van een gemeenschappelijke recherche in de Euregio Maas-Rijn. Een nota voor W. Velings, korpschef van de Politie Limburg Zuid*. Tilburg-Leuven (niet gepubliceerd).
- Moraal, H. (2009). *Speech van procureur-generaal Han Moraal t.g.v. de bijeenkomst van par-kethoofden langs de Duits-Nederlandse grens*. Kleve, 25 maart 2009.

Openbaar Ministerie Nederland (2010). *Jaarbericht 2009*.

Spapens, T. (2008a). *Georganiseerde misdaad en strafrechtelijke samenwerking in de Nederlandse grensgebieden*. Antwerpen: Intersentia.

Spapens, T. (2008b). Policing a European border region: the case of the Meuse-Rhine Euroregion. In E. Guild & F. Geyer (eds.), *Security versus Justice? Police and Judicial Cooperation in the European Union*. Aldershot: Ashgate.

Spapens, T. (2010). Cross-border public order policing in the Dutch border areas. In A. Verhage, J. Terpstra, P. Deelman, E. Muylaert & P. Van Parys (eds.), *Policing in Europe*. Antwerpen: Maklu.

Spapens, A.C. & Fijnaut, C. (2005). *Criminaliteit en rechtshandhaving in de Euregio Maas-Rijn. Deel 1. De problemen van transnationale (georganiseerde) criminaliteit en de grensoverschrijdende politieke, justitiële en bestuurlijke samenwerking*. Antwerpen: Intersentia.

Van Daele, D. (2008). België en de gemeenschappelijke onderzoeksteams. *Nullum Crimen*, 245-259.

Van Daele, D., Kooijmans, T., Van Der Vorm, B., Verbist, K. & Fijnaut, C. (2010). *Criminaliteit en rechtshandhaving in de Euregio Maas-Rijn. Deel 3. De bestuurlijke aanpak van georganiseerde criminaliteit in Nederland en België*. Antwerpen: Intersentia.

Van Daele, D. & Vangeebergen, B. (2007). *Criminaliteit en rechtshandhaving in de Euregio Maas-Rijn. Deel 2. De inrichting van opsporing en vervolging in België, Duitsland en Nederland en de internationale politieke en justitiële samenwerking in de Euregio Maas-Rijn*. Antwerpen: Intersentia.

Vanmullen, C. (2007). Één voor allen, allen voor één! *Inforevue*, (4), 22-24.

Van Puyvelde, S. (2005). Joint Hit Teams uniek. Buurlanden bestrijden samen drugs. *Info-revue*, december, 2-5.

Why is illicit opium production concentrated in Afghanistan and Burma?¹

Letizia Paoli

Two nations – Afghanistan and Burma – have dominated the illicit cultivation of opium poppy since the 1980s. Although their individual market shares have changed during the past 30-odd years, jointly they have been responsible for 70% to 95% of the world's opium supply. Their dominance has become particularly pronounced since the mid 1990s, when their combined market share first exceeded 90%. Only in 2001 did that share fall below 90%, but Afghanistan now accounts for the overwhelming majority of production (UNODC, 2008; Paoli, Greenfield & Reuter, 2009). In the following pages I explain why and how Afghanistan and Burma have become the two dominant opium producers, singling out the lack of government control and the parallel rise of quasi-state authorities as key promoting factors of the opiate industry in both countries.

1. In Search of an Explanation

Francisco Thoumi (2003) contrasts the distribution of illicit drug production across nations with that of legitimate agricultural products. Whereas many countries can and do produce coffee, many countries can but don't produce opium. For example, poppies can grow in parts of Europe, large portions of Africa and Asia, parts of North America, the tropical highlands of South America, and other parts of the

1. This article has been drawn from the book *The World Heroin Market: Can Supply Be Cut?*, which I wrote together with Victoria A. Greenfield and Peter Reuter and is published by Oxford University Press (Paoli, Greenfield & Reuter, 2009). I thank both my co-authors and OUP for allowing me to use the book material here.

southern hemisphere. Still, very few countries grow poppies and, indeed, the bulk of opium illicit production occurs in only two countries: Afghanistan and Burma.

Although no precise estimate exists, the same two nations also account for a consistent and increasing share of world heroin production, opium's main illegal derivative. According to the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), for example, by 2007 Afghanistan's laboratories were converting 90% of the country's opium into heroin and morphine (Agence France Presse (AFP), 2007). Again, this development has taken place despite the fact that morphine and heroin can be refined almost anywhere. Opium processing is, in fact, an archetypal footloose industry. It requires very little capital and few labour skills, the necessary technologies are fairly simple and well-known, and all the chemical inputs used are common and have possible substitutes (Thoumi, 2003: 53).

Afghanistan's and Burma's current hegemonic position in illicit opiate production is only marginally rooted in history. Although opium poppies have been cultivated in both countries since at least the 19th century, neither Afghanistan nor Burma were major opium producers before World War II. In contrast to India, Iran, and other parts of Asia, opium poppy was not a traditional crop in Afghanistan. It was not cultivated in most parts of the country until the 1990s. Unlike many other countries in the region, Afghanistan did not have an opium culture. Only in some parts of the country, primarily in Badakhshan in the north, could one speak of an opium tradition, but even there it did not predate the late 18th century (UNODC, 2003: 87-88).²

In Burma, poppy cultivation spread from Yunnan in the mid-19th century. The small state of Kokang in the northeastern Shan State was primarily affected. This belonged to China up until 1896 and was well connected to the large Chinese opium market through established tea trade routes and its substantial ethnic Chinese population. From Kokang, production spread to the Wa area, which is situated southeast of Kokang and was, until the 1930s, considered untamed, and to Shan areas in the Kengtung region, just north of Siam (present-day Thailand) (Renard, 1996: 13-43). Both Kokang and the Wa and Kengtung regions have remained the key opium-producing bastions until contemporary times. However, Burmese opium production in the late 19th century was still pretty limited; it was estimated at about 30 tons per year before World War II (Lintner, 2000: 4). By contrast, in the early 20th century India's production exceeded thousands of tons and China's was in the tens of thousands of tons (Paoli, Greenfield & Reuter, 2009: chapter 2).

2. In the 1920s and '30s, Afghanistan did report the production of small amounts of opium to the League of Nations, primarily from the provinces of Herat in the west, Badakhshan in the north, and Jalalabad in the east. However, the amounts produced were still very small compared with other reporting countries or the amounts produced by Afghanistan since the 1990s. No production was reported, at that time, from the southern provinces of Helmand and Qandahar, which, from the mid-1990s onward, accounted for more than half of Afghanistan's total opium production (UNODC, 2003: 87-88).

History alone, thus, does not suffice to explain the current dominance of Afghanistan and Burma since the 1950s. This must be seen as the result of the interplay between several factors and relatively recent historical events, which have embedded opium cultivation and trade in the daily lives of millions of people and have turned the illegal opium industry into a significant element of the two countries' economies. Given that opiate production is an industry, albeit an illegal one, some of these factors are – unsurprisingly – economic. Both Afghanistan and Burma are poor nations with sufficient land for production and relatively low-cost labour, a potential advantage in the production of low-technology agricultural items such as opiates. Abundant land and low-cost labour, however, are not unique to the two nations; they are traits that these nations share with many other Third World countries, although Afghanistan, among the world's ten poorest counties, may have an even greater advantage in producing opium than others.

2. The Lack of Government Control

The key explanatory factors lie in the two countries' institutions and in the way they affect the opium industry. A formidable competitive advantage results from the reluctance and/or inability of the respective governments to act aggressively against growers and early-stage traffickers and refiners. Since gaining independence from the British – an event which took place in 1919 in the case of Afghanistan³ and in 1948 in the case of Burma – both countries have been led, if at all, by a variety of ineffective, and usually corrupt central governments, which have mostly lacked popular legitimacy. Despite occasionally applying brutal and indiscriminate violence against political opponents, these regimes have consistently been unable to impose their authority – much less the international bans on opium – throughout the territory on which they are formally sovereign. On the contrary, the governments ruling Afghanistan and Burma have frequently been – both at a personal and an institutional level – permeable to drug interests and money.

In Afghanistan's recent history, and initiated by the Soviet Union's invasion of the country in 1979, there was a twenty-year-long period during which there was no effective central government. After ten years of devastating civil war, the USSR was forced to withdraw by the anti-Communist *mujahedin*, who were primarily supplied and trained by the United States, Saudi Arabia, and Pakistan (Laber & Rubin,

3. Afghanistan was never part of the British Empire, but was invaded twice by British troops during the 19th century. By the end of the Second Anglo-Afghan War in 1881, it had fallen within the British sphere of influence.

1988). Fighting continued among the various mujahidin factions, giving rise to a state of warlord-ism and anarchy:

“when the Soviet Union withdrew and then dissolved and the United States disengaged, Afghanistan was left with no legitimate state, no national leadership, multiple armed groups in every locality, a devastated economy and a people dispersed throughout the region, indeed the world” (Rubin, 2003: x).

During the mid 1990s, by establishing a common authority, collecting weapons, and guaranteeing peace and security, the Taliban presented themselves as an Islamic solution to the problems of a failed state.⁴ However, the Taliban continued to behave as a quasi-state authority, uninterested in providing the services of a fully fledged state throughout their dominion, which covered most of Afghanistan during the late 1990s and lasted until late 2001.

The stateless period of Afghanistan’s history was put to an end, at least formally, by the constitution of a new democratic government under the leadership of Hamid Karzai in late 2001. This government has taken a firm stance against opiate production, trade and consumption. One of the first acts of the Afghan Interim Administration (AIA) in early 2002 was to prohibit all these activities. However, despite having been endowed with popular legitimacy in nationwide elections in October 2004, the Karzai administration merely has formal authority over large parts of the country and is still forced to share power with local warlords. In the south and the east, moreover, the Taliban have recovered terrain and spread insecurity and terror. As in the past, both the warlords and the resurgent Taliban levy ‘taxes’ and, in some cases, are directly involved in opium production and opiate trade. The worrying novelty is that some of the most prominent warlords have been incorporated into the official power structures and even entrusted with drug control tasks (Byrd & Buddenberg, 2006; Schweich, 2008). Some of them allegedly continue to run, or at least protect, drug trafficking. According to press reports, even president Karzai’s brother is heavily involved in drug trafficking (Risen, 2008).

In Burma, too, the bulk of opiate production and trade have always taken place in what is today known as the Shan State (the northeastern part of Burma), over which the control of the central government has always been most tenuous. Unlike the rest of Burma, the Shan States, as they were known before 1959, were never fully subject to British rule. From 1886 until the country’s independence in 1948, the 30-or-so Shan principalities in northeastern Burma were merely British protectorates. Neither the British colonial administration nor the Japanese invaders during World War II, nor even the postcolonial Burmese administrations, were ever

4. The Taliban are a transnational Islamist movement, which was consolidated in the *madrasas* (Islamic academies) in the Afghan-Pakistan border areas from the early 1980s onward. At the beginning of the following decade, they developed into a political force with the support of foreign sponsors, above all from Pakistan. For more information on the Taliban, see Rashid (2001), and Griffin (2003).

able to exercise full sovereignty over the Shan States, particularly in the regions east of the Salween River, known as Kokang and Wa, where much of the opium poppy cultivation has been concentrated since the 19th century.⁵

Because neither the British colonial rulers nor the Burmese independent governments, at least up until the beginning of the 21st century, ever made concerted efforts to stop opium production and trade in the Shan States, opium has long been a licit commodity there, with its status merely shifting from full to de facto legality when the international drug control regime became thoroughly prohibitionist after World War II (Paoli, Greenfield & Reuter, 2009: chapter 2). Indeed, from 1962 onward, successive military regimes ended up franchising the opium trade and its taxation to several quasi-state authorities, including government-sponsored militias and allied insurgent groups, in exchange for fighting other rebels. During the 1960s, for example, the Burmese military established 'home guard' units, the so-called Ka Kwe Ye (KKY). These were given the right to use all government controlled roads and towns in Shan State for opium trafficking in exchange for fighting the local insurgents (Cowell, 2005: 5-6). In addition to trading in their own opium, the KKY units were often hired by traffickers to convey drugs to the Thai border and some of them constituted the basis for impressive private armies and drug trafficking enterprises, once the Ka Kwe Ye system was officially abandoned. Even Khun Sa, who was to become the most prominent heroin trafficker and warlord of the region until his surrender in 1996, started his career as the commander of a KKY unit (McCoy, 1999).

3. The Strength of Premodern Ties

Another institutional factor favoring Afghanistan and Burma's dominant position in the illicit opiate industry is the persistent strength of family, ethnic, and tribal identities. According to a pattern typical of all pre-modern societies, the primary loyalty of most people in both countries is still directed to the family, tribe, and/or ethnic group, whereas the central government is seen as a distant and unhelpful, if not openly hostile, entity. The strength of these pre-modern ties is both an effect and a cause of the weakness of Afghan and Burmese central governments. Ethnic segmentation has produced endemic conflict in Burma since the late 1940s (Smith, 1991; Kramer, 2005), and in Afghanistan it has been a major factor in prolonging the civil war ignited by the Soviet invasion in 1979 and in making the process of state reconstruction more difficult since 2001 (Rubin, 2003).

5. In 1959, for example, the then-democratic government of independent Burma recognised that in those areas "*administrative control has not been fully established yet*" (Renard, 1996: 42).

In both countries, tribal, ethnic, and local ties have been important facilitators of the opiate trade.⁶ Ethnic Chinese networks have been in charge of much of the opium (and, later, opiate) trade in northeastern Burma since the mid-19th century, and many of the most successful traffickers still have today Chinese origins (Renard, 1996; Lintner, 2002). Likewise, a few tribes located on both sides of the Afghan-Pakistani border, such as the Pashtun Shinwari, have run a considerable part of the cross-border opiate trade since the 1970s, largely unbothered by the arbitrary borders set by British authorities in the 19th century (UNDCP, 1998). Collective identities and clan ties of several Persian-speaking (the so-called ‘Tajik’) ethnic groups also straddle the Tajik-Afghan border on the river Panj (Centlivres & Centlivres-Demont, 1998). Since the early 1990s, they have greatly facilitated the formation and consolidation of a new smuggling route for Afghan heroin through Tajikistan (Paoli, Greenfield, Rabkov & Reuter, 2007).

4. International Developments...

In addition to the economic and institutional factors mentioned, Afghanistan and Burma’s current predominance in the world illicit opiate industry is also the result of international and domestic evolutionary processes. In both countries, illicit opium cultivation was strongly enhanced by the success of neighbouring nations (which had been major opium producers) in curbing the cultivation of poppies. Burma’s opium industry, for example, profited from the eradication conducted forcefully but effectively by the Chinese communist regime during the 1950s (see Renard, 1996: 55) and, to a lesser extent, also from Thailand’s progressive reduction of domestic production from the 1960s onward (Renard, 2001).

The first, significant wave of expansion in Afghanistan’s opium production was likewise recorded after the promulgation and effective enforcement of opium bans by three other countries of the so-called Golden Crescent. During the early 1970s, under pressure from the United States, Turkey was able to curb the previously extensive leakage from its licit opium production. After the Islamic Revolution of 1979, Iran also effectively banned opium production. However, the efforts to curb demand were less successful: this created strong incentives for increases in the supply from Afghanistan (Raisdana & Nakhjavani, 2002). After the prohibition of production, sale, and consumption of all drugs in 1979, Pakistan’s opium production also came under increasing control during the 1980s. At the same time, however, the demand for opiates continued to increase and was fed primarily with Afghan products (UNDCP, 1994).

6. It must be stressed that these identities (tribal, ethnic, and local), which are usually referred to with the protean word of *qawm* in Afghanistan, are not fixed since time immemorial, but are often a matter of negotiation (see Centlivres & Centlivres-Demont, 2000; Rubin, 2003: 25).

A few non-opiate-related international events also forcefully fostered the development of the illicit opium industry in the two countries. The Soviet invasion of Afghanistan in 1979 has already been mentioned; a comparable earlier event in Burma was the Nationalist Chinese Kuomintang (KMT)'s invasion of parts of the Shan State in the early 1950s. With military bases first established in Burma itself and, from 1962 onwards, just across the Thai border, the KMT was the main engine driving the development of Burma's opium industry from the 1950s up to the 1970s. Initially, the KMT forces primarily extracted taxes from the opium farmers and traffickers under their sphere of influence, but, starting in the early 1960s, their leaders organised an overwhelming portion of the wholesale trade of opium from the poppy-growing areas in the northern Shan States to the Thai border. According to Alfred McCoy (1991: 348-349), who relied on a leaked CIA report, around 1970 the KMT armies controlled about 90 percent of Burma's opium trade. Given the presence of a multiplicity of other traffickers, this estimate is most probably exaggerated; according to Adrian Cowell (2005: 10), "*the KMT's role was very close to that of a trading and travel service for independent merchant adventurers*". However, by providing such services on a scale, and with an efficiency, never seen before, the KMT remained for three decades a key actor in the Burmese opium industry.

5. ... and Domestic Ones: The Advantages of Opium Poppy Cultivation...

Domestic developments affecting the socio-economic, cultural, and political realms have also fostered the expansion of the illicit opium industry in both Afghanistan and Burma. Civil war and – especially in Burma – disastrous experiments with a socialist-type centralized economy have greatly slowed down the economic and social development of the two countries, thus increasing the attractiveness of employment in the illegal opium industry and the latter's relative importance in the domestic economy.

In the case of Afghanistan, development has been virtually reversed. By 1991, Afghanistan GDP per capita had sunk to the third lowest in the world. Ten years later, it was still listed as the second poorest country by the United Nations Development Programme (UNDP) in the human poverty index ranking of the 90 developing countries, and 70 % of its population was considered undernourished (UNDP, 2002: 151). Today, Afghanistan ranks at the bottom of all measures of human well-being; illicit activities have become key elements of its people's survival strategies (IMF, 2003: 14-18).

Compared with Afghanistan, Burma fares better, as it ranked 131st out of 175 countries in the Human Development Index of 2003. Despite being a very resource-rich country, however, Burma has been largely cut off from the rapid growth that has occurred in neighbouring countries. The situation is particularly dire in the Shan

State. This is home to a number of ethnic minorities and has been devastated since the 1950s by a variety of ethnic, ideological, and opportunistic insurgencies, and by mass retaliation campaigns of the Burmese military.

In the devastated economies of Afghanistan and Burma's northeastern provinces, opium has become the main source of cash incomes for a significant proportion of the local population. This has happened although opium does not necessarily grant the farmers larger profits than legitimate crops. Even in Afghanistan, except for the post-Taliban ban period, there are a range of crops including apricots, apples, black cumin, and melons that can generate higher apparent returns than opium poppy. Nonetheless, opium fills some of the farmers' basic needs, playing "*a multifunctional role in the livelihood strategies of the poor*" (Mansfield, 2002: 12; see also UNODC, 2003).

First, a poppy crop presents technical advantages. It grows even in areas where there is no artificial irrigation, such as in Burma's hills. It is relatively weather resistant with a short growing season. The early harvest frees resources to harvest other crops later and makes it possible, even in semitropical areas, to plant a second crop of other plants. Second, an opium crop is particularly attractive for farmers supporting a large household in relation to the size of their land holdings, because it is extremely labour intensive. As the opportunity cost of family labour is minimal, opium poppy is perceived to be profitable. Third, opium is easy to store, because it is not perishable, and it has a ready market, with buyers usually collecting the product at the farm gate. In contrast, marketing of legitimate high-value crops such as vegetables can often be problematic given their perishable nature and the absence or inadequacy of the transportation infrastructure. Opium may also serve as a store of value in the absence of a safe and reliable banking system. Fourth, opium is the only crop against which farmers in Afghanistan (and to a lesser extent in Burma as well) can easily obtain credit, albeit at usurious rates under a system of future contracts known as *salaam* in Afghanistan (UNDCP, 1999; IMF, 2003: 40). Fifth, opium is compact enough to be hidden and transported easily, which are important advantages in a climate of anarchy, and the poppies in the field cannot be stolen easily because it would be too labourious for warlords' troops to harvest them (Cowell, 2005: 16-17).

More generally, as a rapid monetisation of the economy took place from the 1960s onward in Burma and in Afghanistan from 1979 onward, opium became the main local means of satisfying the tremendous incentives for cash-producing activities that were thus created (Rubin, 2000; Cowell, 2005). For an increasing number of farmers, the only possible way to acquire cash in sufficient quantities was to produce opium.

In cultural terms, the growing size of the illicit opium industry and the persistent lack of prohibition enforcement have effectively legitimated opium cultivation and trade. These have progressively become routine economic activities, to which little or no stigma is attached and for which crime is merely an artificial label. In

Afghanistan, even the traditionally cautious, if not openly critical, stance of Islam vis-à-vis opium cultivation, trade, and consumption has been largely offset, with persisting restrictions concerning exclusively heroin (UNDCP, 1998; Macdonald, 2005: 95). As a result, for several decades, up until the late 1990s at least, the initial stages of the world illicit opium industry were considered *de facto* legitimate activities by both the people directly involved in them and the population of the main producing areas.

6. ... and the Rise of Quasi-State Authorities

At the political level, the power vacuum left by central government has been filled by a variety of quasi-state authorities, such as the warlords fighting the Soviet invaders and then, the Taliban themselves in Afghanistan, as well as the KMT, and numerous rebel and government-sponsored militias in the Shan State (for an overview, see Paoli, Greenfield & Reuter, 2009). Although their aims were at least initially political, quasi-state authorities have long fostered, profited from, and, in some cases, even organised opium production and trade.

In neither country have opium cultivation and trade ever been exclusively controlled by quasi-state authorities. Whereas opium growing has traditionally been left to poverty-stricken but formally independent farmers, its commercialization has always been at least partially run by local classes of merchants trading opium along with a variety of other commodities (e.g., UNDCP, 1998). Nonetheless, with their mixture of political and economic power, the quasi-state authorities have been the main engine of the growth of the opium industry in both Afghanistan and Burma. Even when they have merely preyed on the other participants in the opium industry, such as the mujahidin did in Afghanistan in the 1980s and early 1990s (Paoli, Greenfield & Reuter, 2009), quasi-state authorities have indirectly fostered the industry growth by leaving farmers and merchants no other choice but to raise their output. In most cases, moreover, quasi-state authorities have played a more positive role, either by providing effective security in exchange for their 'protection' fees or by themselves taking the lead in some crucial phases of the two countries' local opium industries.

The first variant is exemplified by the Taliban, who had only slight direct involvement in the trade. However, by pacifying the country and providing effective security, they had a positive impact on the opium industry, even if their law enforcement and judicial systems were not sophisticated enough to enforce contracts and property rights. According to the United Nations Drug Control Programme (UNDCP, 2000: 5), the overall income extracted by the Taliban from the opium industry ranged between \$10 and \$30 million per year, collected at different points in the market and benefiting different parties – the total did not find its way into a common Taliban reserve.

Several quasi-state authorities operating in the Shan State are exemplary of quasi-state authorities' direct involvement in the opium industry. These range from the KMT in the 1960s and 1970s, Khun Sa and other warlords' armies from the 1970s to the 1990s and more recently the three ethnically based quasi-state authorities that emerged from the implosion of the Communist Party of Burma (CPB) in 1989, the most prominent of which is the United Wa State Army (UWSA). As the Burmese military junta hastened to sign ceasefire agreements with the UWSA and the two other CPB splinter groups, the areas under their dominion became – together with the Taliban's Afghanistan – the only regions of the world in which an opiate industry for non-medical purposes was not de jure but de facto fully legalised. Unlike the Taliban, the military commanders of these quasi-state authorities engaged directly – at least up to the turn of the millennium – in opiate trafficking and processing and contributed significantly to the expansion of methamphetamine industry, while independent traffickers were obliged to pay a 'protection' tax to the militias (Altsean-Burma, 2004; Paoli, Greenfield & Reuter, 2009).⁷

Despite their extensive involvement in drug trafficking, the UWSA and the other CPB splinter groups have long been endowed with legitimacy with the Burmese government, which has also encouraged them to invest their illicit proceeds in the legitimate economy. Significantly, Burma was the last country, together with Nigeria, to be removed in 2007 from the blacklist of 'non-cooperative countries and territories' of the Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF, 2007), the international body that sets guidelines on money-laundering controls. According to a variety of sources (e.g., Altsean-Burma, 2004: 103-107; Lintner, 2002: 266-270), several generals of the Burmese junta still maintain personal business links with drug producers. Military-controlled companies, particularly the Union of Myanmar Economic Holdings, which is one of the largest companies in the country, are also rumoured to be involved in money laundering and in joint ventures with companies set by prominent drug traffickers. Moreover, there are no doubts that lower level officials, particularly army and police personnel posted in border areas, are involved in facilitating and taxing the drug trade to maintain order and to attract funds for personal and corporate portfolios (U.S. Department of State, 2007: 244).

An *a contrario* confirmation of the decisive role played by quasi-state authorities in the upstream phases of the world illicit opiate industry is given by the bans imposed by the Taliban in Afghanistan in 2001-2001 and in Burma by three ex-CPB quasi-state authorities since the beginning of the present century. Implemented for

7. The systematic involvement of quasi-state authorities in the illegal drug economy is a peculiarity shared by Afghanistan and Burma with only one other country in the world: Colombia. In that South American country, several guerrilla organisations and paramilitary groups directly and indirectly profit from heroin and cocaine production, 'taxing' growers, refiners, and traders; and, since the late 1990s, even organising drug processing and export (Thoumi, 2003: 102-107; Paoli, Greenfield & Reuter, 2009: chapter 8). It is certainly not accidental that, since the intensified involvement of quasi-state authorities in the drug trade, Colombia has become the world's largest producer of coca and a significant, albeit recently declining, second-tier producer of opiates (UNODC, 2008).

thirteen months, the Taliban ban slashed down Afghanistan production in 2001 by over 90 percent from peak levels, amounting to a 65 percent reduction in world production. Eight years later, however, opium production in Afghanistan has returned to, and surpassed, previous record-breaking levels. As a result of the bans imposed by the UWSA and other quasi-state authorities, Burma's production declined by about 80 percent between 1996 and 2006, although it has begun to grow again since 2007 (UNODC, 2008: 38).

7. Policy Implications

What are the policy implications of this analysis? In both Afghanistan and Burma the recent dramatic reductions in production were achieved in relatively short periods of time through draconian measures, but no democratic government can rightfully employ the same degrees of coercion. Moreover, there are persistent doubts about the long-term sustainability of the opium bans imposed by the two sets of quasi-state authorities. There is a consensus among scholars that the Taliban would not have been able to prolong the ban without the support of the international community – a support that they were unlikely to obtain (for a review, see Paoli, Greenfield & Reuter, 2009: chapter 4). The recent increase in Burma's opium production also suggests that the UWSA and the other quasi-state authorities have problems in keeping their regions opium-free, despite the huge sufferings they have imposed on the local population (Kramer, Jelsma & Blickman, 2009).

The preceding analysis as well as a review of past and ongoing efforts to reduce opium and coca production show that effective drug control may be 'pre-conditioned' on critical amounts of effective economic development, institution-building and, in conflict-ridden contexts such as Afghanistan and northeast Burma, political stabilisation. In their absence, disruptive drug control interventions, such as forced eradication, may deprive farmers of their only source of income, further alienate them from seemingly non-responsive government institutions (and Western donors), and eventually push them into the arms of self-proclaimed protectors, such as the resurgent Taliban.

The recent experience in Afghanistan is instructive in this respect, as summarized in Buddenberg and Byrd (2006), a UNODC-World Bank publication. There, increased eradication and in-country enforcement have devastated the lives of thousand of households, as the promises of alternative development did not materialise in time. These efforts have further weakened the shaky legitimacy of the local and national government and of local tribal elites that had agreed to eradication. They have been distorted by corruption, and have targeted disproportionately the poorest and least protected farmers and traffickers, fostering a dangerous consolidation of the Afghan drug industry; have provided financial means and political legitimacy to armed groups, ranging from the resurgent Taliban in the south to many smaller

militias throughout the country, which are willing to offer protection to peasants and traffickers. Byrd and Buddenberg (2006: 6) conclude: “*All these considerations point strongly toward ‘mainstreaming’ the counter-narcotics dimension in national development programs.*”

Thus, drug control cannot be seen in the major producing nations as solely a law enforcement issue and attention must be given to the potentially disruptive effects of coercive measures. Policy must support affected regions in strengthening and legitimising their political institutions, an extraordinary challenge, and creating alternative income-earning opportunities for farmers within the framework of a long-term opium elimination program.

REFERENCES

- AFP, Agence France Presse (2007). *Most opium now processed inside Afghanistan*. 25 June.
- Altsean-Burma, Alternative Asean Network on Burma (2004). *A Failing Grade – Burma’s Drug Eradication Efforts*. Bangkok: Altsean.
- Buddenberg, D. & Byrd, W.A. (eds.) (2006). *Afghanistan’s Drug Industry: Structure, Functioning, Dynamics and Implications for Counter-Narcotics Policy*. New York: UNODC and World Bank.
- Byrd, W.A. & Buddenberg, D. (2006). Introduction and Overview. In D. Buddenberg & W.A. Byrd (eds.), *Afghanistan’s Drug Industry: Structure, Functioning, Dynamics and Implications for Counter-Narcotics Policy* (pp. 1-24). New York: UNODC and World Bank.
- Centlivres, P. & Centlivres-Demont, M. (1998). Tajikistan and Afghanistan: The Ethnic Groups on Either Side of the Border. In M.-R. Djalili, F. Grare & S. Akiner (eds.), *Tajikistan: The Trials of Independence* (pp. 3-13). Richmond: Curzon.
- Centlivres, P. & Centlivres-Demont, M. (2000). *State, National Awareness and Levels of Identity in Afghanistan from Monarchy to Islamic State*, *Central Asian Survey*, 19(¾).
- Cowell, A. (2005). Opium Anarchy in the Shan State of Burma. In M. Jelsma, T. Kramer, P. Vervest (eds.), *Trouble in the Triangle: Opium and Conflict in Burma* (pp. 1-22). Chiang Mai: Silkworm.
- FATF, Financial Action Task Force on Money Laundering (2007). *Annual Report 2006-2007*.
- Griffin, M. (2003). *Reaping the Whirlwind. Afghanistan, Al Qa’ida and the Holy War*. London: Pluto Press.
- IMF, International Monetary Fund (2003). *Islamic State of Afghanistan: Rebuilding a Macroeconomic Framework for Reconstruction and Growth*. IMF Country Report No. 03/299. September. Washington, DC: IMF.
- Kramer, T. (2005). Ethnic Conflict and Dilemma for International Engagement. In M. Jelsma, T. Kramer & P. Vervest (eds.), *Trouble in the Triangle: Opium and Conflict in Burma* (pp. 33-60). Chiang Mai: Silkworm.
- Kramer, T., Jelsma, M. & Blickman, T. (2009). *Withdrawal Symptoms in the Golden Triangle: A Drugs Market in Disarray*. Amsterdam: Transnational Institute.
- Laber, J. & Rubin, B. (1988). *A Nation is Dying: Afghanistan under the Soviets 1979-87*. Evanston: Northwestern University Press.
- Lintner, B. (2000). *The Golden Triangle Opium Trade: An Overview*. March. Online available at: www.asiapacificms.com/papers/pdf/gt_opium_trade.pdf. Accessed 10 October, 2007.

- Lintner, B. (2002). *Blood Brothers: The Criminal Underworld of Asia*. New York: Palgrave.
- Macdonald, D. (2005). Blooming Flowers and False Prophets: The Dynamics of Opium Cultivation and Production in Afghanistan under the Taliban. *International Journal of Drug Policy*, 16(2), 93-97.
- Mansfield, D. (2002). *The Economic Superiority of Illicit Drug Production: Myth and Reality*. Paper presented at the International Conference on the "Role of Alternative Development in Drug Control and Development Cooperation". 7-12 January.
- McCoy, A.W. (1991). *The Politics of Heroin: CIA Complicity in the Global Drug Trade*. Brooklyn, NY: Lawrence Hill Books.
- McCoy, A.W. (1999). Lord of Drug Lords: One Life as Lesson for U.S. Drug Policy. *Crime, Law and Social Change*, 30 (4), 301-331.
- Paoli, L., Greenfield, V.A., Rabkov, I. & Reuter, P. (2007). Tajikistan: The Rise of a Narco-State. *Journal of Drug Issues*, 37(4), 951-980.
- Paoli, L., Greenfield, V. & Reuter, P. (2009). *The World Heroin Market: Can the Supply Be Cut?* New York: Oxford University Press.
- Raisdana, F., with the cooperation of Gharavi Nakhjavani, A. (2002). The Drug Market in Iran. *Annals of the American Academy of Social and Political Sciences*, July, 149-166.
- Rashid, A. (2001). *Taliban: The Story of Afghan Warlords*. New Haven: Yale University Press.
- Renard, R.D. (1996). *The Burmese Connection: Illegal Drugs and the Making of the Golden Triangle*. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Renard, R.D. (2001). *Opium Reduction in Thailand 1970-2000. A Thirty-Year Journey*. Bangkok: United Nations International Drug Control Programme Regional Centre for East Asia and the Pacific.
- Risen, J. (2008). Reports Link Karzai's Brother to Afghanistan Heroin Trade. *The New York Times*, October 5.
- Rubin, B.R. (2000). The Political Economy of War and Peace in Afghanistan. *World Development*, 28(10), 1789-1803.
- Rubin, B.R. (2003). *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*. Karachi: Oxford University Press.
- Smith, M. (1991). *Burma: Insurgency and the Politics of Ethnicity*. London: Zed.
- Schweich, T. (2008). Is Afghanistan a Narco-State? *The New York Times*, July 27.
- Thoumi, F.E. (2003). *Illegal Drugs, Economy and Society in the Andes*. Washington, DC: Woodrow Wilson Center.
- UNDCP, United Nations International Drug Control Programme (1994). *The Illicit Opiate Industry of Pakistan*. Islamabad: UNDCP.
- UNDCP, United Nations International Drug Control Programme (1998). *Strategic Study #2: The Dynamics of the Farmgate Opium Trade and the Coping Strategies of Opium Traders*. Islamabad: UNDCP.
- UNDCP, United Nations International Drug Control Programme (1999). *Strategic Study #3: The Role of Opium as a Source of Informal Credit*. Islamabad: UNDCP.
- UNDCP, United Nations International Drug Control Programme (2000). *The Drug Trade in Afghanistan and Its Regional Implications: Trafficking Patterns along the Afghan Border with Tajikistan*. Dushanbe: ODCCP Sub-Office in Tajikistan.
- UNDP, United Nations Development Programme (2002). *Human Development Report 2001: Making New Technologies Work for Human Development*. New York: UNDP.
- UNODC, United Nations Office on Drugs and Crime (2003). *Myanmar: Opium Survey 2003*. June.
- UNODC, United Nations Office on Drugs and Crime (2007). *World Drug Report*. Vienna: UNODC.

UNODC, United Nations Office on Drugs and Crime (2008). *World Drug Report*. Vienna: UNODC.

U.S. Department of State (2007). *International Narcotics Control Strategy Report*. Washington, D.C.: Bureau of International Narcotics and Law Enforcement Affairs, U.S. Department of State.

Hoofdstuk 16

Jeugdcriminologie en jeugdrecht: een vruchtbare interactie?

*Johan Put, Marieke Franssens, Marjan Rom en
Sofie Troonbeeckx*

1. Inleiding

Conform het opzet van dit *liber amicorum* gaat deze bijdrage in op de inbreng van het jeugdbeschermingsrecht in de (jeugd)criminologie en omgekeerd. Aangezien zowel jeugdzorg als jeugdcriminologie (zie ook Sprangers, 2000; Walgrave, 2002) reeds het voorwerp uitmaken van andere bijdragen in dit boek, wordt vooral gekeken vanuit het juridisch perspectief van de jeugdbescherming, maar wel met een dubbele vraagstelling: waar is de juridische discipline relevant voor de ontwikkeling van jeugdcriminologie en op welke vlakken kan het jeugd(beschermings)recht rekening houden met in de jeugdcriminologie opgedane inzichten?

Beide vragen zijn uiteraard nauw met elkaar verbonden. Zij zullen aan bod komen doorheen de tekst, gestructureerd volgens de definitie van criminologie die wordt gehanteerd in de opleiding Criminologische wetenschappen aan de K.U.Leuven: de wetenschap met betrekking tot (de)criminaliseringsprocessen, criminaliteit, en de (maatschappelijke) aanpak daarvan.¹ Na een algemene duiding van de relevantie van het tweerichtingsverkeer tussen de juridische en criminologische benadering, worden op basis van bovenstaande definitie van criminologie enkele thema's aangeraakt die deze wisselwerking illustreren: statusdelinquentie, schuld en minderjarigheid, de besluitvorming van jeugdmagistraten, en jeugddetentie als *ultimum remedium*.

1. X., *Facultaire informatie. Doelstellingen en eindtermen*, http://onderwijsaanbod.kuleuven.be/opleidingen/n/CQ_50268928.htm (consultatie 1 oktober 2010).

2. Algemeen

2.1 Wetenschap en recht

In welke mate moet een juridisch systeem wetenschappelijk gefundeerd zijn? In ons land is daaraan nog niet veel aandacht besteed, maar precies in het domein van het jeugdrecht heeft het Duits *Bundesverfassungsgericht* een spraakmakend arrest gevelde.² Het Hof poneert eerst de noodzaak van een afzonderlijk, specifiek jeugdrechtssysteem: de uitgangspunten en gevolgen van strafrechtelijke toerekening voor jongeren verschillen wezenlijk van deze voor volwassenen, gelet op het overgangsstadium waarin zij zich bevinden op biologisch, psychisch en sociaal vlak. Op het gebied van de inhoud en vormgeving van een dergelijk jeugdrechts-systeem verplicht het Hof de wetgever een gefundeerd beleid te voeren (en op te volgen) op basis van wetenschappelijke inzichten en van in de uitvoeringspraktijk beschikbare ervaringskennis over de werkzaamheid van interventies (dus een *evidence-* en *practice-based* beleid):

“Die gesetzlichen Vorgaben für die Ausgestaltung des Vollzuges müssen zudem auf sorgfältig ermittelten Annahmen und Prognosen über die Wirksamkeit unterschiedlicher Vollzugsgestaltungen und Behandlungsmaßnahmen beruhen. Der Gesetzgeber muss vorhandene Erkenntnisquellen, zu denen auch das in der Vollzugspraxis verfügbare Erfahrungswissen gehört, ausschöpfen und sich am Stand der wissenschaftlichen Erkenntnisse orientieren.”³

Betekenisvol voor de geïntegreerde benadering van jeugdrecht en jeugdcriminologie is daarnaast dat het Hof in de volgende overweging (n. 63) ook internationaalrechtelijke beginselen en standaarden (inclusief richtlijnen en aanbevelingen) betreft in zijn toetsing: de niet-naleving daarvan kan een indicatie zijn dat niet voldaan is aan de grondwettelijke vereisten om gepast belang te hechten aan actuele kennis en aan de belangen van gedetineerde jongeren.

Deze verbinding tussen wetenschap en het internationaalrechtelijk kader is allicht niet toevallig. Bij de totstandkoming van verdragen, richtlijnen, aanbevelingen, ... op het niveau van de Verenigde Naties en de Raad van Europa (voor het jeugdrecht vooralsnog de twee belangrijkste instanties) wordt immers inspiratie gevonden bij onder meer de stand van de wetenschap ter zake, net als bij *good practices* in de jeugdrechtssystemen en de uitvoeringspraktijk in de lidstaten.⁴ Het feit dat experts vaak betrokken worden bij de voorbereiding van internationale instrumenten is

2. BVerfG 31 mei 2006, 2 BvR 1673/04 en 2 BvR 2402/04, overweging 62-64, www.bverfg.de/entscheidungen/rs20060531_2bvr167304.html (consultatie 1 oktober 2010). Zie over dit arrest ook: Dünkel & Van Zyl Smit (2007).

3. BVerfG 31 mei 2006, nr. 62.

4. In de aanbeveling over *juvenile offenders* wordt dit soms zelfs heel expliciet gedaan. Zo worden de Franse *établissements pénitentiaires pour mineurs* aangehaald als *good practice* wat capaciteit van een instelling betreft (commentaar bij artikel 53.4 Aanbeveling (2008) 11 van de Raad van Europa “on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures”).

hier niet vreemd aan (Boyle & Chinkin, 2007: 217; Wolfrum & Röben, 2005: 262). Bovendien roepen deze internationale instrumenten de staten dikwijls op om (aspecten van) hun jeugdrechtssysteem regelmatig te evalueren, om te interveniëren of te monitoren op grond van wetenschappelijke bevindingen.⁵ Sommige voegen eraan toe dat dit liefst door onafhankelijke (academische) instellingen gebeurt. Hiermee is alvast een mogelijk integratief onderzoeksveld geïdentificeerd: de verhouding tussen wetenschap en internationale standaardsetting in het algemeen en het ontwikkelen van een geïntegreerde evaluatiemethode van jeugdrechtssystemen op basis van (empirisch) wetenschappelijke en internationaalrechtelijke standaarden in het bijzonder (UNODC, 2006; FRA, 2009).

2.2 Jeugdcriminologie en kinderrechten

Omgekeerd moet ook het criminologisch onderzoek rekening houden met de ontwikkelingen in het domein van de mensenrechten. Voor jeugdcriminologie zijn kinderrechten, als een verbijzondering van mensenrechten, bijzonder relevant. De keuze van een interventie bijvoorbeeld hangt niet alleen af van de vraag van wat (niet) werkt, maar hangt ook samen met de menselijke waardigheid, juridisch vertaald in mensen- en kinderrechteninstrumenten.

De instrumenten, van verschillende oorsprong en met wisselende (juridische) geldingskracht bestrijken een hele resem thema's die van tel kunnen zijn voor de jeugdcriminologie. Relevant voor *children at risk* (in Vlaanderen: POS'ers), naast een heel aantal bepalingen uit het Kinderrechtenverdrag en de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, zijn aanbevelingen over misbruik en mishandeling van kinderen, alternatieve zorg en pleegzorg en over het leven van kinderen in een residentiële setting. Daarnaast handelen veel verdragen en aanbevelingen over jonge daders en slachtoffers van jeugddelinquentie, de preventie en de aanpak ervan. Ten slotte is er nog een hele reeks instrumenten specifiek over detentie(omstandigheden) van minderjarigen uitgevaardigd (zie 4.2).⁶

3. Criminaliseringsprocessen

Het Belgische jeugdrecht, begrepen als de maatschappelijke aanpak van jeugddelinquentie, is verweven met het strafrecht in de afbakening van zijn toepassingsge-

5. Een greep uit het aanbod: artikel 76.2 en 135-137 Aanbeveling (2008)¹¹ van het Comité van Ministers van de Raad van Europa 'on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures'; General Comment No. 10, CRC/C/GC/10, 25 april 2007, 'Children's Rights in Juvenile Justice', § 99; artikel 129 VN-aanbeveling 20 november 2009 'Guidelines for the Alternative Care of Children'.

6. Een overzicht van deze instrumenten en hun (juridische) waarde zou hier te ver leiden. Zie daarvoor Put (2010: 43-92).

bied: 'als misdrijf omschreven feiten' zijn feiten gepleegd door minderjarigen, die strafbaar zouden zijn indien de dader meerderjarig was. Hierdoor werken enerzijds strafrechtelijke (de)criminaliseringsprocessen door naar het jeugdrecht. Anderzijds wordt zo het fenomeen van de zogenaamde *statusdelinquentie* zichtbaar.

Statusdelinquentie betreft handelingen waarvan de strafbaarheid (enkel) afhankelijk is van de status van de dader, in casu deze van minderjarigheid (Burssens, 2004: 105-106; Grover, 2006: 175). De meeste landen hebben verschillende vormen van dergelijke *status offences* in hun regelgeving opgenomen, zoals alcoholconsumptie, spijbelen, weglopen van huis of 'antisociaal gedrag' (CRIN, 2010: 3). Dit type van 'delinquentie' en de aanpak ervan stuiten in de criminologische literatuur op kritiek van diverse aard. Zo wordt gesteld dat hierbij sprake is van discriminatie op basis van leeftijd, aangezien hetzelfde gedrag niet problematisch wordt ervaren indien gepleegd door volwassenen. De reden hiertoe zou liggen in stereotypen rond minderjarigen, zoals hun vooronderstelde geneigdheid tot jeugddelinquentie (Grover, 2006: 183-184). Daarnaast zou deze discriminatie bovendien gericht zijn tot minderjarigen uit sociaaleconomisch gedepriveerde achtergronden, aangezien het meestal deze jongeren zijn die op straat rondhangen (CRIN, 2010: 3).

De bovenstaande kritieken op (de aanpak van) statusdelinquentie kennen meestal ook een juridische vertaling of keerzijde. Vanuit de bepalingen over het belang van (de ontwikkeling van) het kind en over het recht op privéleven⁷ kan erop worden gewezen dat overheidsingrijpen in leeftijdsgebonden gedrag slechts toelaatbaar is mits wettelijke basis en afdoende motivering, en dat vrijheidsbeperkingen aan nog strengere voorwaarden zijn onderworpen. Het strafbaar stellen van storend gedrag is niet de enige mogelijke reactie: er kunnen andere strategieën worden aangewend, zoals communicatie, duiding, wederzijds begrip en afspraken in een buurtomgeving, waarschuwingen, vrijwillig engagement en herstelgerichte interventies (Independent Commission on Youth Crime and Antisocial Behaviour, 2010: 66-67).

Daarnaast is vanuit juridisch oogpunt een verdere verfijning van het begrip statusdelinquentie aan de orde.

In de eerste plaats moet niet enkel gekeken worden naar werkelijk strafbaar gedrag, maar naar een hele reeks van mogelijke, negatief-juridische gevolgen van bepaald gedrag. Zo zijn de klassiekers die vaak onder 'statusdelinquentie' worden gebracht, namelijk van huis weglopen en spijbelen, in België momenteel *an sich* niet strafbaar. Wel kunnen zij gekwalificeerd worden, onder omstandigheden, als problematische opvoedingssituaties of gevaarsituaties, die dan toch tot (al dan niet) gedwongen interventies aanleiding kunnen geven. Soms gaat het zelfs om meer verdoken maatregelen. Zo is vluchtgedrag uit een private instelling op zich niet strafbaar, maar kan het als negatieve consequentie wel hebben dat, als de jongere wordt gevat, hij of zij in een gemeenschapsinstelling wordt geplaatst.⁸

7. Artikel 3, 16 Kinderrechtenverdrag; artikel 8 EVRM.

8. Artikel 37, § 2^{quater} en § 2^{quinquies} Jeugdwet.

In de tweede plaats moet niet alleen worden gekeken naar direct aan status verbonden gedrag. Statusdelinquentie kan ook impliciet worden omschreven. Sommige maatregelen viseren in theorie wel alle burgers, maar treffen *de facto* zo goed als enkel jongeren.⁹ Het recht is goed vertrouwd met de figuur van indirecte discriminatie. Hiervan is sprake wanneer bepaalde (categorieën van) personen worden benadeeld door een ogenschijnlijk neutrale specificatie, toetssteen of ervaring, tenzij deze objectief kan worden gerechtvaardigd door een legitiem doel (De Prins, Sottiaux & Vrielink, 2005: 3-4).

Tot slot is gevoeligheid vereist voor een ander soort van potentiële discriminatie, met name dat – afhankelijk van het soort gedrag – totaal andere afhandelingswijzen kunnen worden ingezet, met verschillende en soms contrasterende uitgangspunten. Dit risico wordt des te groter nu er sprake lijkt te zijn van een proliferatie van sanctiestelsels, met aparte stelsels voor ‘overlastgedrag’ in gemeenten (gemeentelijke administratieve sancties of GAS), voetbalstadia (stadionverbod) en op het openbaar vervoer (toegangsverbod).

Het Grondwettelijk Hof heeft deze gevoeligheid geëxpliciteerd in zijn rechtspraak met betrekking tot administratieve sanctiestelsels ten aanzien van minderjarigen.¹⁰ Het Hof heeft principieel aanvaard dat minderjarigen ook administratief sanctioneerbaar zijn, onder de dubbele voorwaarde dat de toepasselijke maatregelen (minstens ook) van beschermende of opvoedende aard zijn en dat bijzondere procedurele waarborgen gelden, zoals dat het geval is in de ‘klassieke’ weg van het jeugdrecht (voor de afhandeling van als misdrijf omschreven feiten).

Het Hof velt slechts een oordeel over de wetgeving, veel minder over de uitvoeringspraktijk en de reële gevolgen van een eventuele shift van een centraal justitieel jeugdrecht naar een bestuurlijk handhavingsrecht. Met name het systeem van de gemeentelijke administratieve sancties (GAS) leidt tot een diversificatie van sanctieopleggers en sanctiedoeleinden en ontbeert een basiskader. Hierdoor kan de GAS-praktijk leiden tot situaties die volledig haaks staan op de keuzes die gemaakt zijn bij de hervorming van de Jeugdwet. Een voorbeeld hiervan is de gemeenschapsdienst. Deze kan in het jeugdrecht enkel door de jeugdrechter worden opgelegd en bijna uitsluitend als maatregel ten gronde. Dat was een uitdrukkelijke reactie tegen de vroegere praktijk, waar de gemeenschapsdienst vaak op parketniveau werd opgelegd, hetgeen op gespannen voet stond met het vermoeden van onschuld. In het GAS-systeem zien we dit nu via een achterpoortje terugkomen, in een nog verscherpte vorm van ongelijkheid: in een aantal gemeenten en (vooral) steden wordt de verplichte bemiddeling die voorafgaat aan het opleggen van een GAS (Lanckswert, 2005), vooral gebruikt om de jongere ertoe te bewegen ‘vrijwillig’ een gemeenschapsdienst uit te voeren.

9. Bijvoorbeeld: een verbod op (gevaarlijk) spel in openbare ruimten: artikel 75 politiereglement Mechelen, www.mechelen.be/downloads/459/abp.html (consultatie 1 oktober 2010).

10. Arbitragehof 6 november 2002, nr. 155/2002; Arbitragehof 18 januari 2006, nr. 6/2006; Arbitragehof 1 juni 2005, nr. 98/2005.

4. Begrip delinquentie – Schuld en minderjarigheid

Het tweede onderdeel van het criminologische onderzoeksdomein betreft het eigenlijke criminaliteitsfenomeen. Voor minderjarigen rijzen op dit vlak een hele reeks relevante vragen. Deze hebben betrekking op de specificiteit van delinquent gedrag van jongeren, de daarmee gepaard gaande noodzaak aan een geëigend delinquentiebegrip of aan een specifieke toepassing van de strafrechtelijke leerstukken over de bestanddelen van het misdrijf.

Hier willen we ingaan op het strafrechtelijk schuldconcept en de niet zo evidente toepassing daarvan op minderjarigen.

Gezien het gedeelde vraagstuk over de rol van de dader in criminaliteit, heeft verantwoordelijkheid steeds een raakpunt gevormd tussen de etiologische (jeugd)criminologie en de (jeugd- of) strafrechtsdoctrine. Doorheen de tijd zijn zowel de (jeugd)criminologie als de strafrechtsdoctrine beïnvloed door een wijzigend mensbeeld, mede op het ritme van de opkomst en dominantie van verscheidene (positivistische) wetenschappen. In een continu op elkaar voortbouwend proces congrueren de evoluties in de verklaringstheorieën van de multidisciplinaire criminologie aldus met een wijzigende verantwoordelijkheidsleer.

In de zogenaamde klassieke theorieën werd de mens beschouwd als een vrije actor die een rationele kosten-batenkeuze maakt bij het plegen van criminaliteit. Bij gebrek aan een autonoom, afwijkend kinderstrafrecht werden zo ook minderjarigen verantwoordelijk en strafwaardig geacht (Muncie & Goldson, 2006: 197). Hierop werd echter scherpe kritiek geboden vanuit de leer van het sociaal verweer, welke aandacht had voor de persoonlijkheid en gevaarlijkheid van de dader (Hanson, 2004: 117). Vanuit de idee van een door interne of externe factoren voorbestemde minderjarige, bewerkstelligde een leeftijd van strafrechtelijke meerderjarigheid zodoende het onderscheid tussen minderjarigen en volwassenen (Put, 2010: 23). De laatste decennia wordt echter wederom het mensbeeld van een rationele actor naar voren geschoven (*new right realism*), met uiteenlopende focussen zoals criminaliteitscontrole, vergelding of rechtsbescherming (Burke, 2005: 36-41).

In het huidige strafrecht worden personen onder een bepaalde leeftijd – de leeftijd van strafrechtelijke verantwoordelijkheid – niet strafrechtelijk verantwoordelijk geacht wegens een sociaal geconstrueerd concept van ‘kindertijd’ rond de notie van competentie (Cipriani, 2009: 1-4).¹¹ De lidstaten zijn vrij deze leeftijd in te vullen, waardoor grote verschillen bestaan, zoals 10 jaar in Engeland, 12 jaar in Canada of 12-16-18 jaar (afhankelijk van welk begrip wordt gehanteerd, zie ook Put & Rom, 2007: 51-52) in België (Cipriani, 2009: 98-108). Dit wordt thans beïnvloed door kritiek op het huidige beschermingsmodel, dat onvoldoende rechtswaarborgen zou

11. United Nations Committee of the Rights on the Child, General Comment 10, 2007, § 30-39.

bieden en geen responsabilisering zou toelaten van de minderjarige (Put & Walgrave, 2006: 114-115).

De wetenschap kan een belangrijke bijdrage leveren tot dit vraagstuk (Ferreira, 2007: 545-547). Zo geven cognitieve of morele ontwikkelingstheorieën aan dat kinderen pas op 9-jarige leeftijd morele oordelen kunnen vormen. Deze morele ontwikkeling zet zich bovendien voort tot het begin van de twintiger jaren (Caulum, 2007: 739-745). De leeftijd van strafrechtelijke verantwoordelijkheid zou desondanks eerder zijn ingegeven door een stijgende voorkeur voor welzijnsmaatregelen, dan door dergelijke kinderpsychologische bevindingen (Maher, 2005: 504). Meer zelfs, de nationale en internationale wetgever heeft zich bij de vaststelling van de leeftijd van strafrechtelijke meerderjarigheid hoofdzakelijk beperkt tot één grens tussen minderjarigen en volwassenen. Zo is nagelaten om leeftijd als een continuüm te beschouwen, aan de hand waarvan gevarieerd kan worden *tussen* minderjarigen van verschillende leeftijden (zie ook Ferreira, 2007: 545).

5. Aanpak van delinquentie

Het laatste terrein van de criminologie betreft de aanpak van delinquent gedrag. Wat de verhouding met het recht betreft, zijn vanzelfsprekend geformaliseerde systemen, zoals de justitiële aanpak, een rijke bron van ontmoeting tussen de criminologische en juridische discipline. Hieronder wordt ingegaan op twee specifieke voorbeelden daarvan: de besluitvorming en jeugddetentie.

5.1 Besluitvorming

Jeugdrechters beschikken over een ruime beoordelingsvrijheid wat de maatregel betreft die ze in een concrete zaak willen opleggen. Deze discretionaire ruimte is traditioneel heel wat groter in het jeugd(beschermings)recht dan in het strafrecht. De reden hiervoor is dat in het jeugd(beschermings)recht veelal het accent ligt op het verlenen van hulp en bijstand aan de jongere, met als uiteindelijk doel het behoud of het herstel van zijn maatschappelijke integratie en participatie. Delinquent gedrag van jongeren wordt beschouwd als een mogelijk gevolg van een onderliggende problematiek. Dit heeft tot gevolg dat – in geval van jeugddelinquentie – de voorkeur gaat naar een toekomstgericht ingrijpen in het belang van de ontwikkeling van de jongere, in plaats van naar een repressieve aanpak, evenredig met de gepleegde feiten (Put, 2010: 17, 280). Om dit mogelijk te maken hebben jeugdrechters een grote beoordelingsruimte, zodat ze de gepaste maatregel kunnen opleggen rekening houdend met de feiten, leeftijd, persoonlijkheid en leefsituatie van de jongere.¹²

12. Zie bijvoorbeeld artikel 37, § 1 Jeugdwet.

Critici voeren sinds jaar en dag aan dat het legaliteitsbeginsel¹³ niet gerespecteerd wordt in het jeugdrecht. Onder meer hierdoor, maar evengoed onder impuls van recente wetenschappelijke (criminologische) inzichten over de oorzaken van (jeugd) delinquentie en over (alternatieve en herstelrechtelijke) reactiewijzen, zijn in een aantal landen soms verregaande hervormingen in het jeugdrecht doorgevoerd, bijvoorbeeld in de VS (sinds 1967, na de beslissing '*In re Gault*'¹⁴ van het Hooggeerechtshof), Canada (2002, Youth Criminal Justice Act¹⁵) en België (2006, wijziging Jeugdwet). Bovendien zijn de jeugdrechters in de VS meer en meer gebonden aan zogenaamde *sentencing guidelines*, die bepalen met welke criteria rekening gehouden moet worden bij het nemen van een beslissing ten aanzien van een minderjarige delinquent. Ook deze *sentencing guidelines* zijn gebaseerd op wetenschappelijke inzichten uit de criminologie, meer bepaald over risicotaxatie (zie Young, Moline, Farrell & Bierie, 2006; Shook & Sarri, 2007).

De hervormingen in de verschillende jeugdrechtssystemen en de invoering in sommige systemen van *sentencing guidelines*, nemen echter niet weg dat de grote discretionaire ruimte blijft bestaan. Hierbij dient opgemerkt te worden dat jeugdmagistraten deze discretionaire ruimte niet onbeperkt en naar eigen goeddunken benutten. Zo worden hun beslissingen immers uitvoerig voorbereid door de sociale diensten, in samenspraak met de hulpverleners die eventueel betrokken zijn (geweest) bij de hulpverlening aan de jongere in kwestie. De jeugdmagistraten blijken de door de sociale dienst voorgestelde maatregel vervolgens nagenoeg steeds te volgen (Franssens, Put & Deklerck, 2010). In toenemende mate blijken de sociale diensten en hulpverlenende settings bovendien criminologen aan te werven. Bovendien zijn aan de afdelingen 'Jeugd en gezin' van de parketten van eerste aanleg parketcriminologen toegevoegd, die zich op een meer beleidsmatig niveau toespitsen op jeugdproblematieken allerhande en daarnaast advies verlenen in individuele dossiers.¹⁶ Dit alles maakt dat criminologische inzichten – die op hun beurt schatplichtig zijn aan inzichten uit de psychologie en sociologie (bijvoorbeeld het belang van delinquente *peers* en van de (gezins- en ruimere samenlevings-)context van de minderjarige) – doorsijpelen in de professionele voorlichting en beslissingen van jeugdrechters (Franssens e.a., 2010).

13. Artikel 7 EVRM en artikel 40, lid 2, a Kinderrechtenverdrag. Het legaliteitsbeginsel houdt in dat elke persoon op voorhand het mogelijke (strafrechtelijke) gevolg van zijn gedrag moet kunnen inschatten. Daarom is het nodig dat de (straf)wet in duidelijke bewoordingen wordt geformuleerd, zodat men op het ogenblik waarop men een gedrag stelt, kan uitmaken of dat gedrag al dan niet strafbaar is. Verder impliceert het legaliteitsbeginsel dat de rechter geen al te grote beoordelingsvrijheid mag krijgen.

14. *In Re Gault*, 387 U.S. 1 (1967), <http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=us&vol=387&invol=1> (consultatie 1 oktober 2010); Guevera, Spohn & Herz (2004); Sanborn (2001).

15. Youth Criminal Justice Act, S.C. 2002, ch. 1, <http://laws.justice.gc.ca/en/Y-1.5/> (consultatie 1 oktober 2010). Zie ook Endres (2004); Pulis & Sprott (2005).

16. Omz. COL 8/2007 van het College van procureurs-generaal betreffende de functiebeschrijving van de parketcriminologen aangeworven bij de afdelingen 'Jeugd en gezin', 1 juli 2007.

Tot slot is het nog aangewezen iets te zeggen over het grote belang van een degelijke informatieverschaffing aan jeugdmagistraten. Aangezien zij beslissingen moeten nemen over minderjarigen in een kwetsbare positie (minderjarige delinquenten en minderjarigen in een problematische opvoedingssituatie), en dit bij uitstek een domein is waarover vanuit de criminologische wetenschap zinvolle inzichten geleverd kunnen worden, is het een meerwaarde dat in opleidingen voor jeugdmagistraten voldoende wordt stilgestaan bij oorzaken en gevolgen van delinquent gedrag, beleidsprioriteiten en evoluties in de afhandeling van jeugdzaken. Op die manier kan de beslissing van de jeugdrechter worden gefundeerd op wetenschappelijke (criminologische) kennis (zie ook Juffer, 2010).

5.2 Jeugddetentie

Eerder (deel 2.1) is aangegeven dat mensenrechten en kinderrechten een vruchtbare dialoog kunnen aangaan met wetenschappelijke inzichten. In dit laatste onderdeel bekijken we jeugddetentie als gevalstudie. De volgende aanbevelingen zijn deels of volledig gewijd aan detentie van minderjarigen: *General Comment* 10,¹⁷ de *Beijing Rules*,¹⁸ de *Havana Rules*,¹⁹ de *European Rules for Juvenile Offenders*²⁰ en de CPT-standaard.²¹ Deze teksten bevatten principes die bijzonder pertinent zijn voor jeugdcriminologisch onderzoek. Pertinent in de zin van inspirator, toetssteen of voorwerp van onderzoek.

Zowat alle teksten bepalen dat vrijheidsberoving slechts kan worden gehanteerd als uiterste maatregel,²² in de criminologie bekend als de idee van *last resort*. Eén van de uitlopers van dit principe is dat er voldoende alternatieven voor een residentiële plaatsing beschikbaar moeten zijn. Opvallend is dat in geen enkel instrument wordt gewezen op het gevaar voor *net widening* door de wijdverbreide toepassing van deze zogenaamde ‘alternatieven’ (Cohen, 1985), een ander criminologisch concept. Het risico bestaat immers dat rechters in bepaalde gevallen vrijheidsberoving als overmatig beschouwen, maar wel geneigd zijn om gebruik te maken van de minder zware alternatieven. Bovendien zeggen de teksten – dat is ook niet hun taak – niets over hoe getoetst kan worden of de vrijheidsberoving inderdaad als *last*

17. CRC, General Comment No. 10, CRC/C/GC/10, 25 april 2007, ‘*Children’s Rights in Juvenile Justice*’.

18. VN-Resolutie 40/33 van 29 november 1985 betreffende ‘*Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice*’.

19. VN-Resolutie 45/113 van 14 december 1990 betreffende ‘*Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty*’.

20. Aanbeveling van de Raad van Europa (2008)11 van 5 november 2008 ‘*on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures*’. Deze lange aanbeveling bevat ook een luik over gemeenschapssancties.

21. Compilatie van de inhoudelijke delen uit de algemene verslagen van het CPT, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006, Deel VI: Juveniles deprived of their liberty.

22. Artikel 37 Kinderrechtenverdrag; para 21 CPT-standaard; artikel 1 en 2 Havana Rules; artikel 13.1, 17.1 en 19.1 Beijing Rules; artikel 10 ERJ; artikel 18 Vienna Guidelines; artikel 16 Rec (2003)20; Rec (2005)5.

resort toegepast wordt. Wordt dit op structureel beleidsniveau onderzocht of moet dit eerder in concreto worden nagegaan, op basis van het dossier van de jongere in kwestie? De teksten gaan (terecht) de richting uit van de laatste optie. Maar dan nog. Is in dat geval een soort ‘gedachteoefening’ voldoende of moet de rechter al effectief andere maatregelen opgelegd hebben? Zijn deze ‘andere’ maatregelen dan eerder genomen maatregelen uit het verleden of opgelegd na de voorliggende feiten? Voer voor een (jeugd)criminoloog.

Andere principes die stevast naar voren geschoven worden in de standaarden zijn de rechtswaarborgen – zoals de vereiste van proportionaliteit, het vermoeden van onschuld, non-discriminatie en het recht om te worden gehoord – die in alle fasen van de keten in acht genomen moeten worden.

De logica is overal dezelfde: minderjarigen moeten binnen het jeugdrechtssysteem dezelfde rechten kunnen genieten als volwassenen.²³ Anderzijds wordt een kind-specifieke aanpak vereist en dit op het vlak van procedure, *diversion* en maatregelen (Put & Rom, 2007: 51). Soms worden deze hogere eisen bepaald in het instrument zelf, maar meestal moet de afweging door de overheden zelf worden geklaard. Hier is opnieuw een taak weggelegd voor andere wetenschappen, zoals psychologie, pedagogie en criminologie. Hoe respecteren we de basisbeginselen van het strafrecht en zorgen we tegelijkertijd voor een aangepast kindvriendelijk systeem? Dat is soms dansen op een slappe koord. Het beginsel van onpartijdigheid van de rechter, bijvoorbeeld, leidt in het strafrecht tot een functiescheiding tussen onderzoek, beoordeling en uitvoering, maar zou in het jeugdrecht niet beletten dat eenzelfde rechter voorlopige maatregelen oplegt en nadien ten gronde een uitspraak doet; meer nog zou het wenselijk zijn dat eenzelfde rechter de minderjarige volgt tijdens de hele procedure, opdat hij zich een beter beeld van de situatie van de minderjarige kan vormen.²⁴

In dezelfde lijn vinden we in een aantal instrumenten de spanning terug tussen het principe van proportionaliteit (*just deserts*), het belang of welzijn van de jongere en dat van een geïndividualiseerde aanpak. Ook hier is nog veel ruimte voor een zoektocht naar de wijze waarop zulke principes, die potentieel in heel verschillende richtingen gaan, met elkaar kunnen worden verzoend. De conclusie is dus gelijklopend. Principes uit het recht moeten wel degelijk worden meegenomen in het jeugdcriminologisch onderzoek. Tegelijkertijd is het (ook) aan de (jeugd)criminologie om de tools aan te reiken om deze principes verder in te vullen en oplossingen proberen te zoeken voor de spanning tussen de verschillende beginselen.

23. Zie bijvoorbeeld artikel 37 en 40 Kinderrechtenverdrag dat rechtswaarborgen overneemt uit de algemene mensenrechtenverdragen en commentaar bij artikel 1 Aanbeveling (2008)11 van 5 november 2008 ‘on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures’.

24. EHRM, *Nortier v. Nederland*, 24 augustus 1993, Serie A, nr. 267; Arbitragehof 17 december 2003, nr. 166/2003, overw. B.11.4; GwH 13 maart 2008, nr. 49/2008, overw. B.26.5; GwH 13 maart 2008, nr. 50/2008, overw. B.15.14; Cass. 17 september 1986, *Arr.Cass.* 1986-87, 74.

6. Conclusie

In deze bijdrage gingen we op zoek naar de wisselwerking tussen jeugd (beschermings) recht en jeugdcriminologie, tussen beleid, praktijk en wetenschap op het vlak van de definiëring, het fenomeen en de aanpak van jongerenproblematieken. Het is gebleken dat op diverse – overigens ook onderling verweven – vlakken de interferenties duidelijk zijn en dat er nog veel mogelijkheden zijn voor verdere ontwikkeling. Dat geldt voor de omschrijving en bestudering van criminologische begrippen (bijvoorbeeld statusdelinquentie), de ontwikkeling en invulling van juridische principes op internationaal, nationaal en lokaal vlak (bijvoorbeeld strafrechtelijke verantwoordelijkheid of jeugddetentie als *last resort*) en vanzelfsprekend de evaluatie van het overheidsbeleid en van de jeugdbeschermingspraktijken (bijvoorbeeld van jeugdmagistraten of praktijkactoren). Wat we vroeger schreven over de relativiteit van wetgeving en het belang van het uitvoeringsniveau (Put, 2007: 7-8), geldt natuurlijk ook voor deze verkenning van interdisciplinariteit: deze bijdrage is een aanzet en voornamelijk theoretische studie van raakpunten en wisselwerking, zij het dat ze mede gebaseerd is op een beperkte ervaring in een aantal onderzoeksprojecten. Ongetwijfeld is de verkenning dus onvolledig, even ongetwijfeld kan zij maar worden verrijkt door nog meer expliciet de doorsnede van beide disciplines op te zoeken en telkens te (her)definiëren. Daarvoor is het ook nodig dat juristen en criminologen de veilige omgeving van hun eigen discipline verlaten, hetgeen een aantal vaardigheden vereist op het gebied van communicatie, groepsprocessen en zelfbewustzijn (Vick, 2004; Weinstein, 1999).²⁵

Op die manier kan onze verkenning dienstig zijn voor de ontwikkeling van de onderzoekslijn 'Jeugdcriminologie' van het Leuven Instituut voor Criminologie.²⁶ Het is immers de ambitie van deze onderzoekslijn te komen tot een interdisciplinaire onderzoeksagenda, met minstens één geïntegreerd criminologisch-juridisch onderzoekswaartepunt. De keuze daarvoor is niet gemakkelijk, want de raakpunten tussen beide disciplines zijn legio.

BIBLIOGRAFIE

- Boyle, A. & Chinkin, C. (2007). *The making of international law*. Oxford: University Press.
 Burke, J.H. (2005). *An introduction to criminological theory*. Cullompton: Willan.

25. Voor juristen lijkt dat een hele opgave te zijn, als we de volgende beschrijving mogen geloven: "[Professor Janet] Weinstein suggests that most lawyers are lacking in these areas: 'ignorance and misunderstandings' about other disciplinary cultures, inadequate training in communication and collaborative skills, the 'competitive and narrow nature of law school and law practice environments', and 'personality issues' among lawyers and law students' conspire to 'impede acquisition of collaborative skills'. There is a strong perception, in sum, that lawyers are bad collaborators because they tend to be pushy know-it-alls." (Vick, 2004: 192).

26. Zie www.law.kuleuven.be/linc/onderzoek/onderzoekslijn3.html.

- Burssens, D. (2004). Jeugd en delinquentie. In D. Burssens, S. De Groof, H. Huysmans, I. Sinaeve, F. Stevens & K. Van Nuffel (eds.), *Jeugdonderzoek belicht. Voorlopig syntheserapport van wetenschappelijk onderzoek naar Vlaamse kinderen en jongeren*, <http://www.jeugdonderzoekplatform.be/publicaties/rapport.PDF> (consultatie 1 oktober 2010).
- Caulum, M.S. (2007). Postadolescent brain development: A disconnect between neuroscience, emerging adults, and the corrections system. *Wis. Law Review*, 729-758.
- Child Rights Information Network (CRIN) (2010). *Global Report on status offences*, http://www.crin.org/docs/Status_Offenses_final.pdf (consultatie 18 november 2010).
- Cipriani, D. (2009). *Children's rights and the minimum age of criminal responsibility. A global perspective*. Surrey: Ashgate.
- Cohen, S. (1985). *Visions of social control*. Cambridge: Polity.
- De Prins, D., Sottiaux, S. & Vrielink, J. (2005). *Handboek discriminatierecht*. Mechelen: Kluwer.
- Düinkel, F. & Van Zyl Smit, D. (2007). The implementation of youth imprisonment and constitutional law in Germany. *Punishment and Society*, 9, 347-369.
- Endres, K. (2004). The Youth Criminal Justice Act: The New Face of Canada's Youth Criminal Justice System. *Family Court Review*, 42(3), 526-539.
- Ferreira, N. (2007). Building a bridge between psychology and law: The criminal and civil liability age limits and the child's cognitive and moral development. In A. Alen, H. Bosly, M. De Bie, J. Vande Lanotte, F. Ang, I. Delens-Ravier, M. Delplace, C. Herman, D. Reynaert, V. Staelens, R. Steel & M. Verheyde (eds.), *The UN Children's Rights Convention: Theory meets practice*. Antwerpen: Intersentia.
- FRA (European Union Agency for Fundamental Rights) (2009). *Developing indicators for the protection, respect and promotion of the rights of the child in the European Union. Summary report*, http://www.fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/RightsOfChild_summary-report_en.pdf (consultatie 1 oktober 2010).
- Franssens, M., Put, J. & Deklerck, J. (2010). *Het beleid van de jeugdmagistraat*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Grover, S. (2006). Age-Specific Status Offences as a Human Rights Infringement: A Case Example from the U.S. Court of Appeals. *eLaw Journal*, 13(1), 175-186.
- Guevera, L., Spohn, C. & Herz, D. (2004). Race, legal presentation, and juvenile justice: issues and concerns. *Crime and Delinquency*, 50, 344-371.
- Hanson, K. (2004). *Kinderrechten en strafrechtelijke verantwoordelijkheid: een kritische analyse*. Universiteit Gent: Faculteit Rechtsgeleerdheid.
- Independent Commission on Youth Crime and Antisocial Behaviour (2010). *Time for a fresh start. The report of the Independent Commission on Youth Crime and Antisocial Behaviour*. London: The Police Foundation.
- Juffer, F. (2010). *Beslissingen over kinderen in problematische opvoedingssituaties. Inzichten uit gehechtheidsonderzoek*. Den Haag: Sdu uitgevers/Raad voor de Rechtspraak.
- Lanckswaert, E. (2005). Bemiddeling in het kader van de wetgeving op de gemeentelijke administratieve sancties: een unieke kans voor de gemeenten. *T.Gem.*, 41-59.
- Maher, G. (2005). Age and criminal responsibility. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 2, 493-512.
- Muncie, J. & Goldson, B. (2006). States of transition: Convergence and diversity in international youth justice. In J. Muncie & B. Goldson (eds.), *Comparative youth justice: Critical issues*. London: Sage.
- Pulis, J. & Sprott, J. (2005). Probation Sentences and Proportionality under the Young Offenders Act and the Youth Criminal Justice act. *Canadian Journal of Criminology & Criminal Justice*, 47(4), 709-723.

- Put, J. (2007). Het nieuwe jeugdrecht: een terugblik naar de toekomst. In J. Put & M. Rom (eds.), *Het nieuwe jeugdrecht*. Gent: Larcier.
- Put, J. (2010). *Handboek Jeugdbeschermingsrecht*. Brugge: die Keure.
- Put, J. & Rom, M. (2007). Toetsing van de nieuwe Jeugdwet aan het internationaalrechtelijk kader. *Panopticon*, 6, 43-67.
- Put, J. & Walgrave, L. (2006). Belgium: From protection towards accountability? In J. Muncie & B. Goldson (eds.), *Comparative youth justice: Critical issues* (pp. 111-126). London: Sage.
- Sanborn, J. (2001). A Parens Patriae Figure or Impartial Fact Finder: Policy Questions and Conflicts for the Juvenile Court Judge. *Criminal Justice Policy Review*, 12(4), 311-332.
- Shook, J. & Sarri, R. (2007). Structured decision making in juvenile justice: Judges' and probation officers' perceptions and use. *Children and Youth Services Review*, 29(10), 1335-1351.
- Sprangers, A. (2000). Jeugdcriminologen in het vizier. De rol van de criminoloog en actuele ontwikkelingen in het jeugdcriminologisch werkterrein. In J. Vanderborght, J. Vanacker & E. Maes (eds.), *Criminologie. De Wetenschap, de Mens*. Brussel: Politeia.
- UNODC (United Nations Office on Drugs and crime) (2006). *Manual for the measurement of juvenile justice indicators*, http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-55616_ebook.pdf (consultatie 1 oktober 2010).
- Vick, D. (2004). Interdisciplinarity and the Discipline of Law. *Journal of Law and Society*, 31(2), 163-193.
- Walgrave, L. (2002). Jeugdcriminologie: op zoek naar een omschrijving. In P. Goris & L. Walgrave (eds.), *Van kattenkwaad en erger. Actuele thema's uit de jeugdcriminologie*. Antwerpen: Garant.
- Weinstein, J. (1999). Coming of Age: Recognizing the Importance of Interdisciplinary Education in Law Practice. *Washington Law Review*, 74, 319-366.
- Wolfrum, R. & Röben, V. (2005). *Developments of international law in treaty making*. New York: Springer.
- X., *Facultaire informatie. Doelstellingen en eindtermen*, http://onderwijsaanbod.kuleuven.be/opleidingen/n/CQ_50268928.htm (consultatie 1 oktober 2010).
- Young, D., Moline, K., Farrell, J. & Bierie, D. (2006). Best Implementation Practices: Disseminating New Assessment Technologies in a Juvenile Justice Agency. *Crime and Delinquency*, 52(1), 135-158.

Hoofdstuk 17

Jeugdzorg: een debat voorbij de criminaliteit

Rudi Roose

1. Inleiding

Deze bijdrage handelt over de jeugdzorg in Vlaanderen. Gezien we in België tot op heden een jeugdbeschermingsrecht hebben, zit ook de problematiek van de jeugddelinquentie in de jeugdzorg vervat. Hoewel ik op vraag van de redacteurs niet inga op de specifieke problematiek van jeugddelinquentie – dit komt immers in andere delen van dit boek aan bod – kan de jeugdzorgdiscussie niet los worden gezien van de discussie over jeugddelinquentie. Integendeel, we stellen in deze bijdrage net dat de jeugddelinquent centraal staat en actueel terug steeds meer centraal komt te staan in de jeugdzorg. Dit komt tot uiting in het preventiedebat, dat de jeugdzorg historisch en actueel in belangrijke mate stuurt. Daarbij stond ook het vermijden van delinquentie altijd – en steeds meer – centraal. Met preventie als voorkomen van delinquentie dat fungeert als (te vermijden) horizon van de jeugdzorg, wordt het ganse debat over de jeugdzorg echter een defensief debat, gefocust op probleembeheersing eerder dan op betekenisverlening. Daardoor wordt het debat over de jeugdzorg ook vaak gevoerd als een overwegend criminologisch debat, eerder dan als een pedagogisch debat. We willen pleiten voor een omgekeerde beweging, een *denken voorbij de criminaliteit*, waarbij een pedagogisch debat het debat over de jeugdzorg, inclusief het debat over jeugddelinquentie, mee stuurt.

2. Jeugdzorg als vorm van preventie

In de loop van de 19de eeuw groeide internationaal, maar ook in België de ongerustheid over de problematiek van kinderen en jongeren, die als zorgwekkend en bedreigend voor de sociale orde werd gezien (Simon & Van Damme, 1989). Speciale aandacht ging daarbij naar de problematiek van jeugddelinquentie, als onderdeel van de *sociale kwestie* (Gaus, 1992): een laag levenspeil van de arbeidersbevolking

en groeiende maatschappelijke tegenstellingen brachten de toekomstige welvaart en de sociale vrede in gevaar, doordat de ontwikkeling van een ontwikkelde zelfstandige en krachtige arbeidersbevolking belemmerd werd (Veld, 1986). In de westerse landen werd een beeld geschetst van de arbeidersklasse als een groep van ontaarden en paria's. Er werd hen een onstuimig, onzedelijk, oneerlijk en zondig gedrag toegeschreven (Steverlynck, 1997). Dit gedrag strookte niet met het algemene vooruitgangsgeloof dat gepaard ging met het proces van industrialisering en het leidde tot sociale onrust. Eén van de problemen die tot ongerustheid leidde was de proletarische jeugd. Ducpétiaux beschreef de situatie van de arbeidende jeugd in 1843 in de sociale enquête *De la condition physique et morale des jeunes ouvriers et des moyens de l'améliorer*, waarmee hij de contouren aangaf van de sociaal-politieke problematiek van (de plaats van) de jeugd in de 19de-eeuwse maatschappij (Christiaens, 1999). Daarin had hij bijzondere aandacht voor de problematiek van de jeugddelinquentie, waarbij ook de link gelegd werd tussen armoede en delinquentie.

De sociale enquête van Ducpétiaux en andere sociale enquêtes uit die tijd transformeerden de arbeidersklasse tot een gevaarlijke klasse, door een expliciete band te leggen tussen armoede en criminaliteit, prostitutie en alcoholisme. Christiaens (1999: 42) stelt dat beleidsmakers er niet in slagen "een duidelijk onderscheid te houden tussen de wereld van de arbeid en de wereld van de criminaliteit. In de verpauperde bevolking herkennen zij de voorbodes, oorzaken, tekens en levensstijl van een te vrezen criminele klasse." Deze sociale enquêtes droegen zodoende bij tot de ontdekking van de jeugdcriminaliteit. Daarbij stond strafrechtelijk de leer van het *sociaal verweer* centraal. In tegenstelling tot het klassieke strafrecht, waarbij vertrokken werd van een beeld van de autonome dader, vertrok het sociaal verweer onder invloed van de sociale wetenschappen van een nieuw mensbeeld: de gedetermineerde mens (De Ruyver, 1998). Een misdrijf is dan niet meer te beschouwen als een doelbewuste overtreding van de strafwet, maar als het resultaat van een reeks causale factoren van verschillende interne (bijvoorbeeld genetische factoren) of externe (bijvoorbeeld opvoeding) oorsprong. De aandacht werd dus verlegd van de objectieve zwaarwichtigheid van de daad naar de persoonlijkheid van de dader. Het klassieke begrip van strafrechtelijke aansprakelijkheid werd vervangen door de notie *antisocialiteit*. Bij het bestrijden van deze criminaliteit was het dus belangrijk om zo vroeg mogelijk in te grijpen. Preventie werd een centraal concept (Christiaens, 1999). De preventiebeweging leidde aan het einde van de 19de eeuw tot een verhoogde aandacht voor het *verwaarloosde kind*, vooral in de laatste twintig jaar van de eeuw, waarin de ongerustheid groeide ten aanzien van handel in kinderen, verwaarlozing, fysieke mishandeling, kinderprostitutie, kinderarbeid, enzovoort. Dit uitte zich ook in het ontstaan van allerlei filantropische initiatieven (Steverlynck, 1997). Het concept van *moreel verlaten kinderen*, dat werd geïntroduceerd op het eerste internationaal congres over patronage en kinderbescherming van 1890 te Antwerpen, verruimde het actieterrein van de filantropische initiatieven van gevaarlijke kinderen naar kinderen in gevaar (Dupont-

Bouchat, 2004). De idee was dat de preventie van criminaliteit moet beginnen bij verwaarloosde kinderen.

3. Een uitdijende preventienotie als motor voor de jeugdzorg

Deze preventienotie werd in de loop van de ontwikkeling van de jeugdzorg steeds verder uitgebreid (Roose, 2006). Waar initieel preventie verwees naar het vermijden van delinquentie door op te treden in situaties van predelinquentie, werd de notie gaandeweg ook ingevuld als het vermijden van gerechtelijke interventies. De wet op de kindbescherming van 1912 brak voor het eerst met het principe van de onaantastbare ouderlijke macht, door te voorzien in de mogelijkheid tot ontzetting uit de ouderlijke macht op grond van de bescherming van kinderen tegen hun onwaardige ouders. Tezelfdertijd werden deze interventies echter als residueel gezien, en moesten inbreuken op de ouderlijke opvoeding zo beperkt mogelijk worden gehouden. Met de uitbouw van de verzorgingsstaat en de verdere ontwikkeling van sociale voorzieningen werden de mogelijkheden tot buitengerechtelijke hulp groter, evenals de druk op het vermijden van gerechtelijke interventies. Een argument was initieel ook dat dwang niet werkte: hulpverlening had een beter resultaat indien ouders meewerkten en minstens het gevoel hadden inspraak te hebben (Knuttel, 1952). Later werd door Walgrave geargumenteed dat hulp en recht een andere logica hebben en dat hulpverlening niet mag gaan om macht maar om emanciperend gezag (Walgrave, 1978). Hulp en recht moesten dus van elkaar worden gescheiden (wat later deels gebeurde door de installatie van de bemiddelingscommissie voor bijzondere jeugdbijstand). Naast het vermijden van jeugddelinquentie en van gerechtelijke interventies kreeg het preventiebegrif echter nog een andere invulling. Met de ontwikkeling van de verzorgingsstaat ontstond immers ook een specifieke vorm van algemene jeugdzorg, die zich onderscheidde van de jeugdbescherming en als bijzondere jeugdzorg kon worden bestempeld. Met het ontstaan van een afbakening tussen algemene en bijzondere zorg, werd de preventienotie tevens ingevuld als *het vermijden van bijzondere zorg*.

Deze preventieve logica is in de loop van de geschiedenis wel nooit grondig ten uitvoer gebracht. Zo werd in de ontwikkeling naar een integrale jeugdzorg op het einde van de jaren 1990 een onderscheid gemaakt tussen integrale jeugdhulp en integrale preventie, waarbij dus zowel de hulpverlening als de werking en integratie van initiatieven inzake – ook algemene – preventie evenwaardig aandacht zouden krijgen. Gaandeweg verdween echter de aandacht voor het preventieel en bleef enkel de integrale jeugdhulp als project over. Ook wordt de preventiegedachte bijvoorbeeld niet logisch doorgetrokken in de uitbouw van de jeugdzorg. De vaststelling bijvoorbeeld dat jonge delinquenten niet kunnen geplaatst worden omdat er veel plaatsen worden ingenomen door jongeren in een problematische opvoedingssituatie, leidde in het begin van de jaren 2000 niet tot de creatie van meer aandacht voor jongeren in een problematische opvoedingssituatie, maar van-

uit populistische overwegingen tot de oprichting van de Grubbe in Everberg, een centrum voor voorlopige plaatsing van minderjarigen die een als misdrijf omschreven feit hebben gepleegd.

Naast het feit dat de preventiologica dus niet consequent werd uitgevoerd, werd ze in de loop van de geschiedenis ook wel gecounterd door andere uitgangspunten, zoals het recht op hulp. Ze werd echter nooit *overschaduwd*. Hoewel bijvoorbeeld in de actuele ontwikkeling naar een integrale jeugdhulp een recht op hulp zelfs in de decreten integrale jeugdhulp werd verankerd, blijft dit gekaderd binnen een defensieve logica, aansluitend op het uitgangspunt dat de bijzondere jeugdzorg weer bijzonder moet worden (Roose, 2006). Actueel wordt dit recht op hulp trouwens weer ondergesneeuwd door de notie ‘maatschappelijke noodzaak’ als interventiegrond. Deze notie verwijst naar “situaties waarin er een dusdanige verontrusting bestaat dat de maatschappij wordt uitgedaagd om te reageren” (Put, 2010: 528). Het uitgangspunt van de jeugdzorg blijft dus tot op heden defensief, gericht op een *vermijden van*, eerder dan offensief, gericht op de vraag op welke wijze kinderen en gezinnen in onze samenleving kunnen worden ondersteund. Ook het algemene debat over opvoedingsondersteuning en bijvoorbeeld het recente decreet opvoedingsondersteuning vertrekken trouwens vanuit een sterk preventieve inslag (Vandenbroeck, 2008). De jeugdzorg wordt daarbij niet zozeer gezien als een vorm van algemene dienstverlening, maar alle jeugdzorg wordt eerder verbijzonderd (Roose, 2006).

4. Problemen met preventie

De preventie-idee vertrekt vanuit de idee van voorspelbaarheid en beheersbaarheid van sociale problemen, ook al is het bewijs dat preventie *werkt* (nog) niet overtuigend en zijn er zeer veel methodologische vragen te stellen bij de werkzaamheid van preventiemethodieken (Vandenbroeck, 2008). Een preventieve benadering houdt echter de belofte in dat het wel werkt, wat voor beleidsmakers zeer aantrekkelijk is, mede vanuit een wens om de verzorgingsstaat beheersbaar te houden of te maken (France & Utting, 2005). Deze idee van beheersbaarheid brengt echter een aantal problemen met zich mee. De opvatting die aan de preventiebenadering ten grondslag ligt, is dat de *vroegtijdige positieve ondersteuning* van gezinnen minder interventionistisch zou zijn dan een opgelegde of minder vrijblijvende interventie en dat door deze interventies de privacy van gezinnen beter wordt gerespecteerd. Wat daarbij echter niet in vraag wordt gesteld is of de problemen die zich voordoen wel op gezinsniveau kunnen worden opgelost. Zo zien we dat in de 19de eeuw de idee van het gezin als *veilige haven* wordt geconstrueerd als antwoord op maatschappelijke ontwikkelingen zoals industrialisatie en de bijbehorende armoede (Lasch, 1977). Daarmee wordt het gezin ook mikpunt van interventies om deze problemen aan te pakken. Hoewel door de jaren heen wordt vastgesteld dat deze gezinsinterventies geen voldoende antwoord bieden op de structurele component

van veel problemen, wordt dit beantwoord door een roep naar vroegere en betere interventies, eerder dan een discussie over de *probleemconstructies* die aan die preventie-idee ten grondslag liggen. De gerichtheid op de preventie van ingrijpende interventies ten aanzien van het gezinsleven wordt doorheen de ontwikkeling van de jeugdzorg dan ook paradoxaal beantwoord door een *toenemend interventionisme* ten aanzien van het gezin. De idee leeft dan dat een uitgebreider interventionisme nodig is om een specifiek soort interventies – met name gerechtelijke of bijzondere – te vermijden.

De idee dat dit zou *werken*, alsook dat gezinnen deze als positief benoemde interventies ook als zodanig zouden (moeten) ervaren, leidt ook tot een specifiek beeld van gezinnen die met de bijzondere jeugdzorg in aanraking komen. De idee dat preventie moet werken, heeft voor gevolg dat daar waar dit niet het geval is, situaties (en ouders en kinderen) als zeer problematisch worden bestempeld. Gezien er een ruim preventief voorveld is, wordt immers verwacht dat ouders en kinderen in dit aanbod meestappen en hier gebruik van maken. Waar dat niet het geval is, moet het wel om bijzondere ouders en kinderen gaan.

Tevens creëert deze preventie-idee een bepaald beeld van de jeugdzorg. Het preventiedenken sluit aan bij een deskundigheidsmodel dat wijst op de capaciteit problemen te beheersen. Het gaat om voorspelbare hulpverlening, waar voor elk probleem een gepast aanbod moet worden voorzien. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in het modulaire *blokkendoordenken* van de integrale jeugdhulp. Voorspelbare hulpverlening maakt het realiseren van een nabije, gepersonaliseerde en emancipatorische relatie – wat door ouders en kinderen effectief als ondersteunend wordt ervaren – echter niet evident. Het engagement is er vooraf sterk begrensd, en het is sterk gericht op het aantonen van resultaten met betrekking tot het oplossen van bepaalde afgelijnde problemen. Zo krijgen we in de praktijk discussies tussen organisaties die stellen preventief te werken en dus maar x-aantal keer mogen tussenkomen, waarna ze moeten doorverwijzen naar curatieve instanties. Omgekeerd kunnen organisaties die stellen curatief te werken dan weer stellen dat cliënten (nog) niet bij hen thuishoren: er moet immers eerst preventief gewerkt worden vooraleer mensen bij hen terecht kunnen. We hebben tot op heden weinig zicht op wat dit soort denken betekent voor de mensen die ondersteuning nodig hebben.

Kenmerkend voor hulpverlening die ondersteunend aansluit bij probleemsituaties is echter de flexibiliteit en de ruimte voor onvoorspelbaarheid. Hulpverlening werkt, ook in de jeugdzorg, vaak met mensen die niet aan de maatschappelijk gestelde normen voldoen, maar die op gespannen voet leven met de omringende wereld: mensen in de *diaspora*. Kristensen (1992) stelt dat hulpverlening die zich thuis voelt in de wereld, deze mensen weinig te bieden heeft. Enkel de hulpverlener die zich met de diasporist verwant voelt, kan die mensen verstaan en dus helpen. Hulpverlening die sociaal wil zijn, moet dus aansluiting kunnen vinden bij het leven van de betrokken cliënten, dat vaak chaotisch en onvoorspelbaar is. Dit veronderstelt ook ruimte voor onvoorspelbaarheid en flexibiliteit. Het gaat om een

ontgrenzende benadering van hulpverlening, waarbij niet louter wordt gefocust op doelstellingen, maar waar het uitgangspunt is dat wordt gedaan wat in elke situatie nodig is om ondersteuning te bieden. Dit betekent bijvoorbeeld de bereidheid het aanbod en de definities van problemen waarmee wordt gewerkt, steeds weer in vraag te stellen.

De nadruk op een preventieve benadering kan ook taboeruumtes creëren, zowel bij hulpverleners als bij cliënten. Wat de hulpverleners betreft: de kwaliteit van hulpverlening wordt in belangrijke mate bepaald door *individuele engagementen*. Door de idee dat de zorg voorspelbare resultaten *moet* bereiken, wordt het gesprek over dit engagement echter bemoeilijkt. Doordat de zorg de nadruk legt op de beheersbaarheid van problemen, wordt de dialoog tussen hulpverlener en cliënt bemoeilijkt: indien de focus gericht is op de oplossing, is het nog moeilijk voor de hulpverlener om te luisteren naar wat er aan de hand is, of er wel een probleem is, volgens wie en welk probleem. Het is voor de hulpverlener ook moeilijk om toe te geven dat de hulpverlening niet succesvol is. Hulpverleners geven aan dat ze in overleg met collega's uit andere diensten niet altijd durven toe te geven het ook niet te weten. Een dienst wordt immers ingeschakeld in de verwachting dat ze het antwoord wel weten, waarom zouden ze anders betrokken worden? Het gevolg is dat de communicatie dan kan verlopen op basis van abstracte gegevens, waardoor overleg weinig of geen binding heeft met de reële situatie en de reële mogelijkheden (Roose, 2006).

Ook voor cliënten kan een preventieve benadering taboeruumtes creëren. Een sterke nadruk op verbod kan ook tot gevolg hebben dat men niet meer durft te vertellen dat men problemen heeft. Indien het vertellen van problemen impliceert dat hulpverlening wordt ingezet op deze problemen, kan dit ervoor zorgen dat de dialoog over de situatie stopt. Hier is waarschijnlijk de reden te vinden dat mensen verhalen vertellen aan de *verkeerde* persoon of de *verkeerde* dienst. In de hulpverlening wordt dit vervelend gevonden en wordt gesteld dat de cliënt met de juiste vraag naar de juiste dienst moet. Het is waarschijnlijk echter niet altijd toeval dat men vragen stelt of problemen vertelt aan de verkeerde dienst, gezien deze mogelijk worden gezien als veiliger in vergelijking met een organisatie die zich profileert als oplosser van het probleem.

5. Beheersing in de actuele context

Bovenstaande ontwikkelingen worden nog versterkt door de huidige context waarin de jeugdzorg gevat zit. In de ontwikkeling van de jeugdzorg hebben we immers ook meer sociale benaderingen zien ontstaan van preventie, waarin preventie vooral gezien wordt als een voorkomen van sociale uitsluiting (cf. Spiesschaert, 1997) of waarbij de nadruk wordt gelegd op een participatief proces van probleemdefiniëring (cf. Vettenburg, Burssens, Goris, Melis, Van Gils, Verdonck & Walgrave,

2003). Deze benaderingen lossen niet noodzakelijk het probleem van een preventief uitgangspunt van de jeugdzorg op, maar verruimen minstens de focus van het individuele naar het sociale. Actueel wordt echter weer de nadruk gelegd op enge, individuerichte benaderingen van preventie. Dit kwam bijvoorbeeld ook tot uiting in het *Globaal Plan Jeugdzorg* (2006) van de Vlaamse minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin. De hervormingen in de bijzondere jeugdzorg werden daarbij vooral opgevat als preventief ten aanzien van problematisch gedrag en jeugdgedelinquentie. Daarbij gaat de aandacht, naast capaciteitsuitbreiding, vooral naar het ontwikkelen van methodieken voor de *moelijkste* jongeren en het ontwikkelen van programma's voor opvoedingsondersteuning om probleemgedrag vroegtijdig te detecteren en aan te pakken. Het debat over emancipatie wordt daarbij vooral ingevuld als de responsabilisering van de ouders. "Als overheid willen we duidelijk de boodschap geven dat we ouders en gezinnen kansen willen en kunnen geven, maar dat we hun problemen niet in hun plaats kunnen oplossen. Uiteraard hebben ouders als eerste verantwoordelijken een ontzettend belangrijke taak in het realiseren van een veilige en evenwichtige opvoedingssituatie. Ouders moeten zo veel mogelijk worden ondersteund om voortdurend, ook in moeilijke situaties, te blijven kiezen voor het zo zelfstandig mogelijk opnemen van hun opvoedingstaak. De jeugdhulp zelf moet voortdurend gericht blijven op het maximaliseren van deze opvoedingsverantwoordelijkheid." (Vlaams minister Inge Vervotte, 2006: 15)

De huidige context van de jeugdzorg wordt gekenmerkt door een sanctionerende en repressieve beweging ten aanzien van ouders (Bouverne-De Bie & Roose, 2005) en kinderen (Nagels, 2005; Nagels & Rea, 2005) die niet op elkaar of op de hulpverlening betrokken zijn. Daarbij komt het *kind van de morele herbewapening* naar voren: problemen van de jeugd worden vooral benoemd in termen van overlast en het bestrijden van overlast (De Winter, 1995; Nagels, 2005). Met het kind van de morele herbewapening verschuift de aandacht van het bestrijden van bijvoorbeeld armoede en sociale uitsluiting naar het bestrijden (vermijden) van de *gevolgen* ervan. De nadruk op de notie maatschappelijke noodzaak als interventiegrond voor de jeugdzorg sluit hierbij aan.

Naast de nadruk op dit paradigma van individuele verantwoordelijkheid ligt de nadruk ook op het ontwikkelen van effectieve en efficiënte programma's, in het kader van de nadruk op *evidence-based* werken. Hoewel het natuurlijk belangrijk is om na te denken over de werkzame bestanddelen van de jeugdzorg, roept een *evidence-based* benadering onvermijdelijk de spanning op met ruimere sociaal-politieke vraagstukken en de vraag wat we doen met die situaties waar de jeugdzorg niet blijkt te werken zoals verhoopt (De Mey, 2010). Het risico op culpabilisering van die ouders en kinderen die niet meestappen in het aanbod van de zorg of er niet op de gepaste wijze gebruik van maken is niet denkbeeldig. Zo stellen we in het recente onderzoek naar het beleid van de jeugdmagistratuur vast dat het niet bereid zijn tot medewerking met de hulpverlening gezien wordt als een risicofactor, een belangrijk element in de problematiek van het gezin (Put, 2010). Het debat over de betekenis van jeugdzorginterventies verdwijnt daarmee naar de achtergrond.

6. Besluit: een debat voorbij de criminaliteit

De jeugdbescherming blijft tot op heden als een pedagogisch systeem benoemd (Roose & Bouverne-De Bie, 2006). We stelden echter dat het een defensieve opvoeder betreft, gezien de preventieve grondslag ervan (Roose, 2006). Dit is een complex proces. Eén van de argumenten in het preventiedebat is immers dat de hulpverlening zich zo ver mogelijk van de dwang wil organiseren, omdat dit meer emancipatorisch zou zijn. Vrijwillige hulpverlening wordt gezien als meer ondersteunend dan gedwongen hulpverlening. Hoe verder van het recht hoe emancipatorischer, is dan de logica en hoe verder van de delinquentie, hoe zuiverder de benadering. Dit heeft echter verschillende consequenties: enerzijds is er de consequentie dat het debat over macht niet meer wordt gevoerd met betrekking tot de hulpverlening. Immers, gezien het niet expliciet gedwongen is, is het vrijwillig. Een gevolg is dat de macht van de hulpverlening niet meer expliciet wordt bediscussieerd en dus niet minder aanwezig is, maar wel minder bespreekbaar (Serrien, 2006). Anderzijds heeft dit ervoor gezorgd dat de pedagogische discussie over jeugddelinquentie niet expliciet wordt gevoerd (Bradt & Bouverne-De Bie, 2009). Criminaliteit wordt dan een probleem van de ander. Het debat over delinquentie gaat vooral over het vermijden of het bestrijden ervan, eerder dan over de betekenis van jeugddelinquentie. In die zin wordt het debat vooral vanuit criminologische theorievorming gevoerd, tezelfdertijd vaststellend dat ook de criminologie steeds meer gevat wordt in een beheersingslogica (cf. Nelen, 2010).

We pleiten er dus voor om het debat over de jeugdzorg te voeren *voorbij de jeugddelinquentie* en dit op twee niveaus. Ten eerste is het belangrijk om het jeugdzorgdebat niet te verengen tot een preventiedebat, maar om de zorg te radicaliseren naar een recht op hulpverlening. Het radicaliseren van dit recht op hulpverlening betekent dat het debat wordt verlegd van de jeugdzorg als een oplossing van sociale problemen naar een tussenkomst in sociale problemen (Giesecke, 1990). Dit houdt in dat de focus verruimd wordt van een debat over welke interventies werken en over de organisatie van de zorg naar een debat over de betekenis van deze interventies: ten aanzien van welke problemen komt de jeugdzorg tussen en wie definieert deze problemen? Een concreet aandachtspunt hierbij is bijvoorbeeld het armoededebat in relatie tot de jeugdzorg (Roose & Bouverne-De Bie, 2010) en de wijze waarop armoedeproblemen dreigen vertaald te worden in zorgproblemen. De radicalisering van het zorgdebat zou ook betekenen dat bijvoorbeeld de notie maatschappelijke noodzaak niet meer wordt ingevuld als een externe diagnosestelling waarin de hulpverlening zorg nodig acht, maar ook het debat incorporeert over de verantwoordelijkheid en het engagement die door de zorg werden en worden opgenomen. Zo stelden we immers vast dat bijvoorbeeld in het kader van het debat over de – ondertussen ter ziele gegane – ouderstages het niet zozeer over onverschillige ouders ging, maar eerder ook over afwezige hulpverlening.

Ten tweede is het belangrijk om het debat over jeugddelinquentie te blijven voeren vanuit een kritisch perspectief: de nadruk kan niet enkel liggen op het bestrijden

van delinquentie, maar moet evenzeer liggen op de wijze waarop delinquentie wordt geconstrueerd: welk gedrag valt daaronder, wie problematiseert dat en op elke wijze wordt het geproblematiseerd? De vaststelling dat gedrag meer wordt gecriminaliseerd in een context waarin de verzorgingsstaat wordt afgebouwd en de justitiële interventies worden uitgebouwd (Wacquant, 2006), houdt de opdracht in – zowel voor pedagogen als voor criminologen – om de vigerende probleemdefinities kritisch te analyseren en om ook een debat te voeren *voorbij de criminaliteit*.

BIBLIOGRAFIE

- Bouverne-De Bie, M. & Roose, R. (2005). Over ouderstages, of: de maatschappelijke logica van een jeugdbeschermingssysteem. *Panopticon*, 26(1), 35-44.
- Bradt, L. & Bouverne-De Bie, M. (2009). Social work and the shift from Welfare to Justice. *British Journal of Social Work*, 39(1), 113-127.
- Christiaens, J. (1999). *De geboorte van de jeugddelinquent*. Brussel: VUB Press.
- De Mey, W. (2010). *Begeleiding van ouders van jonge kinderen met gedragsproblemen vanuit een sociaal-pedagogisch en ontwikkelings-psychopathologisch perspectief. Onuitgegeven doctoraatsproefschrift tot het behalen van de graad van doctor in de Pedagogische Wetenschappen*. Gent: Ugent.
- De Ruyver, B. (1998). Transformatie van het Belgisch strafrecht. In D. Heirbaut & D. Lambrecht (eds.), *Van oud en nieuw recht. Handelingen van het Belgisch Nederlands Rechts-historisch congres* (pp. 191-218). Antwerpen: Kluwer Rechtswetenschappen.
- De Winter, M. (1995). *Kinderen als medeburgers. Kinder- en jeugdparticipatie als maatschappelijk opvoedingsperspectief*. Utrecht: De Tijdstroom.
- Dupont-Bouchat, M.S. (2004). Les origines de la protection de l'enfance en Belgique (1830-1914). In G. Masuy-Stroobant & P.C. Humblet (eds.), *Mères et nourrissons. De la bienfaisance à la protection médico-sociale (1830-1945)* (pp. 13-40). Brussel: Editions Labor.
- France, A. & Utting, D. (2005). The Paradigm of 'Risk and Protection-Focused Prevention' and its Impact on Services for Children and Families. *Children & Society*, 19(2), 77-90.
- Franssens, M., Put, J. & Deklerck, J. (2010). *Het beleid van de jeugdmagistraat*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Gaus, H. (1992). *Politieke en sociale evolutie van België*. Leuven: Garant.
- Giesecke, H. (1990). *Pedagogiek als beroep. Grondvormen van pedagogisch handelen*. Voorburg: De Meerval.
- Knuttel, W.P.C. (1952). Openingsrede. In *Kinderbescherming* (pp. 19-30). Brussel: Ministerie van Justitie, Dienst voor Kinderbescherming.
- Kristensen, B. (1992). *Welzijn in patronen. Een sociologische kijk op veranderingsprocessen in het welzijnswerk*. Utrecht: Uitgeverij SWP.
- Lasch, C. (1977). *Haven in a Heartless World. The Family Besieged*. New York: Basic Books, Inc. Publishers.
- Nagels, C. (2005). Jongeren en geweld: een ogenschijnlijke parlementaire evidentie. *Panopticon*, 26(1), 45-55.
- Nagels, C. & Rea, A. (2005). La jeunesse: enjeux sociaux et politiques d'une catégorie floue. In J. Christiaens, D. De Fraene & I. Delens-Ravier (eds.), *Protection de la jeunesse. Formes et réformes* (pp. 331-385). Brussel: Bruylant.

- Nelen, H. (2010). Verstrikt in het evidence based web. *Panopticon*, 31(3), 72-83.
- Put, J. (2010). *Handboek Jeugdbeschermingsrecht*. Brugge: Die Keure.
- Roose, R. (2006). *De bijzondere jeugdzorg als opvoeder*. Gent: Academia Press.
- Roose, R. & Bouverne-De Bie, M. (2006). Moeten we de jeugdbescherming niet serieus nemen? *Panopticon*, 27(5), 1-6.
- Roose, R. & Bouverne-De Bie, M. (2010). Jeugdzorg en armoedebestrijding. Nood aan een ander debat. *Panopticon*, 31(4), 1-6.
- Serrien, L. (2006). De dwang van vrijwillige hulpverlening. *Alert*, 32(1), 56-68.
- Simon, F. & Van Damme, D. (1989). De pedagogisering van de kinderlijke leefwereld. De 'Ligue de l'Enseignement' en de oorsprong van enkele parascolaire initiatieven. In E. Verhellen, F. Spiesschaert & L. Cattijssse (eds.), *Rechten van kinderen. Een tekstbundel van de Rijksuniversiteit Gent naar aanleiding van de Uno-conventie voor de rechten van het kind* (pp. 151-181). Antwerpen/Arnhem: Kluwer/Gouda Quint.
- Spiesschaert, F. (ed.) (1997). *Lettertjes in de soep: kinderrechten en preventie*. Leuven: Garant.
- Steverlyncx, C. (1997). *Kleine martelaars: een historisch document over misbruikte kinderen, kindermishandeling, incest en prostitutie*. Antwerpen: Icarus.
- Vandenbroeck, M. (2008). Opvoedingsondersteuning is meer dan risicomangement. *Alert*, 34(2), 54-65.
- Veld, T. (1986). De noodzaak van volksonderwijs volgens de modern liberalen. In G. Tillekens (ed.), *Het opgelegde leren. Hoofdstukken uit de geschiedenis van de school* (pp. 29-51). Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Vettenburg, N., Burssens, D., Goris, P., Melis, B., Van Gils, J., Verdonck, D. & Walgrave, L. (2003). *Preventie gespiegeld. Visie en instrumenten voor wenselijke preventie*. Tiel: Uitgeverij Lannoo nv.
- Vlaams minister Inge Vervotte (2006). *Globaal Plan Jeugdzorg. De kwetsbaarheid voorbij... Opnieuw verbinding maken*. Brussel: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.
- Wacquant, L. (2006). *Straf de armen. Het nieuwe beleid van de sociale onzekerheid*. Berchem: Epo.
- Walgrave, L. (1978). *Uitgeleide aan de jeugdbescherming*. Leuven: Acco.

Hoofdstuk 18

Jeugdcriminologie

Nood aan rustige vastheid in paniek over jeugdcriminaliteit

Lode Walgrave

Naar aanleiding van een grondige hervorming van het studieprogramma Criminologie aan de K.U.Leuven werd in 1978 een nieuw vak gecreëerd onder de titel 'Jeugdcriminologie'. Het was de opvolger van een vorige cursus: 'Het afwijkend kind. Deel 2: Jeugddelinquentie', maar het werd sterk uitgebreid en grondig geheroïent. Tevens werd er een volledige afstudeerrichting aan gekoppeld, inclusief stages en een intensief hoor- en werkcollege.

Bij mijn weten was de titel 'Jeugdcriminologie' toen een neologisme. Hij moest de ontwikkelingen in de gehele criminologie weerspiegelen. In die periode verliet de criminologie de bijna exclusieve aandacht voor het misdrijf en de misdrijfpleger om ook steeds meer de maatschappelijke context van de criminalisering en van de rechtshandhaving als voorwerp van onderzoek mee in te sluiten. Dus kon ook een vak dat oorspronkelijk over jeugddelinquentie ging daar niet toe beperkt blijven, maar moest het gaan uitdijen naar het bredere terrein van een samenleving waarin jongerengedrag als probleem wordt ervaren en aangepakt.

Hoe dat concreet in te vullen was een zoektocht. Het deelterrein bleek zeer vruchtbaar voor het aantrekken van wetenschappelijke onderzoeksprojecten, wat aanleiding gaf tot de Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie met uitgebreid en vaak diepgaand wetenschappelijk onderzoek over de diverse deeldomeinen. De stages en de intensieve gesprekken met de studenten brachten kritische visies en vragen. Het onderzoek en de stages legden een brug met de praktijk, en dat leverde een onschatbare meerwaarde op voor de zoektocht naar een eigen beeld over jeugdcriminologie, gediversifieerd, maar toch ook coherent samenhangend, zoals blijkt uit onze overzichtspublicaties (Walgrave, 1996; Goris & Walgrave, 2002).

Jeugdcriminologie is criminologie toegespitst op jongeren, of op jeugd. Ze onderzoekt het geproblematiseerd jongerengedrag of jongeren waarvan verondersteld wordt dat zij dergelijk gedrag stellen, ze bestudeert de voorzieningen en hun mo-

gelijke interventies ter voorkoming of als antwoord op dit soort jongerengedrag, en ze draagt bij tot de oriëntatie van een (jeugd)criminologisch verantwoorde praktijk in preventie en interventie. In de jeugdcriminologie gaan we ervan uit dat gedrag van jongeren en de problematisering ervan, gedeeltelijk aan specifieke dynamieken onderworpen zijn, die anders zijn dan bij volwassenen. Dat blijkt trouwens ook uit de maatschappelijke instellingen en voorzieningen die specifiek zijn voor het optreden ten aanzien van jongeren en hun gedrag.

1. Criminologie

Het volstaat de programma's van de grote internationale congressen voor criminologie te lezen om te beseffen dat deze wetenschap een zeer breed en gediversifieerd terrein is gaan bestrijken, waarin het verbindende principe erg ver te zoeken lijkt. Tot aan de kritische jaren zeventig werd de criminologie voornamelijk geïdentificeerd met de wetenschappelijke studie van het delict en de delinquent. Maar toen bleek steeds duidelijker dat het etiket 'crimineel' ook het resultaat is van sociole-gale constructies. Daaruit volgde dat de criminologie ook aandacht moest hebben voor deze constructies zelf, voor de wijze waarop bepaalde gedragingen als crimineel worden bestempeld, voor de politionele en gerechtelijke tussenkomsten, de sanctionering en voor de gevolgen daarvan. De '*criminologie de la réaction sociale*' eiste haar plaats op.

Deze wending legt een mogelijke ideologische dimensie in de criminologie bloot. Criminologie wordt niet in een laboratorium beoefend. Zij handelt over een maatschappelijk veld waar normen worden gesteld en afgedwongen, slachtoffers erkend, criminelen aangeduid, vrijheidsbeperkingen en zelfs doodstraffen worden opgelegd. Het is dus par excellence een terrein vol conflicten, machtsgebruik en risico op machtsmisbruik. De ethische en ideologische dimensies daarin liggen voor de hand.

De toenemende belangstelling voor problemen van (on)veiligheid en (on)veiligheidsgevoelens maken dat duidelijker dan ooit. De ethisch-ideologische discussie is nu geen academische bespiegeling meer, maar een onontkoombaar debat dat rechtstreeks ingrijpt op de realiteit van praktijk, onderzoek en beleid. Criminologen kunnen er zich niet toe beperken aan de kant te blijven staan en de slagen te tellen.

De vervaging van de *crimen* als centrale notie in de criminologie heeft aanleiding gegeven tot een voortdurend debat over de identiteit van criminologie (Ditton, 1979; Pires, 1993; Eliaerts & Snacken, 2000; Peters & Walgrave, 2000; Ponsaers & Hebberecht, 2000; Garland, 2008). Telkens weer blijkt er toch een kern te ontwaren. Of het nu om de studie van straatcriminaliteit gaat, over de opvang van slachtoffers na een geweldsdelict, de selectiviteit van het politieoptreden, de georganiseerde economische misdaad, de implicaties van drugsgebruik, de interpretatie van de

onveiligheidsgevoelens, de effecten van de gevangenisstraf, de preventie van jeugddelinquentie, of de veiligheidszorg, telkens weer gaat het om een of ander deelprobleem uit het onderzoeksveld van maatschappelijke normstelling, normovertreding en normhandhaving. Ook de uitdijning van criminologisch onderzoek naar onderwijs, verstedelijking of andere domeinen, gebeurt omdat daar aanwijzingen kunnen liggen voor het begrijpen van de normovertreding of om er handvatten te vinden voor een betere normhandhaving.

Criminologie is niet zonder meer schatplichtig aan de traditionele basisdisciplines in de gedragswetenschappen. De criminologie gaat verder, brengt steeds meer eigen noties en theorieën voort over het ontstaan van delinquentie (zoals *social bonds*, *reintegrative shaming*, *power control balance*) en over de maatschappelijke reactie (preventie, slachtofferhulp, samenwerking tussen gerechtelijke en welzijnsinstellingen, herstelrecht) en ontwikkelt ook specifieke onderzoeksmethodieken (zoals *dark-numberonderzoek*, *crime analysis*, bevraging van randgroepen). Zij zijn niet puur psychologisch, sociologisch of juridisch, maar ontstaan vanuit een wetenschappelijke benadering die we enkel 'criminologisch' kunnen noemen. De discussie over de zogenaamde interdisciplinariteit van de criminologie wordt dan ook minder relevant. Criminologie put uit alle mogelijke disciplines en kan wel interdisciplinair zijn, maar niet alle criminologische onderzoeksprojecten zijn per se interdisciplinair.

Maar de grote meerwaarde van de criminologie bestaat uit de dialectiek tussen de normatieve en de gedragswetenschappen. De rechtsnorm bakent de harde kern af van het gedragswetenschappelijk criminologisch onderzoek, maar de gedragswetenschappen bevragen op hun beurt de retoriek en de effectiviteit van deze rechtsnorm en normhandhaving. Sociaalethische en juridische principes begrenzen het interventionisme dat geïnspireerd is op grond van gedragswetenschappelijke opties. Een puur gedragswetenschappelijke aanpak van preventie, bijvoorbeeld, leidt tot naïef instrumentalisme en gaat essentiële criminologische vragen over sociaalethische en juridische grenzen van het interventionisme uit de weg. Vanuit haar sociaalethische dimensie kan de criminologie vragen stellen bij het paradigma dat de misdaad in principe moet worden bestraft en de mogelijkheden van het herstelrecht onderzoeken. Het is ook vanuit een sociaalethische opstelling van respect en solidariteit dat de criminologie aandacht geeft aan sociale uitsluiting als oorzaak van criminalisering.

Het maatschappelijk belang is enorm. De criminologie betreedt immers het delicate terrein waarop de democratische staat met zichzelf in tegenspraak komt. Enerzijds vindt deze staat zijn ultieme verantwoording in de beveiliging van de vrijheid van de burgers en in het streven naar "het grootst mogelijke geluk voor het grootst mogelijke aantal mensen" (Beccaria, 1764). Anderzijds pretendeert het strafrecht "ieders welzijn te garanderen, terwijl het precies grote hoeveelheden anti-welzijn produceert" (Dupont, 1977: 261), volgens criteria en procedures die dwang en risico's op machtsmisbruik inhouden. Het is het terrein waar de maatschappij dis-

functioneert: het aanbod blijkt onvoldoende aantrekkelijk voor bepaalde burgers, zodat zij niet tot conformiteit kunnen worden gemotiveerd. Om zichzelf in stand te kunnen houden, breekt de maatschappij met haar eigen fundamentele vrijheidsprincipes en dwingt ze vrijheidsbeperkingen af.

Het beheer van dit terrein kan niet worden overgelaten aan enkel magistraten en andere juristen, praktijkwerkers en politici, maar het moet worden opgevolgd door wetenschappelijke reflectie en door empirisch onderzoek. Maar puur gedragswetenschappelijk onderzoek zou leiden tot een technocratisch interventionisme. Daarom moet de criminologie een spitswetenschap worden, gericht op de studie van een fundamenteel maatschappelijk probleem, ter bewaking van fundamentele democratische principes. Haar belangrijkste doel moet zijn de risico's op machtsmisbruik (door daders, andere burgers en door de instellingen) tot een minimum te herleiden.

2. Jeugd in de jeugdcriminologie

Jeugdcriminologie is criminologie met bijzondere aandacht voor de jeugd. Alle deeldomeinen van de criminologie, zoals etiologie van delinquentie, preventie, positionele en gerechtelijke interventie, sanctionering en behandeling, komen dus aan bod voor zover ze betrekking hebben op jeugd.

Er bestaan tal van wetenschappelijke omschrijvingen van jeugd. Voor de jeugdcriminologie is de maatschappelijke context essentieel en dus is ook de maatschappelijke aflijning van de jeugd richtinggevend. De leeftijd van 18 jaar is een scharnierleeftijd: de meerderjarigheid begint, ook op strafrechtelijk gebied. De minderjarige burgers worden benaderd door bijzondere instellingen: het gezin (het ouderlijk gezag), het onderwijs (de leerplicht), de Bijzondere Jeugdbijstand (de mogelijkheid tot gedwongen hulp) en de gerechtelijke Jeugdbescherming (een persoonsgerichte interventie naar aanleiding van jeugddelinquentie). Daarnaast bestaan tal van vrijwillige, maar gespecialiseerde voorzieningen voor (een gedeelte van) de minderjarigen.

Maar deze leeftijdsgrens is niet absoluut. Er kan geen klare leeftijdsgrens worden getrokken in de levensomstandigheden en de doorleefde jeugdervaringen. Ook institutioneel blijven uitzonderingen bestaan voor de jongvolwassenen, zoals in de reglementering voor het bestaansminimum of de verlengingen van maatregelen van de jeugdrechtbank. De leeftijd van 18 jaar is dus een belangrijke, maar elastische afbakening voor de jeugdcriminologie.

Het minderjarigheidsstatuut houdt beperkingen in, door afhankelijkheid van het ouderlijk gezag, leerplicht of specifieke afhandelingen door de jeugdrechtbank. Dat heeft een beslissende invloed op de leefvoorwaarden en mogelijkheden van jongeren. De levensopdracht waar jongeren voor staan verschilt van deze die aan

volwassenen wordt gesteld. Bij jongeren ligt het accent op het opbouwen van een autonome positie in de samenleving. Ze gaan daarvoor door een overgangsfase van totale afhankelijkheid naar relatieve onafhankelijkheid. In die fase blijven ze materieel afhankelijk en hebben ze weinig impact op de maatschappelijke instellingen die hen rechtstreeks aanbelangen. De overgang gaat gepaard met de nodige spanningen en conflicten van psychologische en relationele aard. De jeugdwetenschappen rapporteren daarover uitvoerig.

De recente maatschappelijke evoluties hebben deze spanningen nog verhoogd. De mediatisering neemt de jeugd in het vizier als speciale (commerciële) doelgroep, de individualisering is een risico dat vooral de minder zelfredzamen sterk bedreigt, de huidige veiligheidsobsessie leidt tot afnemende tolerantie voor experimenterend (jeugd)gedrag. Jongeren moeten meer hun plan trekken, maar worden nog meer afhankelijk en onderworpen aan controle.

In de *peer group* vinden velen een voorlopig referentiekader en steun voor hun identificatieproces. Het geeft aanleiding tot jeugdsubculturen. Zij zijn onderling verschillend, maar hun gemeenschappelijk kenmerk is onder meer dat zij vooral niet 'kinderachtig' mogen lijken en een manifestatie zijn van onderscheid van de volwassenenwereld. Belangrijk voor de jeugdcriminologie is dat de *peer group* een vruchtbare bodem levert voor opvallend recreatiegedrag, inclusief provocerende uitingen en zogenaamde kleine of veelvoorkomende delinquentie. Het is een bron voor de 'leeftijdsgebonden' delinquentie.

Dat roept een aantal cruciale jeugdcriminologische vragen op: in welke mate berust de benoeming 'probleemgedrag door jongeren' echt op problemen bij de jongeren en/of op een overproblematisering door bepaalde instellingen en/of groepen? Welk delictgedrag is normaal leeftijdsgebonden en waar begint het echt zorgwekkende? Spelen de maatschappelijke positie van de jongeren en de maatschappelijke instellingen zelf een actieve rol in het ontstaan van delinquent gedrag? Hoe kan het risico op ernstige en aanhoudende delinquentie en andere probleemgedragingen worden verminderd?

Maar 'de jeugd' moet worden genuanceerd. Naast het geslacht is de sociale positie één van de belangrijkste discriminatiecriteria. Er zijn grote verschillen in de verhouding van jongeren tot de maatschappelijke instellingen en in de wijze waarop zij daar hun motieven en gedragingen op afstemmen. Hun perspectieven op een autonome toekomst binnen de conforme maatschappij zijn onderling ongelijk. Voor de jeugdcriminologie geeft dat een betekenis aan de vaststelling dat systematisch probleemgedrag vooral gesteld wordt door jongeren uit de allerlaagste sociale strata. De psychologische en relationele kenmerken van deze jongeren, inclusief hun verhoogd risico op delinquent gedrag, kunnen slechts worden begrepen in het licht van deze maatschappelijke positie die wij 'maatschappelijk kwetsbaar' hebben genoemd (Vettenburg, Walgrave & Van Welzenis, 2002).

3. Een dubbelzinnige normstelling en -handhaving

Alle maatschappelijke instellingen die zich met de jeugd inlaten zijn georiënteerd op socialisering: de ontwikkeling van jongeren die nog niet volwaardig worden geacht, moet worden gestimuleerd en gekanaliseerd. Dat heeft twee gevolgen: (1) de controle op jongeren is uitgebreider dan op volwassenen en (2) de controle is minder uitdrukkelijk repressief.

De intensievere, zachte controle is doorheen alle instellingen zichtbaar. Door het ouderlijk gezag, de leerplicht, de Bijzondere Jeugdbijstand, de Jeugdbescherming, worden jongeren onderworpen aan controles op alle levensdomeinen, ook in de vrije tijd en in de intieme levenssfeer. Zij hebben weinig mogelijkheden om zich daartegen te verweren. Zij hebben immers enkel tweedehandsrechten (zij kunnen hun rechten niet zelf afdwingen, doch enkel via volwassenen – ouders, jeugdrechters – die dat voor hen doen). Maar steeds wordt verondersteld dat de controle wordt uitgeoefend in het belang van de minderjarige zelf.

Prototypisch daarvoor is de harde kern van de normhandhaving ten aanzien van jongeren door de gerechtelijke Jeugdbescherming. De materies voor mogelijke interventie zijn uitgedijd tot ver buiten de delicten in de enge zin van het woord. De jeugdrechtbank kan zelfs dwingende maatregelen opleggen aan jongeren die in een ‘problematische opvoedingssituatie’ verkeren. Wettelijk worden de vrijheidsbeperkende maatregelen echter niet als straf voorgesteld, wel als hulpverlening of opvoeding. Ook naar aanleiding van delicten worden zogenaamd enkel opvoedende maatregelen, educatieve sancties of (in de meeste buitenlandse systemen) pedagogische straffen opgelegd. De persoon van de dader en de kenmerken van zijn milieu zijn bepalend voor de sanctie, niet het delict zelf. De leedtoevoeging, essentieel in het gewone strafrecht, is hier ondergeschikt aan de constructief-bedoelde ingreep. Dat daardoor een aantal rechtswaarborgen die in een democratische rechtsstaat normaal voor alle burgers gelden voor de jongeren worden verwaarloosd, wijst weer in de richting van uitdijende, niet-controleerbare controle op jongeren.

Meer dan het strafrecht bij volwassenen, ligt de gerechtelijke Jeugdbescherming in het verlengde van de socialiserings- en welzijnsinstellingen. Dat is zichtbaar in de dagelijkse werking van de jeugdrechtbank, waarin samenwerking en uitwisseling met buitengerechtelijke diensten een evidentie is. Het kan ook worden vastgesteld in de initiatieven van preventie, waarin buitengerechtelijke instellingen, zoals onderwijs, jeugdwerk en jeugdwelzijnswerk een cruciale rol spelen.

De aard van de normhandhaving waar de jeugdcriminoloog zich voor geplaatst ziet, is dus bijzonder ingewikkeld. Interventie en preventie lopen door elkaar, rechtszekerheid rivaliseert er met opvoedingsdoelen, de spanning tussen hulp en recht loopt er hoog op, kansen scheppen en gedragsinperking zijn in een onduidelijke cocktail gemengd. De grens tussen het jeugdcriminologische veld en de reguliere voorzieningen is vaag. De problemen waarmee de Bijzondere Jeugdbijstand en de gerechtelijke jeugdinstanties te maken hebben vloeien voort uit wat gebeurt in ge-

zin, onderwijs, vrijetijdsaanbod, welzijnswerk, arbeidsmarkt en elders. Interventie en preventie vinden ook plaats in de jeugdclub, het onderwijs, op straat, al dan niet vanuit een uitdrukkelijke criminaliteitsoptiek.

Er is onduidelijkheid over de locatie van de normhandhaving, vermits het gerecht slechts een subsidiaire rol speelt, na de andere socialiseringsinstellingen zoals gezin, school en andere. Er is onduidelijkheid over de inhoud van de normen in gezin, school, vrije tijd, Bijzondere Jeugdbijstand en zelfs voor de jeugdrechtbank. Zij variëren in tijd, per situatie en per instelling. Er is onduidelijkheid over de gebruikte machtsmiddelen, die meestal omhuld zijn in een dubbelzinnig betoog van bescherming en opvoeding. Er is onduidelijkheid over de rechten en plichten van degenen die in de confrontatie betrokken zijn.

De jeugdcriminologie is dus actief op een terrein dat ver uitdijt buiten de harde kern van de normstelling en normhandhaving en wordt geconfronteerd met delicate spanningen tussen hulp en recht, behandeling en preventie, vrijwillige en gedwongen interventie, emancipatie en controle. Daarin spelen afwegingen mee van juridische, sociaalethische, politieke, maatschappelijke en psychosociale aard.

4. Jeugdcriminologie en andere wetenschappen over jeugd

Jeugdcriminologie kan niet worden geïsoleerd van andere wetenschappelijke benaderingen over jeugd en jeugdvoorzieningen. Onderzoek over jeugddelinquentie bouwt verder op onderzoek in de ontwikkelingspsychologie, over de socialisering en socialiseringsinstellingen, de sociale en juridische status van jongeren, de maatschappelijke perspectieven en discriminaties. De jeugdcriminologische preventie en interventie putten uit de klinische wetenschappen, het sociaal werk, agogiek en andere. De jeugdcriminologie staat dus middenin meer disciplinair jeugdonderzoek en onderzoek over voorzieningen voor jongeren.

De eigen meerwaarde van de jeugdcriminologie schuilt (1) in de synthese die verbanden zichtbaar maakt tussen het individuele, doorleefde gedrag, de relaties en de institutionele en maatschappelijke verhoudingen en dynamieken, (2) in de toevoeging van eigen concepten en theorieën over geïsoleerd jongerengedrag en over de maatschappelijke respons, en (3) in de inbreng van juridische en sociaalethische reflecties over de aard en de omvang van het maatschappelijk antwoord.

Dan wordt duidelijk dat delinquentie door jongeren niet uitsluitend een psychopedagogisch probleem is, maar ook te maken heeft met, bijvoorbeeld, de groepsvorming bij jongeren, het beschikbare vrijetijdsaanbod, de fenomenen van verstedelijking, de media. Het verband tussen gezin en delinquentie is geen geïsoleerd probleem van disfunctionele gezinsrelaties en/of opvoedingsonbekwame ouders. Vaak is dat laatste zelf een gevolg van een gezinsbeleid of van te hoge sociaaleconomische druk. Het onderwijs is niet alleen een milieu van secundaire socialise-

ring, waar foutlopende socialisering vroegtijdig kan worden ontdekt. Het is ook een milieu van primaire sociale discriminering, waar jongeren maatschappelijk worden gekwetst. Jongeren maken problemen omdat ze problemen hebben. Kritische vragen worden gesteld over, bijvoorbeeld, de ethische toelaatbaarheid van hulpverlening onder dwang of over het samenspel van welzijnszorg en veiligheidszorg in de preventie.

5. Wetenschappelijk onderzoek in de jeugdcriminologie

De criminologie is actief op het delicate terrein waar mensen in conflict komen met de maatschappelijke instellingen, mensen anderen tot slachtoffer maken, burgerrechten en vrijheden op het spel staan, mensen worden opgesloten, gezinnen uit elkaar worden gerukt; in een aantal landen worden mensen zelfs ter dood gebracht. Dat gebeurt allemaal met het gebruik van macht, inbegrepen het risico op misbruik van macht. Criminologen (en andere sociale wetenschappers) kunnen niet anders dan zich daarin te positioneren. Ook de keuze om binnen de klijtlijnen te blijven van het mainstream discours en 'niet aan politiek te doen' is een ideologische en politiek geladen keuze: de opvattingen en probleemformuleringen van de heersende macht als uitgangspunten te aanvaarden en bij te dragen tot het functioneren van de instellingen die de bestaande hegemonie vrijwaren. Beter dan de illusie van waarde vrije, 'objectieve' wetenschap hoog te houden, moeten de sociale wetenschappen, dus ook de (jeugd)criminologie, hun onvermijdelijke ethische en waarde geladen uitgangspunten zo goed mogelijk expliciteren. Dat betekent niet dat de wetenschappelijke methode niet belangrijk is, integendeel. Maar de meest wetenschappelijke attitude is niet de waarde geladen uitgangspunten weg te mofelen en enkel de eng wetenschappelijke methodologie voor externe controle open te stellen. Ook de onvermijdelijke buitenwetenschappelijke motiveringen en overwegingen moeten duidelijk worden gemaakt (Walgrave, 2008).

Jeugdcriminologie kan niet beperkt blijven tot de studie van de jeugdcriminaliteit, noch tot de studie van de sociale reactie. Ze moet beide blijven doen. Delinquentie heeft ook te maken met schoolervaringen en het schoolsysteem zelf houdt discriminerende elementen in. Daar zijn aanwijzingen uit af te leiden voor preventie. De criminalisering van rondhangende jongeren hangt ook samen met gebrek aan open ruimte voor jongeren en met afnemende tolerantie voor experimenteel gedrag. Klachten over toenemende jeugddelinquentie worden niet door betrouwbare cijfers gestaafd en dus moet er een ander fenomeen achter zitten. Jongeren worden tot normconform gedrag gemotiveerd als zij een realistisch perspectief hebben op maatschappelijk respect en dus moet vooral aan dat perspectief worden gewerkt... en zo zou ik nog wel enkele bladzijden kunnen doorgaan. De meerwaarde van een bredere jeugdcriminologie is precies dat de samenhang tussen de etiologische vraagstelling en de maatschappelijke reactie zichtbaar wordt tegen de achtergrond

van de maatschappelijke positie van jeugd in het algemeen (rechten van jongeren, jeugdschubculturen, breder jeugdbeleid, ...). De etiologische vragen moeten worden uitgezuiverd (door bijvoorbeeld een onderscheid te maken tussen leeftijdsgebonden en meer problematische persisterende delinquentie of door de klachten over delinquentie af te wegen tegen de vaststelbare werkelijkheid) en de interventiemodellen moeten worden geëvalueerd (bijvoorbeeld onderzoek naar de effecten van gesloten voorzieningen of naar de toepassing van herstelrechtelijke mogelijkheden).

6. Acute maatschappelijke relevantie

In het huidige maatschappelijke klimaat is zo'n jeugdcriminologie meer dan ooit nodig. Onze samenleving is gekenmerkt door een meedogenloze strijd voor individuele macht en rijkdom. Zij is in de ban geraakt van een ware veiligheidsobsessie en is verward in een krampachtige verdediging tegen alles wat een mogelijke bedreiging zou kunnen betekenen. Onze samenleving is doordrenkt van punitief populisme.

De focus op jeugdcriminaliteit wordt opgeroepen in een sfeer van afnemende tolerantie en toenemende punitiviteit voor de jeugd en voor bepaalde subgroepen. Ten aanzien van jeugdcriminaliteit en ander balorig jongerengedrag hebben we lange tenen gekregen en dat is te zien in de discussies over het jeugdrecht. De media voeren hun concurrentieslag voor een groot deel uit op het veld van de jeugdcriminaliteit. Zij smeren de sensationele verhalen over jongerencriminaliteit breed uit, citeren graag de zeer gedeeltelijke en onbetrouwbare cijfers van de politie over 'stijgende jeugdcriminaliteit', laten politiemensen aan het woord die erover klagen dat de criminele jongeren die ze gisteren hebben opgepakt hen vandaag op straat alweer komen uitlachen en vermelden met groot vertoon dat er weer criminele jongeren op straat lopen omdat er voor hen geen plaats is in de voorzieningen. Een groot deel van de jeugd wordt losbandig, balorig, ongezeglijk genoemd. In een aantal Brusselse wijken gaat het zelfs over 'een verloren generatie' waartegen we ons alleszins moeten beveiligen. Voor hen lijkt alleen nog de harde taal van de opsluiting te passen.

Electoraal kwetsbare politici laten zich gelden. Ze wekken de indruk van grote daadkracht door toe te geven aan het punitieve populisme en zij maken stoere plannen voor 'echte straffen', meer gesloten inrichtingen, want "de mensen willen veiligheid", zo zeggen ze.

Om die op hol geslagen paniek te temperen moet iemand het hoofd koel houden. De (jeugd)criminologie heeft hierin een maatschappelijke opdracht. Als tegengewicht tegen de populistische en simplistische standpunten die nu door media en door bepaalde politici worden geëntileerd is nood aan een volgehouden gedegen wetenschappelijk onderzoek en systematische intensieve contacten met de realiteit.

Een goed uitgebalanceerde, methodisch hoogstaande en maatschappelijk betrokken jeugdcriminologie kan daar een cruciale rol in spelen. Vaak gaat zo'n jeugdcriminologie in tegen de stroom door de militante taal over de stijgende, steeds gewelddadigere criminaliteit, gepleegd door steeds jongere ouders te confronteren met de beschikbare cijfers over (vooral dalende) criminaliteit; door de populistische roep om meer gesloten plaatsen voor jongeren te beantwoorden met het goede onderzoek dat aantoonst dat opsluiting van jongeren omgekeerde effecten heeft; door aan te tonen dat het noodzakelijke normstellende antwoord op jeugddelinquentie ook mogelijk is door herstelrechtelijke en andere alternatieve reactiewijzen, die ruim onvoldoende worden benut; door steeds weer te laten zien dat preventie van jeugddelinquentie vertrekt van de vaststelling dat jongeren die problemen maken ook jongeren zijn die problemen hebben, ...

Om een modewoord te gebruiken: er is nood aan rustige vastheid om de paniek over jeugdcriminaliteit te keren. De jeugdcriminologie moet die vastheid vasthouden en er zich voor hoeden meegesleept te worden in de hype, ook als *imbedded criminology* (Walgrave, 2008) meer perspectieven biedt op middelen voor onderzoek.

BIBLIOGRAFIE

- Ditton, J. (1979). *Contrology. Beyond the new criminology*. London: McMillan.
- Dupont, L. (1977). *Beginnelsen van behoorlijke strafrechtsbedeling*. Antwerpen/Arnhem: Kluwer/Gouda Quint.
- Eliaerts, C. & Snacken, S. (2000). Interdisciplinariteit als legitimatie voor de criminologie? In J. Vanderborght, J. Vanacker & E. Maes (eds.), *Criminologie. De wetenschap, de mens* (pp. 19-27). Brussel: Politeia.
- Garland, D. (2008). Disciplining criminology. *Annales Internationales de Criminologie*, 46 (1-2), 19-37.
- Goris, P. & Walgrave, L. (eds.) (2002). *Van kattenkwaad en erger*. Leuven: Garant.
- Peters, T. & Walgrave, L. (2000). Criminologie op een kruispunt van wegen. In J. Vanderborght, J. Vanacker & E. Maes (eds.), *Criminologie. De wetenschap, de mens* (pp. 29-43). Brussel: Politeia.
- Pires, A. (1993). La criminologie et ses objets paradoxaux: réflexions épistémologiques sur un nouveau paradigme. *Déviance et Société*, 17 (2), 129-161.
- Ponsaers, P. & Hebberecht, P. (2000). Criminologie in België: beleidsgerichte wetenschap, met een geïmporteerde theorie? In J. Vanderborght, J. Vanacker en E. Maes (eds.), *Criminologie. De wetenschap, de mens* (pp. 45-60). Brussel: Politeia.
- Vettenburg, N., Walgrave, L. & Van Welzenis, I. (2002). Maatschappelijke kwetsbaarheid: een theorie over systematische delinquentie door jongeren. In P. Goris & L. Walgrave (eds.), *Van kattenkwaad en erger* (pp. 39-76). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Walgrave, L. (1996). *Confronterende jongeren*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, Reeks Samenleving, Criminaliteit & Strafrechtspleging.
- Walgrave, L. (2008). Criminology as I see it ideally. Address delivered by Em. Prof. Lode Walgrave on the occasion of his receipt of the 2008 European Criminology Award, Edinburgh 5 Sept. 2008. *Newsletter of the European Society of Criminology*, 7(3), 3, 15-16.

Hoofdstuk 19

Psychosociale effecten van vrijheidsberoving — Dertig jaar later

Sonja Snacken

1. Inleiding

In 1980 verscheen het doctoraat van Johan Goethals, *Psychosociale effecten van de lange vrijheidsstraf* (Goethals, 1980). Het behandelde een op dat ogenblik erg actueel thema, waarnaar vanaf begin jaren 1970 vrij veel onderzoek gebeurde. We bekijken in deze bijdrage welke wetenschappelijke inzichten hierover in de loop der jaren verkregen werden en welke invloed deze hebben gehad op het ontwikkelen van Europese standaarden voor de behandeling van gedetineerden en op het Belgische beleid.

2. Wetenschappelijke resultaten

De meeste studies waren Angelsaksisch en richtten zich op gedetineerden met straffen van acht jaar en meer. Dit domein van onderzoek leek echter contradictoische resultaten op te leveren. Samenvattend: lange gevangenisstraffen leiden tot een daling van het zelfbeeld (Heskin, Bolton, Smith & Banister, 1974), een vertraging van de reactietijd (Banister, Smith, Heskin & Bolton, 1973), een toename van *self-directed hostility*, *intropunitive hostility* en *acting-out hostility* (Heskin, Smith, Banister & Bolton, 1973), een verminderde belangstelling in werk, externe relaties en de toekomst (Heskin e.a., 1974). Copingmechanismen zoals 'prisonisering' (het ontwikkelen van een gedetineerdensubcultuur) en 'institutionalisering' (een geheel van symptomen die voor het eerst vastgesteld werden bij langdurige patiënten in psychiatrische ziekenhuizen, gekenmerkt door psychologische regressie naar infantilisme, emotionele regressie, passiviteit en psychosomatische reacties) bleken toe te nemen met de duur van de detentie (Walker, 1983; McKay, Jayewardene & Reddie,

1979). Maar andere studies vonden geen bewijs van psychologische of intellectuele deterioratie, of zelfs een vermindering in psychopathologie (Rasch, 1981) en een toenemende interesse voor werk en externe contacten (Zamble, 1992).

Ik heb vroeger reeds geargumenteed dat ik drie redenen zie voor deze ogenschijnlijke contradicties (Snacken, 1999).

1. De methodologische verschillen tussen kwalitatieve en kwantitatieve studies kunnen tot verschillende resultaten geleid hebben. Kwalitatieve studies illustreerden de persoonlijke tragedies en het lijden van langgestrafte gedetineerden (zelfmoordpogingen, emotionele breakdowns, gevoelens van onveiligheid en angst tijdens de detentie en bij de invrijheidstelling) (Toch, 1975; Cobden & Stewart, 1984) en de individuele pogingen tot '*psychological survival*' (Cohen & Taylor, 1972). Deze waren niet noodzakelijk in contradictie met het feit dat kwantitatieve studies geen bewijs vonden van intellectuele of algemene verslechtering van de persoonlijkheid (Rasch, 1981; Bresser, 1974; Goeman, 1977) en soms zelfs een verbetering van de verbale mogelijkheden vaststelden (Bolton, Smith, Heskin & Banister, 1976). En ze lijken vrij consistent met de bevindingen betreffende het verlies aan zelfrespect, de toegenomen intropunitieve agressie en de toegenomen introversie (Heskin e.a., 1973; 1974). Bovendien zou vanuit het standpunt van het personeel en het beheer van de gevangenis de vrees voor persoonlijke aftakeling bij de gedetineerde niet minder belangrijk mogen zijn dan een reële achteruitgang. Immers, '*what is seen to be real is real in its consequences*', en kan een belangrijke invloed hebben op de houdingen en interacties binnen de gevangenis.

2. Terwijl de vroegere studies vooral naar veralgemeende effecten van de duur van de detentie op alle gedetineerden zochten werd steeds meer ingezien dat deze effecten beïnvloed worden door zowel persoonlijke factoren eigen aan de gedetineerde als door het gevangenisregime. Het gevangenisleven bestaat uit een complex geheel van sociale interacties, die tot een diversiteit aan reacties vanwege de gedetineerden kunnen leiden die niet binnen één enkel model kunnen verklaard worden. Het is evenwel belangrijk te onthouden dat deze individuele interacties en copingmechanismen ook beïnvloed worden door de omstandigheden van de detentie. Onderzoek naar 'prisonisering' heeft aldus aangetoond dat zowel de deprivaties die voortvloeien uit het gevangenisregime als de persoonlijke kenmerken van de gedetineerde de mate van 'prisonisering' verklaren. Alle factoren in aanmerking genomen, bleken de duur van de detentie, de structureel ingebedde machteloosheid van de gedetineerde en de verwachtingen van de gedetineerde voor na de invrijheidstelling meer door te wegen dan voorafgaande of extern aan de detentie bestaande invloeden (Thomas, 1977; Thomas, Petersen & Zingraff, 1978). De implicaties hiervan voor het beheer van langgestrafte gedetineerden is dat 'prisonisering' kan verminderd worden door de gedetineerden een vorm van controle te geven over hun situatie en hun contacten met de buitenwereld te stimuleren (Richards, 1978; Cobden & Stewart, 1984). Gelijkaardige resultaten werden vastgesteld betreffende 'institutionalisering'. De mate waarin gedetineerden geïnstitutio-

naliseerd geraken is afhankelijk van de duur van de detentie, de monotonie van het regime, het gebrek aan autonomie en aan contacten met de buitenwereld (Walker, 1983). Specifieke problemen werden in dit verband vastgesteld voor levenslang gestraften, voor wie de onbepaalde aard van de straf en de onzekerheid betreffende een mogelijke voorwaardelijke invrijheidstelling de ervaren mate van leed, de angst voor achteruitgang en het probleem om de tijd door te komen verhogen. Als gevolg hiervan wordt steeds minder over de toekomst nagedacht (McKay e.a., 1979), interesse in externe relaties neemt af en gedetineerden schermen zich af voor de problemen van hun familieleden uit onmacht om er iets te kunnen aan verhelpen (Heskin e.a., 1974). Een Engelse studie van levenslang gestraften in een *maximum security* gevangenis (Sapsford, 1978) stelde vast dat contacten met echtgenotes of vriendinnen gestopt waren rond het zevende jaar (maar niet met ouders en naaste familie) en dat hoe langer de detentie duurde, hoe meer de gedetineerde over het verleden sprak en niet over de toekomst, hoe minder belangstelling hij vertoonde voor sociale activiteiten, hoe meer hij afhankelijk werd van de gevangenisroutine en hoe minder hij nog eigen beslissingen nam. Bonta en Gendreau (1990) concluderen daarentegen in hun overzicht van kwantitatieve studies over effecten van vrijheidsberoving dat, alhoewel langgestraften hun contacten met de buitenwereld verliezen, zij hierdoor juist meer gebruik maken van interne programma's en zich beter aanpassen aan het leven in de gevangenis en de gevangenisdiscipline. Hun conclusie dat deze institutionele aanpassing en de individuele verschillen hierin aantonen dat lange gevangenisstraffen niet noodzakelijk negatieve effecten hebben (Bonta & Gendreau, 1990: 365) lijkt mij evenwel zeer voorbarig in het licht van het volgende discussiepunt.

3. De meeste studies beperkten hun onderzoek tot de periode van de detentie zelf, zonder verder te kijken naar de gevolgen ervan na de invrijheidstelling. Gevangenen zijn bijzondere sociale instituties met specifieke kenmerken die hen onderscheiden van andere instituties (Goffman, 1961; Chantraine, 2004; Crewe, 2007). Aanpassing aan het gevangenisleven, in het bijzonder in *maximum security* inrichtingen, betekent dan ook niet noodzakelijk dat deze gedetineerden zullen kunnen overleven in de buitenwereld. In hun kwalitatief onderzoek naar de effecten van lange gevangenisstraffen tijdens de detentie en na de invrijheidstelling, beschreven Cobden en Stewart (1984: 501) drie fases waar langgestraften door moeten: “*doing your time*” of je verleden vergeten en je concentreren op het gevangenisleven, “*making the change*” of de psychologische mechanismen opgeven die je in de gevangenis beschermen teneinde je terug voor te bereiden op de buitenwereld, en “*hitting the street*” of een nieuw leven starten buiten. Elke fase is sterk verschillend en vereist telkens moeilijke aanpassingen. Niet alle gedetineerden slagen erin telkens weer die aanpassingen te maken. Het dilemma waar zowel de gedetineerden als de penitentiaire administratie voor staan is dat maatregelen die de institutionele aanpassing bevorderen juist contraproductief kunnen zijn voor een succesvolle terugkeer naar de samenleving buiten (Goodstein, 1985; Ditchfield, 1990). Studies in de VS toonden aan dat gedetineerden die zich slecht aanpasten aan de instelling

het beter bleken te doen bij hun invrijheidstelling dan diegenen die zich het best hadden aangepast (Jaman, 1971; Ward, 1987). Dit dilemma tussen institutionele aanpassing en re-integratie in de samenleving is nog sterker voor langgestraften: zij moeten een middel vinden om om te gaan met die lange periode, om te 'set-telen' in het gevangenisleven zonder hun mogelijkheden tot re-integratie te verliezen. Verscheidene auteurs hebben daarom een aantal basisbehoeften geformuleerd waaraan een gevangenisregime moet tegemoetkomen (McKay e.a., 1979; Cobden & Stewart, 1984; Wormith, 1985; Zamble, 1992; Whittington, 1994):

- 'comfort': voedsel, medische bijstand, fysieke veiligheid, sensorische en cognitieve stimulatie, erkenning en status;
- 'controle': controle over eigen leven en omgeving, bijvoorbeeld via keuzemogelijkheden voor activiteiten, participatie in gevangenisleven; en
- 'zingeving': existentieel, bijvoorbeeld via het onderwijs, vorming of levensbeschouwing.

Zij argumenteren dat wanneer deze basisbehoeften niet beantwoord kunnen worden binnen de legitieme structuur van de instelling, gedetineerden die op een illegale manier zullen trachten te vervullen (McKay e.a., 1979: 55). De wederaanpassing aan de samenleving moet bevorderd worden door talrijke contacten met de buitenwereld tijdens de detentie mogelijk te maken, in het bijzonder contacten die niets met het gevangenisstelsel te maken hebben (familie en vrienden, externe diensten, vrijwilligers/bezoekers), door gevangenen op gemakkelijk bereikbare plaatsen te bouwen en intermediaire structuren te voorzien zoals *half-way houses* en opvanghomes (Cobden & Stewart, 1984: 508-510).

Nadien lijkt het hoogtepunt van dit soort psychologische onderzoeken maar ook van de controverses voorbij. Latere studies tonen in verschillende landen de verhoogde incidentie van zelfmoord aan binnen de gevangeniscontext, waarbij opnieuw zowel persoonlijke als omgevingsfactoren eigen aan de detentie belangrijk blijken (Liebling, 1999; Harvey, 2005). Detentie blijkt tot een hoge mate van *psychological distress* te leiden, zelfs al na drie dagen (Harvey, 2005: 238-247; Chantraine, 2004: 40-41), alhoewel ook hier weer gedetineerden met een hoge interne *locus of control* lagere niveaus van *psychological distress* rapporteren dan gedetineerden met een hoge externe *locus of control* (Harvey, 2005: 248-249; MacKenzie, Goodstein & Blouin, 1987).

Vijfentwintig jaar na het doctoraat van Johan Goethals komt Craig Haney dan ook tot volgende conclusie:

"The pains of certain forms of imprisonment, far from being merely unpleasant, can transform prisoners, permanently impede their development, undermine their present and future wellbeing, and shape and affect their potential for post prison adjustment." (Haney, 2005: 68)

De huidige psychologische theorie erkent volgens hem de invloed van situationele en contextuele determinanten op het gedrag (Haney, 2002; Loeber, 1996), op verscheidene vormen van psychopathologie, inclusief depressie (Hammen, 1990) en op

wangedrag en gewelddadig gedrag in gevangenen (Haney, 2005: 77; Bottoms, Hay & Sparks, 1995; Cooke, 1991). De interactie tussen persoonlijke kenmerken, situatieve, gemeenschaps- en structurele kenmerken doet geen afbreuk aan het feit dat:

“Prison environments are themselves powerful and potentially damaging situations, whose negative psychological effects must be taken seriously, carefully evaluated, purposefully regulated and controlled and, when appropriate, changed or eliminated. This fact argues in favour of creating more realistic and effective legal limits to the nature and amount of prison pain that is dispensed inside these institutions.” (Haney, 2005: 78)

3. Invloed op de Europese standaarden voor behandeling van gedetineerden

Deze inzichten in de negatieve effecten van detentie in het algemeen en van lange gevangenisstraffen in het bijzonder en in het belang van een adequaat regime om deze effecten zo veel mogelijk te beperken hebben op het niveau van de Raad van Europa enerzijds geleid tot standaarden betreffende het gebruik van de vrijheidsberoving als *ultimum remedium* en anderzijds tot standaarden betreffende de behandeling van (langgestrafte) gedetineerden. Wegens de beperkte ruimte in deze bijdrage staan we slechts kort stil bij de eerste categorie en wat langer bij de tweede.

Vrijheidsberoving als *ultimum remedium* wordt sinds 1980 onverminderd verdedigd door talrijke aanbevelingen van het Comité van Ministers: R (1980) 11 en (2006) 13 op de voorlopige hechtenis, R (1987) 3 en (2006) 2 op de *European Prison Rules* (EPR), R (1992) 16 op de sancties in de gemeenschap, R (1992) 17 op *Consistency in Sentencing*, Rec (2003) 22 op de voorwaardelijke invrijheidstelling, Rec (2003) 23 op de levenslang- en andere langgestraften, en het duidelijkst in R (1999) 22 betreffende de overbevolking in de gevangenen en de penitentiaire inflatie. Deze laatste aanbeveling wordt expliciet overgenomen door het CPT¹ in zijn 11th General Report (CPT/Inf (2001) 16, §28). Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) is echter weigerachtig om zich in te laten met de straftoemeting in de verschillende lidstaten, zolang de uitgesproken straffen legaal, legitiem en niet disproportioneel zijn (voor meer uitleg, zie: Snacken, 2006; Van Zyl Smit & Snacken, 2009: 86-98 en 355-363).

Wat de behandeling van (langgestrafte) gedetineerden betreft, is het werk van het CPT essentieel. Door zijn multidisciplinaire samenstelling, met een belangrijke vertegenwoordiging van geneesheren en psychiaters, en zijn specifieke opdracht van preventie van onmenselijke en vernederende behandeling, heeft het CPT steeds veel aandacht besteed aan de kwaliteit van de relaties in de gevangenis, in het

1. *European Committee for the Prevention of Torture and Inhumane or Degrading Treatment or Punishment.*

bijzonder tussen personeel en gedetineerden, aan de psychologische effecten van verscheidene vormen van vrijheidsberoving, en aan de aanwezigheid van een adequaat regime met voldoende zinvolle activiteiten buiten cel, vele contacten met de buitenwereld en een goede voorbereiding van de re-integratie. Hierbij heeft het steeds aandacht gehad voor bijzondere risicosituaties, zoals risico's op zelfmoord en de medische aanpak van zelfmoordpogingen en automutilaties, en voor bijzondere risicogroepen, zoals (levens)langgestraften, gedetineerden in isolatie (om disciplinaire of veiligheidsredenen, of in voorlopige hechtenis) en in extra beveiligde eenheden (*2nd General Report* [CPT/Inf (1992) 3], *3rd General Report* [CPT/Inf (1993) 12], *11th General Report* [CPT/Inf (2001) 16]). Zijn aanbevelingen betreffende regimes voor langgestrafte gedetineerden liggen volledig in het verlengde van de bovenvermelde wetenschappelijke onderzoeksresultaten (CPT *11th General Report* [CPT/Inf (2001) 16] § 33):

“Long-term imprisonment can have a number of desocializing effects upon inmates. In addition to becoming institutionalised, long-term prisoners may experience a range of psychological problems (including loss of self-esteem and impairment of social skills) and have a tendency to become increasingly detached from society, to which almost all of them will eventually return. In the view of the CPT, the regimes which are offered to prisoners serving long sentences should seek to compensate for these effects in a positive and proactive way. The prisoners concerned should have access to a wide range of purposeful activities of a varied nature (work, preferably with vocational value; education; sport; recreation/association). Moreover, they should be able to exercise a degree of choice over the manner in which their time is spent, thus fostering a sense of autonomy and personal responsibility. Additional steps should be taken to lend meaning to their period of imprisonment; in particular, the provision of individualised custody plans and appropriate psycho-social support are important elements in assisting such prisoners to come to terms with their period of incarceration and, when the time comes, to prepare for release. Further, the negative effects of institutionalisation upon prisoners serving long sentences will be less pronounced, and they will be better equipped for release, if they are able effectively to maintain contact with the outside world.”

Deze beleidsaanbevelingen zijn overgenomen door de *Recommendation R (2003) 23 on the Management by Prison Administrations of Life-sentence and other Long-term Prisoners*, die de 47 lidstaten van de Raad van Europa aanmaant om langgestraften activiteiten aan te bieden die kunnen compenseren voor de duur van de detentie en de mogelijk destructieve effecten ervan, evenals het blijven georiënteerd zijn op de invrijheidstelling. Te dien einde benadrukken zowel het CPT als deze *Recommendation* dat het gevangenisregime voor langgestraften niet enkel moet gebaseerd zijn op de principes van normalisering, verantwoordelijkheid en re-integratie, zoals voor alle gedetineerden, maar ook nog meer specifiek op de principes van individualisering van het regime, niet-segregatie van andere gedetineerden en progressieve vooruitgang doorheen het regime teneinde een tijd- en toekomstperspectief te behouden. Dit vinden we trouwens ook terug in Rule 103.8 van de EPR van 2006. Bovendien wordt in Rule 17.1 EPR gesteld dat de classificatie

van gedetineerden zo dicht mogelijk bij hun familiale of sociale netwerken dient te gebeuren.

Het EHRM van zijn kant erkent reeds lang het belang van familiebanden en van contacten met de buitenwereld voor alle gedetineerden (artikel 8 EVRM op bescherming van het familieleven: *X v United Kingdom* [EComHR] 8 October 1982; *Messina v Italy* (no 2) 28 September 2000 § 61) en heeft zelfs gesteld dat een volledig afsluiten van externe contacten kan uitmonden in onmenselijke of vernederende behandeling en zelfs foltering (artikel 3 EVRM) (*Ilaşcu e.a. v Moldavia and Russia* [GC] 8 July 2004). Een classificatie van de gedetineerde op zo'n afstand dat het bezoek van familie zeer moeilijk wordt, kan een schending van artikel 8 EVRM inhouden (*Hacısüleymanoğlu v Italy* [EComHR] 20 October 1994 § 125), maar de Commissie heeft wel aanvaard dat beperkingen gerechtvaardigd kunnen zijn indien ze proportioneel zijn voor redenen van ordehandhaving (*McHugh v Ireland* [EComHR] 16 April 1998).

Het Hof heeft recent ook het ontbreken van een adequaat gevangenisregime als een schending van artikel 3 beschouwd (*Alver v Estonia* 8 november 2005) en erkent nu expliciet het belang van re-integratie als doelstelling van de uitvoering van gevangenisstraffen (*Dickson v United Kingdom* [GC] 4 December 2007). Het Hof heeft echter steeds gesteld dat alhoewel een disproportionele straf een schending van artikel 3 zou kunnen uitmaken, de duur van de detentie op zich slechts uitzonderlijk relevant zal zijn en steeds zal moeten bekeken worden in samenhang met het geslacht, de leeftijd en de gezondheidstoestand van de individuele gedetineerde (*Ireland v United Kingdom* 18 January 1978; *A v United Kingdom* 23 September 1998). Levenslange gevangenisstraffen zonder *de jure en de facto* mogelijkheid tot invrijheidstelling zouden echter wel een schending van artikel 3 kunnen uitmaken (*Kafkaris v Cyprus* 12 February 2008 § 98).

Zowel de vele CPT-rapporten als de vele klachten voor het EHRM tonen echter aan dat de realiteit in de Europese gevangenissen nog dikwijls ver van deze standaarden af staat.

4. Invloed op de Belgische regelgeving en het penitentiaire beleid

Deze verschillen tussen regelgeving of discours en praktijk vinden we ook in de Belgische situatie terug.

De vele psychosociale nadelen van de vrijheidsberoving zijn herhaaldelijk door de Belgische wetgever vernoemd als reden om de toepassing van deze sanctie zo veel mogelijk te beperken en meer niet-vrijheidsberovende sancties in te voeren: zie de invoering van de vrijheid onder voorwaarden als alternatief voor de voorlopige hechtenis (wet 20 juli 1990), de uitbreiding van de toepassingsmogelijkheden van de opschorting, het uitstel en de probatie (wet 10 februari 1994), de invoering van

de bemiddeling in strafzaken (wet 10 februari 1994), de omzetting van de dienstverlening in de autonome werkstraf (wet 17 april 2002), de invoering van de mogelijkheid tot herstelbemiddeling op alle niveaus van de strafrechtsbedeling (wet 22 juni 2005). In werkelijkheid moeten het strafrechtelijk beleid en de praktijk in België eerder als een illustratie van Bottoms' (1977) '*bifurcation policy*' gezien worden: niet-vrijheidsberovende sancties blijven voornamelijk toegepast op het lagere echelon van de ernst van de misdrijven en het gerechtelijk verleden, terwijl vrijheidsberoving de 'normale' sanctie blijft voor ernstige misdrijven en recidivisten en zelfs langer wordt voor specifieke misdrijven zoals seksuele, gewelds- en bepaalde drugsdelicten. Het aantal gedetineerden met een lange gevangenisstraf (meer dan vijf jaar) neemt dan ook al jaren toe in België (voor meer details, zie Snacken, 2007). Dit lijkt erop te wijzen dat men bij gerechtelijke beslissingen de detentieschade die vrijheidsberoving teweegbrengt erkent, maar onvermijdbaar vindt voor bepaalde personen, omdat zij dit 'verdienen' of omdat dit nu eenmaal 'nodig' is ter bescherming van de maatschappij. Dit maakt de schade echter niet minder reëel en houdt, zoals hierboven aangetoond, ook net een risico voor die samenleving in.

Op het niveau van de strafuitvoering wordt het feit dat vrijheidsberoving detentieschade toebrengt expliciet erkend in artikel 6 §2 van de Basiswet van 12 januari 2005, dat stelt: "Bij de uitvoering van de vrijheidsstraf of de vrijheidsbenemende maatregel dient vermijdbare detentieschade voorkomen te worden." De toevoeging van het woordje 'vermijdbare' tijdens de parlementaire discussies wijst erop dat de wetgever zich heel bewust was van het feit dat deze schade nooit helemaal kan vermeden worden. De gerichtheid op de re-integratie is eveneens verankerd in artikel 9 §2 Basiswet: "De tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf wordt gericht op het herstel van het door het misdrijf aan de slachtoffers gedane onrecht, op de rehabilitatie van de veroordeelde en op de geïndividualiseerde voorbereiding van zijn re-integratie in de vrije samenleving." Met het oog hierop wordt samen met de gedetineerde een individueel detentieplan uitgewerkt (artikel 9 §3). De Basiswet tracht deze basisprincipes waar te maken door een regime uit te werken dat deze schade zo veel mogelijk tracht te beperken en dit ook beter te waarborgen door belangrijke regimeaspecten van loutere privileges om te bouwen tot rechten, die slechts op wettelijk vastgestelde gronden kunnen ingeperkt worden: recht op onbeperkte briefwisseling, op dagelijks telefoneren, op drie keer per week bezoek, op geestelijke of morele bijstand, op een zo ruim mogelijke toegang tot vormingsactiviteiten, op deelname aan de in de gevangenis beschikbare arbeid, op sport en ontspanning, op individuele en gelijkwaardige gezondheidszorg, op het in de gevangenis aanwezige aanbod aan sociale hulp- en dienstverlening, op bescherming tegen niet strikt noodzakelijke naaktfouilles, enzovoort. Het uitwerken van een adequaat regime en de voorbereiding van de re-integratie zijn ook het voorwerp van het Vlaams Strategisch Plan voor Hulp- en Dienstverlening aan Gedetineerden (2000) en van de Wet van 17 april 2006 op de externe rechtspositie van de veroordeelden tot een vrijheidsstraf en de aan het slachtoffer toegekende rechten in het raam van strafuitvoeringsmodaliteiten.

De realiteit is echter heel wat minder rooskleurig. De jarenlange overbevolking van sommige inrichtingen bemoeilijkt het uitwerken van een adequaat regime en een regionale classificatie. De verplichte transfers naar de gevangenis van Tilburg illustreren hoe snel institutionele belangen het overwicht krijgen op familiale banden en individuele re-integratie (Claes & Snacken, 2010). Het individueel detentieplan is nog steeds niet in alle gevangenissen doorgevoerd. Het Strategisch Plan bereikt nog steeds niet alle gedetineerden en het aanbod beantwoordt niet altijd aan de behoeften van de gevangenispopulatie, zoals beklaagden, buitenlanders, anderstaligen en gedetineerden met een psychiatrische problematiek (Hellemans, Aertsen & Goethals, 2008; Tournel & Snacken, 2008). De overbevolking en de toegenomen diversiteit van de populatie hebben ook een verharding van de syndicale acties van het personeel tot gevolg gehad, waarbij het bezoek aan en de activiteiten voor de gedetineerden als eerste sneuvelen (Snacken, 2009). En de wetten op de voorwaardelijke invrijheidstelling (1998) en op de externe rechtspositie (2006), die een moeizaam evenwicht nastreefden tussen de belangen van de gedetineerden en hun familie, de samenleving en de slachtoffers, hebben in de praktijk geleid tot een daling van het aantal voorwaardelijke invrijheidstellingen (Deltenre, 2008; Snacken, Beyens & Beernaert, 2010) en tot steeds meer (langgestrafte) gedetineerden die voor strafeinde kiezen (Robert, 2009).

5. Conclusie

Dat detentie schade teweegbrengt en dat deze schade riskeert toe te nemen met de duur van de detentie lijkt wetenschappelijk vast te staan en wordt ook in de Europese en Belgische regelgeving erkend. Nochtans neemt het aantal gedetineerden met een lange gevangenisstraf van meer dan vijf jaar in België nu al jaren toe. Dit stelt bijzondere ethische problemen. Dat dergelijke straffen opgelegd worden uit vergelding of ter bescherming van de maatschappij doet niets af aan deze ethische problemen. Naar analogie met de vraag van Haney (2003) over eenzame opsluiting en *supermax* gevangenissen, kunnen we immers ook de vraag stellen over de schade die voortvloeit uit lange detentieperiodes:

“Do we allow what we believe to be their [prisoners] blameworthiness for this kind of mistreatment – that they earned it, they deserve it, they asked for it – to blur our understanding of the consequences of the mistreatment itself? That is, has devaluing the prisoners’ claim to be free from such harm led to the erroneous perception that the harm is not real?” (Haney, 2003: 149).

In België is er sinds de zaak Dutroux steeds meer nadruk op beheersing van recidiverisico’s en risicotaxaties. Misschien is er terug behoefte aan meer psychologisch onderzoek dat, zoals dat van Johan Goethals dertig jaar geleden, niet alleen de risico’s op recidive evalueert vanuit de kenmerken van de daders, maar ook vanuit de schade veroorzaakt door de detentie zelf...

BIBLIOGRAFIE

- Banister, P.A., Smith, F.V., Heskin, K.J. & Bolton, N. (1973). Psychological correlates of long-term imprisonment, I. Cognitive variables. *British Journal of Criminology*, 13, 312-323.
- Bolton, N., Smith, F.V., Heskin, K.J. & Banister, P.A. (1976). Psychological correlates of long-term imprisonment, IV. A longitudinal analysis. *British Journal of Criminology*, 16, 38-47.
- Bonta, J. & Gendreau, P. (1990). Reexamining the cruel and unusual punishment of prison life. *Law and Human Behavior*, 14, 347-372.
- Bottoms, A., Hay, W. & Sparks, R. (1995). Situational and social approaches to the prevention of disorder in long-term prisons. In T. Flanagan (ed.), *Long-term Imprisonment: Policy, Science and Correctional Practice* (pp. 186-196). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Bresser, P.H. (1974). Die Begutachtung zur Socialprognose 'Lebenslänglicher' und Sicherungsverwahrter, *Juristische Rundschau*, 265-270, mentioned by Wormith, J.S. (1985), The controversy over the effects of long-term incarceration. *Canadian Journal of Criminology*, 26, 429.
- Chantraine, G. (2004). *Par-delà les murs. Expériences et trajectoires en maison d'arrêt*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Claes, B. & Snacken, S. (2010). De laakbare export van Belgische gedetineerden. *De Morgen*, 4 februari.
- Cobden, J. & Stewart, G. (1984). Breaking out: a perspective on long-term imprisonment and the process of release. *Canadian Journal of Criminology*, 500-510.
- Cohen, S. & Taylor, L. (1972). *Psychological survival*. Nueva York, EUA: Pantheon Books.
- Cooke, D.J. (1991). Violence in prisons: the influence of regime factors. *Howard Journal of Criminal Justice*, 95-109.
- Crewe, B. (2007). The sociology of imprisonment. In Y. Jewkes (ed.), *Handbook on Prisons* (pp. 123-151). Cullompton: Willan.
- Deltenre, S. (2008). *Des commissions de libération conditionnelle aux tribunaux d'application des peines: analyse de l'impact des libérations conditionnelles et des libérations en vue d'éloignement sur la population pénitentiaire*. Brussel: Cellule des données, Service ICT, DGEPI, SPF Justice.
- Ditchfield, J. (1990). *Control in prisons: a review of the literature*. London: Home Office Research Study N° 118.
- Goeman, M. (1977). *Das Schicksal der Lebenslänglichen*. Berlin: Walter de Gruyter. Mentioned by Wormith, J.S. The controversy over the effects of long-term incarceration. *Canadian Journal of Criminology*, 26, 429.
- Goethals, J. (1980). *Psychosociale gevolgen van de lange vrijheidsstraf*. Antwerpen: Kluwer.
- Goffman, E. (1961). On the characteristics of total institutions. In D. Cressey (ed.), *The prison: studies in institutional organization and change*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Goodstein, L. (1985). Inmate adjustment to prison and the transition to community life. In R.M. Garter, D. Glaser & L.T. Wilkins (eds.), *Correctional institutions*. New York: Harper and Row.
- Hammen, C. (1990). Vulnerability to depression: Personal, situational and family aspects. In R.E. Ingram (ed.), *Contemporary Psychological Approaches to Depression: Theory, Research and Treatment* (pp. 59-69). New York: Plenum Press.
- Haney, C. (2002). Making law modern. Towards a contextual model of justice. *Psychology, Public Policy and Law*, 7, 3-63.

- Haney, C. (2003). Mental Health Issues in Long-term Solitary and “Supermax” Confinement. *Crime & Delinquency*, vol. 49 no. 1: 124-156
- Haney, C. (2005). The contextual revolution in psychology and the question of prison effects. In A. Liebling & S. Maruna (eds.), *The Effects of Imprisonment* (pp. 66-93). Cullompton: Willan.
- Harvey, J. (2005). Crossing the boundary: the transition of young adults into prison. In A. Liebling & S. Maruna (eds.), *The Effects of Imprisonment* (pp. 232-254). Cullompton: Willan.
- Hellemans, A., Aertsen, I. & Goethals, J. (2008). *Externe evaluatie strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden*. Eindrapport. Leuven: Linc.
- Heskin, K.J., Bolton, N., Smith, F.V. & Banister, P.A. (1974). Psychological correlates of long-term imprisonment, III. Attitudinal variables. *British Journal of Criminology*, 14, 150-157.
- Heskin, K.J., Smith, F.V., Banister, P.A. & Bolton, N. (1973). Psychological correlates of long-term imprisonment, II. Personality variables. *British Journal of Criminology*, 13, 23-33.
- Jaman, D. (1971). *Behaviour during the first year in prison as related to parole outcome*. California Department of Corrections, Sacramento, geciteerd in J. Ditchfield, 44.
- Liebling, A. (1999). Prison suicide and prisoner coping. *Crime and Justice*, 26, 283-359.
- Loeber, R. (1996). Developmental continuity, change and pathways in male juvenile problem behaviors and delinquency. In J.D. Hawkins (ed.), *Delinquency and Crime: Current Theories* (pp. 1-27). New York: Cambridge University Press.
- MacKenzie, D.L., Goodstein, L.I. & Blouin, D.C. (1987). Personal control and prison adjustment: An empirical test of a proposed model. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 24, 49-68.
- McKay, H.B., Jayewardene, C.H.S. & Reddie, P.B. (1979). *The effects of long-term incarceration. And a proposed strategy for future research*. Solicitor General Canada: Research Division.
- Rasch, W. (1981). The effects of the indeterminate detention. A study of men sentenced to life imprisonment. *International Journal of Law and Psychiatry*, 417-431.
- Richards, B. (1978). The experience of long-term imprisonment. *British Journal of Criminology*, 162-169.
- Robert, L. (2009). Geleidelijke terugkeer of plotse overgang naar de samenleving? Langgestrafte gedetineerden in de gevangenis van Andenne. In T. Daems, P. Pletincx, L. Robert, V. Scheirs, A. van de Wiel & K. Verpoest (eds.), *Achter tralies in België*. Gent: Academia Press en Liga voor Mensenrechten.
- Sapsford, R.J. (1978). Life sentence prisoners, Psychological changes during sentence. *British Journal of Criminology*, 18, 128-145.
- Snacken, S. (1999). Long-term prisoners and violent offenders. In *12th Conference of Directors of Prison Administration* (pp. 43-74). Council of Europe Publishing.
- Snacken, S. (2007). Penal policy and practice in Belgium, in: Tonry, M. (ed.) *Crime, Punishment and Politics in Comparative Perspective, Crime and Justice, A Review of Research n°36*, Chicago: Chicago University Press: 127-216
- Snacken, S. (2006). A Reductionist Penal Policy and European Human Rights Standards. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 12, 143-164.
- Snacken, S. (2009). Cipers staken te snel. Politieagenten dienen niet om gevangenen te bewaken. *De Standaard*, 21 november.
- Snacken, S., Beyens, K. & Beernaert, M.A. (2010). Belgium. In N. Padfield, D. van Zyl Smit & F. Düinkel (eds.), *Release from Prison* (pp. 70-103). Cullompton: Willan Publishing.
- Sparks, R., Bottoms, A.E. & Hay, W. (1996). *Prisons and the problem of order*. Clarendon Studies in Criminology, Oxford: Clarendon Press.

- Thomas, C.W. (1977). Theoretical perspectives on prisonization: a comparison of the importation and deprivation models. *The Journal of Criminal law & Criminology*, 68, 135-145.
- Thomas, C.W., Petersen, D.M. & Zingraff, R.M. (1978). Structural and social psychological correlates of prisonization. *Criminology*, 16, 383-393.
- Toch, H. (1975). *Men in Crisis: Human Breakdowns in Prison*. Chicago: Aldine.
- Tournel, H. & Snacken, S. (2008). *Studie m.b.t. de organisatie van vorming, opleiding en arbeidstoeleiding als voorbereiding van de re-integratie van gedetineerden in Vlaanderen*. Brussel: Koning Boudewijn Stichting en Vrije Universiteit Brussel.
- Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (2009). *Principles of European Prison Law and Policy. Penology and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Walker, N. (1983). Side-effects of incarceration. *British Journal of Criminology*, 23, 61-71.
- Ward, D.A. (1987). Control strategies for problem prisoners in American penal systems. In A.E. Bottoms & R. Light (eds.), *Problems of long-term imprisonment* (pp. 74-96). Cambridge: Studies in Criminology.
- Whittington, J. (1994). Lifers, long-term prisoners and education. *HM Prison Gartree*, March.
- Wormith, J.S. (1985). The controversy over the effects of long-term incarceration. *Canadian Journal of Criminology*, 26, 423-437.
- Zamble, E. (1992). Behavior and adaptation in long-term prison inmates. Descriptive longitudinal results. *Criminal Justice and Behavior*, 19, 409-425.

Hoofdstuk 20

Internering in Vlaanderen anno 2010: ondanks het goede nieuws nog steeds mensonwaardig

Joris Casselman

Het thema internering mocht niet afwezig blijven in het *liber amicorum* van Johan Goethals die in 1991 een grondige studie over de internering in België publiceerde met als titel *Abnormaal en delinquent*.¹

In 1930 werd in ons land voor het eerst een specifiek statuut ‘internering’ ingevoerd voor plegers van ernstige misdrijven die niet toerekenbaar werden geacht wegens ernstige psychische stoornissen.² De toegang tot het interneringsstatuut en de daaropvolgende opvang van geïnterneerden waren van bij de aanvang onderhevig aan felle kritiek.³ De wetswijziging van 1964 lokte een nieuwe golf van kritiek uit.⁴

In de loop van de jaren negentig werd de lokale en internationale druk opgevoerd met het dringend verzoek om de situatie van de geïnterneerden te humaniseren. Ons land werd herhaaldelijk veroordeeld door het Europees Comité ter Preventie van Foltering van de Raad van Europa.⁵ Bovendien kwamen enkele ophefmakende incidenten met geïnterneerden uitvoerig aan bod in de media. Minister van Justitie Stefaan De Clerck installeerde in 1996 een Commissie Internering (de Commissie Delva), die in 1999 een degelijk eindverslag neerlegde.

1. Goethals, J. (1991). *Abnormaal en delinquent. De geschiedenis en het actueel functioneren van de wet tot bescherming van de maatschappij*. Antwerpen/Arnhem: Kluwer/Gouda Quint.

2. Wet 9 maart 1930 tot bescherming van de maatschappij tegen abnormalen en de gewoontemisdadigers, BS 11 mei 1930. Reeds in 1890 diende de toenmalige minister van Justitie Jules Lejeune een wetsontwerp in betreffende de oprichting van speciale asielen voor ‘criminele krankzinnigen’.

3. Voor de evolutie vanaf het begin van de vorige eeuw tot het einde van de jaren negentig, zie: Goethals (1991) en Casselman, Cosyns, Goethals, Vandenbroucke, De Doncker & Dillen (1997).

4. Wet 1 juli 1964 tot bescherming van de maatschappij tegen abnormalen en gewoontemisdadigers, BS 17 juli 1964, met sinds 1998 een toevoeging in het opschrift: ‘en plegers van bepaalde seksuele strafbare feiten’.

5. *European Committee for the Prevention of Torture and Inhumane or Degrading Treatment or Punishment (CPT)*.

In het magische jaar 2000, na 70 jaar specifieke interneringswetgeving, was ons welvarend land er nog steeds niet in geslaagd om een gepaste opvang voor alle geïnterneerden te organiseren. Na een aantal bijkomende incidenten kon, kort na de tweede millenniumwisseling, uiteindelijk toch goed nieuws worden gesignaleerd.

In deze bijdrage wordt een overzicht gegeven van het goede nieuws, maar spijtig genoeg ook van het slechte nieuws, in verband met de internering in Vlaanderen tijdens de afgelopen tien jaar. Hieruit zal duidelijk blijken dat de situatie anno 2010 nog steeds zeer zorgwekkend is.⁶

1. Het goede nieuws

Het goede nieuws is tweevoudig. Vanaf 2001 werd gestart met de uitbouw van een eigentijds specifiek hulpverleningsnetwerk voor geïnterneerden en in 2007 volgde de publicatie van een nieuwe interneringswet. Wegens problemen van praktische uitvoerbaarheid en budgettaire overwegingen is de wet wel nog niet in werking getreden.⁷

1.1 Uitbouw van een specifiek hulpverleningsnetwerk

In drie psychiatrische ziekenhuizen (met name in Bierbeek, Rekem en Zelzate) startte Justitie in 2001 met een pilootproject voor de residentiële behandeling van geïnterneerden van de medium veiligheidsgroep. Met medium veiligheidsgroep bedoelt men geïnterneerden die niet behoren tot de hoge veiligheidsgroep (dat wil zeggen met een beveiligingsniveau dat vergelijkbaar is met dat van een penitentiaire instelling) en ook niet behoren tot de lage veiligheidsgroep (die in een reguliere residentiële of ambulante geestelijke gezondheidszorg zouden moeten kunnen behandeld worden).

Los daarvan nam Volksgezondheid het initiatief om een aantal forensische eenheden met acht plaatsen op te starten, deels gesitueerd in dezelfde instellingen (in Rekem en Zelzate, maar aanvankelijk niet in Bierbeek) en deels in andere instellingen (in Brussel en Doornik). In 2002 werden er nog twee eenheden aan toegevoegd (in Brussel en uiteindelijk ook in Bierbeek). Zodoende werden in Vlaanderen een aantal residentiële behandelplaatsen voor geïnterneerden gecreëerd buiten de gevangenis, aanvankelijk 90 plaatsen, later uitgebreid tot 114.

In een tussentijds rapport van de 'Werkgroep forensische psychiatrie' van het Verbond van Verzorgingsinstellingen (het huidige Zorgnet Vlaanderen), in samenwerking met

6. Zie ook Casselman, J. (2009).

7. Wet 21 april 2007 betreffende de internering van personen met een geestesstoornis, BS 13 juli 2007. De uitvoering ervan werd (minstens) tot 2012 uitgesteld. Intussen blijft de wet van 1964 gelden.

het Verbond van Openbare Verzorgingsinstellingen, werden concrete voorstellen uitgewerkt voor het zetten van mogelijke volgende stappen door de overheid.⁸

In 2004 richtte de Ministerraad een 'Werkgroep Forensisch Psychiatrisch Zorgcircuit' op, die een syntheseverslag neerlegde in 2005 (Cosyns, 2005). Een prevalentiestudie werd uitgevoerd en adviezen voor de verdere uitbouw van het specifieke hulpverleningsnetwerk werden geformuleerd.

In 2006, na vijf jaar succesvolle werking van de pilootprojecten van Justitie in Bierbeek, Rekem en Zelzate, kwam de verdere financiering onverwacht in het gedrang (Vermeiren, 2007). Dit creëerde de nodige onrust binnen de hulpverleningssector. Ook vanuit het gevangeniswezen, de media en de syndicale hoek kwamen felle reacties los. Dankzij constructieve onderhandelingen tussen de overheidsdiensten van Justitie, Volksgezondheid en (niet onbelangrijk) Begroting, kon een aanvaardbaar akkoord bereikt worden met de sector. Voor Vlaanderen betekende dit het volgende. Justitie besliste om het forensisch psychiatrisch zorgcircuit aan te vullen met de nieuwbouw van twee hoogbeveiligde residentiële forensische centra, één in Antwerpen en één in Gent, met respectievelijk 120 en 270 plaatsen. De beoogde doelgroep bestaat vooral uit geïnterneerden die nog in een gevangenis verblijven en behoren tot de hoge veiligheidsgroep. Momenteel wordt de realisatie van deze centra uitgewerkt, maar de eerste steen moet nog gelegd worden. Daarnaast bekwamen de pilootprojecten in Bierbeek, Rekem en Zelzate vanaf 2007 een projectmatige subsidiëring met één behandelnorm voor de 120 residentiële behandelplaatsen voor geïnterneerden van de medium veiligheidsgroep. Hiermee kwam een einde aan de ongelukkige situatie van los van elkaar functionerende eenheden van Justitie en Volksgezondheid. Intussen is deze residentiële capaciteit verhoogd tot 135 ziekenhuisplaatsen (inclusief 15 crisisplaatsen). Bovendien werd een geleidelijke ontwikkeling voorzien van 180 permanente forensische plaatsen voor geïnterneerden in psychiatrische verzorgingstehuizen. De mogelijkheid tot langdurig verblijf bleek noodzakelijk te zijn om een humane opvang te bieden aan geïnterneerden waarvoor een terugkeer naar de samenleving niet meer of niet binnen afzienbare tijd aan de orde is. Ook de oprichting van 80 plaatsen voor beschut wonen werd in het vooruitzicht gesteld in Bierbeek, Zelzate, Rekem en Antwerpen (Hotel MIN). Ten slotte werden werkingsgebieden vastgelegd die gekoppeld werden aan de gerechtelijke ressorten Gent en Antwerpen, terwijl voor Brussel een opsplitsing Vlaams-Brabant en Waals-Brabant werd ingevoerd. Voor elk werkingsgebied zou een coördinator worden benoemd, met als taak onder meer het optimaliseren van de interactie tussen actoren van Volksgezondheid en van Justitie.

Intussen werd in de gevangenissen met een psychiatrische annexe gestart met zorgteams en werd in de gevangenis van Merksplas een nieuwe afdeling voor 60 verstandelijk gehandicapte geïnterneerden gebouwd en in gebruik genomen.

8. Voor het tussentijds rapport zie: X. (2004). *De forensisch-psychiatrische patiënt in Vlaanderen. Tussen twee stoelen: zorg en justitie*. Brussel: VVI.

In de beschikbare residentiële opvangmogelijkheden buiten de gevangenis worden een aantal subgroepen van geïnterneerden vaak geweigerd of zeer beperkt toegelaten. Het betreft vrouwelijke geïnterneerden, seksuele delinquenten en verstandelijk gehandicapten. Geïnterneerde seksuele delinquenten kunnen onder bepaalde voorwaarden terecht in specifieke afdelingen van de psychiatrische ziekenhuizen in Beernem, Sint-Niklaas en Sint-Truiden.

Naast de verschillende initiatieven op federaal niveau werd gelijklopend vanuit de Vlaamse Gemeenschap aandacht besteed aan een uitbreiding van de ambulante opvang van gedetineerden en ex-gedetineerden binnen de geestelijke gezondheidszorg en de welzijnszorg. Geïnterneerden die nog in een gevangenis verblijven, sluiten hierbij aan. In het kader van het op 8 december 2000 door de Vlaamse regering goedgekeurde 'Strategisch plan voor hulp- en dienstverlening aan de gedetineerden' werden in 2008 16 voltijdse equivalenten toegevoegd aan de 9 bestaande forensische daderteams van een aantal Centra voor Geestelijke Gezondheidszorg.

Het ambulant centrum OBRA, erkend door het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap, ontwikkelde vanaf 2001 een deelwerking 'Ontgrendeld' ten aanzien van geïnterneerde personen met een verstandelijke handicap in de gevangenis van Gent.

1.2 Nieuwe interneringswet in 2007

Een herziening van de interneringswet van 1930-1964 werd door velen gedurende zeer lange tijd bepleit. Hiertoe werden, in opvolging van het eindverslag van de Commissie Delva van 1999, enkele lofwaardige pogingen ondernomen, maar deze mislukten. De overheid kwam onder toenemende druk te staan door de geplande introductie van de strafuitvoeringsrechtbanken, die ook voor geïnterneerden zouden moeten optreden. De regering vroeg uiteindelijk een spoedbehandeling aan voor een wetsontwerp Onkelinx van 10 januari 2007⁹ en een nieuwe interneringswet van 21 april 2007 werd gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad* van 13 juli 2007.¹⁰

De nieuwe interneringswet bevat ongetwijfeld positieve punten, maar spijtig genoeg ook serieuze lacunes. De belangrijkste positieve punten zijn de volgende. Ten eerste werd voor het eerst een wettelijke definitie van internering geformuleerd. In artikel 2 van de wet wordt de "internering van personen met een geestesstoornis" omschreven als "een veiligheidsmaatregel, die tegelijkertijd ertoe strekt de maatschappij te beschermen, en ervoor te zorgen dat aan de geïnterneerde de zorgen worden verstrekt die zijn toestand vereist met het oog op zijn re-integratie in de maatschappij". Ten tweede is het gehanteerde begrippenkader eigentijds. Dit geldt onder

9. Wetsontwerp betreffende de internering van personen die lijden aan een geestesstoornis. *Parl.St.* Kamer 2006-07, 10 januari 2007.

10. Wet 21 april 2007 betreffende de internering van personen met een geestesstoornis, *BS* 13 juli 2007. De uitvoering ervan werd (minstens) tot 2012 uitgesteld. Intussen blijft de wet van 1964 gelden.

meer voor de begrippen geestesstoornis en deskundigenonderzoek. Ten derde zijn een aantal modaliteiten van het deskundigenonderzoek aangepast. Zo wordt er een wettelijke verplichting ingevoerd om een deskundigenonderzoek te vorderen en de voorziene vraagstelling is meer gedifferentieerd. De deskundige wordt gevraagd om al dan niet vast te stellen (letterlijk) “dat de persoon op het ogenblik van de feiten en op het ogenblik van het onderzoek leed aan een geestesstoornis die zijn oordeelsvermogen of de controle over zijn daden heeft tenietgedaan of ernstig heeft aangetast; dat er mogelijk een oorzakelijk verband bestaat tussen de geestesstoornis en de feiten; dat er gevaar bestaat dat de betrokkene ten gevolge van de geestesstoornis opnieuw misdrijven zou plegen; dat en hoe de persoon kan worden behandeld, begeleid, verzorgd met het oog op een re-integratie in de maatschappij”. Ten vierde is de beslissing tot internering voor veroordeelden beter geregeld. Ten vijfde worden de rechtsposities van de geïnterneerde enerzijds en van het slachtoffer anderzijds doorheen de ganse procedure beter gewaarborgd. Ten zesde wordt er verwezen naar een overlegstructuur inzake de toepassing van de wet en het aanstellen van coördinatoren om de samenwerking tussen Justitie en de zorgsector te bevorderen.

2. Het slechte nieuws

Er is spijtig genoeg ook slecht nieuws te melden. Hierna volgen de belangrijkste kritische bedenkingen betreffende de wetgeving, het deskundigenonderzoek in strafzaken, de hulpverlening, de preventie, de opleiding en het wetenschappelijk onderzoek.

2.1 Wetgeving

In deze eerste paragraaf (2.1) beperken we ons tot enkele algemene kritische opmerkingen. Meer specifieke bezwaren (onder meer over het deskundigenonderzoek, de hulpverlening en de opleiding) worden in volgende paragrafen (2.2, 2.3 en 2.5) vermeld.

Na decennia van immobilisme kwam een nieuwe interneringswet tot stand. Het was een moeilijke bevalling, maar het verliep uiteindelijk nog in een (te) snel tempo. Haast en spoed is zelden goed, want bij de eindspurt naar de meet werd onvoldoende rekening gehouden met belangrijke punten van kritiek, die nochtans expliciet ter sprake kwamen tijdens een ultieme hoorzitting in de Commissie Justitie van de Kamer op 10 januari 2007.¹¹

De nieuwe wet is over het algemeen veel te strafrechtelijk gekleurd. Er wordt te weinig rekening gehouden met de specifieke situatie van de geïnterneerde, waarbij het onderscheid tussen een strafvervangende maatregel en een straf grotendeels verdwijnt. De loodzware procedure voor de voorwaardelijke invrijheidstelling van

11. Zie Casselman, J. (2007).

gedetineerden werd bijna klakkeloos overgenomen. De omslachtige procedure mist de nodige soepelheid om in te spelen op hoogdringende situaties. De Commissies tot Bescherming van de Maatschappij, die voorlopig nog blijven bestaan, zullen worden vervangen door strafuitvoeringsrechtbanken (Vandenbroucke, 2009). Inderdaad, een rechtbank voor de uitvoering van straffen, terwijl het bij een internering niet gaat over een straf. Opvallend hierbij ook is de afwezigheid van een psychiater bij de uiteindelijke besluitvorming. De taak van de psychiater wordt beperkt tot het neerleggen van verslagen. Dit illustreert andermaal hoe duidelijk het aspect veiligheid overheerst.

2.2 Psychiatrisch deskundigenonderzoek in strafzaken¹²

Het psychiatrisch deskundigenonderzoek in strafzaken is één van de kerntaken van de forensische geestelijke gezondheidszorg, omdat het de toegang tot het systeem van de internering mede bepaalt. Indien de instroom niet adequaat wordt bewaakt komen sommige personen in het interneringssysteem terecht die er niet in thuis horen, terwijl anderen verstoken blijven van specifieke zorgen die ze als geïnterneerde zouden kunnen bekomen

De nieuwe interneringswet van 2007, met 157 artikelen, wijdt slechts drie artikelen aan het psychiatrisch deskundigenonderzoek. Er werd hierbij onvoldoende rekening gehouden met de voorstellen van de Commissie Delva. Er is immers in de nieuwe wet niets terug te vinden over verschillende soorten deskundigenonderzoeken. Wij bedoelen ten eerste het eenvoudig, vlug uit te voeren en goedkoop, psychiatrisch deskundigenonderzoek; ten tweede het grondig interdisciplinair persoonlijkheidsonderzoek; ten derde het residentieel psychiatrisch deskundigenonderzoek met de mogelijkheid van een intensieve observatie. Dat dit laatste niet werd voorzien, is ten zeerste verwonderlijk omdat in het koninklijk besluit van 19 april 1999 de oprichting van een Penitentiair Onderzoeks- en Klinisch Observatiecentrum (POKO) werd aangekondigd.¹³ Een dergelijk centrum zou de kwaliteit van de meest ingewikkelde deskundigenonderzoeken enorm kunnen bevorderen.

De nieuwe wet komt niet tegemoet aan de belangrijke kritiek op de legendarische zwart-witbenadering van de toerekeningsvatbaarheid in ons land. Er werd afgezien van het invoeren van een glijdende schaal met gradatiemogelijkheden zoals in Nederland.

Voor de vereiste bijkomende vorming als voorwaarde om een erkenning als deskundige te bekomen met de bedoeling om de kwaliteit van de deskundigenonderzoeken te bewaken, wordt in de wet verwezen naar uitvoeringsbesluiten, die nog steeds niet verschenen zijn. Bovendien is er geen sprake van de zo noodzakelijke

12. Casselman, 2007; 2009.

13. KB 19 april 1999 betreffende het Penitentiair Onderzoeks- en Klinisch Observatiecentrum, BS 8 mei 1999.

aanpassing van de huidige ontoereikende bezoldiging van deskundigen. Indien de vergoeding en de termijn van de effectieve uitbetaling niet drastisch verbeteren, zal de bereidheid om deskundigenonderzoeken uit te voeren nog sterker dalen en aanleiding geven tot een negatieve selectie.

Ten slotte, wanneer een verdachte een eigen deskundige wil aanstellen zal hij deze nog altijd zelf moeten betalen, wat de verdediging van de rechten van minder begoeude personen beknót.

2.3 Hulpverlening¹⁴

De belangrijkste kritische bedenkingen in verband met de hulpverlening hebben te maken met de nieuwe interneringswet enerzijds en het huidige hulpverleningsnetwerk anderzijds.

In de nieuwe wet komt het aspect hulpverlening sterk in de verdrukking ten opzichte van het overheersende veiligheidsperspectief. Zoals reeds vermeld gaat het vooral over een gedetailleerde procedure waarbij het onderscheid tussen gedetineerde en geïnterneerde minimaal is. De strakke procedureregels verschillen zeer weinig van deze voor de voorwaardelijke invrijheidstelling voor gedetineerden. Ze zijn onvoldoende soepel te hanteren voor geïnterneerden en dit onder meer in hoogdringende situaties. Geïnterneerden die bij een eerste verschijning voor de strafuitvoeringsrechtbank niet aangehouden zijn en meestal reeds een behandeling volgen, kunnen slechts vanuit een interneringsinstelling via overgangsmaatregelen op een invrijheidstelling voorbereid worden. Dit betekent een onderbreking van een bestaande behandeling en een vrijheidsberoving gedurende verschillende maanden voor iemand die aanvankelijk reeds in vrijheid was. Eén van de overgangsmaatregelen die de strafuitvoeringsrechtbanken zullen kunnen toestaan is bijvoorbeeld een ‘beperkte detentie’. Zo zal een geïnterneerde vanuit een ‘behandelingsinstelling’ eventueel een maatregel van ‘beperkte detentie’ opgelegd krijgen. Maar over de randvoorwaarden voor een kwaliteitsvolle hulpverlening is in de wet niets terug te vinden.

Intussen komt een specifiek hulpverleningsnetwerk voor geïnterneerden in Vlaanderen stilaan op gang. Maar de vraag naar gespecialiseerde behandeling is veel groter dan het aanbod en neemt vlugger toe dan de uitbreiding van het aanbod. Het duurt ook nog wel even vooraleer de twee geplande centra voor geïnterneerden met een hoog veiligheidsrisico in Antwerpen en Gent daadwerkelijk zullen gerealiseerd zijn.

Teneinde te beletten dat de gespecialiseerde voorzieningen zouden dichtslippen is een voldoende inbreng vanwege de reguliere geestelijke gezondheidszorg absoluut noodzakelijk. Alle voorzieningen in de geestelijke gezondheidszorg komen theoretisch in aanmerking, zowel residentiële voorzieningen (zoals psychiatrische ziekenhuizen, psychiatrische afdelingen in algemene ziekenhuizen, verzorgingsste-

14. Casselman, 2007; 2009; Vermeiren, 2010.

huizen en voorzieningen voor beschut wonen) als ambulante voorzieningen zoals Centra voor Geestelijke Gezondheidszorg. In de praktijk is en blijft de weerstand om geïnterneerden op te vangen in deze voorzieningen nog vrij groot. Dit komt tot uiting door het weigeren van dergelijke cliënten of het hanteren van zeer strenge intakevoorwaarden. De belangrijkste redenen hiervoor zijn: meervoudige stigmatisering, het legendarisch gebrek aan motivatie en problemen met het beroepsgeheim in de communicatie met politie en justitie. Wel is het zo dat traag progressief, een toenemende bereidheid groeit om geïnterneerden binnen de reguliere geestelijke gezondheidszorg op te vangen. Maar een gelijklopende ontwikkeling bestaat erin dat sommige reguliere voorzieningen minder geïnterneerden wensen te begeleiden aangezien er nu forensische voorzieningen tot stand zijn gekomen.

2.4 Preventie¹⁵

Over het algemeen gaat te weinig aandacht naar preventie. Terugvalpreventie is een vorm van preventie die momenteel wel aan bod komt en die ook bijdraagt tot het voorkomen van het maken van nieuwe slachtoffers. Een beter inzicht in de risicosituaties voor het plegen van misdrijven bij personen met psychische problemen is vanuit preventief standpunt zeker lonend. Maar veel meer belangstelling voor preventie is absoluut noodzakelijk.

2.5 Opleiding¹⁶

De noden voor een bijkomende specifieke vorming in de forensische geestelijke gezondheidszorg zijn toegenomen, onder meer door de verdere uitbouw van het zorgaanbod voor geïnterneerden. Het Penitentiair Onderzoeks- en Klinisch Observatiecentrum (POKO) dat werd aangekondigd, maar nooit werd opgericht, voorziet in de mogelijkheid om een bijkomende vorming te coördineren.¹⁷

Wel werd vanaf 2000 een Interuniversitaire Postacademische Vorming Forensische Psychiatrie en Psychologie georganiseerd door de universiteiten van Antwerpen, Leuven, Gent en Brussel. Deze opleiding is toegankelijk voor psychiaters, psychologen en onder bepaalde voorwaarden voor criminologen.

In de nieuwe wet van 2007 is alleen sprake van een bijkomende vorming die in de toekomst zou vereist worden om als deskundige erkend te worden. De invulling ervan wordt overgelaten aan een uitvoeringsbesluit, dat tot nu toe niet verschenen is.

15. Casselman, 2009.

16. Casselman, 2009; Vermeiren, 2010.

17. KB 19 april 1999 betreffende het Penitentiair Onderzoeks- en Klinisch Observatiecentrum, BS 8 mei 1999.

2.6 Wetenschappelijk onderzoek¹⁸

In verband met geïnterneerden is er in ons land opvallend weinig onderzoek verricht. Teneinde een adequaat beleid te kunnen voeren in verband met de opvang van geïnterneerden is het belangrijk om te beschikken over enkele basisgegevens (zoals aantal, kenmerken, verblijfplaats). In het huidige computertijdperk beschikken we zelfs niet over dit minimum aan basisgegevens zodat het beleid, bij gebrek aan monitoring, steeds achter de feiten aanloopt. Een eenvoudige, op regelmatige tijdstippen herhaalde, dagprevalentie kan reeds zeer nuttig zijn op vlak van monitoring. Met een dagprevalentie bedoelt men de registratie van het aantal geïnterneerden dat op een welbepaalde datum onder het statuut internering valt, alsook van enkele kenmerken van die geïnterneerden. Welnu, sinds 2000 werden slechts twee dagprevalenties uitgevoerd weliswaar vanuit een andere doelstelling en bij middel van een andere werkwijze. De eerste dagprevalentie werd uitgevoerd door Leuvense onderzoekers die hun gegevens bekwamen via de Commissies tot Bescherming van de Maatschappij. Zij stelden vast dat, van alle geïnterneerden die op 12 juli 2001 onder het toezicht van de Vlaamse Commissies vielen, 442 geïnterneerden in een gevangenis verbleven (De Vuysere, Casselman & Vervaeke, 2003). De ‘Werkgroep Forensisch Psychiatrisch Zorgcircuit’ liet een dagprevalentie uitvoeren op 15 september 2004. Daaruit bleek dat 505 geïnterneerden in een gevangenis verbleven en 114 in de pilootprojecten van forensische afdelingen van Justitie en Volksgezondheid (Cosyns, D’Hont, Janssens, Maes & Verellen, 2007). Deze afdelingen waren nog niet echt operationeel op het moment van de dagprevalentie in 2001. Hieruit kunnen we onrechtstreeks afleiden dat ondanks het op gang komen van meer dan 100 nieuwe behandelplaatsen voor geïnterneerden tussen juli 2001 en september 2004, het aantal geïnterneerden dat in een gevangenis verbleef niet afgenomen maar toegenomen is.

Een andere belangrijke nood aan onderzoek is de evaluatie van de resultaten van de behandeling van geïnterneerden. Bij de start van de door Volksgezondheid gesubsidieerde forensische psychiatrische eenheden, werd een interuniversitair evaluatieonderzoek voorzien dat echter minder opgeleverd heeft dan aanvankelijk werd verwacht (Casselman, Pelc, Harcq, Heylen, Hoffmann, Hoffman, Servais & Sintobin, 2002).

Over de taalgrens heen wordt onderzoek verricht in verband met internering in het ‘Centre de Recherche en Défense Sociale’¹⁹ en recent werd een kwalitatief onderzoek uitgevoerd aan de ‘Facultés Saint Louis’ te Brussel (Cartuyvels, Champetier & Wyvekens, 2010).

Af en toe gaan stemmen op om het Penitentiair Onderzoeks- en Klinisch Observatiecentrum (POKO) toch maar op te richten zodat van daaruit interuniversitair

18. Casselman, 2009; Vermeiren, 2010.

19. Directeur: Thierry Pham, Université de Mons en Tournai.

onderzoek zou kunnen gevoerd worden. Maar zoals voor veel hierboven vermelde tekorten spelen meestal onuitgesproken budgettaire motieven een grote rol.

3. Besluit

Sinds 2000 is er goed nieuws en slecht nieuws te melden op vlak van de internering in Vlaanderen. Het resultaat is dat anno 2010 een aanzienlijk aantal geïnterneerden nog steeds niet de behandeling bekommt die hen door een rechter wordt opgelegd. Geïnterneerden horen zeker niet thuis in een gevangenis en de kwaliteit van de behandeling van alle geïnterneerden moet worden bewaakt.

De nieuwe interneringswet van 2007 is nog niet in werking getreden en zou in feite reeds moeten aangepast worden. Het deskundigenonderzoek in strafzaken, de hulpverlening, de preventie, de opleiding en het wetenschappelijk onderzoek schieten op belangrijke punten tekort. De samenwerking met de reguliere geestelijke gezondheidszorg en de welzijnszorg kan nog fel verbeteren.

Wat in feite ontbreekt, is een globaal en geïntegreerd beleid vanuit Justitie, Volksgezondheid en Welzijn en dit op alle politieke niveaus. Bovendien is het aangewezen om naast de prioritaire doelgroep van de geïnterneerden ook het toenemend aantal psychisch gestoorde gedetineerden en alle andere gerechtscliënten binnen de geestelijke gezondheidszorg in een dergelijk beleid mede op te nemen.

BIBLIOGRAFIE

- Cartuyvels, Y., Champetier, B. & Wyvekens, A. (2010). *Soigner ou punir? Un regard critique sur la défense sociale en Belgique*. Bruxelles: Publications des Facultés universitaires Saint-Louis.
- Casselman, J. (2007). Wetsontwerp Onkelinx betreffende internering. Rubriek Recht en geestelijke gezondheidszorg. Hoorzitting met deskundigen in de Commissie Justitie van de Kamer op 30 januari 2007. *Panopticon*, 28(4), 57-59.
- Casselman, J. (2009). Dertig jaar forensische geestelijke gezondheidszorg in Vlaanderen. Over een trein die stilstond en recent in beweging kwam. In W. Bruggeman, E. De Wree, J. Goethals, P. Ponsaers, P. Van Calster, T. Vander Beken & G. Vermeulen (eds.), *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon* (pp. 334-355). Antwerpen: Maklu.
- Casselman, J., Cosyns, P., Goethals, J., Vandenbroucke, M., De Doncker, D. & Dillen, C. (1997). *Internering*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Casselman, J., Pelc, I., Harcq, E., Heylen, A., Hoffmann, E., Hoffman, D., Servais, L. & Sintobin, M. (2002). *Evaluatie van Forensisch Psychiatrische Eenheden*. K.U.Leuven/U.L.B.
- Cosyns, P. (2005). *Werkgroep Forensisch Psychiatrisch Zorgcircuit. Syntheseverslag*. Onuitgegeven document. Brussel: Federale Overheidsdienst Justitie.
- Cosyns, P., D'Hont, C., Janssens, D., Maes, E. & Verellen, R. (2007). Geïnterneerden in België, de cijfers. *Panopticon*, 28(1), 46-61.

- De Vuysere, S., Casselman, J. & Vervaeke, G. (2003). De geïnterneerdenpopulatie van Vlaanderen: enkele cijfergegevens. *Panopticon*, 24(6), 599-604.
- Goethals, J. (1991). *Abnormaal en delinquent. De geschiedenis en het actueel functioneren van de wet tot bescherming van de maatschappij*. Antwerpen/Arnhem: Kluwer/Gouda Quint.
- Vandenbroucke, M. (2009). De wereld van de internering en van de geïnterneerden: het functioneren van de commissies ter bescherming van de maatschappij. *Panopticon*, 30(6), 92-97.
- Vermeiren, R. (2007). Symposium 5 jaar Ontmoeting Justitie-Psychiatrie, Faculty Club Leuven, 24 november 2006. *Panopticon*, 28(1), 65-68.
- Vermeiren, R. (2010). Recht en Geestelijke Gezondheidszorg, Jubileumcongres Panopticon. *Panopticon*, 30(1), 61-64.
- X. (2004). De forensisch-psychiatrische patiënt in Vlaanderen. Tussen twee stoelen: zorg en justitie. Brussel: VVI.

Hoofdstuk 21

(Herstel)recht en criminologie

Toelichting bij een herstelgerichte dagvaarding

Leo Van Garsse

1. Ter inleiding: over het gebruik van gemeenplaatsen

“De Leuvense criminologie lag de voorbije jaren aan de basis van de doorbraak van het herstelrecht in België.”

Even overwogen we aan deze openingzin een fraaie eerste verwijzing te koppelen (‘dat staat altijd mooi’). Maar we kunnen nauwelijks kiezen uit de lange reeks van bekende en minder bekende nationale en internationale auteurs die zich de laatste jaren in deze richting hebben uitgesproken. En meteen gaan we twijfelen aan de wenselijkheid om onze bijdrage aan dit boek met deze klaarblijkelijke gemeenplaats aan te vangen.

Het is een bekend fenomeen dat woorden, naargelang ze veelvuldig en in diverse contexten worden gebruikt, aan gewicht in betekenis dreigen te verliezen. Ze worden ten langen leste niet meer echt beluisterd, maar veeleer gebruikt als de uitnodigend verlichte grenspalen van een gebied van vooronderstelde ‘*common sense*’: de illusie van een gezamenlijk verstaan die mensen moet mogelijk maken vlot en ‘efficiënt’ met elkaar om te gaan.

De betekenissen achter de woorden worden ‘voorondersteld gekend’ en van vragen erover, indien al gesteld, wordt het retorische karakter al bij voorbaat aangenomen. Er dreigt dan voor deze termen een banalisering van hun inhoud en een vervlakking van hun onderlinge onderscheid. Deze risico’s worden stilzwijgend verdragen in functie van de discursieve bruikbaarheid of ingegeven door een streven naar garantie op ‘hoorbaarheid’ (Foucault, 1996) bij het beoogde publiek.

Dit is natuurlijk een oud probleem. Het lag al ten grondslag aan de weerstand van de Griekse filosoof Plato tegen zowel de sofisten als de dichters (Verhoeven, 1988). Hij verweet hun minder uit te zijn op het reveleren van de betekenis van de werkelijkheid dan op de onmiddellijke effecten bij hun toehoorders. Hij miste in

hun spreken de bereidheid tot onderschikking aan het nog onbekende. Hij zag er veeleer een strategie in om zich onaantastbaar te maken voor kritiek. Inderdaad, het spreken van de ene wordt dan een manier om bij al de anderen eerder een (verstomd, bewonderend, geërgerd, maar meestal gewoon verveeld) zwijgen uit te lokken, dan een eigen doorleefd weerwoord. Dergelijke ‘cultuur van het zwijgen’, hoe vertrouwd en vriendelijk ook, is nooit zonder sociaal-politieke betekenis of risico (Freire, 1972; Arendt, 2005).

Ervaringen uit de hulpverlening, therapie, bemiddeling en het opbouwwerk leren echter dat een bepaalde vorm van ‘evocatief’ spreken en handelen door de cliënt eerder als bevrijdend dan als onderdrukkend of manipulatief kan worden aangevoeld (Rogers, 1980; Yalom, 1980; Egan, 1982). Dit gunstige effect vooronderstelt evenwel een minutieus afwegen van de woorden en een respectvolle aandacht voor de positie van zowel spreker als toehoorder ten opzichte van elkaar en van de inhoud van de boodschap. En dergelijke zorg staat volstrekt haaks op de ondoorzichtige pragmatiek waarmee een auteur van een bijdrage aan een boek, in confrontatie met het leeg blijvende scherm, de opkomende agorafobie hoopt te bezweren met een vlot klinkende openingszin.

Redenen genoeg dus om gemeenplaatsen te mijden en het klimaat van consensus dat hen omgeeft te wantrouwen. Laten we dus voorlopig zwijgen over de mogelijke verdiensten van de Leuvense criminologen. Johan Goethals, aan wie dit huldeboek wordt opgedragen, is nochtans één van hun prominente vertegenwoordigers. Maar zoals we hem kennen, zal hij onze voorzichtigheid delen.

2. Over de wetenschappelijkheid van het herstelrecht

Uiterekend in het spreken over herstelrecht blijkt een hardnekkige neiging te bestaan tot een zekere voortvarendheid. Reeds jaren geleden werden de promotoren van ‘*restorative justice*’ aangemaand hun enthousiasme te combineren met zin voor nuance en vooral met een consequente kritisch-wetenschappelijke opstelling (zie onder meer Dupont, 2001; Eliaerts & Bitoune, 2001).

Het heeft auteurs als Lode Walgrave niet verhinderd om precies in naam van de wetenschap resoluut de kaart van het herstelrecht te trekken, als een nastrevenswaardig alternatief voor het klassieke strafrecht (Walgrave, 2008; 2009). Anderen, zoals Gutwirth (2009) en De Hert (Gutwirth & De Hert, 2002), betitelen het opkomen van herstelrecht als utopisch gedroom en zelfs als ideologisch ‘restorativisme’ (Gutwirth, 2009).

Academisch neofiet, hebben we de voorbije maanden iets meer geleerd over de eigenheid van het wetenschappelijke bedrijf. Wetenschappelijkheid houdt onder meer in dat men probeert om de verholen normatieve dimensie in het intersubjectieve spreken en handelen te compenseren met een radicaliseren en systematiseren van een rationele benadering (Schuyt, 2009). Deze is niet te verengen tot de po-

ging opvattingen en waarnemingen te persen in stereotypische onderscheiden van ‘waar’ en ‘vals’ (Rorty, 2009).

Getoetst aan dit criterium lijkt het aangehaalde debat over precies de wetenschappelijkheid van het herstelrecht qua inhoud en toonzetting een eigenaardige kant uit te gaan.

Het debat tussen de genoemde heren in het *Panopticon*-jubileumboek (Bruggeman, De Wree, Goethals, Ponsaers, Van Calster, Vander Beken & Vermeulen, 2009) werd daarna op een ander forum voortgezet (*Tijdschrift voor Herstelrecht*, 2009-2010). Hierbij is Paul De Hert zijn collega en vriend Gutwirth komen bijspringen (De Hert, 2009). Aan beide zijden echter blijft de discussie gekenmerkt door een overvloed aan forse, affirmatieve statements met betrekking tot dominante rationaliteit aan vooral gene zijde van het eigen discours. Het brengt de lezer in de nostalgische sferen van titanengevechten tussen de protagonisten van de ‘Grote Verhalen’ (Lyotard, 1979). Is, na een postmoderne pauze, de tijd aangebroken om tussen de adepten van ‘Hét Herstelrecht’ enerzijds en ‘Hét Strafrecht’ anderzijds een laatste veldslag uit te vechten met het oog op de vestiging van ‘Hét Definitieve Recht’? We menen dat de realiteit gecompliceerder is dan dat en vooral ook aanzienlijk genuanceerder dan uit het lopende debat naar voren komt.

3. Bemiddeling als mogelijkheid, maar laten we duidelijk zijn

Het is op zo’n momenten dat we ons als oud-bemiddelaar aangesproken voelen. Niet met de bedoeling te werken aan verzoening van de betrokkenen, maar wel in de hoop de boeiende dissensus te helpen redden uit de onbespreekbaarheid eigen aan poëzie en retoriek.

We zijn zo vrij om, vanuit de bemiddelingspraktijk, op onze beurt even in ons ‘vakgebied’ rond te dartelen in de hoop, zo niet gevolgd, dan toch te worden begrepen.

De bemiddelaar ‘be-middelt’ een conflict. Hij reikt de betrokken partijen letterlijk middelen aan. Maar dat betekent niet dat de bemiddelaar in zijn bescheiden rol geen eigen motieven of doelen kan koesteren. En vooral hierover blijken de misverstanden legio en verschilt onze mening aanzienlijk van deze van de ‘maximalisten’ onder de voorstanders van herstelrecht (Van Garsse, 2001; Van Garsse & Peters, 2002; Walgrave, 2008).

Verre van het conflict te willen oplossen beoogt de bemiddelaar het in stand te houden, te intensifiëren zelfs, als thema van intermenselijk – en in dit geval (ook) wetenschappelijk – gesprek. Verre van ‘neutraal’ gepositioneerd, bestrijdt de bemiddelaar het comfort van de consensus (dat wil zeggen de koestering van de consensus in de eigen exclusieve groep) evenzeer als dat van het antagonisme (de cultuur van vijandschap tegenover alles wat lijkt af te wijken van het eigen standpunt of het eigen belang) (Mouffe, 2005). In die zin is hij gericht op ‘herstel’ eerder dan op reparatie van het verleden (Van Garsse, 2001; 2004; Van Garsse & Peters, 2002; Sugghomè, 2005).

De bemiddelaar is in onze visie, in alle neutraliteit en vriendelijkheid, in de interactie met de partijen in wezen een behoorlijk 'politiek bedrijvig' (Arendt, 1994; 2007; Mouffe, 2005) kereltje.¹ De bemiddelaar ontnemt de partijen de alleenspraak over het eigen discours door hen te confronteren met het gebrek aan eigenaarschap van de zelf gebruikte woorden en de eigen historische en sociaal-maatschappelijke gepositioneerdheid van elke spreker.

Geprojecteerd in de sfeer van rechtspraak en straf is dergelijke aanspraak van de betrokken partijen op hun totale persoon niet zonder risico. Ze kan uitmonden in de perversie van moralisering en disciplineren (Arendt, 2004: 132-135). We delen hierin zonder meer de bekommernissen van Gutwirth (2009) met betrekking tot sommige invullingen van het herstelrecht. Of en in hoeverre de bemiddeling, zoals door ons omschreven, een 'herstelrechtelijke methode' is, zoals dan weer omschreven door Walgrave (2008; 2009), is eigenlijk bijkomstig. Maar dit aanbod dient omkaderd te worden met principes als de vrijwilligheid van de deelname van de betrokken partijen en de vertrouwelijkheid van het bemiddelingsproces (Council of Europe, 2000; Van Garsse, 2001; Sugnomè, 2005; Lauwaert, 2008). Zo niet is het ethisch moeilijk te verantwoorden.

Anders dan Walgrave (2008) menen we dat aan de principes van vrijwilligheid, vertrouwelijkheid en neutraliteit niet kan worden getornd en al helemaal niet in naam van het herstel. Deze stelling betalen we van harte met de prijs van de noodzakelijke complementariteit van de bemiddeling met het klassieke strafrecht. Want inderdaad, de in het recht besloten waarborgen mogen in naam van het herstel niet worden opgegeven (Van Garsse & Peters, 2002; Lauwaert, 2008). Evenzeer echter schuilt in die nagestreefde complementariteit ook de kritiek op een blindheid voor het onvermogen van het strafrechtelijk systeem de voorgestane basisbeginselen – in het bijzonder deze van gelijkheid, tegensprekelijkheid en subsidiariteit – zelf waar te maken (Peters, 1996; Van Garsse, 2001; 2004; 2008).

Zo vertaalt de herstelbemiddeling, zoals sinds 1993 ontwikkeld in het actieonderzoek van de groep rond professoren Tony Peters en Johan Goethals (Aertsen, Van Garsse & Peters, 1994; Aertsen & Van Garsse, 1996; Peters, 1996; Aertsen & Peters, 1997), van bij het prille begin noch een minimalistische noch een maximalistische visie op het herstelrecht, maar een koppige derde visie. Deze is niet gericht op een vervanging of een terugdringen van het klassieke strafrecht als dusdanig, maar op een versterking van dader en slachtoffer in een méér actieve en constructieve rol bij de strafrechtelijke besluitvorming (Eliaerts & Bitoune, 2001).

Gutwirth (2009) waarschuwt voor de macht die van een herstelgerichte tussenkomst kan uitgaan. Deze bekommernis achten we legitiem. De macht, een ingrediënt van elke menselijke interactie en een dragend motief van elke sociale institutie

1. We houden het voor de leesbaarheid even bij de mannelijke variant. Met excuses aan de grote meerderheid van vrouwelijke bemiddelaars.

(Mouffe, 2005), mag ook bij de bemiddelaar allerm minst worden ontkend (De Meyer, 2008). Ze dient als risicovol gegeven in het contact met de partijen voortdurend gethematiseerd, met verwijzing naar de vrijwilligheid van de deelname én van de mogelijkheid tot (rechts)bijstand (Suggnomè, 2005).

4. Over privaat en publiek belang

Zelfs indien men het bovenstaande in overweging neemt, is het twijfelachtig of ons, gegeven onze gebrekkige staat van wetenschappelijke dienst en onze eigen betrokkenheid op de behandelde materie, vanwege gerenommeerde onderzoekers als Walgrave, Gutwirth en De Hert een bemiddelend mandaat zal worden toevertrouwd. Sommigen onder hen zullen ons aanbod allicht afdoen als een vrijblijvend ‘herstelrechtelijk speeltje’ (De Hert, 2009).

De vraag is evenwel of een bemiddelingspoging in dat geval geheel en al aan het vrijwillig initiatief van de betrokken partijen dient te worden overgelaten. Mag, wanneer we de gedachtewisseling tussen de drie wetenschappers nog even verder als ‘casus’ gebruiken, in dit geval op deze drie heren niet veeleer – en los van de uitkomst – een zekere druk worden uitgeoefend tot vriendschappelijke (Valverde, 1999; Derrida, 2005; Arendt, 2007) en dus, hoe vertrouwelijk ook, in de ‘publieke’ sfeer gesitueerde (Arendt, 1994) samenspraak?

De dynamiek van de strijd tussen drie wetenschappers raakt het belang van allen die betrokken zijn op criminologie of herstelrecht enerzijds, strafrecht of strafrechts-wetenschap anderzijds. De redenen hiervoor zijn te vinden in de inhoud van het debat, de positie van de partijen en de gebruikte fora waarop de uitwisseling loopt. Als woorden als ‘herstel’ of ‘recht’ te vergelijken zouden zijn met een spade of een kruiwagen, kan men ervan opaan dat het uitlenen van dit socio-juridisch tuinmateriaal aan het clubje van uitgerekend déze drie groenteboeren, de eigenaar achteraf kosten oplevert. En dit des te méér na een tegenvallende of mislukte oogst.

Zoveel anderen immers verhouden zich inmiddels persoonlijk of beroepsmatig tot de noties ‘strafrecht(swetenschap)’ en ‘(herstel)recht’ of ‘bemiddeling’ en ‘criminologie’. Al deze actoren zijn op deze termen niet enkel *constitutief* betrokken. Ze worden hierdoor ook *zelf geconstitueerd* en zijn dus ook medeafhankelijk van het gangbare en ‘hoorbare’ discours (Foucault, 1996) aangaande de genoemde begrippen.

Onze welwillende tuinliefhebber heeft zijn materiaal immers niet enkel uitgeleend, hij krijgt het ook terug. Achteraf zal hij verder moeten proberen te doen met dezelfde ‘kruiwagens’ en ‘spaden’, in de staat zoals die door de drie heren in hun teksten werden achtergelaten.

Het tegendeel beweren zou getuigen van gebrek aan respect voor het gewicht van de heren in kwestie en een schromelijke miskennen van de impact van het epitheton ‘wetenschappelijk’ op beleids- en praktijkontwikkeling (Corijn, 2002).

De deconstructie en de historische hercontextualisering van hun schriftelijke woordenwisseling zijn dus een zaak die moeilijk aan de loutere goodwill van dit illustere driemanschap zélf kan worden overgelaten, al kan niemand hen verplichten tot een vergelijk.

Misschien is het precies deze situatie die zich voordoet in de talloze conflicten die voor bemiddeling worden doorverwezen.

Het publieke karakter en de 'gemeenschap' van betrokkenen

Zelfs in het hier voorliggende 'geval', op het eerste gezicht zo ver verwijderd van harde normovertreding, valt dus niet te betwisten dat er sprake is van een groep medebetrokkenen. Sommigen zijn dat onmiddellijk en tastbaar, anderen op een meer indirecte wijze en mits enig doordenken. De aard van deze medebetrokkenheid blijkt echter minder afhankelijk van de materialiteit van 'de feiten' (legaliteitsbeginsel), dan van de gepositioneerdheid van de drie 'daders' en hun feiten in 'hun' of 'de' 'gemeenschap'. Deze gepositioneerdheid bepaalt de mate waarin van een uitnodiging tot bemiddeling de facto druk zal uitgaan. Deze druk, met inbegrip van zijn variabiliteit, is – in tegenstelling tot wat Gutwirth en De Hert (2002) en Gutwirth (2009) suggereren – geen wapen in een machtsgreep van bemiddelaars en criminologen, maar een sociologisch gegeven.

Duff (2001) stelt dat, onverminderd het vrijwilligheidsprincipe, zelfs de ongewilde confrontatie met een bemiddelingsaanbod voor de dader op zich al een zeker 'leed' kan teweegbrengen. De Europese Centra Slachtofferhulp verwoorden eenzelfde bekommernis met betrekking tot het slachtoffer (European Forum for Victim Services, 2004).

Vanuit de bemiddelingspraktijk kunnen we deze vaststellingen, zonder verabsolutering, alleen maar beamen. Ze zijn trouwens volkomen in overeenstemming met het in de diverse bemiddelingsmodaliteiten zo koppige en 'gênante' gebrek aan 'spontane aanmeldingen' en met de voortdurende noodzaak tot het aanspreken en stimuleren van 'verwijzers' (VZW Suggnomè, opeenvolgende jaarverslagen; De Bauw & Gayse, 2009: 1-2). Zacht gezegd: een aanbod als bemiddeling blijkt zich zeer moeilijk te laten opsluiten in een louter 'behoefte-discours'. Het aanbod zelf lijkt zijn grond te moeten vinden in een belang dat de rechtstreeks betrokken partijen overstijgt, al is 'staatsbelang' hier niet meteen aan de orde...

Het is een boeiende vaststelling, die over de betekenis en de wenselijke positionering van een dergelijk aanbod belangrijke vragen oproept. Over de kloof tussen het strafrechtelijke en het burgerrechtelijke domein heen groeit een consensus over de stelling dat bemiddeling niet kan worden herleid tot een loutere modaliteit van vrijwillige dienstverlening (De Bauw & Gayse, 2009). En, naar we durven vermoeden, gaat deze stelling ook op voor nog andere van die 'herstelrechtelijke speeltjes'. We zijn het dan ook niet eens met de suggestie van Gutwirth en De Hert (2002) om de bemiddeling geheel en al onder te brengen in de private sfeer. Het gaat in dit aanbod om recht, zij het misschien niet (alleen) dat van de rechtstreeks betrokken partijen.

Doch, indien geen loutere dienstverlening, wat is bemiddeling dan wel? Indien het niet per definitie om een antwoord gaat op persoonlijke behoeften van individuele burgers, waarover gaat het dan wel?

Misschien zou een verwijzing naar bemiddeling het voorwerp dienen uit te maken van een nog in de ‘Grote Franchimont’ in te schrijven ‘herstelgerichte dagvaarding’ van zowel dader als slachtoffer én de betrokkenen. Rustig heren, het is nog maar een idee. Maar een grap is het niet.

5. Herstelgerichte dagvaarding: staat of gemeenschap?

In bovenstaande redenering huist de erkenning van een zekere macht van de ‘gemeenschap’. Gutwirth en De Hert (2002) trekken van leer tegen het communautarisme in het herstelrecht. Ze wijzen in dit verband op de noodzakelijke bemiddelende rol van de staat (Gutwirth & De Hert, 2002) om burgers te beschermen tegen de mogelijke willekeur van occasioneel samengestelde, instabiele ‘gemeenschappen’ van betrokkenen (zie ook Mouffe, 2005).

Walgrave (2008; 2009) pakt in zijn maximalistische visie breed uit met de publiekrechtelijke, paradigmatische relevantie van de herstelgerichtheid. Hij pleit voor een minimalistische invulling van de ruimte voor het rechtstatelijk optreden ten voordele van het individu en de/zijn gemeenschap. Maar in zijn recent weerwoord op De Hert (Walgrave, 2010: 21) geeft hij van deze forse paradigmaclaim het voorlopige en strategische belang aan. De klassieke bestraffing krijgt het statuut van een noodzakelijk vangnet voor extreme gevallen. Gaat het hier dan met dit ‘herstelrecht’ nog om méér dan een consequente toepassing van het aloude subsidiariteitsbeginsel?

Gutwirth en De Hert van hun kant gaan in tegen het vermeende communautaristische vuurwerk van Walgrave (De Hert, 2009; Gutwirth, 2009). Ze bepleiten de figuur van de staat als afstandelijke ‘arbiter’ met objectieve maatstaven. Iets als bemiddeling kan weliswaar nuttig zijn, maar dient, als vorm van individuele dienstverlening, gereserveerd voor de private sfeer, zo nodig voorwerp van het civiele recht. De door Walgrave gesuggereerde publiekrechtelijke dimensie in het bemiddelingsaanbod leggen ze als ‘ideologisch’ naast zich neer.

Wanneer we hier in onze bijdrage ‘spelen’ met de idee van de herstelgerichte dagvaarding is deze niet zonder meer te koppelen aan één van beide redeneringen. Noch bij Walgraves leedvermijdende herstelrechtbank, noch bij Gutwirths voorstellen tot een uitdrijven van de bemiddeling uit een uitgezuiverde, fors gereduceerde strafrechtelijke sfeer kunnen we ons aansluiten.

De hoger beschreven herstelbemiddeling, zoals geregeld bij de wet van 22 juni 2005,² zoekt doelbewust een plaats binnen de ‘ruimte van het recht’ (Foqué, 1992).

2. Wet van 22 juni 2005 tot invoering van bepalingen inzake de bemiddeling in de Voorafgaande titel van het Wetboek van strafvordering en in het Wetboek van Strafvordering, BS 27 juli 2005.

De voorstanders hiervan gaan er met Focu  van uit dat precies hier de ruimte-bijuitstek ligt tot vestiging van pluraliteit. In deze inspanning tot het vestigen van pluraliteit lijkt een met nadruk geformuleerd aanbod tot bemiddeling plaatsbaar. Dit lijkt ons des te meer het geval, voor zover de beoogde pluraliteit niet enkel slaat op de onderlinge positie van individuele burgers, maar ook op de erkenning van de belangen van de dynamische en onderscheiden gemeenschappen waarin deze burgers gepositioneerd zijn.

Ons lijkt een zoeken als dat van Walzer (1997) naar dynamische ‘sferen van recht’ alvast consequenter dan een rigide vasthouden aan een kunstmatig begrip van hetzij ‘gelijkheid’, hetzij van ‘herstel’ of van ‘straf’.

6. Op zoek naar een passende kwalificatie

Een gevaarlijk misverstand dient te worden vermeden.

De indruk kan ontstaan dat onze invulling van herstelrecht danig in spanning komt met het recht op vrije meningsuiting en uitgaat van een wel erg brede invulling van ‘benadeling’.

In een poging dit recht te zetten gebruiken we nog één keer de metafoor van de strijd tussen onze wetenschappers als ‘bemiddelingscasus’.

Wanneer we in een dergelijk dossier zouden dagvaarden, gaat het niet om wat de recente bijdragen van de betrokkenen hebben aangekaart, maar om wat hierin *niet* aan bod kwam. In beide ‘kampen’ werd aangevat met een brok geschiedenis van respectievelijk het strafrecht en de criminologie (Gutwirth & De Hert, 2002; Walgrave, 2010). Doch deze historische inzet wordt in beide vertogen om onduidelijke redenen vanaf een bepaald punt abrupt afgebroken. De ‘beschadiging’ ligt dan ook in het a-historische en gedecontextualiseerde karakter van het gevoerde debat.

Laten we onze aanklacht concretiseren.

Er wordt gesproken over het strafconcept als ‘leedtoevoeging’. Geen woord vinden we terug over het theoretisch en conceptueel denkwerk rond (nieuw) Sociaal Verweer en probatie, waarbij door zoveel mensen de voorbije decennia is nagedacht en gezocht naar conceptuele raakvlakken tussen het juridische en het sociale. Heeft dat dan volstrekt niets met het straf- of herstelconcept van doen?

Geen woord over het onderzoek van Beyens (2000) met haar vaststelling dat zelfs de burcht van het formele strafrecht ook zetel is van sociale praktijken en van private bekommernissen en overwegingen. Is haar spraakmakend onderzoek dan zonder *rechts-theoretische* relevantie? We hebben de ingrijpende debatten gekend rond de interne en externe rechtspositie van gedetineerden en van slachtoffers tijdens de strafuitvoering. Zijn ze irrelevant voor het herstelrechtelijke debat?

We kennen sinds de ‘OCMW-wet’ van 1976 het recht op maatschappelijke dienstverlening als operationalisering van een recht op welzijn. We kennen de debatten

tussen staat en gemeenschap als het om hulp- en dienstverlening aan de gedetineerden gaat. Johan Goethals instrueerde ons de psychosociale gevolgen van de vrijheidsberovende bestraffing (Goethals, 1980) en dankzij onderzoek van onder meer Bouverne-De Bie, Peters, Snacken en Beyens werden de voorbije jaren inzichten over de exclusieve effecten van de bestraffing via talloze onderzoeken en publicaties verfijnd. We kennen de vaststellingen over de invloed van de slechte sociaal-maatschappelijke positionering van rechtsonderhorigen op hun 'capaciteit tot verantwoordelijkheid en herstel' (zie onder meer Duff, 2001). Kunnen we dit alles wegnippen uit het debat over de relatie tussen herstel en strafrecht?

De conceptuele ontmoeting tussen herstelrecht en strafrecht kan gerust het midden houden tussen een fusie en een oorlog. Hiertoe werden reeds aanzetten gedaan (Foqué, 1992; Claes & Foqué, 2001; Claes, Foqué & Peters, 2005; Lauwaert, 2008). Waarom werd hiervan in het recente debat geen melding gemaakt?

Het is dus in deze a-historiciteit, in al datgene wat *niet* in het onderlinge debat werd betrokken, dat onze aanklacht in deze 'dagvaarding' haar grond vindt. Hopelijk wordt hiermee ook duidelijk dat een 'herstelgerichte dagvaarding' zich als idee misschien meer richt tot de gemeenschappen van medebetrokkenen dan tot de individuele partijen. Het herstelrecht dat we voor ogen hebben is er één dat eerder de stilte wil doorbreken dan schade repareren. Het gaat met de herstelgerichte dagvaarding niet om het uitklaren van de schuld, maar om een oproep tot (mede) verantwoordelijkheid.

7. Nog even na-mijmeren

Het debat over de 'status' van de criminologie in verhouding tot het recht (als praktijk en als wetenschap) is zo oud als de criminologie zelf (Kellens, 1986; Walgrave, 2009; Casselman, 2010). In een nog ruimere projectie hangt het samen met de oude tweestrijd binnen alle sociale wetenschappen tussen de believers in vrijheid enerzijds, en de adepten van het determinisme anderzijds (Corijn, 2002). In de jaren tachtig hebben we als jonge praktijkwerker meegemaakt hoe met de begrippen 'welzijn' en 'welzijnswerk' gepoogd werd bruggen te slaan tussen en over de diverse kavels van vrijheid en determinisme, praktijk en theorie heen. Het bleef en blijft bij wisselend succes. In dit vogelperspectief op al die gespannen verhoudingen en ontwikkelingen lijkt de vraag naar de identiteit van 'het herstelrecht' niet zo belangrijk meer. De hamvraag blijkt veeleer deze naar het dynamisch potentieel van een begrip als 'herstel' in een moeizaam te bereiken maatschappelijk evenwicht tussen de vertogen van hulp en recht.

Ervaringen als hulpverlener en herstellbemiddelaar hebben ons geleerd om tegenstellingen a priori te wantrouwen. Maar wat dan met Plato's tegenstelling tussen wetenschap en poëzie waarmee we deze bijdrage begonnen? En wat met de door Gutwirth (2009) aangekaarte tegenstelling tussen herstelrecht en strafrecht, criminologie en strafrechtswetenschap?

We hopen te hebben toegelicht hoe ‘herstel’ wel degelijk een zaak is van ‘recht’ (en omgekeerd). We hopen enige twijfel te hebben gezaaid over de eenduidigheid van de noties straf, herstel en ‘betrokken partij’ en over de principiële ondoorlaatbaarheid van de tussenschotten tussen ‘recht’, ‘wetenschap’ en ‘politiek’. We hopen zelfs enige twijfel te hebben gezaaid rond de door Gutwirth geciteerde enigmatische uitspraak van Latour: “*Le droit ne remplace rien d’autre*” (Gutwirth, 2009).

Maar is dit alles wetenschap of poëzie? In hoeverre kan een wetenschap als criminologie zich inlaten met de oproep tot herstelrecht? Professor Kellens zag in de criminologie niet de wetenschap van de oplossingen, maar van de twijfel over het strafrechtelijk gebeuren. Deze criminologie had niet de pretentie de juridische waarheid te overtroeven met een nieuw discours, gebaseerd op een concurrerend paradigma. Ze had slechts de bescheiden ambitie de evolutie van de strafrechtspleging mee te voeden en te richten – en wel door het aantonen van de *waarschijnlijke* parallelle validiteit van alternatieve benaderingswijzen (Kellens, 1986).

Bij zijn emeritaat in 2001 omschreef Tony Peters, ook al zo’n eigen-aardige ‘criminoloog’, het mede door hem geconcipieerde vakgebied niet als een gearticuleerd eigen wetenschappelijk terrein, maar als een persoonlijke gerichtheid, een ‘habitus’.

Dergelijke criminologische habitus zagen we bij mensen als Johan Goethals, van huize uit een psycholoog ‘*pur sang*’, vertaald in een vaak geamuseerde, doorgaans milde, maar tegelijk uiterst geëngageerde mengeling van zelfrelativering en wetenschappelijke doorzettingskracht. Op een eigen paradoxale manier was hij een ware activist. We werkten met hem vele jaren samen, ook rond de ontwikkeling van herstelbemiddeling. Maar tot een debat ‘herstelrecht versus strafrecht’ was zo’n man, hoe betrokken ook, allicht niet te verleiden: hij beschouwde dit waarschijnlijk als niet echt ter zake. Met zijn wat ingehouden deskundigheid en zijn indruk-wekkende integriteit lag hij als referentiefiguur ver buiten onze persoonlijke actieradius. En precies daarom werden en worden we door hem zo graag als collega of vriend aangesproken.

Met veel dank aan Remi Peeters en aan collega Lieve Bradt voor de nalezing en de kritische reflecties bij eerdere versies van de tekst.

BIBLIOGRAFIE

- Aertsen, I. & Peters, T. (1997). Herstelbemiddeling in slachtofferperspectief. *Tijdschrift voor Criminologie*, 4, 373.
- Aertsen, I., Van Garsse, L. & Peters T. (1994). *Herstelbemiddeling. Onderzoeksrapport periode 1/1/1993-31/10/1994*. Onuitgegeven rapport. Leuven: K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid Afdeling Strafrecht, Strafvordering en Criminologie, Onderzoeksgroep Penologie en Victimologie.
- Aertsen, I. & Van Garsse, L. (1996). *Tussen dader en slachtoffer: Bemiddeling in de praktijk. Onderzoeksrapport herstelbemiddeling periode 1/11/1994-31/12/1995*. Onuitgegeven rapport. Leuven: K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid Afdeling Strafrecht, Strafvordering en Criminologie, Onderzoeksgroep Penologie en Victimologie.

- Arendt, H. (1994). *Vita activa*. Amsterdam: Boom.
- Arendt, H. (2004). *Over revolutie*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Arendt, H. (2005). *Totalitarisme*. Amsterdam: Boom.
- Arendt, H. (2007). *Politiek in donkere tijden; Essays over vrijheid en vriendschap*. Amsterdam: Boom.
- Beyens, K. (2000). *Straffen als sociale praktijk*. Brussel: VUBPress.
- Bruggeman, W., De Wree, E., Goethals, J., Ponsaers, P., Van Calster, P., Vander Beken, T. & Vermeulen, G. (eds.) (2009). *Van Pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon*. Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.
- Casselmann, J. (2010). *Tachtig jaar criminologie aan de K.U.Leuven* (Website LINC).
- Claes, E. & Foqué, R. (2001). Herstel van autonomie. In L. Dupont & F. Hutsebaut (eds.), *Herstelrecht tussen toekomst en verleden, Liber Amicorum Tony Peters* (pp. 143-162). Universitaire Pers: Leuven.
- Claes, E., Foqué, R. & Peters, T. (eds.) (2005). *Punishment, Restorative Justice and the Morality of Law*. Antwerpen/Oxford: Intersentia.
- Corijn, E. (2002). Je kan je ogen niet geloven: Wetenschap! In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie*. Brussel: Politeia.
- Council of Europe (2000). *On Mediation in Penal matters, recommendation No. R(99) 19*. Council of Europe Publishing.
- De Bauw, S. & Gayse, B. (2009). *Bemiddeling en rechtspraak hand in hand. Wegwijs voor de rechter*. Brugge: Die Keure.
- De Hert, P. (2009). Waarom herstel niet tot de kerntaken behoort. *Tijdschrift voor herstelrecht*, 9(3), 39-46.
- De Meyer, F. (2008). *Bemiddeling in Familiezaken, burgerlijke en handelszaken en sociale zaken*. Gent: Roularta Books.
- Derrida, J. (2005). *The politics of Friendship*. London/NewYork: Verso.
- Duff, R.A. (2001). *Punishment, communication and community*. Oxford: University Press.
- Dupont, L. (2001). Herstelrecht, afscheid van een vergeldend strafrecht? In L. Dupont & F. Hutsebaut (eds.), *Herstelrecht tussen toekomst en verleden, Liber Amicorum Tony Peters* (pp. 209-224). Universitaire Pers: Leuven.
- Egan, G. (1982). *Deskundig hulpverleners*. Nijmegen: Dekker & Van de Vegt.
- Eliaerts, C. & Bitoune, R. (2001). Herstelrecht voor minderjarigen; Theorie en praktijk. In L. Dupont & F. Hutsebaut, (eds.), *Herstelrecht tussen toekomst en verleden; Liber amicorum Tony Peters*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- European Forum for Victim Services (2004). *Statement on the position of the victim within the process of mediation*. May 2004.
- Foqué, R. (1992). *De ruimte van het recht*. Arnhem: Gouda Quint.
- Foucault, M. (1996). *De orde van het spreken*. Amsterdam: Boom.
- Freire, P. (1972). *Pedagogie van de onderdrukten*. Baarn: In den Toren.
- Goethals, J. (1980). Psycho-sociale implicaties van lange vrijheidsstraffen. *Panopticon*, 1, 136-146.
- Gutwirth, S. (2009). *Blurring als methode, ideologie als resultaat: Walgrave's maximalistisch restoratisme*. In W. Bruggeman, E. De Wree, J. Goethals, P. Ponsaers, P. Van Calster, T. Vander Beken & G. Vermeulen (eds.), *Van Pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon* (pp. 564-576). Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.
- Gutwirth, S. & De Hert, P. (2002). Grondslagentheoretische variaties op de grens tussen het strafrecht en het burgerlijk recht. Perspectieven op schuld-, risico- en strafrechtelijke aan-

- sprakelijkheid, slachtofferclaims, buitengerechtelijke afdoening en *restorative justice*. In K. Boonen, C.P.M. Cleiren, R. Foqué & Th. de Roos (eds), *De Weging van 't Hart. Idealen, waarden en taken van het strafrecht*. Deventer: Kluwer.
- Kellens, G. (1986). De l'utilité de la criminologie spéciale. *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 66(7), 639-647.
- Lauwaert, K. (2008). *Herstelrecht en procedurele waarborgen*. Apeldoorn/Antwerpen: Maklu.
- Lyotard, J.-F. (1979). *La condition postmoderne*. Paris: Les éditions de minuit.
- Mouffe, C. (2005). *Over het politieke*. Kampen: Klement/Pelckmans.
- Peters, T. (1996). Probleemoplossing en herstel als functies van de straf. *Panopticon*, 6, 555-569.
- Rogers, C.R. (1980). Empathic: An unappreciated way of being. In *A Way of Being* (pp. 137-163). New York: Houghton Mifflin Company.
- Rorty, A. (2009). On being rational. *Ratio (new series)*. XXII, 0034-0006.
- Schuyt, C.J.M. (2009). *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid*. Amsterdam: University Press.
- Suggnomé vzw (2005). *Waarom? Slachtoffer-daderbemiddeling in Vlaanderen*. Antwerpen: Garant.
- Valverde, M. (1999). The personal is the political: justice and gender in deconstruction. *Economy and society*, 28(2), 300-311.
- Van Garsse, L. (2001). Op zoek naar herstelrecht: Overwegingen na jaren bemiddelingswerk. *Panopticon*, 22(5), 423-446.
- Van Garsse, L. (2004). Bemiddeling in de Strafrechtelijke context: suggesties voor regelgeving op basis van jaren bemiddelingspraktijk. *Panopticon*, 5, 47-63.
- Van Garsse, L. (2008). Herstel in de schaduw van het jeugdstrafrecht? Reflecties op een revisionistische benadering. In E. Claes, J. Deklerck, A. Marchal & J. Put (eds.), *Herstel en Jeugd, nu in het (r)echt* (pp. 127-141). Brugge: Die Keure.
- Van Garsse, L. & Peters, T. (2002). Bemiddeling en herstel: finaliteit en/of alternatief. In M. Bouverne-De Bie, K. Kloeck, W. Meyvis, R. Roose & J. Vanacker (eds.), *Handboek forensisch welzijnswerk* (pp. 505-544). Gent: Academia press.
- Verhoeven, C. (1988). *Het medium van de waarheid; Beschouwingen over Plato's houding tegenover de poëzie*. Baarn: Ambo.
- Walgrave, L. (2008). *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*. Cullompton: Willan Publishing.
- Walgrave, L. (2009). Criminologie en strafrechtelijk beleid. In W. Bruggeman, E. De Wree, J. Goethals, P. Ponsaers, P. Van Calster, T. Vander Beken & G. Vermeulen (eds.), *Van Pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon* (pp. 524-554). Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.
- Walgrave, L. (2009). Een maximalistische visie op herstelrecht. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 9(3), 19-38.
- Walgrave, L. (2010). Een maximalistische visie op herstelrecht. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 10(1), 21-35.
- Walzer, M. (1997). *Sphères de justice. Une défense du pluralisme et de l'égalité*. (Vert.) Paris: Editions de Seuil.
- Yalom, I.D. (1980). *Existential Psychotherapy*. New York: Basic Books, Inc.

Hoofdstuk 22

Slachtofferschap als sociaal proces

Ivo Aertsen

In onderhavige bijdrage wordt vanuit het Leuvense onderzoek in de victimologie ingezoomd op een aspect van slachtofferschap dat, vergeleken bij ervaringen met andere schokkende gebeurtenissen, een eigen invulling krijgt bij de ervaring van een *misdrif*. Het gaat met name over de rol van *betekenisverlening* door het slachtoffer. Dit zoeken naar een betekenis voor wat gebeurd is en nog staat te gebeuren, heeft niet in een vacuüm plaats, zo zal blijken. Maar eerst schetsen we het kader van waaruit de interesse voor dit specifieke thema is gegroeid.

1. Victimologisch onderzoek in Leuven

Wanneer in oktober 1984 het Leuvense Centrum voor Slachtofferhulp zijn deuren opent binnen de setting van het al even nieuwe Justitieel Welzijnswerk Leuven, is een aantal mensen uit het gevangeniswezen, de thuislozenzorg en de geestelijke gezondheidszorg hier nauw bij betrokken: zij wilden vernieuwing in het strafrechtelijke landschap en werden daarin bijgestaan door enkele leden van de afdeling Strafrecht, Strafvordering en Criminologie van de K.U.Leuven. Criminologen als Lieven Dupont, Johan Goethals en Tony Peters waren in die periode al intens betrokken op het praktijkveld van wat later zou gaan heten 'de forensische welzijnszorg'. Dit soort nauwe betrokkenheid en engagement bij vernieuwende initiatieven in het raakvlak van strafrechtsbedeling en welzijnszorg zouden voor de volgende 25 jaar een belangrijke eigenschap blijven van de Leuvense criminologie. In de jaren negentig kreeg deze criminologische bedrijvigheid haar beslag in diverse onderzoeksgroepen. Eén daarvan was de onderzoeksgroep 'Penologie en Victimologie', waarvan Tony Peters, Johan Goethals en Frank Hutsebaut de promotoren waren. Sociologie, psychologie en strafrecht vonden elkaar in een gemeenschappelijke betrokkenheid op het praktijkveld.

Het victimologisch onderzoek nam in Leuven een aanvang in het midden van de jaren tachtig. Onderzoek over de strafuitvoering werd verruimd naar de meer

algemene studie van bepaalde vormen van gewelds- en vermogenscriminaliteit (Christiaensen, Dupont, Goethals & Peters, 1987). Onderzoek naar het proces en de gevolgen van gewelddadige vermogensdelicten (straatberovingen, inbraken met geweld, diefstallen met geweld) op basis van politieel geregistreerde gegevens richtte de aandacht op het aspect schade en op de gevolgen van deze misdrijven voor de slachtoffers in het algemeen. Daarop volgde kwantificerend onderzoek door middel van een rechtstreekse bevraging van een groep slachtoffers van geweldscriminaliteit (Christiaensen & Goethals, 1991). De veelzijdige gevolgen van slachtofferschap, de houding van slachtoffers ten aanzien van de dader en hun verwachtingen ten aanzien van justitie kwamen daarmee in beeld. Deze victimologische onderzoekslijn werd verdergezet door kwalitatief onderzoek, waarin meer bepaald gepeild werd naar de psychologische gevolgen voor slachtoffers van geweldscriminaliteit en naar de aard van de verwerkingsprocessen (Aertsen & Vander Zande, 1991).

Uit deze onderzoeken naar de aard en de omvang van slachtofferschap volgde een reeks beleids- en praktijkgerichte onderzoeksprojecten, in opdracht van diverse overheden. In samenwerking met vijf Centra voor Geestelijke Gezondheidszorg werd een pilootproject uitgevoerd dat gericht was op de ontwikkeling van gepaste methodieken op het vlak van de preventie en de hulpverlening aan slachtoffers van crimineel geweld (Aertsen & Decraemer, 1993). Hierin werd geëxperimenteerd met nieuwe vormen van samenwerking met eerstelijnsdiensten zoals huisartsen, politiediensten en Centra voor Slachtofferhulp. Na de hulpverlening – chronologisch gezien de eerste sector in ons land die aandacht opbracht voor slachtoffers van misdrijven – kwam het onderzoek naar de rol van de politie en, kort daarna, de justitie. Een en ander mondde uit in de ontwikkeling van een aantal instrumenten, zoals een handboek voor politie slachtofferbejegening en videotrainingsmateriaal voor politiemensen inzake de opvang van slachtoffers. Ook het doelmatig gebruik van dit didactische materiaal werd voorwerp van onderzoek.

Mede op basis van victimologische inzichten werd vervolgens gedurende een aantal jaren de aandacht van de onderzoeksgroep Penologie en Victimologie gericht op het thema herstelrecht. Deze ontwikkeling zette zich vanaf 1993 in met twee opeenvolgende actieonderzoeken rond herstelbemiddeling, gevolgd door een actieonderzoek rond herstelgerichte detentie in de periode 1998-2000 en evaluatief onderzoek rond het functioneren van het zogenaamde vereffeningsfonds. Het eigenlijke victimologische onderzoek kwam later opnieuw op de voorgrond te staan met onder meer onderzoek naar de opvang bij kinderverdwijning en -ontvoering (Mahjoub, 2007) en de veelzijdige problematiek van verkeersslachtoffers (Aertsen & Hutsebaut, 2010).

In de loop van de jaren werd door de leden van de onderzoeksgroep Penologie en Victimologie met regelmaat gepubliceerd over deze en andere victimologische thema's. De actualiteit van het beleids- en praktijkveld inzake slachtofferzorg in de diverse sectoren (hulpverlening, politie en justitie) werd van nabij gevolgd en vanaf 2000 ging ook de Europese en internationale beleidsdimensie een belangrijk thema in het aandachtsveld vormen. Voordien was reeds een brede internationale samen-

werking tot stand gekomen met onderzoekers in het buitenland. Naast wetenschappelijk onderzoek en dienstverlening in de brede sector van de slachtofferzorg en het slachtofferbeleid ging ook het onderwijs in de victimologie zich vanaf het begin van de jaren negentig ontwikkelen, vooral in de vorm van hoorcolleges, stages en eindverhandelingen.

Vrijwel alle van de hierboven aangehaalde onderzoeksprojecten en wetenschappelijke activiteiten op het vlak van de victimologie en het herstelrecht konden rekenen op de constante inhoudelijke en methodologische ondersteuning van Johan Goethals.

2. Betekenisverlening als sleutelement in de slachtofferervaring

Enkele van de vroege victimologische onderzoeken in Leuven vonden een neerslag in *De achterkant van de criminaliteit* (Peters & Goethals, 1993), een eerste wetenschappelijke publicatie in Vlaanderen over 'victimologie, slachtofferhulp en strafrechtsbedeling'. In dit boek verwerkten de auteurs eveneens niet-empirische victimologische en juridische onderzoeksbevindingen. Zo gaat hoofdstuk 3 over 'Aspecten van slachtofferschap' en daarin schrijft Johan Goethals samen met Stef Christiaensen enkele bladzijden over 'victimisering als vernietiging van basisschema's'. Hiermee waren de auteurs op zoek naar de specificiteit van de *criminele* victimisering, met andere woorden: waarin onderscheidt het slachtoffer-worden van een misdrijf zich van het slachtoffer-worden van een andere schokkende of traumatische gebeurtenis? Om dit te onderzoeken werd te rade gegaan bij de cognitieve en sociale psychologie en bij de traumaliteratuur in het algemeen. "*De intensiteit en de eigen aard van de psychologische reactiewijze van het slachtoffer worden door de psychologen in verband gebracht met een aantal onderliggende betekenisstructuren, die de wereld voor de mens voorspelbaar en leefbaar maken, maar die door de delictuele feiten grondig worden dooreen geschud. Dergelijke overtuigingen, die in ons onderbewuste leven, bieden ons immers een minimale zekerheid over ons eigen gedrag en dat van onze omgeving. In de literatuur over de psychische verwerking van een (ernstig) misdrijf ontmoeten we onder meer volgende betekenisstructuren (ook wel wereldmodellen of realiteitstheorieën genoemd)...*" (Christiaensen & Goethals, 1993: 120). Vervolgens worden de belangrijkste betekenisstructuren besproken, met verwijzing naar auteurs als Janoff-Bulman, Lerner en Steinmetz. Deze betekenisstructuren hebben betrekking op het geloof in de persoonlijke onkwetsbaarheid, de assumptie dat de wereld ordelijk, betekenisvol en fundamenteel rechtvaardig is en het geloof in de persoonlijke eigenwaarde. Eigen aan slachtoffers van criminaliteit is onder meer dat de mythe van de onkwetsbaarheid – en het doorbreken daarvan – betrekking heeft op een *persoonlijke* wereld: het delict wordt ervaren als een interactioneel gebeuren, vaak een opzettelijke daad gericht tegen een medemens, soms gepleegd door iemand uit de eigen omgeving. Door een plotse misdrijfervaring wordt het vertrouwen in de andere mens en in de sociale en morele basis van de samenleving ondermijnd en is er de confrontatie met een moreel kwaad.

Slachtoffers zoeken naar een verklaring, worden geconfronteerd met machteloosheid en beschouwen zich als *losers*. In een poging om het gebeurde te begrijpen gaan ze de oorzaken op uiteenlopende wijzen 'attribueren': de gebeurtenis wordt toegeschreven aan het eigen gedrag of de eigen persoonlijkheid (*self-blaming*), al dan niet versterkt door processen van *blaming* vanuit de omgeving. Deze omgeving gaat immers uit van een *just-world hypothesis* en schrijft het gebeuren dan ook liever toe aan de eigen bijdrage of het verdiende lot van het slachtoffer dan zichzelf te identificeren met deze rol. Kortom, een victimisering kan leiden tot een verstoorde kijk op het zelf (een passieve opstelling, onverschilligheid, gevoelens van geïsoleerdheid, wantrouwen en woede), een verstoorde kijk op de slachtofferervaring (de verantwoordelijkheid bij zichzelf leggen) en een verstoorde kijk op de omgeving (voortdurende bedreiging ervaren, niet langer geloven in de autoriteiten, ...). Het verwerken van het gebeuren betekent dan 'het herstellen van deze verstoorde kijk': het herhaaldelijk reconstrueren van de gebeurtenis waarbij emoties, ideeën en associaties stukje voor stukje worden toegelaten in opeenvolgende cycli van herbeleven en ontkennen. Met andere woorden, het verwerkingsproces is dus *"in eerste orde een cognitief herstructureringsproces. De verwerking van het misdrijf bestaat er in dat nieuwe informatie met oude in overeenstemming wordt gebracht. Praktisch gezien gebeurt dit doordat aan verklaringen, ideeën en betekenissen (basisovertuigingen) die betrekking hebben op de oude en nieuwe informatie wordt gevestigd"* (Christiaensen & Goethals, 1993: 124-125).

Het belang van het omgaan met verstoorde zekerheden en 'basisassumpties' werd geïllustreerd in een kwalitatief-fenomenologische analyse van het verwerkingsproces van 50 slachtoffers van ernstig crimineel geweld (Aertsen & Vander Zande, 1991). Aan de hand van diepte-interviews werd onder meer aandacht besteed aan het aspect 'betekenisverlening'. Een aantal van de in de literatuur beschreven elementen werd teruggevonden en verder uitgewerkt: het verlies van een positief wereldbeeld, het zoeken naar maatschappelijk-structurele verklaringen voor wat gebeurd was, het geven van een positieve wending aan de slachtofferervaring (persoonlijke groei, verdieping van relaties) en het positief vergelijken van de eigen situatie met een *worstcasescenario*. Duidelijk werd hoe het omgaan met de vernietigde basisschema's gedomineerd werd door een niet-aflatende waaromvraag. Daarnaast werd in dit onderzoek doorgevraagd naar het beeld van de dader, de ervaringen met en verwachtingen ten aanzien van justitie en de behoefte aan strafoplegging. Ruim de helft van de slachtoffers wilde een harde straf, één vijfde had helemaal geen behoefte aan een strafoplegging en ruim één derde van de groep zei gebruik te willen maken van een persoonlijk gesprek met de dader mocht deze gelegenheid zich voordoen. Wat men verwachtte van dergelijk persoonlijk gesprek: in de eerste plaats het bekomen van een verklaring of meer uitleg over de feiten en het kunnen overbrengen van informatie (over de gevolgen van de feiten) of een boodschap (van woede of andere emoties) aan de dader; in dalende orde van belangrijkheid kwamen dan de verwachtingen 'het bereiken van een zekere verstandhouding met de dader' en 'financiële schadevergoeding'.

Deze en andere aspecten van betekenisverlening kwamen inmiddels aan bod in tal van victimologische onderzoeken die gericht zijn op het beter begrijpen van de psychologische gevolgen van victimisering en de differentiële verwerkingsprocessen bij verschillende groepen slachtoffers. Het kunnen vinden van een verklaring voor de feiten en het geven van een betekenis is voor slachtoffers van cruciaal belang omdat hierdoor het gevoel van persoonlijke controle (en dus welzijn) bevorderd wordt. Daarentegen zijn gevoelens van blijvende hulpeloosheid vernietigend voor het persoonlijke verwerkingsproces. Meer bepaald heeft de cognitieve psychologie inzichten opgeleverd met betrekking tot de rol van diverse vormen van ‘*appraisals*’ en hoe deze de copingmechanismen van slachtoffers beïnvloeden mede door de tussenkomst van ‘*social support*’ (Bal, Crombez, De Bourdeaudhuij & Van Oost, 2009). Bepaalde negatieve *appraisals*, zoals een negatieve inschatting van het karakter of de geloofwaardigheid van anderen, blijken samen te hangen met symptomen van verstoorde verwerking.

Hulpverleners in de slachtofferzorg zijn zeer vertrouwd met deze processen. In het verlengde van het verstoorde wereldbeeld is, vanuit welzijnsperspectief, ook het ervaren ‘onrecht’ van groot belang voor slachtoffers van *misdrijven*: slachtoffers worden geconfronteerd met een situatie van onrecht veroorzaakt door de dader en de nadelige gevolgen van de feiten, maar ook met een uitblijvende bevestiging van het onrecht vanwege het strafrechtssysteem. Maatschappelijke erkenning van het slachtofferschap en van het onrecht dat daardoor is geschied, blijkt in de meest uiteenlopende situaties de centrale behoefte te zijn van diverse categorieën slachtoffers van criminaliteit. Hulpverlening aan slachtoffers, zoals deze de laatste 25 jaar ook in ons land werd uitgebouwd, blijkt vooral het verlies van vertrouwen in de onmiddellijke omgeving als kernelement van de slachtofferervaring te benadrukken en richt zich daarom vooral op het herstellen van dit vertrouwen door onder meer een beroep te doen op vrijwilligerswerk. De eigen betekenis van het inschakelen van vrijwilligers in de slachtofferhulp staat thans onder discussie (Van Wonderen & Moll, 2007; Van Hove, Verstraeten & Souffriau, 2009) en vooral rijst de vraag in welke mate de inmiddels klassiek geworden vormen van slachtofferzorg tegemoet kunnen komen aan de behoefte van *maatschappelijk-institutionele* erkenning van het aangedane *onrecht*.

3. Betekenisverlening als een sociaal proces

Slachtoffer worden van een misdrijf resulteert in een aantal gevolgen voor de persoon en zijn omgeving, en dit op financieel-materieel, fysiek, psychisch, sociaal of juridisch vlak. Deze *effecten* werden omstandig beschreven in de literatuur. De uiteindelijke *impact* van de slachtofferervaring is echter ruimer: deze is het resultaat van de gepercipieerde ernst of intensiteit van de afzonderlijke effecten en de duur ervan, en dit bekeken vanuit het persoonlijke standpunt van het slachtoffer (Dignan, 2005: 24). Het gaat dus om een subjectieve beoordeling en evaluatie van de

algehele weerslag van de slachtofferervaring. Veranderingen in het zelfbeeld en het wereldbeeld en diverse processen van betekenisverlening zijn hiervan belangrijke onderdelen. Slachtoffers *ondergaan* niet alleen de effecten, maar reageren ook op een eigen wijze op de primaire victimisering. Deze bijkomende reacties maken deel uit van het verwerkingsproces. Het globale victimiseringsproces kan dan worden voorgesteld als een cyclus, waarbij de feiten (het misdrijf) in congruentie moeten gebracht worden met de bestaande (of de te wijzigen) cognitieve schema's en waarbij tevens invloeden vanuit zowel de informele als de institutionele omgeving belangrijk zijn. Het opheffen van de discrepanties – wat kan gebeuren door zowel het negeren van de feiten als door het sleutelen aan de bestaande schema's – leidt tot psychologische aanpassing, op basis waarvan nieuwe ervaringen kunnen aangegaan worden (McCann, Sakheim & Abrahamson, 1988).

De sociale dimensie in het verlenen van betekenis aan de feiten komt duidelijk tot uiting wanneer het slachtoffer overgaat tot het al dan niet aannemen van een slachtofferidentiteit. Sommige slachtoffers eisen uitdrukkelijk het statuut van slachtoffer op, om bijvoorbeeld op die manier erkenning te bekomen van justitie of toegang te verkrijgen tot financiële schadevergoeding of verzekeringstussenkomst. Niet iedereen beschouwt zichzelf echter als een slachtoffer. Sommige, niet-conventionele vormen van criminaliteit worden niet als dusdanig erkend door (alle) benadeelden. Voor sommigen is de slachtofferervaring deel geworden van het dagelijkse leven en wordt zij niet langer als ongewoon beschouwd. Nog anderen, bijvoorbeeld slachtoffers van intrafamiliaal geweld of seksueel misbruik binnen vertrouwensrelaties, werden tot voor kort niet maatschappelijk erkend als slachtoffers van criminaliteit. Anderen zijn zich wel degelijk bewust van de victimisering, maar verwerpen bewust het label 'slachtoffer' omdat het hun afhankelijkheidspositie al te zeer bevestigt in tijden waarin de samenleving een groot belang hecht aan persoonlijke sterkte. Zij beschouwen zichzelf als 'overlevers' en zullen in sommige gevallen ook elk aanbod van hulp afslaan. Inzichten als deze rond het al dan niet herkennen van de eigen slachtoffersituatie en het al dan niet bewust aannemen van een slachtofferidentiteit, gekoppeld aan verdere betekenissen die slachtoffers verlenen aan hun victimisering, dragen overigens bij tot een beter begrip van de lage aangiftepercentages bij politie en justitie. Ook in ons land rapporteert minder dan 40% van alle slachtoffers van criminaliteit de feiten aan een overheidsinstantie (Van Den Bogaerde, Van Den Steen & De Bie, 2009).

Hoe dan ook blijkt uit het bovenstaande dat het aannemen van een slachtofferidentiteit een relatief en 'contingent' gebeuren is. Slachtoffer worden kan beschouwd worden als een *sociaal* proces dat een aanvang neemt met de feiten en vervolgens een cognitieve beslissing vergt van diegene tegen wie deze feiten zijn gepleegd, met name om zichzelf al dan niet te beschouwen als slachtoffer en een bepaalde slachtofferstatus aan te nemen. De slachtofferperceptie gaat gepaard met het verlenen van betekenissen, die zich verder ontwikkelen in een proces van interactie met de omgeving en op die manier een onderdeel gaan vormen van de verwerkingsstrategie.

Het belang van deze voortdurende interactie met de omgeving wordt onderstreept door het bestaan van typische slachtofferbeelden in de publieke opinie en bij professionele actoren in dienstverlening en strafrechtsbedeling. Individuele slachtofferervaringen worden beïnvloed door, en beïnvloeden op hun beurt, ideaaltypische opvattingen over 'het slachtoffer'. Dit laatste betreft dan voornamelijk het beeld van het zwakke en onschuldige slachtoffer, geïmagineerd door een onbekende dader die verder niets gemeenschappelijk heeft met het slachtoffer. Dit beeld wordt in sterke mate bepaald door de media en wordt als onderdeel van een veiligheidsdiscours in stand gehouden door het vaak irrationele samenspel van media, publieke opinie en politici (Aertsen, 2010). Het virtuele slachtoffer staat in scherp contrast tot het reële slachtoffer zoals dat verschijnt in victimologisch onderzoek, waar onder meer gewezen wordt op de disproportionele vertegenwoordiging van slachtoffers in sommige maatschappelijke geledingen, de onderlinge overlap tussen slachtoffer- en dadergroepen en de verwisselbare rollen.

Het verlenen van persoonlijke betekenissen aan slachtofferschap reflecteert dus bredere culturele processen, waarbij volgens sommigen: *"victimhood has become a topic of fascination amongst members of the general public, as demonstrated by the many books and articles that have been written by, and about, victims, and by the many television programmes that focus on portraying individuals' experiences of cruelty or their emotional or sexual problems"* (Spalek, 2006: 1). Tegen deze achtergrond van een algemene 'slachtoffercultuur' wordt de aandacht van beleidsmakers gevestigd op de centrale plaats van de slachtofferproblematiek en komt slachtofferbeleid in de strafrechtsbedeling en daarbuiten tot stand. In vele landen hebben politici ondervonden dat het ondersteunen van de slachtofferbeweging en met name het verdedigen van meer slachtofferrechten hen electoraal geen wind-eieren legt. Het spreekt voor zich dat dergelijke macrosociale ontwikkelingen de aanpassing van betekenisstructuren op het niveau van het individuele slachtoffer en diens omgeving voortdurend beïnvloeden en daarmee interfereren.

Basisassumpties met betrekking tot waarden als veiligheid, vertrouwen, respect en rechtvaardigheid, die bij een delictuele ervaring door het individuele slachtoffer als cognitieve schema's zullen aangewend worden, zijn zelf onderhevig aan culturele en maatschappelijke schommelingen. Het 'geloof in een juiste wereld'-kader blijkt als te mobiliseren kennisstructuur bijvoorbeeld sterker aanwezig te zijn bij personen met eigendom of een zekere macht. Zo ook houden leden van meerderheidsgroepen in de samenleving er andere assumpties op na aangaande hun persoonlijke wereld dan leden van etnische minderheidsgroepen (Spalek, 2006: 90). Dit impliceert tevens dat de basisassumpties die ten aanzien van slachtofferschap gebruikt worden door hulp- en dienstverleners een zekere 'bias' kunnen vertonen, die ook eigen kan zijn aan het wetenschappelijk onderzoek op dat vlak.

Het onderzoek naar de rol van sociale betekenisverlening bij slachtofferschap kan ten slotte kennis putten uit studies over het fenomeen '*vicarious victimisation*'. Met

name victimologisch onderzoek rond terrorisme heeft het uitdijende en soms disproportionele maatschappelijke effect van slachtofferschap beschreven. Angst, trauma en woedegevoelens gaan over op brede lagen van de bevolking, zelfs wanneer die fysiek ver verwijderd zijn van het terroristische gebeuren. Onderzoek heeft beschreven hoe via een opeenvolging van cognitief-affectieve processen op samenlevingsniveau na een terroristische aanslag constructies ontstaan die zowel kunnen leiden tot vormen van *'vicarious retribution'* als tot vormen van toenadering (Pemberton, 2010).

4. Betekenisverlening en maatschappelijke emancipatie

Hierboven werd reeds gealludeerd op het beeld van het actieve, geëmancipeerde slachtoffer, het slachtoffer dat zijn afhankelijkheidspositie overwint en terug macht verwerft over het eigen leven. In deze optie zullen hulpverlening en strafrechtsbedeling in de eerste plaats uitgaan van de eigen veerkracht, de *'resilience'* van het slachtoffer en wordt de mogelijkheid van *'post-traumatic growth'* vooropgesteld. Slachtoffers worden *'survivors'*, getuige hiervan voorbeelden in de internationale actualiteit zoals Dardenne, Tulloch en Kampuch (Boutellier, 1994; Van Dijk, 2008: 153-175; Van Dijk, 2009). *'Victim empowerment'* vormt daarbij het nieuwe, centrale referentiepunt. *'Empowerment'* heeft plaats wanneer het slachtoffer actief participeert in besluitvormingsprocessen, dan wel louter geïnformeerd wordt over het verloop van de procedure en daarbij gehoord wordt (De Mesmaecker, 2007). Ook deze *empowerment* – in zijn actieve of passieve variant – is maar mogelijk doorheen interactieprocessen met de (institutionele) omgeving.

De huidige slachtofferbeweging streeft naar erkenning en betekenisverlening van slachtofferschap onder meer door het nastreven van een betere positie in en dienstverlening door het strafrechtssysteem. De strafrechtspleging dient meer slachtoffervriendelijk gemaakt te worden, met het argument dat een betere kwaliteit van de dienstverlening ook de bereidheid tot aangifte en medewerking van slachtoffers zal bevorderen. Ook wanneer men overgaat tot het implementeren van een catalogoog van slachtofferrechten in de opeenvolgende fasen van opsporing, vervolging, straftoemeting en strafuitvoering, zoals bijvoorbeeld opgenomen in het EU Kaderbesluit van 15 maart 2001, blijft deze slachtofferbeweging een hoofdzakelijk individualiserende benadering volgen. Noden van slachtoffers worden niet geformuleerd in termen van collectieve en sociale rechten; hun problemen worden niet geduid in termen van onderliggende maatschappelijke betekenisstructuren met betrekking tot gender, religie, ras of economische ongelijkheid. Het consumentenperspectief gaat in slachtoffervriendelijke landen samen met noties van actief burgerschap en responsabilisering, die ook toepasselijk worden verklaard op slachtoffers en die ook de meeste vormen van criminaliteitspreventie en het streven naar een communicatieve en participatieve justitie schragen. Deze consumentenlogica en de responsabiliseringslogica blijken elkaar weder-

zijds te versterken. Beide gaan uit van een individualiserende, depolitiserende en neutraliserende benadering van slachtofferschap. Noden en verplichtingen van individuele burgers worden benadrukt, niet de verantwoordelijkheden van diverse overheidsorganen en de rol van bredere maatschappelijke structuren (Spalek, 2006: 128).

Op dit punt aanbeland en teruggaand naar verwerkingsprocessen en betekenisverlening bij de individuele slachtofferervaring, wordt het perspectief van de *community psychology* interessant. We hadden ons blikveld reeds verruimd van de klinische naar de cognitieve en sociale psychologie, maar de 'gemeenschappsychologie' biedt ons nog een verdere stap om slachtofferschap en zijn emancipatorisch potentieel beter te begrijpen. Vanuit een eigen waardebenadering stelt de gemeenschappsychologie dat persoonlijke problemen vaak mede het gevolg zijn van een ongelijke verdeling van en toegang tot sociale hulpbronnen (Zimmerman, 2000: 44). Het individu zal de eigen capaciteiten beter ontwikkelen wanneer het de kans krijgt om actief te participeren in pogingen om te komen tot omvattende probleemoplossing. In deze visie is *empowerment* niet louter een psychologisch begrip, maar slaat het eveneens op het institutionele, politieke, maatschappelijke, economische en spirituele vlak (Rappaport, 1987: 130). Toegepast op de slachtofferervaring, zal betekenisverlening dan ook betrekking hebben op drie verschillende niveaus: het intrapersonlijke niveau, de interactie met de onmiddellijke omgeving en het sociaal-politieke actieniveau. Bij dit laatste niveau rekent Zimmerman (1995) onder meer de deelname aan sociale organisaties, drukingsgroepen en lotgenotenverenigingen. Psychologische *empowerment* wordt dan niet louter gedefinieerd in termen van "*self-efficacy, self-esteem, competence and mental health*", maar impliceert "*the commitment and capacity to promote social change*" (Zimmerman, 1995: 582).

Dat betekenisverlening aan het eigen slachtofferschap in de zin van maatschappelijk-politieke emancipatie althans voor sommige slachtoffergroepen een reëel perspectief is, werd in ons land aangetoond. De invloed van twee zelfhulpgroepen van slachtoffers op het maatschappelijke en politieke gebeuren is daarbij treffend gebleken. Enerzijds zijn er, begin jaren negentig, de sensibiliserende activiteiten geweest van de zelfhulpgroep 'Ouders van een vermoord kind', waarmee deze groep aan de basis lag van de oprichting van de diensten slachtofferonthaal bij de rechtbanken van eerste aanleg (Aertsen, 1992; Vandeurzen, 1999). Anderzijds is er, tien jaar later, de duidelijke invloed geweest van de lotgenotenvereniging 'Ouders van verongelukte kinderen', die samen met de vzw ZEBRA en het Steunpunt Algemeen Welzijnswerk aanleiding gaf tot de Vlaamse Staten-generaal 'voor een betere opvang en begeleiding van verkeersslachtoffers' (Bossaerts, 2007). Een reeks initiatieven van de Vlaamse overheid ter verbetering van de expertise, de opvang en het beleid inzake verkeersveiligheid was hiervan het gevolg. Slachtoffers van ernstige verkeersongevallen zetten via publicaties aan tot reflectie met betrekking tot de maatschappelijke omgang met de problematiek (Cocquyt, 2010).

5. Ter afronding: de getuigenis

“Tijdens het vertellen wordt het traumatische verhaal een getuigenis”, schrijft de Amerikaanse psychotherapeute Judith Herman in haar boek *Trauma en herstel* (1993: 234). Ze wijst op de “universele rol van de getuigenis als een genezingsritueel. Een getuigenis heeft zowel een persoonlijke dimensie, die van belijdende en spirituele aard is, als een maatschappelijk aspect, dat van juridische en politieke aard is. Door het woord ‘getuigenis’ te gebruiken worden beide betekenissen met elkaar vervlochten, wat een nieuwe en ruimere dimensie geeft aan de individuele ervaringen van de patiënt.”

Belevingen van een individuele slachtofferervaring zijn inherent verbonden met maatschappelijke processen. Maatschappelijke gevoeligheid en beeldvorming rond veiligheid en criminaliteit evolueren voortdurend. Nieuwe slachtoffergroepen komen in het vizier. Zij zullen individuele en collectieve percepties van slachtofferschap verder oriënteren. De manier waarop slachtoffers, hun onmiddellijke omgeving, maatschappelijke instituties en de publieke opinie in onderlinge interactie hieraan betekenis verlenen, maakt voorwerp uit van victimologisch onderzoek. Definiëringen rond slachtofferschap komen niet op abstracte wijze tot stand en zijn evenmin a priori gegeven, maar krijgen hun inhoud door het maatschappelijk reageren op uiteenlopende vormen van slachtofferschap, niet in het minst de wijze van reageren door slachtoffers zelf. Een dieper inzicht in slachtofferschap resulteert in een beter begrip van wat een misdrijf is, althans, daar streeft een victimologie naar die een psychologische benadering als vertrekpunt heeft maar deze ook overstijgt.

BIBLIOGRAFIE

- Aertsen, I. (ed.) (1992). *Leven met een schaduw. Ervaringen van ouders van een vermoord kind*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Aertsen, I. (2010). Over de aandacht voor slachtoffers en punitiviteit. In I. Aertsen, K. Beyens, T. Daems & E. Maes (eds.), *Hoe punitief is België?* Antwerpen: Maklu.
- Aertsen, I. & Decraemer, K. (1993). *Geestelijke gezondheidszorg en slachtoffers van crimineel geweld. Eindrapport over een actiegericht onderzoek in samenwerking met vijf Centra voor Geestelijke Gezondheidszorg*. Onuitgegeven. Leuven: K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid.
- Aertsen, I. & Hutsebaut, F. (2010). *Kinderen als slachtoffer van het verkeer. Onderzoek naar de noden, behoeften en ervaringen van verkeersslachtoffers en hun nabestaanden*. Brussel: ASP.
- Aertsen, I. & Vander Zande, K. (1991). *Geestelijke gezondheidszorg en slachtoffers van crimineel geweld. Eindrapport van een onderzoek in opdracht van de Gemeenschapsminister van Volksgezondheid en Brusselse Aangelegenheden*. Onuitgegeven. Leuven: K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid.
- Bal, S., Crombez, G., De Bourdeaudhuij, I. & Van Oost, P. (2009). Symptomatology in Adolescents Following Initial Disclosure of Sexual Abuse: The Roles of Crisis Support, Appraisals and Coping. *Child Abuse and Neglect*, 33(10), 717-727.

- Bossaerts, B. (2007). *Voor een betere opvang en begeleiding van verkeersslachtoffers. Rapport van de stuurgroep aan de Staten-generaal*. Brussel: Vlaamse Overheid. Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.
- Boutellier, H. (1994). Het geëmancipeerde slachtoffer; een nadere beschouwing over solidariteit en slachtofferschap. In M. Moerings & H. Boutellier (eds.), *Hoe punitief is Nederland?* Arnhem: Gouda Quint.
- Christiaensen, S., Dupont, L., Goethals, J. & Peters, T. (1987). *Diefstal met geweld of bedreiging. Achtergronden, verschijningsvormen en beheersbaarheid* (III delen). Onuitgegeven. Leuven: K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid.
- Christiaensen, S. & Goethals, J. (1991). *Slachtoffers van diefstal met geweld of bedreiging. Eindrapport van een onderzoek in opdracht van de Gemeenschapsminister van Gezin en Welzijn*. Onuitgegeven. Leuven: K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid.
- Christiaensen, S. & Goethals, J. (1993). Aspecten van slachtofferschap. In T. Peters en J. Goethals (eds.), *De achterkant van de criminaliteit. Over victimologie, slachtofferhulp en strafrechtsbedeling*. Antwerpen: Kluwer Rechtswetenschappen België.
- Cocquyt, S. (2010). *Mij overkomt het niet. Ontmoetingen met veroorzakers van verkeersongevallen*. Berchem: EPO.
- De Mesmaecker, V. (2007). Afdalen in de kloof tussen slachtoffers en straftoemeting. Participatie aan de rechterlijke besluitvorming door slachtoffers van misdrijven. *Panopticon*, (4), 6-22.
- Dignan, J. (2005). *Understanding victims and restorative justice*. Berkshire: Open University Press.
- Herman, J.L. (1993). *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld – Van mishandeling thuis tot politiek geweld*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- McCann, I.L., Sakheim, D.K. & Abrahamson, D.J. (1988). Trauma and Victimization: A Model of Psychological Adaptation. *The Counseling Psychologist* (October), 531-594.
- Mahjoub, S. (2007). "Mijn kind vermist...". *Ervaringen en noden van ouders die een beroep doen op Child Focus voor de onrustwekkende verdwijning van hun kind*. Brussel: Child Focus.
- Pemberton, A. (2010). Needs of Victims of Terrorism. In R. Letschert, I. Staiger & A. Pemberton (eds.), *Assisting Victims of Terrorism. Towards a European Standard of Justice*. Dordrecht: Springer.
- Peters, T. & Goethals, J. (eds.) (1993). *De achterkant van de criminaliteit. Over victimologie, slachtofferhulp en strafrechtsbedeling*. Antwerpen: Kluwer Rechtswetenschappen België.
- Rappaport, J. (1987). Terms of empowerment/exemplars of prevention: Towards a theory for Community psychology. *American Journal of Community Psychology*, 15(2), 121-148.
- Spalek, B. (2006). *Crime Victims. Theory, Policy and Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Van Den Bogaerde, E., Van Den Steen, I. & De Bie, A. (2009). *Veiligheidsmonitor 2008-2009. Analyse van de federale enquête*. Brussel: Federale Politie – Directie van de operationele politionele informatie.
- Vandeuren, I. (1999). *Recht van spreken*. Leuven: Garant.
- Van Dijk, J.J.M. (2008). *Slachtoffers als zondebokken*. Antwerpen: Maklu.
- Van Dijk, J. (2009). Free the victim: a critique of the Western conception of victimhood. *International Review of Victimology*, 16(1), 1-33.
- Van Hove, E., Verstraeten, M. & Souffriau, A. (2009). *Evaluatieonderzoek vrijwilligerswerking bij de hulp- en dienstverlening aan slachtoffers door de centra voor algemeen welzijns-werk*. Gent: Universiteit Gent, Vakgroep Sociale Agogiek.
- Van Wonderen, R. & Moll, M. (2007). *Beoordeling dienstverlening Slachtofferhulp Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

- Zimmerman, M. (1995). Psychological Empowerment: Issues and Illustrations. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 581-599.
- Zimmerman, M. (2000). Empowerment Theory. Psychological, Organizational and Community Levels of Analysis. In J. Rappaport & E. Seidman (eds.), *Handbook of Community Psychology*. New York: Kluwer Academic.

Hoofdstuk 23

Forensisch welzijnswerk: scharnier tussen het strafrecht en recht op maatschappelijke dienstverlening

Maria Bouverne-De Bie

Forensisch welzijnswerk duidt op deze disciplines en activiteiten die in relatie tot de strafrechtsbedeling beogen het welzijn te bevorderen, aldus het editoriaal in het eerste nummer van het tijdschrift *Panopticon*, dat de term ‘forensisch welzijnswerk’ in Vlaanderen introduceerde. Als deelterrein binnen de criminologie wordt het forensisch welzijnswerk geanalyseerd als een maatschappelijke reactie op criminaliteit: het gaat om een humanisering van de strafuitvoering en om de zorg voor daders en slachtoffers en hun naastbestaanden. Het accent ligt op het forensisch aspect: de relatie tot de strafrechtsbedeling en de vraag naar de in het strafrecht aanwezige welzijnscomponenten, die het relevant maken voor het welzijnswerk (Dupont, 1985). Vanuit het uitgangspunt dat het welzijnswerk een van het strafrecht onderscheiden finaliteit heeft, is het nodig het forensisch welzijnswerk niet alleen te bespreken op de ‘forensische’ identiteit, maar vooral ook op de identiteit als ‘welzijnswerk’. Onder welzijnswerk verstaan we de institutionele vormgeving aan het recht op maatschappelijke dienstverlening. Het recht op maatschappelijke dienstverlening is een sociaal grondrecht, gericht op de realisatie van een grotere gelijkheid in de mogelijkheid een leven te leiden dat beantwoordt aan de menselijke waardigheid. Het forensisch welzijnswerk is in het licht van de tweevoudige identiteit als ‘forensisch’ en als ‘welzijnswerk’ te begrijpen als een scharnier tussen het strafrecht en het recht op maatschappelijke dienstverlening.

1. Conceptuele origines van het welzijnswerk

Verschillende conceptuele origines liggen aan de grondslag van het denken over welzijnswerk als een structurele voorziening in de westerse verzorgingsstaat, met name: de notie van sociale bescherming, de liefdadigheid, de lokalistische structuur en lo-

gica, de ontwikkeling van het kapitalisme en ten slotte de ontwikkeling van de staat zelf (Van Damme, 1990). De notie van sociale bescherming kreeg vorm in de feodale periode, en verbindt bescherming met afhankelijkheid. Dit mechanisme van paternalistische bescherming plaatst het welzijnswerk in een ruilverhouding: bescherming in ruil voor aanpassing aan de bestaande orde. Kenmerkend voor de liefdadigheid zijn het gunstkarakter van de zorg en de instrumentele inzet van het welzijnswerk. Het gunstkarakter houdt in dat het al dan niet toekennen van hulpverlening en zorg afhankelijk gesteld is van criteria gehanteerd door de zorgverstrekker; instrumentele inzet betekent dat de finaliteit van het welzijnswerk gelegd wordt op doelstellingen buiten het welzijnswerk. De lokalistische structuur en logica verwijzen naar de solidariteitsmechanismen van de dorpsgemeenschappen in de pre-industriële periode; deze structuur en logica werden overgenomen in de moderne armenwetten en werken tot op vandaag door. Het kapitalisme verbindt het welzijnswerk met arbeidsmarktkwalificatie en ordehandhaving als sociaal-politieke doelstellingen. De inzet van welzijnsinitiatieven moet bijdragen tot de economische ontwikkeling, door te zorgen voor een adequate toeleiding tot de arbeidsmarkt en door de sociale orde in de samenleving te verzekeren. Ten slotte is de ontwikkeling van het welzijnswerk schatplichtig aan de ontwikkeling van de staat van een 19de-eeuwse, liberale rechtsstaat, die zo weinig mogelijk tussenkomt in het maatschappelijk leven, naar een sociale rechtsstaat, gekenmerkt door een interventionistische overheidspolitiek (Dupont, 1979). In deze ontwikkeling grijpt de staat, door middel van het recht, verzorgend, besturend en (her)verdelend in, met consequenties naar de betekenis van het recht. Deze betekenis verschuift van een algemeen kader naar een beleidsinstrument voor het verwerkelijken van specifieke doelen. Deze vermaatschappelijking van het recht gaat gepaard met een toenemende nadruk op de sociale sfeer, als een eigen ruimte tussen de private en de publieke sfeer, maar ook als medevormgever aan wat verstaan wordt onder de private en de publieke sfeer. Het welzijnswerk krijgt in deze ontwikkeling vorm als 'sociaal werk': een belangrijke drager van de sociale sfeer, door de realisatie van een toenemende diversiteit van initiatieven op het vlak van hulpverlening, vorming en samenlevingsopbouw en als uitvoering van sociale rechten, die een grotere gelijkheid moeten verzekeren in de mogelijkheden een menswaardig bestaan te leiden. De historisch zeer uiteenlopende origines geven dit sociaal werk niettemin een dubbel karakter (Michielse, 1972): het biedt individuele emancipatiemogelijkheden binnen de bestaande maatschappelijke orde, maar houdt tegelijk een sociaal-economisch systeem in stand dat dreigt ten onder te gaan wanneer het aan zichzelf wordt overgelaten; tegelijk creëert het via de inzet op sociale rechtvaardigheid een grote loyaliteit ten aanzien van dit systeem, waardoor het zichzelf immuniseert tegen legitimiteitsvragen (Dupont, 1979; Michielse, 1989).

2. Patronage als grondpatroon van welzijnswerk

Het dubbele karakter van het sociaal werk is in het kader van de 19de-eeuwse, liberale rechtsstaat geen discussiethema; de uitbouw van het sociaal werk werd als het

ware vanzelfsprekend nauw verbonden met de toenmalige ‘sociale kwestie’, dit is de ingrijpende transformatie van de samenleving ingevolge processen van industrialisering, proletarisering en verstedelijking. De gedachtegang van de toenmalige elites was dat de sociale kwestie, zoals tot uiting komend in de armoede van de stedelijke arbeidersklasse, terug te brengen was tot een gebrek aan morele gedragsregels, culturele bagage en kennis (Christiaens, 1999; Van der Linde, 2007). Onderwijs, vorming en tewerkstelling en – onder condities van zowel behoefte als bereidheid tot inzet – ook hulpverlening, werden gezien als instrumenten bij uitstek om de persoonlijke aanleg te stimuleren en de onvolkomenheden van het milieu van herkomst zo veel mogelijk op te heffen of te compenseren (Simon & Van Damme, 1989). Deze compensatoire gedachte is tot op vandaag terug te vinden in het welzijnswerk; ze berust op het – aan het strafrecht ontleende – beginsel van *subsidiariteit*. Dit beginsel betekent dat het welzijnswerk specifiek en residueel ingezet wordt om het handelen van individuen en groepen bij te sturen, te ondersteunen en/of te optimaliseren, derwijze dat verdere tussenkomsten zo veel mogelijk overbodig worden. Het adagium ‘het welzijnswerk moet zichzelf overbodig maken’ is hiervan een illustratie.

De 19de-eeuwse inzet van het welzijnswerk als sociaal politiek instrument is, vergeleken met de traditionele caritas, vernieuwend, omdat sociale problemen gedefinieerd worden in relatie tot de constructie van een *politiek* project en omdat deze inzet ook aangestuurd wordt vanuit politieke doelstellingen. Deze politieke aansturing leidt tot een wisselende inzet van zowel welzijnswerk als strafrecht in de benadering van sociale problemen, van de arbeidsethiek als tegelijk criterium en instrument van sociale politiek en van preventie als verkieslijk boven maatregelen van curatie en/of repressie. Het grondpatroon van het welzijnswerk is in deze benadering de patronage: een selectieve inzet voor diegenen die de dienstverlening ‘waardig zijn’ (door de bereidheid te tonen zich normconform te gedragen), met uitsluiting van diegenen die geen aandacht verdienen; een effectieve en efficiënte inzet, gericht op disciplineren ter bescherming van de maatschappij; een inzet van hulpverlening als modaliteit van justitie: hulpverlening met op de achtergrond dwangmatig optreden voor wie de hulpverlening niet waardig is (Dupont, 1985; Christiaens, 2002).

3. Van reclassering naar forensisch welzijnswerk

De basisgedachte in de patronage is dat welzijnsinterventies en justitiële interventies uiteindelijk eenzelfde maatschappelijk doel hebben, met name de realisatie van een betere samenleving. Hierbij wordt vertrokken van een noodzakelijke, minstens voorlopige consensus over wat het streven naar een betere samenleving inhoudt. Aangenomen wordt dat welzijnsbehoeften bovenindividueel omschreven kunnen worden, dat wil zeggen los van de maatschappelijke context en los van de positie die individuen en groepen in de samenleving innemen. Individueel belang en maatschappelijk belang worden geacht tot op zekere hoogte samen te vallen; discrepanties tussen beide vergen de inzet van corrigerende interventies. Het ap-

pel op het welzijnswerk wordt aldus historisch minstens voor een deel ingegeven door de vaststelling dat strafrechtelijke mechanismen om maatschappelijke orde tot stand te brengen in “diverse sociale sferen inadequaaf, disfunctioneel, contraproductief of gewoon afwezig” bleken (Raes, 1996: 570).

Samen met de jeugdbescherming omvat het forensisch welzijnswerk (onder de noemer van reclassering) de oudste vormen van welzijnswerk. Tegelijk werd zowel in de jeugdbescherming als het forensisch welzijnswerk de relatie tussen hulp en (straf)recht uitdrukkelijk aan de orde gesteld. Vanuit de overweging dat hulpverlening in een justitiële context een *contradictio in terminis* is, werd geijverd voor een scheiding tussen hulp en recht (Walgrave, 1978).

Met de Belgische staatshervorming van 1980 werden de penitentiaire en de postpenitentiaire hulpverlening, met uitzondering van de uitvoering van strafrechtelijke beslissingen, overgeheveld naar de gemeenschappen en werden de private reclasseringsdiensten omgevormd tot forensisch welzijnswerk. Door deze omvorming verwierf de private reclassering autonomie ten aanzien van justitie en werd de actieradius uitgebreid tot elke burger in confrontatie met de strafrechtsbedeling, in elke fase van de strafrechtsbedeling. De forensische hulpverlening werd gedefinieerd als een hulpverlening aan justitiecliënteel: ze berust op vrijwilligheid, dat wil zeggen dat ze gevraagd of aanvaard moet zijn door de mensen in wiens situatie tussengekomen zou worden. Gedragen door private initiatieven, verschoof de inbedding van het forensisch welzijnswerk van een justitiële setting, gekenmerkt door een wisselwerking tussen de publieke sfeer van het strafrecht en de sociale sfeer van het welzijnswerk, naar een exclusief door de sociale sfeer gedragen setting. Het eigen karakter van het forensisch welzijnswerk werd omschreven in een negatieve en een positieve component (Dupont, 1985: 22-24). De negatieve component verwijst naar het onwelzijn dat het strafrecht door zijn aard zelf creëert; het forensisch welzijnswerk is erop gericht dit onwelzijn te verlichten en alternatieve oplossingsmogelijkheden uit te werken, derwijze dat strafrechtelijk optreden kan voorkomen worden. De positieve component omvat een kritische benadering van de strafrechtelijke aanpak, zodat de positie van slachtoffers niet verergert en de gevolgen van slachtofferschap maximaal bestreden worden. Forensisch welzijnswerk wordt in deze onderscheiden componenten benaderd op zijn waarde als alternatief voor een te overwegend repressief-strafrechtelijke aanpak. Tegelijk wordt het debat over forensisch welzijnswerk ingebed binnen een interventielogica, waarin een appel besloten ligt op kritische medewerking aan een meer humane, sociaal rechtvaardige justitie. De autonomie van het forensisch welzijnswerk is in dit licht een functionele autonomie: het gaat om de realisatie van de in de justitiële probleemdefinitie reeds besloten welzijnsdefinities. Deze functionele autonomie is verweven met de historische gebondenheid van het welzijnswerk aan het strafrecht, maar wordt ook mee vorm gegeven in de dagelijkse praktijk van het welzijnswerk, dat zich steeds verder lijkt terug te trekken op het vlak van curatie en preventie en zich toenemend verwijderd van de vraag naar de gronden waarop sociale problemen geduid worden als problemen van criminaliteit en onveiligheid (Bradt & Bouverne-De Bie, 2009).

4. Forensisch welzijnswerk: scharnier tussen strafrecht en welzijnswerk

Het forensisch welzijnswerk omvat activiteiten van vroeghulp, detentiebegeleiding, reclasseringshulp en slachtofferhulp en het is op zowel daders, slachtoffers, als naastbestaanden gericht. Deze uitgebreide omschrijving neemt niet weg dat de inzet specifiek en categoriaal is: het gaat om specifieke problemen (namelijk problemen gedefinieerd in relatie tot de strafrechtsbedeling) en om specifieke doelgroepen (namelijk daders, slachtoffers en hun naastbestaanden). Deze specifieke inzet werd in de ontwikkeling van het forensisch welzijnswerk nog verscherpt door de ontwikkeling naar een onderscheiden dienstverlening aan daders en aan slachtoffers (Regelbrugge, 2002). Ingebed in de sociale sfeer, wordt nadruk gelegd op het vrijwillige karakter van de hulpverlening; deze moet 'gevraagd' of 'aanvaard' zijn. Vrijwilligheid is aldus in hoofdte van de hulpvrager een norm (gevraagde hulp), voor het bereiken waarvan de hulpverlener zich desgevallend moet inzetten (aanvaarde hulp). De grondslag van de inzet van het forensisch welzijnswerk blijft hiermee liggen op de inzet voor concrete problemen, die extern aan de context van de hierin betrokken actoren gedefinieerd worden.

Hulpverlening gebeurt niet in een neutrale of machtsvrije ruimte en kan niet herleid worden tot een deontologisch omkaderde, technische deskundigheid. Het is een praktijk waarbinnen sociale probleemdefinities erkend, gedefinieerd en bevestigd worden. Of hulp geboden wordt in concrete situaties – en welke hulp – kan daarom geen zaak zijn van de hulpverlening alleen, en ook niet afhankelijk gesteld worden van het al dan niet beantwoorden aan vanuit een hulpverleningsperspectief geformuleerde participatievoorwaarden. De realisatie van een vrijwillige hulpverlening is niet te herleiden tot de relatie tussen hulpverlening en potentiële hulpvragers; het gaat om de structurele vormgeving aan een maatschappelijk engagement tot het verzekeren van de nodige hulpbronnen om een grotere gelijkheid in sociale en culturele ontplooiingsmogelijkheden te realiseren. Deze verzekering vergt een verbinding van het welzijnswerk met het recht op maatschappelijke dienstverlening. In deze verbinding staat forensisch welzijnswerk voor het verzekeren van de maatschappelijke dienstverlening die nodig is om mensen toe te laten, in confrontatie met de strafrechtsbedeling, hun waardigheid als mens te behouden en verder te ontwikkelen (Bouverne-De Bie, 1996; 2000). Het forensisch welzijnswerk heeft in deze benadering een vanuit het strafrecht onderscheiden referentiekader en probleem perspectief, als een scharnier tussen het strafrecht en het recht op maatschappelijke dienstverlening. In het forensisch welzijnswerk komen maatschappelijk gesanctioneerde probleem perspectieven samen met de zeer verschillende wijzen waarop deze zich verhouden tot de mogelijkheden van mensen om een menswaardig bestaan te realiseren. In deze confrontatie ligt een vraag besloten tot kritische benadering van vigerende probleemdefinities. De opdracht van het forensisch welzijnswerk is in deze benadering activiteiten te ontplooiën die een kritische toetsing inhouden van de definiëring van sociale problemen als criminaliteitsproblemen, dit mede vanuit het perspectief van de betrokken hulpvragers. Uitgegaan wordt van het besef dat de 'definitie van

de situatie' constitutief is voor de sociale orde en dat het realiseren van humaniteit en sociale rechtvaardigheid mede afhankelijk is van de probleemdefinities waarmee gewerkt wordt (Schuyt, 2009). Forensisch welzijnswerkers worden vanuit deze benadering geappelleerd om de aan een concrete situatie ten grondslag liggende probleemdefinities radicaal te bevragen. Concrete aanknopingspunten hiervoor liggen in alle fasen van de strafrechtsbedeling, maar niet in het minst in de vroeghulp en in de aandacht voor naastbestaanden. De vroeghulp biedt mogelijkheden om, in een vroege fase van de strafrechtsbedeling, de strafrechtelijke probleemdefinities te bevragen op hun verantwoording, gemeten aan effecten voor de betrokkenen een menswaardig bestaan te leiden en aan de maatschappelijke hulpbronnen die hiervoor aangereikt kunnen worden. In dit licht is het forensisch welzijnswerk ook een scharnier tussen kritische benaderingen in de criminologie en in het welzijnswerk. De aandacht voor naastbestaanden is essentieel om het forensisch welzijnswerk te radicaliseren als welzijnswerk, door ook verantwoordelijkheid op te nemen voor een verbetering van de maatschappelijke omstandigheden waarin sociale problemen tot ontwikkeling komen. Dit houdt een beweging in naar het probleemveld: de dagelijkse bekommernissen en ervaringen van mensen in wiens situatie tussengekomen wordt, gelden als referentiepunten voor de vormgeving aan de concrete praktijk. Het strafrecht als 'vindplaats voor onwelzijn' houdt een appel in op het welzijnswerk na te gaan welke deze dagelijkse bekommernissen zijn en de vraag te stellen of het (forensisch) welzijnswerk hieraan tegemoet komt en – zo niet – waarom dit niet gebeurt en hoe dit wel kan gebeuren. Preventie van strafrechtelijk optreden is dan niet zozeer het oriëntatiepunt, wel de profilering als maatschappelijke dienstverlening, ook in situaties gekenmerkt door een risico op strafrechtelijk optreden. Deze profilering vergt een pedagogische inzet ruimer dan de hulpverlening; ze vergt een oriëntatie naar activiteiten in aansluiting met de leefwereld van de mensen in wiens situatie tussengekomen wordt (Grunwald & Thiersch, 2009).

5. Van forensisch welzijnswerk naar algemeen welzijnswerk

De omschrijving van forensisch welzijnswerk als een scharnier tussen het strafrecht en het recht op maatschappelijke dienstverlening staat in een spanningsverhouding tot het historisch, en actueel toenemend appel op niet alleen het forensisch welzijnswerk, doch ook het algemeen welzijnswerk om zich te oriënteren op de preventieve en curatieve aanpak van problemen gedefinieerd als problemen van criminaliteit en onveiligheid (Raes, 1996: 574). Het recht op maatschappelijke dienstverlening wordt in deze beweging instrumenteel herleid van een sociaal grondrecht tot een functioneel recht op een maximale toeleiding van de sociale voorzieningen van de gemeenschap naar ook justitiecliënteel, in eerste instantie de gedetineerdenpopulatie. De ondertekening van de samenwerkingsakkoorden met het Ministerie van Justitie (1994) en nadien het strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden (2000) houden een versterking in van de inbreng van de gemeenschap in de hulpverlening aan justitiecliënteel, doch laten tegelijk zien dat in tegenstelling tot de eerder ingezet-

te verbreding van de actieradius, de focus in toenemende mate gelegd wordt op detentiebegeleiding (Regelbrugge, 2002). Geplaatst tegen de achtergrond van ruimere ontwikkelingen in de verzorgingsstaat is de vaststelling dat strafuitvoering en sociale activering in elkaars verlengde komen te liggen (Bouverne-De Bie, 1998). Raes wijst in dit verband op de druk op het welzijnswerk van ruimere, ook contradictorische ontwikkelingen. Deze zijn: “(a) een groeiende nood aan meer welzijnsvoorzieningen, maar tegelijk een tendens naar een terugval op meer juridisch-repressieve systemen van sociale controle; (b) een groeiende machteloosheid van grotere groepen mensen, maar tegelijk een tendens tot een grotere responsabilisering van de cliënten van het welzijnswerk; (c) een uitbreiding van de criteria van wat als een ‘minimum welzijn’ moet worden gezien en een inkrimping van de mogelijkheden om dat te verwelijken” (Raes, 1996: 573). Het forensisch welzijnswerk dreigt in deze ontwikkeling zijn essentiële karakter van scharnier te verliezen, doordat de confrontatie van de strafrechtsbedeling herleid wordt van een kritisch te benaderen probleemdefinitie, naar een contextgegeven, waarmee in de hulpverlening rekening gehouden moet worden. Opmerkelijk is dat de integratie van het forensisch welzijnswerk in het algemeen welzijnswerk gepaard is gegaan met een steeds verregaander doorknippen van de verbinding met een kritische benadering van de justitiële probleemdefinitie, zowel organisatorisch als in de concrete werking. In dit licht is de vaststelling te begrijpen dat de integratie van forensisch welzijnswerk in het algemeen welzijnswerk ervaren wordt als een inkrimping van beleidsruimte, inclusief het risico een aanbod te realiseren dat beantwoordt aan maatschappelijke verwachtingen, doch niet aansluit bij de individuele aspiraties van betrokkenen (Regelbrugge, 2002: 477).

6. Forensisch welzijnswerk en het recht op maatschappelijke dienstverlening

De geschetste ontwikkeling van het forensisch welzijnswerk in Vlaanderen geeft aan dat het welzijnswerk zich slechts moeizaam emancipeert van zijn historische verbinding met justitiële probleemdefinities; ze geeft ook aan dat het welzijnswerk vooral gezien en gewaardeerd wordt in termen van residuele tussenkomsten ten aanzien van individuele burgers. Hiermee wordt voorbijgegaan aan de essentiële rol die sociale voorzieningen, waaronder het welzijnswerk, kunnen vervullen in de realisatie van een sociaal rechtvaardige samenleving. Deze rol ligt in het vorm geven aan het agogisch engagement dat nodig is om het recht op een menswaardig bestaan in hoofde van eenieder te verzekeren (Raes & Coene, 2009). Het vorm geven aan dit engagement vereist de erkenning van de collectieve dimensie van het welzijnswerk als een forum tot confrontatie en afweging tussen individuele aspiraties en maatschappelijke verwachtingen. Deze collectieve dimensie ligt voor het forensisch welzijnswerk in zijn scharnierpositie tussen het strafrecht en het recht op maatschappelijke dienstverlening. In deze scharnierpositie ligt een opdracht besloten tot radicalisering van het welzijns perspectief in de definiëring van sociale problemen. Het is aan het welzijnswerk om de duidelijke keuze te maken deze

scharnierpositie te erkennen en te ondersteunen en aan het forensisch welzijnswerk om vanuit deze scharnierpositie voeding te geven aan de radicalisering van het welzijnsperspectief: de toetsing van concrete tussenkomsten aan hun bijdrage tot het behoud en de ontwikkeling van een besef van menselijke waardigheid.

BIBLIOGRAFIE

- Bouverne-De Bie, M. (1996). *Forensisch welzijnswerk*. Gent: Academia Press.
- Bouverne-De Bie, M. (1998). Over strafuitvoering en sociale activering. Kanttekeningen bij de participatievereiste als criterium voor sociale integratie. *Panopticon*, 10(4), 4-13.
- Bouverne-De Bie, M. (2000). De relatie (forensisch) welzijnswerk en strafrecht in de ontwikkeling naar een actieve verzorgingsstaat. *Panopticon*, 21(5), 411-422.
- Bradt, L. & Bouverne-De Bie, M. (2009). Social work and the shift from 'welfare' to 'justice'. *British Journal of Social Work*, 39(1), 113-127.
- Christiaens, J. (1999). *De geboorte van de jeugddelinquent*. Brussel: VUB Press.
- Christiaensen, S. (2002). Historische ontwikkelingen in de strafrechtsbedeling beschouwd vanuit het perspectief van humanisering en menselijke waardigheid. In M. Bouverne-De Bie, K. Kloock, W. Meyvis, R. Roose & J. Vanacker (eds.), *Handboek Forensisch Welzijnswerk* (pp. 215-274). Gent: Academia Press.
- Dupont, L. (1979). Jeugdbescherming met mate. In Studiecentrum voor jeugdmisdadigheid (ed.), *Maatschappelijke functie van de jeugdrechtspraak* (pp. 5-13). Brussel: SCJM.
- Dupont, L. (1985). *Welzijnswerk in de schaduw van het strafrecht*. Leuven: Acco.
- Grunwald, K. & Thiersch, H. (2009). The concept of the 'lifeworld orientation' for social work and social care. *Journal of Social Work Practice*, 23(2), 131-146.
- Michielse, H. (1972). *Kultuur als instrument van de heersende macht*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Michielse, H. (1989). *Welzijn en discipline. Van tuchthuis tot psychotherapie*. Amsterdam: Boom.
- Raes, K. (1996). De ethiek van het (forensisch) welzijnswerk en het veiligheidsbeleid. Tussen individuele rechtsaanspraken en punitieve ordeningspraktijken. *Panopticon*, 17(6), 570-591.
- Raes, K. & Coene, G. (2009). Sociale grondrechten als voorwaarden voor een gelijke handelingsvrijheid. *Welzijnsgids* – Algemene Noden, Armoede. Afl. 72, Rae 1-24.
- Regelbrugge, M. (2002). Forensische hulp- en dienstverlening als sociale praktijk. In M. Bouverne-De Bie, K. Kloock, W. Meyvis, R. Roose & J. Vanacker (eds.), *Handboek Forensisch Welzijnswerk* (pp. 457-479). Gent: Academia Press.
- Schuyt, C.J.M. (2009). *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid*. Amsterdam: Academic Press.
- Simon, F. & Van Damme, D. (1989). De pedagogisering van de kinderlijke leefwereld. De 'Ligue de l'Enseignement' en de oorsprong van enkele para-scolaire initiatieven. In E. Verhellen, F. Spiesschaert & L. Catrijse (eds.), *Rechten van Kinderen. Een tekstbundel van de Rijksuniversiteit Gent naar aanleiding van de UNO-Conventie voor de Rechten van het Kind* (pp. 151-181). Antwerpen/Arnhem: Kluwer/Gouda Quint.
- Van Damme, D. (1990). *Armenzorg en de staat. Comparatief-historische studie van de origines van de moderne verzorgingsstaat in West-Europa (voornamelijk achttiende tot negentiende eeuw)*. Gent: bij de auteur (UGent doctoraatsproefschrift).
- Van der Linde, M. (2007). *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Walgrave, L. (1978). *Uitgeleide aan de jeugdbescherming*. Leuven: Acco.

Hoofdstuk 24

Hubertus Johannes Heijboer (1921-2002): een grote vriend van Leuven

Cyrille Fijnaut

1. Hoezo een grote vriend van Leuven?

Libri amicorum vormen een heerlijk genre boeken omdat zij in beginsel aan de scribenten alle ruimte bieden om zichzelf te zijn ten overstaan van degenen voor wie die boeken zijn bedoeld. In dit geval voor iemand die zich vele jaren met niet-aflatende inzet sterk heeft gemaakt voor de verbetering van de kwaliteit van het Leuvense onderwijs en onderzoek in de criminologie. Hierom zijn niet alleen de K.U.Leuven en in het bijzonder haar Afdeling Strafrecht en Criminologie hem grote dank verschuldigd, maar mogen ook hele generaties Leuvense studenten hem erkentelijk zijn voor wat hij hen heeft geleerd. Het is evenwel niet aan mij – als relatieve buitenstaander – om hier een laudatio op Johan Goethals te schrijven. Dat is voorbehouden aan hen die lange jaren meer en nauwer met hem hebben samengewerkt dan ik.¹

Ik wil deze gelegenheid aangrijpen om een portret te schilderen van een man die met een gerust hart kan worden betiteld als een grote vriend van Leuven, in de dubbele betekenis van het woord, de Leuvense universiteit en de stad Leuven: Hubertus Johannes Heijboer (voor vrienden en bekenden Huib), geboren op 30 september 1921 te Maastricht en gestorven op 29 maart 2002 te Heerlen. Waarom zo'n grote vriend van Leuven?

Ten eerste omdat hij zolang als ik hem heb gekend – dat wil zeggen sinds 1964 – altijd met grote warmte sprak over de jaren (1955-1958) waarin hij aan de K.U.Leuven criminologie studeerde, en in het bijzonder met veel genoegen herinneringen ophaalde aan de colleges van Etienne de Greeff, aan de vriendschap met

1. Zelf bewaar ik goede herinneringen aan onze samenwerking in het onderzoek naar criminaliteitsproblemen in de voormalige Limburgse mijnstreek: Goethals, J., De Boye, A. & Fijnaut, C. (1999). *Criminaliteit en onveiligheidsgevoelens in de ex-mijngemeenten*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.

zijn jaargenoot Steven de Batselier en aan de avonden met Jan Foederer, de totaal ver-Leuven-ste Nederlandse kunstschilder die tot in de jaren tachtig één van de oudste studentenverenigingen aan de K.U.Leuven beredderde, Hollandia Lovanien-sis (zij viert in 2011 haar 125-jarig bestaan).²

Ten tweede heeft Heijboer zeer veel betekend voor de verbreiding van de criminologie in de Nederlandse politie en het Nederlands openbaar ministerie en, maar minder, het lokaal bestuur. Dankzij met name de inspanningen van de Utrechtse School was deze discipline na de Tweede Wereldoorlog wel doorgedrongen in de werking van de rechtsprekende macht, de forensische psychiatrie en de reclassering, maar niet in de organen die het voorbereidend onderzoek in strafzaken beheersen en ook niet in de diensten die een belangrijke rol spelen in de maatschappelijke preventie van criminaliteit. Niet alleen door zijn onderwijs aan de Politieacademie (eerst in Hilversum, later in Apeldoorn) en de Rechercheschool (tot voor kort in Zutphen, nu ook in Apeldoorn), maar ook door zijn talrijke publicaties in vakbladen, met name *Het Tijdschrift voor de Politie*, en vele voordrachten voor allerhande gezelschappen was Heijboer een van de belangrijke wegbereiders voor de opgang van de criminologie op deze domeinen. Dat het ook in Nederland vandaag de dag vrij normaal wordt gevonden om bij politie, justitie en bestuur criminologen aan te stellen is niet in het laatst aan hem te danken. Aan prof. dr. Henk van de Bunt komt vooral de eer toe dat hij enkele jaren geleden samen met enkele andere collega's aan de Erasmus Universiteit Rotterdam – in belangrijke mate naar Leuvens voorbeeld trouwens (Fijnaut, 2000) – een opleiding heeft georganiseerd waar mensen worden gevormd die de betrokken functies op een adequaat niveau kunnen vervullen.

Ten derde heeft Heijboer zich sedert de jaren vijftig – mede op grond van zijn opvatting dat de mobiliteit van misdadigers ten eerste wordt bepaald door de sociaal-economische en sociaal-culturele omgeving waarbinnen ze opereren – altijd zeer ingespannen voor de versterking en de verbetering van de politieke samenwerking in wat tegenwoordig de Euregio Maas-Rijn wordt genoemd, het gebied rond Maastricht waar België, Nederland en Duitsland samenkomen. Het feit dat de voormalige *Polizeipräsident* van Aken H. Fehrmann op 4 april 2002 aan zijn graf stond, zegt alles over hun beider bereidheid om de wonden te laten helen die de Duitse bezetting in het algemeen had geslagen in de verhouding tussen Nederland, België en Duitsland, maar speciaal in de rangen van het Heerlense politiekorps, zoals hierna nog zal worden gememoreerd. In dit opzicht was hij dus zijn tijd ver vooruit: in Nederland was de grensoverschrijdende politieke samenwerking tot ver in de jaren zeventig immers geen issue en heerste er aan de Nederlandse kant van de grens in het algemeen nog

2. Over Etienne de Greeff werd onlangs een biografie geschreven door J. Casselman: Casselman, J. (2010). *Etienne de Greeff, 1898-1961. Psychiater, criminoloog en romanschrijver. Leven, werk en huidige betekenis*. Antwerpen: Maklu. Heijboer was een bewonderaar van het proefschrift van S. de Batselier: De Batselier, S. (1966). *De geperverteerde mens. Wording, verscheidenheid en betekenis van het sexueel-pervers-genoemde gedrag*. Leuven: Publikaties van de School voor Criminologie. De Batselier stuurde Heijboer een exemplaar toe ("van harte aangeboden"). Dit exemplaar is nu in mijn bezit.

een sterk taboe rond deze vorm van intergouvernementele samenwerking, zeker met Duitsland. In de jaren zeventig en tachtig ben ik evenwel meer dan eens met Heijboer de Duitse grens overgestoken om in Trier en elders deel te nemen aan studiebijeenkomsten waarop de bevordering van deze samenwerking een belangrijk thema was. Een levensgevaarlijke nachtelijke rit dwars door de Ardennen, in constant dichte mist, zal ik nooit vergeten. Met recht en reden werd Heijboer op 22 april 1983 door de Duitse Bondsregering onderscheiden met het *Bundesverdienstkreuz* (1ste klasse).

Met evenveel reden echter werd hij op het einde van zijn loopbaan benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Deze onderscheiding kwam iemand als hem toe die zich zijn hele leven zo veelvuldig en veelvoudig had ingezet voor een deugdelijke eigentijdse werking van het Nederlandse politiewezen.

2. Een schets van zijn loopbaan

Huib Heijboer werd op 30 september 1921 – we vermeldde het al – in Maastricht geboren. In 1933 ging hij naar de Gemeentelijke Hogere Burgerschool (H.B.S., Afdeling B) in deze stad en rondde deze opleiding in de zomer van 1940 af. In de oorlogsjaren volgde hij – na stages op boerenbedrijven in Zeeland en Limburg en bij de Provinciale Waterstaat in de laatstgenoemde provincie met het oog op een opleiding aan de Middelbare Landbouwschool te Groningen – lessen aan de Opleidingsschool van de Nederlandse Spoorwegen en aan de Middelbare Technische School te Heerlen, in de sterkklas van de Afdeling Bouwkunde. Veel belangrijker dan dit is evenwel dat hij zich tijdens de Duitse bezetting in Maastricht aansloot bij het verzet, hierom op een gegeven moment – met de Gestapo op z'n hielen – moest onderduiken in de Ardennen, maar na enige tijd toch door de Duitse SS-politie op Belgisch grondgebied werd opgepakt en opgesloten in het beruchte strafkamp *Dora*, bij Duisburg, waar onder afschuwelijke omstandigheden werd gewerkt aan de bouw van de V2. Hierna wordt deze dramatische episode in zijn leven verder belicht.

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog was Heijboer eerst enkele maanden werkzaam bij het Rode Kruis, maar werd vervolgens – op 15 augustus 1945 – aangesteld als rechercheur bij de Politieke Recherche Afdeling (P.R.A.) Maastricht. Hij werkte weliswaar tot 3 maart 1947 bij deze dienst maar enkele dagen voordien – op 1 maart 1947 – werd hij aangesteld als adjunct-inspecteur van politie in de rang van surnumerair in tijdelijke dienst – dit wil zeggen: als boventallig inspecteur van politie – bij de gemeentepolitie te Heerlen. Deze aanstelling was niet alleen mogelijk omdat hij in december 1946 het diploma van adjunct-inspecteur van politie had behaald bij de Bond van Hogere Politieambtenaren (het diploma zelf werd op 4 januari 1947 uitgereikt). Ook speelde volgens het advies d.d. 6 februari 1947 van de korpschef van politie in Heerlen – J. Spaen – mee dat:

“deze jongeman, die van goede familie is – zijn vader is technisch ambtenaar bij den Provincialen Waterstaat te Maastricht – als gevolg van zijn illegaal werk een ziekte

heeft gekregen, waarvan hij inmiddels hersteld is, acht ik het juist hem de kans te geven bij de politie in dienst te treden”.

Met ingang van 1 juli 1948 werd Heijboer bevorderd tot inspecteur van politie, in de rang van ambtenaar 3de klas in vaste dienst.

Gemakkelijk waren de eerste jaren bij de politie voor hem niet. Zoveel kan wel worden opgemaakt uit allerlei stukken in zijn persoonsdossier.³ Hij had duidelijk moeite met de ouderwetse, sterk op discipline gerichte, gang van zaken in het korps. Maar tegenover degenen die zich stoorden aan zijn – in hun woorden – vrijmoedige of vrijgevochten gedrag, stonden degenen die hem altijd verdedigden. En dit niet alleen omdat deze blijkens de beoordelingen zijn intellectuele kwaliteiten – leergierigheid, schrijfvaardigheid (“een zeer vlotte pen”), vakkennis enzovoort – onderkennen, zijn besluitvaardigheid en doortastendheid konden waarderen, ook al grensden die wel eens aan impulsiviteit, en bovendien oog hadden voor zijn vele activiteiten in het verenigingsleven; zo was hij secretaris van de Afdeling Heerlen van de Rooms-Katholieke Politiebond Sint-Michaël en voorzitter van de Heerlense Afdeling van de Politiedierenbescherming. Zij begrepen kennelijk wél dat bijvoorbeeld de starre onderlinge verhoudingen in het korps en de benepen regeling van de taakuitvoering bij de geüniformeerde dienst niet gemakkelijk moesten zijn voor iemand die had moeten zien te overleven in de Belgische ondergrondse en in een Duits strafkamp. Dat hij volgens sommigen van zijn meerderen meer geschikt leek voor de recherche dan voor de straattedienst, was overigens goed gezien. De recherche was, heel z’n leven lang, zijn grote liefde. Vrij vlug na zijn aanstelling werd hij trouwens aangeduid als beheerder van de zogeheten politie-studie-bibliotheek. Zijn studiezin was dus blijkaar ook meteen opgevallen.

Een van zijn verdedigers was ongetwijfeld de later zo bekend geworden hoofdcommissaris van politie in Nijmegen, mr. F. Prick, die in de jaren vijftig hoofdinspecteur van politie en tweede man in het Heerlense korps was. Deze had – als inspecteur van politie in Nijmegen, met een aantal collega’s van het Nijmeegse politiekorps – zelf in het verzet gezeten en was, nadat zijn verzetsgroep was verraden en een aantal leden ervan was gefusilleerd, in België moeten onderduiken. Prick kon natuurlijk begrijpen waarom Heijboer, zoals een van zijn andere meerderen in 1948 schreef, “antipathie (heeft) tegen alles wat uniform draagt”, en een andere chef, een jaar later, opmerkte “een afkeer heeft van het woord discipline, hetwelk hij kortzichtig verwacht met ‘Duitse kadaverdiscipline’”. Prick, die later zijn naam welbewust liet veranderen in Perrick, had overigens ondergedoken gezeten in Leuven, op een achterkamer van het huis dat pal rechts naast de centrale gevangenis aan de Geldenaaksevest staat. Mede om de tijd te doden vertaalde hij hier in elk geval één van de boeken van Etienne de Greeff – *Amour et crimes d’amour* – in het Neder-

3. Dit dossier is mij enkele jaren geleden welwillend ter beschikking gesteld door de korpsleiding van de politie Limburg-Zuid.

lands.⁴ Nog vele jaren later waren deze en andere vertalingen van boeken van De Greeff over heel Nederland te koop bij de filialen van antiquariaat De Slegte.

In het begin van de jaren vijftig was Heijboer korte tijd verbonden aan de Justitiële Dienst en langere tijd aan de Algemene Politiedienst (van september 1953 tot april 1955) bij de gemeentepolitie in Heerlen. In het laatstgenoemde jaar (per 1 mei) werd hij uit waardering “voor het gedane werk” bevorderd tot inspecteur van politie, in de rang van ambtenaar 2de klasse. Deze bevordering zal hij van zijn kant zeker hebben gewaardeerd, ook al voelde hij zich ook toen kennelijk nog steeds niet altijd op zijn plaats bij het Heerlense korps.

Dit kan ten eerste worden afgeleid uit het feit dat hij in die jaren links en rechts solliciteerde naar een andere baan. Zo stak hij in 1950-1951 zijn voelhorens uit voor een functie bij de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Toen het hoofd Algemene Zaken van deze geheime dienst hierop liet weten dat Heijboer – in afwachting van een mogelijke vaste aanstelling – eerst voor langere tijd in Den Haag zou moeten worden gedetacheerd, sprong deze sollicitatie af. Zo’n detachering zag de korpsleiding om organisatorische redenen niet zitten – hoewel zij van mening was dat een verwisseling van de Heerlense sociale sfeer voor een sfeer elders in het land Heijboer goed zou doen. Voor Heijboer persoonlijk speelde hierbij hoogstwaarschijnlijk een belangrijke rol dat hij op 25 mei 1950 in het huwelijk was getreden met Martha Ottenhoff, dochter van “een algemeen bekend arts hier ter plaatse”, die als inspectrice van politie bij de Jeugd- en Zedenpolitie in Heerlen werkte en dus een collega van hem was. Na hun huwelijk moest zij overigens de politiedienst verlaten; getrouwde vrouwen mochten in die tijd niet werken, hoe graag ze het ook deden. Zij kregen in de periode 1952-1961 vijf kinderen, drie meisjes en twee jongens.

Ten tweede kan de onvrede met zijn situatie in Heerlen worden opgemaakt uit het feit dat hij bij brief van 8 november 1955 de burgemeester verzocht om hem met ingang van 1 december 1955 voor de tijd van twee jaren buitengewoon verlof te verlenen “teneinde hem in de gelegenheid te stellen aan de R. K. Universiteit te Leuven te gaan studeren”. Op 16 november 1955 werd hem deze gunst, zonder behoud van bezoldiging, verleend (nadien werd hem alsnog een kleine financiële tegemoetkoming gegeven). Hierna zal wat dieper worden ingegaan op zijn studietijd in Leuven. Nu is het op zijn plaats om te melden dat hij bij brief van 5 oktober 1957 de burgemeester van Heerlen vroeg of het buitengewoon verlof niet met drie maanden – dus tot en met februari 1958 – kon worden verlengd “teneinde hem in de gelegenheid te stellen zijn studie voor het licentiaat in de criminologie aan de Universiteit van Leuven te beëindigen”. Na een gunstig advies van de korpschef hiertoe stemde de burgemeester hiermee in. Zijn licentiaatsthesis handelde over *De plaats van de politie in de prophylaxis van de jeugdmisdadigheid*.

4. De Greeff, E. (s.d.).

Waarom Heijboer koos voor een studie in de criminologie aan de K.U.Leuven, is niet duidelijk. Was het omdat één van zijn meerderen, de hoofdinspecteur van politie Prick, de vertaler van De Greeff, hem daartoe aanzette (Prick verliet per 1 oktober 1958 overigens het Heerlense korps om commissaris van politie in Nijmegen te worden)? Werd deze keuze (mede) ingegeven door zijn ervaringen in de Belgische ondergrondse en in het Duitse strafkamp? Een duidelijk antwoord op deze vragen moet ik jammer genoeg schuldig blijven, ook al meen ik uit gesprekken met hem te hebben overgehouden dat de persoonlijke confrontatie met het nazisme de vraag had opgeroepen hoe, ook persoonlijk, om te gaan met 'het kwaad' dat in mensen en wellicht in de mensheid schuilgaat, het absolute kwaad, juist ook tegenover andere mensen. Hoe dit te verklaren? Hoe dit te begrijpen? Hoe erop te reageren? Dit zijn in elk geval vragen waar hij geregeld op terug kwam in onze gesprekken omdat hij er ook geen raad mee wist. Had hij gehoopt er in de criminologie, in Leuven, bij De Greeff, een antwoord op te vinden?

Duidelijk is wel waarom zijn sollicitatie, nog in februari 1958, naar de functie van plaatsvervangend directeur bij het Rijksinstituut tot Opleiding van Hogere Politieambtenaren uiteindelijk niet tot zijn aanstelling leidde. Dit lag in elk geval niet aan de korpschef van Heerlen. Die prees Heijboer aan als een uitermate geschikte kandidaat voor die functie. Wellicht speelde ook hier een rol dat er pas na een vrij langdurige detachering sprake kon zijn van een vaste benoeming. Die voorwaarde zag noch de korpschef noch Heijboer zitten. In 1958 werd Heijboer wel benoemd tot 'buitendocent' in de criminologie aan dit instituut, een opdracht die hij tot 1971 heeft vervuld. In die zin werd hij in elk geval in de vorm van een belangrijk docentschap beloond voor zijn initiatief om te gaan studeren aan de K.U.Leuven. In hetzelfde jaar werd hij door Prick gevraagd om plaats te nemen in de redactie van het *Tijdschrift voor de Politie*. Een verzoek dat hij *con amore* aannam en lange jaren met veel verve heeft vervuld, zoals we direct zullen zien. Dit redacteurschap bood hem immers de gelegenheid om zijn criminologische interesses, toegepast op onderwerpen die erg speelden in de politiepraktijk, aan een breed publiek wereldkundig te maken.⁵

Met ingang van 1 januari 1959 werd Heijboer bevorderd tot hoofdinspecteur van politie, in de rang van ambtenaar 2de klasse. Hij dankte deze bevordering vooral aan het feit dat er in Heerlen dringend behoefte bestond aan één hoofdinspecteur van politie "in algemene dienst, als staffunctionaris toegevoegd aan de commissaris van politie en belast met bijzondere opdrachten". Om welke opdrachten ging het in die jaren zoal?

In de stukken wordt verwezen naar de plannen om een Regionale Herkenningdienst voor het Arrondissement Maastricht in te richten, naar het initiatief van het Provinciaal Opbouworgaan Limburg om met de hulp van Heijboer een project op te zetten naar de relaties tussen politie, justitie, maatschappelijk werk en geestelijke gezond-

5. Zie zijn uitgebreide *Curriculum Vitae* in het *Kontaktblad* van het Zuid-Nederlands Instituut voor Gemeentepolitie-Opleiding, 1981, 31 (10), 1-3.

heidszorg met het oog op de preventie van jeugdcriminaliteit, en naar het voornemen van de procureur-generaal bij het gerechtshof in Den Bosch om Heijboer onderzoek te laten doen naar de stand en beweging van de criminaliteit in het ressort.

Verder ging het zeker ook om de bouw van het nieuwe hoofdbureau van politie in Heerlen. Het resultaat was een bureau dat toentertijd alom werd gezien als een voorbeeld van functionele eigentijdse politiearchitectuur. Enkele jaren geleden werd het – naar slechte Nederlandse gewoonte – evenwel al weer afgebroken.

Ook wordt onderstreept dat hij veel voorbereidend werk deed voor allerlei commissies waarvan de korpschef lid was en voor de vergaderingen van politiechefs, zowel op regionaal als op nationaal niveau.

En tot slot spreekt men in de stukken ook van de “publicistische werkzaamheid” die hij in zijn vrije tijd ontplooiëde maar die wel tot gevolg had dat er “vooral bij gebrek aan een politieel documentatiecentrum” regelmatig op hem een beroep werd gedaan om informatie over de meest uiteenlopende “politieel-technische aangelegenheden”.

Op 1 januari 1970 werd Heijboer bevorderd tot hoofdinspecteur van politie, ambtenaar 1ste klasse, plaatsvervangend commissaris van politie, omdat er door het vertrek van hoofdinspecteur A. Broekaart naar het Zuid-Nederlands Instituut voor Gemeentepolitie-Opleiding in Heerlen – deze werd daar de nieuwe directeur – een vacature voor deze positie ontstond. Deze bevordering greep plaats in een tijd dat hij – onder aanvoering van de roemruchte officier van justitie R. Gonsalves, zelf uit Heerlen afkomstig – met enkele uitermate bekwame Heerlense rechercheurs op een moderne georganiseerde manier – een tactische recherche samen met een observatiegroep, met enige analyse van gegevens, en met inschakeling van de geüniformeerde politie – enerzijds de strijd aanbond tegen brandkastkrakers en overvallers, anderzijds tegen de export van amfetamine naar Zweden, die ten dele overigens ook door brandkastkrakers werd georganiseerd. Ondanks alles – onder meer ernstige bedreigingen aan het adres van de genoemde officier van justitie, en de omkoping van een gevangenisbewaarder – met het nodige succes, althans in de vorm van de veroordeling van een aantal daders.⁶

In 1979, om precies te zijn op 1 april 1979, stapte Heijboer zelf ook over van het politiekorps van Heerlen naar het Zuid-Nederlands Instituut voor Gemeentepolitie-Opleiding, maar bleef wel “boven de voor het korps vastgestelde organieke sterkte en rangindeling” op de korpsranglijst staan. Bij dit instituut werd hij naast commissaris A. Broekaart de tweede man, adjunct-directeur.⁷

6. Over deze episode leze men de herinneringen van Gonsalves: Gonsalves & Verhoog (1999), pp. 161-171. Verder ook het *In Memoriam* dat Heijboer later schreef over een van deze bekwame rechercheurs: Heijboer (1972a).

7. Zie over de geschiedenis van dit belangrijke opleidingsinstituut: Scholten & Waterschoot (2002). Maar meer in het algemeen ook het artikel van Heijboer (1959) over de evolutie van het politieonderwijs in Nederland.

Heijboer verliet per 1 oktober 1981 met F.L.O. (functioneel leeftijdsontslag) de politiedienst en dus ook het Zuid-Nederlands Instituut voor Gemeentepolitie-Opleiding in Heerlen. Zijn afscheidsreceptie op 30 september van dat jaar was een daverend succes: veel politiemensen, van allerlei rang en stand, uit binnen- en buitenland, waren naar Heerlen gekomen om hem en zijn vrouw de hand te drukken.

Het feit dat Heijboer de politiedienst in de rang van hoofdinspecteur van gemeentepolitie, ambtenaar 1ste klas, verliet en niet in de rang van commissaris van politie, was veel mensen in Nederland een doorn in het oog: zij vonden dat hij het méér dan menig ander in politieland had verdiend om in die rang zijn loopbaan te beëindigen. Ook op de departementen van Binnenlandse Zaken en Justitie was menig-een die opvatting toegedaan. Dankzij de inzet van zijn vele vrienden werd hij bij Koninklijke Besluiten van 30 juli 1982 met terugwerkende kracht per 1 januari 1980 benoemd respectievelijk per 1 oktober 1981 alsnog “eervol ontslagen als commissaris van gemeentepolitie te Heerlen in de rang van hoofdambtenaar 3de klasse”.

3. **Zijn tijd bij de *maquisards wallons* in de Ardennen en zijn verblijf in het strafkamp *Dora***

Hiervoor werd al aangestipt dat Heijboer zich in de Tweede Wereldoorlog had aangesloten bij het verzet, op een gegeven moment moest onderduiken in de Ardennen maar na enige tijd dan toch werd opgepakt door ‘de Duitsers’ en werd opgesloten in het strafkamp *Dora*. Dit was bij velen in zijn familie, op zijn werk en in zijn vriendenkring bekend. Het fijne wist niemand er echter van. Ook zijn vrouw niet.

Tegen het einde van zijn leven was hij evenwel kennelijk erg bezig met wat hij in die tijd had meegemaakt. In elk geval vroeg hij mij in de zomer van 2001 of het mogelijk was om in Leuven enkele brochures over een zekere pater Léon Leloire voor hem op te zoeken en te leen te vragen: hij wilde die dolgraag lezen. Hij vertelde erbij dat hij deze priester had leren kennen in de Waalse *maquis* en veel steun had gehad aan zijn gesprekken met hem (Leloire werd wel de aalmoezenier van de ondergrondse genoemd; hijzelf werd op een gegeven moment ook opgepakt en in Buchenwald opgesloten). Gelukkig bleek het Katholiek Documentatie Centrum van de K.U.Leuven de gevraagde brochures in de collectie te hebben. Met kopieën ervan, gemaakt door zeer behulpzame baliemedewerkers van dit belangrijke onderzoeksinstituut, ben ik vervolgens op 8 september 2001 naar Heerlen gereden om ze hem persoonlijk te overhandigen. Ik had begrepen dat ze erg belangrijk voor hem waren.⁸

8. Het betreft hier onder meer de volgende brochures: Alzin (1946) en Desonay (1945). Leloire publiceerde in 1945 een boek met gedichten en preken over zijn tijd in Buchenwald: Leloire, L. (1945). *Je reviens de l'enfer*. Paris: Editions du Rendez-Vous. (Later dat jaar verscheen een verkorte versie van dit boek bij dezelfde uitgeverij onder de titel: *Buchenwald*).

Toen ik Heijboer de kopieën van die brochures gaf kon hij bij wijze van spreken zijn geluk niet op. We raakten ook toen weer aan de praat, lang aan de praat (in de familie werd wel gezegd dat hij mij beschouwde als zijn derde zoon), over van alles en nog wat. Op een gegeven moment nam het gesprek – we waren ondertussen naar de keuken verhuisd om wat te eten – een diep-menselijke wending en vertelde hij mij en zijn vrouw (die dit dus ook voor het eerst in haar leven hoorde) urenlang over wat hij tijdens de bezetting had meegemaakt.

Het was moeilijk om na dit aangrijpende relaas afscheid van Huib te nemen en weer naar huis, naar Tilburg, te rijden. Ook al omdat ik het gevoel had dat dit onze laatste ontmoeting zou zijn. Maar ik moest natuurlijk terug. Thuis aangekomen heb ik meteen een vel papier gepakt om kort op te schrijven wat hij had verteld. En dit om de eenvoudige reden dat ik onderweg had bedacht dat ik wellicht ooit nog eens iets zou moeten schrijven over Huib Heijboer en dan zeker niet voorbij mocht gaan aan wat hij op die 8ste september 2001 in de intimiteit van de huiselijke keuken voor het eerst en voor het laatst in zijn leven aan anderen heeft verteld. Zijn relaas was het volgende.

Hij was één van de gangmakers van de Katholieke Actie in Maastricht, althans in het deel van deze stad dat als Wyck bekend staat. Zo raakte hij betrokken bij alerhande ondergrondse activiteiten. Een van die activiteiten was de verdeling van de verzetskrant *Het Parool*. Exemplaren hiervan ging hij telkens met de trein in Amsterdam ophalen; op de terugweg naar Maastricht verstopte hij die onder zijn kleren. Begin 1944 deed de *Sicherheitsdienst* bij hem thuis een huiszoeking en liet er geen misverstand over bestaan naar wie zij op zoek was. Zijn broer ging na die huiszoeking meteen naar het station, wachtte Huib daar op en vertelde hem wat er was voorgevallen. Heijboer dook meteen – op steeds wisselende adressen – onder bij bekenden in Maastricht tot hij door een lid van de ondergrondse die werkte bij de Zinkwit-fabrieken, bij Eysden over de grens kon worden gesmokkeld in de richting van Luik. Daar aangekomen werd hij ondergebracht in een onderduikershotel en kreeg hij direct een valse naam: *François Nelissen*, met dito papieren.

Ook al sprak hij toen nog niet zo goed Frans, hij kreeg al vlug de opdracht om met de trein en te voet Amerikaanse piloten via Charleroi over de Franse grens te brengen. De eerste keer lukte dit prima. De tweede keer verliep heel wat moeizamer omdat enkelen van de vijf piloten op een gegeven moment van uitputting niet meer verder konden. Gelukkig stuitte hij op een ‘goede’ boer. Die was bereid om hen in een stal te laten rusten, eten te geven enzovoort. En nog belangrijker: die wist ook een kamp van de Waalse *maquis*. Via via werden zij daar door iemand heen gebracht. In dat kamp ontmoette hij pater Leloire, naast zovele anderen: ontsnapte Russen, gedeserteerde Duitsers, Belgen, Algerijnen, ...

Na veertien dagen werd hem opgedragen om weer als *passeur* in actie te komen en piloten te gaan ophalen in Luik. Omdat hij dacht dat het veiliger was om niet met de sneltrein naar Luik te reizen, nam hij een stoptreintje die kant uit. Dicht bij Luik hielden de Duitsers deze keer echter tegen de verwachting in controle op deze

trein en stelden vast dat zijn *Arbeitsausweis* niet klopte (het was één dag verlopen). Hierop werd hij aangehouden en overgebracht naar het *palais de justice* in Luik en vervolgens naar de kelders van het *Polizeipräsidium* in Aken. Hier werd hij ettelijke keren verhoord maar hield vol dat hij gewoon een ‘onderduiker’ was, en niets meer. Het feit dat hij goed Duits sprak, speelde erg in zijn voordeel.

Niettemin werd hij overgebracht naar het al genoemde strafkamp *Dora*. Hier werd hij geplaatst in een *SS-Nebenlager* en moest hij in een ondergrondse kelder werken voor de firma Mannesmann aan de ontwikkeling van de V2. Dat was zwaar werk. Toen hij een tijdje later werd overgeplaatst naar een laboratorium, werd het beter. Hier werkte hij samen met Franse krijgsgevangenen en leerde van hen goed Frans spreken. In dit kamp werkte hij ruim een jaar.

In maart 1945 kreeg hij de schrik van zijn leven. Hij werd bij de Gestapo geroepen die hem vertelde dat ‘François Nelissen’ helemaal niet bestond. Dit sprak hij tegen en gaf als verklaring dat het Belgische bevolkingsregister één grote puinhoop was. Hij ging ervan uit dat ze dat toch niet konden of zouden controleren. Het verhaal werd inderdaad geloofd en hij ontsprong ‘de dans’.

Heijboer en zijn medestanders wisten toen al dat België was bevrijd. De Duitsers begonnen trouwens het kamp al te ontruimen en wilden alles naar het Oosten overbrengen. Op een gegeven moment is hij toen samen met twee Fransen richting Nederland gevlucht. Ze staken met een roeiboot de Rijn over. Dit was op zich niet ongevaarlijk vanwege de surveillance door Duitse patrouilleboten. Heijboer en zijn medevluchtters slaagden echter in hun plannen maar vielen vervolgens wel in handen van Amerikaanse soldaten. Omdat die het zaakje niet vertrouwden – ze konden hun werkelijke identiteit niet bewijzen – sloten deze militairen Heijboer en zijn confraters op in een gevangenis. Na een paar dagen werden ze evenwel *ge-cleared* en konden ze op een legertruck doorreizen naar Krefeld en vandaar de tocht naar Nederland voortzetten.

Hij kwam ernstig verzwakt terug op Nederlandse bodem. Zoals de korpschef van politie, de commissaris van politie J. Spaen, op 3 april 1948 schreef aan de burgemeester van Heerlen:

“heeft Heijboer, die tijdens de bezetting illegaal werk verrichtte, in een concentratiekamp verbleven en aldaar als gevolg van ondervoeding en andere oorzaken een aandoening aan een der longen opgedaan”.

Deze aandoening was zo hevig dat hij zich, na enkele maanden te hebben gewerkt bij de P.R.A., onder behandeling moest stellen van een geneesheer en op diens last van oktober 1945 tot april 1946 volkomen rust moest houden.

Bij het vorenstaande moet worden aangetekend dat Heijboer niet het enige lid van de Heerlense politie was dat in een Duits kamp had gezeten. Al direct bij het begin van de Duitse bezetting werd, zoals Heijboer later schreef:

“de Heerlense politie (...) een haard van verzet tegen de onderdrukker: verschillende verzetsgroepen vormen zich geleidelijk aan en op tal van gebieden van weerstand

tegen de Nazi's is men actief: hulp aan onderduikers, smokkel van ontvluchte krijgsgevangenen en gestrande piloten, verstrekking van distributiebescheiden, Ausweisen en persoonsbewijzen, contra-spionage enzovoorts".

De meest actieve verzetskern was een onverschrokken groep politiemensen (onder meer M. Winkelmolen en R. Janssen) rond inspecteur Ch. Bongaerts die ten tijde van de *Weimar Republik* aan de politieacademie in Berlijn-Charlottenburg had gestudeerd.⁹ Op 6 november 1943 werden er drie van hen door de *Sicherheitspolizei* gearresteerd. Zij werden overgebracht naar haar hoofdkwartier in Maastricht en daar:

"vernederd en gefolterd op een wijze die alleen maar in het verdorven brein van een geperverteerde dienaar van het Herrenvolk kan opkomen: hun lot was als politieambtenaren dubbel zwaar, zij kregen het extra hard te verduren".

Van Maastricht werden zij overgebracht naar kamp Vught (in de buurt van 's-Hertogenbosch). Hier werden zij ter dood veroordeeld en op transport gezet naar de vernietigingskampen in Duitsland. Bongaerts heeft in één van deze kampen het leven gelaten ("waar en wanneer en op welke wijze is nooit bekend geworden"). Janssen werd van kamp naar kamp gesleept: Sachsenhausen, Dachau, Sandborsel, Neuengamme, ... In april 1945 werd hij bevrijd door Amerikaanse troepen, maar was toen zo verzwakt dat hij niet terstond naar Nederland kon worden vervoerd. Pas op 4 juli 1945 keerde hij met de hulp van het Rode Kruis terug naar Heerlen. De politiemensen die hem op het station stonden op te wachten, waaronder mijn vader, herkenden hem eerst niet: zo hadden de nazi's zijn lijf verwoest. Mede dankzij zijn "enorme optimisme" en "grote vitaliteit" was hij na één jaar evenwel in staat om de politiedienst te hervatten en hield dit nog ruim tien jaar vol (Heijboer, 1972b).

Het is typerend voor Heijboer dat hij in het artikel uit 1972 over leven en dood van Janssen waaraan vorenstaand relaas is ontleend, met geen woord rept over wat hijzelf had meegemaakt tijdens de bezetting. Kennelijk wilde hij zijn levensverhaal niet met dat van Janssen vermengen, maar wilde hij ook niet dat zijn ervaringen tijdens de bezetting naar buiten kwamen; hij bewaarde er liever het stilzwijgen over. Hij meldt terloops wel dat de (inmiddels tot hoofdcommissaris van politie in Nijmegen benoemde) F. Perrick, die de begrafenis van Janssen bijwoonde, ook "een belangrijk verzetsstrijder" was geweest.

Na de bevrijding sloot Heijboer zich direct aan bij de Gemeenschap van Oud Illegale Werkers Nederland (G.O.I.W.N.) en bij de Nederlandse Vereniging van Ex-Politieke Gevangenen. Tijdens zijn verblijf in het kampement van de Ardense ondergrondse was hij al lid geworden van de Mouvement National Belge. Vanzelfsprekend was Heijboer drager van het Verzetshedenkingskruis.

9. Hiervan getuigt zijn bijdrage over de *Persoonsbeschrijving* aan het boek over Wetenschappelijk opsporingsonderzoek dat werd samengesteld door W. Schreuder en waarvan de eerste druk reeds voor de oorlog verscheen: Schreuder, W. (ed.) (1952). *Wetenschappelijk opsporingsonderzoek*. Leiden: A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij, 9-52.

In het licht van deze persoonlijke oorlogsgeschiedenis moet het opmerkelijk worden genoemd dat Heijboer zich al vrij kort na de oorlog zo heeft ingespannen om de politieke samenwerking tussen Duitsland en Nederland weer op gang te brengen in een gebied dat van oudsher ‘een land zonder grenzen’ wordt genoemd. Dit was naar zijn zeggen vooral ook te danken aan het initiatief van een commissaris van gerechtelijke politie in Verviers. Ofschoon deze commissaris zelf ook in de Duitse concentratiekampen had gezeten, onder meer in Buchenwald, was hij er – net als Heijboer – van overtuigd dat nauwere samenwerking met de Duitse politie en justitie in dit gebied noodzakelijk was om ernstige vormen van grensoverschrijdende misdaad daadwerkelijk te kunnen bestrijden.

4. Zijn verbreiding van de criminologie in politie- en justitiekringen

Hiervoor werd reeds gememoreerd dat Heijboer in de jaren 1955-1958 aan de K.U.Leuven criminologie studeerde.¹⁰ Op dat moment bestond deze studie alleen nog in de vorm van een tweejarige licentie in de criminologie, gegeven aan de School voor Criminologie, die op zichzelf een onderdeel vormde van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. In de nalatenschap van Heijboer bevinden zich zowel *Het programma der leergangen 1955-1956* en *Het programma der leergangen 1956-1957* (overigens in de tweetalige edities, Nederlands en Frans zusterlijk naast elkaar) als zijn *dictaat-cahiers* over het vak *Gerechtelijke geneeskunde* (door een zekere De Moor en nadien door de latere rector van de K.U.Leuven P. de Somer), het vak *Bijzondere vraagstukken van wijsbegeerte* (gedoceerd door de beroemde filosoof A. Dondeyne), en het vak *Psychologie van het afwijkend kind* (door de latere voorzitter van de School voor Criminologie R. Dellaert).¹¹

Zijn aantekeningen over de vakken die in het toenmalige programma werden gedoceerd door De Greeff, onder meer *Criminele biologie en psychologie* en *Pathologische en medische psychologie*, heb ik niet teruggevonden. Meer dan eens vertelde hij mij echter vol vuur over de ideeën van De Greeff en over de inhoud van diens colleges.¹² Hoe geboeid hij raakte door diens opvattingen, blijkt eveneens uit het feit dat in zijn nalatenschap twee belangrijke artikelen van De Greeff zitten, samen met een verhandeling over de invloed van het werk van De Greeff.¹³ Overigens was hij er ook van op de hoogte dat de eigenlijke oprichter van de School voor Crimino-

10. Hij was overigens niet de enige Nederlandse politieman die na de oorlog in Leuven criminologie ging studeren. De andere was J. Knibbeler die in 1966 trouwens promoveerde bij R. Dellaert: zie Knibbeler (1966).

11. Over het oeuvre van R. Dellaert: zie X. (1980).

12. Zie De Greeff, E. (1946).

13. Het gaat hier onder meer om het artikel *L'état de danger avant le crime* (De Greeff, 1938) en om het artikel *L'influence d'Etienne de Greeff* (Susini, 1980).

logie, Louis Braffort, op 22 augustus 1944 werd vermoord door leden van een rexistische militie, onder meer omdat hij zich in de loop van de bezetting manmoedig had verzet tegen de uitsluiting van Joodse advocaten aan de Brusselse balie.¹⁴

Wat ik hiervoor uit eigen wetenschap over Heijboer heb opgeschreven gaat allemaal terug op een bezoek van mij aan hem, ik denk in het najaar van 1964, toen ik mij aan het oriënteren was op wat ik zou kunnen of zou willen doen na afronding van het gymnasium bij de paters SVD in Deurne, in Nederland, in het voorjaar van 1965. Door bemiddeling van mijn vader, die brigadier van politie in Heerlen was en het altijd uitstekend had kunnen vinden met Heijboer, zocht ik hem toen op aan het, door hem gebouwde, nieuwe hoofdbureau van politie in Heerlen. Hier vertelde hij mij van zijn studie in de criminologie aan de K.U.Leuven en gaf mij daarbij de raad dat je die studie beter niet meteen na de middelbare school kon doen maar pas na de nodige ervaring in de praktijk van politie en justitie. Dat was één van de redenen waarom ik toen heb gesolliciteerd naar een van de schaarse plaatsen op het toenmalige Rijksinstituut tot Opleiding van Hogere Politieambtenaren in Hilversum, tegenwoordig de Politieacademie in Apeldoorn.¹⁵

Eenmaal aangenomen op dit instituut werd mijn belangstelling voor de criminologie aangewakkerd door Heijboer himself. Enerzijds door de lessen criminologie die hij – mede aan de hand van Kempes *Inleiding tot de criminologie* uit 1967¹⁶ – in de tweede helft van het tweede jaar, als ik mij goed herinner, aan dit instituut gaf. Anderzijds door onze gesprekken over allerlei misdaadproblemen en criminologische theorieën als ik met hem mocht mee terugrijden naar Heerlen, in een riante Amerikaanse auto overigens waar hij erg trots op was. Die belangstelling werd op die ritten zeker ook gestimuleerd door de bezoeken die we soms onderweg brachten aan H. Stuitje in Arnhem, een commissaris van politie die fungeerde als directeur van het Studiecentrum voor Hogere Politieambtenaren dat halverwege de jaren zestig in opbouw was. Deze verlichte politiechef maakte me namelijk vertrouwd met de toenmalige recente Amerikaanse politiesociologische literatuur, dat wil zeggen met nog steeds veelgelezen boeken als dat van J. Skolnick, *Justice without trial*, over de operationele cultuur in een Amerikaans politiekorps. Deze boeken lieten zien dat je ook uit een heel ander perspectief dan vanuit staatkundig of strafrechtelijk oogpunt naar de organisatie en werking van de politie kunt kijken.

In de nalatenschap van Heijboer zitten nog stukken van het dictaat, talloze malen aangevuld, dat hij gebruikte bij zijn lessen in de criminologie aan de Politieacademie in de jaren 1958-1971. Uit het bijbehorend overzicht over de lesstof in 1965 kan worden opgemaakt dat deze lessen prima waren gestructureerd – en zo herinner ik

14. Zie hierover Hutsebaut (1993). Braffort had zijn opvattingen over de oprichting van een School voor Criminologie neergelegd in een brochure: zie Braffort (1929).

15. Vergelijk de bijdrage: Fijnaut (1990).

16. Eerder had Kempe een bewerking uitgegeven van Bongers bekende *Inleiding tot de criminologie* (1954, Haarlem: De Erven F. Bohn).

ze me ook. Ze begonnen met een omschrijving van het object en de methoden van criminologie. Vervolgens werden de diverse denkrichtingen en scholen in de geschiedenis van de criminologie behandeld. Daarna werd ingegaan op het doel van de criminologie en met name op haar praktisch nut voor de politie. De statistische becijfering van de omvang en de ontwikkeling van misdaadproblemen, en de methodische problemen die hiermee samenhangen, vormden het vierde luik van zijn college. Het vijfde deel had speciaal betrekking op de verklaring van criminaliteit, zowel op grond van meer sociale factoren als op grond van factoren van eerder individuele aard. Tot slot werd een aantal speciale vraagstukken besproken: jeugdcriminaliteit, zelfmoord, problemen van slachtoffers, prostitutie en zedenmisdaad. Al met al een programma dat in diverse opzichten duidelijk trekken vertoonde van het programma zoals dat aan de K.U.Leuven was ontwikkeld. Het werd in mijn jaren door de studenten aan de Politieacademie in het algemeen erg gewaardeerd.

Tegen deze achtergrond was het in elk geval niet zo vreemd dat ik op het einde van de studie aan de Politieacademie – gesteld voor de vraag naar welk politiekorps mijn voorkeur uitging – uitdrukkelijk koos voor de gemeentepolitie in Tilburg. Van hieruit was het – gesteld dat ik wilde gaan doorstuderen aan de K.U.Leuven – namelijk niet zo ver rijden naar Leuven. Een weg die ik al na ruim een jaar praktische politiedienst – in september 1969 – ben ingeslagen om aan de K.U.Leuven criminologie te gaan studeren (1969-1971), en waarop ik later, toen ik de smaak eenmaal goed te pakken had, op aangeven van een goede vriend ben doorgegaan met filosofie aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte (1971-1974). Maar dit terzijde.

In mei 1979 rondde Heijboer een syllabus (van een kleine 30 bladzijden) af over het vak criminologie dat hij doceerde aan de Rechterschool in Zutphen. In deze syllabus komt natuurlijk een aantal algemene kwesties aan de orde die hij ook in zijn lessen aan de Politieacademie had besproken. Het grootste deel van dit geschrift heeft echter betrekking op een paar onderwerpen waarin hij sedert de jaren zeventig meer en meer geïnteresseerd was geraakt. Het eerste grote onderwerp dat speciaal wordt besproken is agressie of destructiviteit als “het wezen van de criminaliteit”, daarbij doelend op het feit dat misdaden staan voor “het breken van de vrede”. Ten tweede wordt ingegaan op “de criminele persoonlijkheid” van zware misdadigers zoals die zich enerzijds uit in vijandigheid, wantrouwen, haat, achterdocht en ook het gevoel tekort te zijn gedaan en anderzijds door een gering normbesef. Het politieke verdachtenverhoor is het derde grote onderwerp in deze syllabus: wat is een verhoor, hoe verloopt het normaal gesproken, welke regels moeten hierbij in acht worden genomen, waar moeten goede rechercheurs op letten enzovoort. En in aansluiting hierop wordt betrekkelijk veel aandacht geschonken aan een lievelingsonderwerp in zijn laatste werkzame levensjaren: “hypnose en het politieverhoor”.

Na zijn pensionering kreeg hij weer meer tijd voor de algemene criminologie zoals hij die in Leuven had leren kennen. Hij heeft zelfs enige tijd overwogen om in te gaan op het verzoek van de redactie van een bekend Nederlands leerboek voor de politie (‘Stapel en de Koning’) om in het kader van deze meerledige uitgave een ver-

handeling over de criminologie te publiceren die tegelijkertijd kon dienen als (een nieuwe versie van zijn) handleiding voor de eerdergenoemde cursus aan de Rechercheschool. Hij vroeg zich evenwel af of hij dit wel moest doen. In een brief van 14 juni 1981 aan mij schreef hij dat hij het verzoek in het begin had afgehouden ("Ik had er een zwaar hoofd in") maar later had toegezegd dat hij het in overweging wilde nemen. Vervolgens was hij begonnen met het lezen van artikelen, het optekenen van trefwoorden, het maken van een inhoudsopgave enzovoort, maar het viel hem toch niet mee om dit boekproject op gang te krijgen. Hierom wilde hij eens vlug met mij overleggen over de aanpak ervan, want: "Het aantal lieden met wie je hierover kunt praten, is zo beperkt." Dit gesprek is er ook gekomen, maar heeft toch niet echt geholpen: de verhandeling is er nooit gekomen. Naar mijn mening omdat hij te lang de ontwikkelingen in de criminologie niet had kunnen volgen en niet in de positie verkeerde om die achterstand op een adequate manier in te lopen.

Zijn interesse voor het werk van De Greeff was toen evenwel nog even groot als in 1964. In een brief aan mij d.d. 4 mei 1982 vroeg hij "of je mogelijk voor mij Etienne de Greeff, *Introduction à la criminologie*, op de kop zou willen tikken – of kunnen tikken. Het is al lang out of print, maar als je er ooit tegenop loopt..." In een voetnoot voegde hij eraan toe:

"Tussen haakjes: ik mag je sterk aanraden, je eens te verdiepen (als je de tijd kunt vinden) in de criminologie van De Greeff. De laatste tijd houd ik me daarmee erg bezig: zijn theorie heeft een zekere verwantschap met de 'sociale ongelijkheidstheorieën' – vgl. Moedikdo – maar gaat véél en véél dieper. Het is werkelijk magistraal!"

Deze wijze raad heb ik inderdaad opgevolgd en in de loop der jaren antiquarisch de boeken van De Greeff bij elkaar gekocht. Op een gegeven moment heb ik de vrucht van mijn leesarbeid neergelegd in een artikel over zijn oeuvre (Fijnaut, 2000).

5. Zijn toepassing van de criminologie op een aantal terreinen

Hiervoor is gebleken dat Heijboer veel interesses had en zich met veel onderwerpen heeft beziggehouden. Af en toe heeft hij ook gedroomd van het doen van groot-schalig criminologisch onderzoek maar dit is er – begrijpelijk – uiteindelijk nooit van gekomen. Hij was nu eenmaal niet in de positie en beschikte dus ook niet over de mensen en middelen om dat te doen. Jammer genoeg, kan men óók achteraf zeggen. Want bijvoorbeeld het project omtrent de relaties tussen politie, justitie, maatschappelijk werk en geestelijke gezondheidszorg is een project dat vandaag de dag nog heel goed zou passen in de verdere ontwikkeling van het beleid inzake de beheersing van jeugdcriminaliteit zoals dat tegenwoordig in Nederland via de Veiligheidshuizen gestalte krijgt.

Dit neemt evenwel niet weg dat Heijboer een belangrijk deel van zijn werkzame leven heeft besteed aan een paar kwesties die óók vandaag de dag nog van groot belang zijn. Hierbij gaat het enerzijds om zijn geschriften over een drietal grote onder-

werpen: de evolutie van de misdaad en de respons van de recherche in Nederland, de nieuwe ontwikkelingen bij het politiewezen in het buitenland, en de opkomst en regulering van de particuliere veiligheidssector. Anderzijds heeft hij zich – daartoe geïnspireerd door discussies en initiatieven in het buitenland – zeer ingespannen om in Zuid-Limburg een Regionale Identificatie Centrale van de grond te krijgen.

Op gezette tijden heeft hij ook wel over andere, interessante en relevante kwesties geschreven, maar die zullen verderop buiten beschouwing blijven.¹⁷

5.1 De evolutie van de misdaad en de inrichting van de recherche

Heijboer heeft heel zijn professionele leven lang grote interesse gehad voor de kwantitatieve en kwalitatieve evolutie van de criminaliteit, niet alleen in Nederland maar ook in het omringende buitenland, in Europa als zodanig en in de Verenigde Staten. Zijn eerste artikelen over dit onderwerp dateren van het einde van de jaren zestig. Hij schreef er zijn laatste artikelen over op het einde van de jaren negentig. Er was in Nederland in deze decennia niemand anders dan hij die dit belangrijke onderwerp zo systematisch in het oog heeft gehouden.

Veel van deze artikelen ademen enerzijds grote zorgen uit over de kwantitatieve ontwikkelingen van de criminaliteit. In zijn eerste bijdragen hierover in *Het Tijdschrift voor de Politie* (Heijboer, 1969a en 1971a) luidde hij in het bijzonder de noodklok over de stelselmatige jaarlijkse stijging – met 7 tot 11 % – van met name de vermogensdiefstallen. In zijn laatste bijdrage over deze kwestie, uit 1998, in het *Beveiligingsjaarboek*, wees hij erop dat er – ook in vergelijking met de ontwikkelingen in de buurlanden – weliswaar sprake was van een zekere stabilisatie van de vermogenscriminaliteit maar dat dit bepaald geen reden vormde om hoera! te roepen, gelet op onder meer het toenemend aantal jongeren dat zich schuldig maakt aan het plegen van ook zwaardere delicten en op de toename van de geweldscriminaliteit (Heijboer, 1998).

Anderzijds wees hij er – na lezing van het beroemde Amerikaanse rapport *The challenge of crime in a free society* uit 1967 – op het einde van de jaren zestig als eerste in Nederland op dat het fenomeen van de georganiseerde misdaad ook in deze streken nog wel eens een heel groot probleem zou kunnen worden (Heijboer, 1968a, 58):

“Ook in Amerika is het ééns begonnen, in het klein, en het is onze overtuiging, dat een nauwgezette studie van de omstandigheden, waaronder de criminaliteit dáár zich kon ontwikkelen en kon opbloeien, en van de wijze waarop de misdaad dáár zich manifesteert, ons veel kan leren aangaande de gebieden waarop ten onzent waakzaamheid geboden is. Zeker in deze tijd.”

Zoals men weet is toen zulk een studie niet verricht. Daartoe werd pas op het einde van de jaren tachtig aanstalten gemaakt, toen het probleem al behoorlijk grote

17. Ik denk hier aan zijn stuk over de plotse rellen tegen de politie in Weert in 1969 (Heijboer, 1970).

proporties had aangenomen, zoals nadien is gebleken uit de rapporten van de onderzoeksgroep-Fijnaut voor de onderzoekscommissie-Van Traa naar de bijzondere opsporingsbevoegdheden uit 1996 (Fijnaut, Bovenkerk, Bruinsma & Van de Bunt, 1996). Zeker op dit punt was Heijboer zijn tijd dus ver vooruit. Uit latere publicaties blijkt dat dit tot op grote hoogte kennelijk een gevolg was van zijn ervaringen met de bestrijding van de opkomende grootschalige drugshandel in Limburg-Zuid. In 1998 schreef hij – onder verwijzing naar de zojuist genoemde rapporten – dat het lang heeft geduurd eer men ging erkennen (Heijboer, 1998, 19):

“dat ook Nederland tot het werkterrein van de internationaal georganiseerde misdaad behoorde. Vijfentwintig jaar gelden was al vastgesteld, dat beroepsmisdadigers in het zuiden van ons land, die zich hadden toegelegd op de smokkel van amfetaminen naar Zweden, in contact stonden met Siciliaanse onderwereldfiguren en dat de werkwijze van dit geboefte een kopie was van die van de Cosa Nostra. Het waren de eerste tekenen van het verschijnen van de mafia in de Lage Landen.”

Deze vaststellingen waren voor Heijboer met name reden om bij herhaling de prangende vraag op te werpen of de Nederlandse recherche het spoor nog wel kon blijven volgen. In 1980 wel op een heel expliciete manier in een geruchtmakend artikel in, wederom, *Het Tijdschrift voor de Politie* (Heijboer, 1980). Deze vraag was tot op grote hoogte een retorische vraag; het antwoord zat erin opgesloten: nee. Onder verwijzing naar enerzijds de alsmaar stijgende criminaliteitscijfers en dalende oplossingspercentages en anderzijds naar de overstap door veel beroepsmisdadigers van gekwalificeerde vermogensdelicten naar de seksbusiness en de drugshandel, kwam zijn betoog er inderdaad op neer dat de recherche alsmaar meer in het defensief was gedrongen.

Niet alleen omdat naar zijn mening de politie zélf de opsporing had verwaarloosd maar ook omdat in spraakmakende kringen de kwantitatieve en kwalitatieve toename van de misdaadproblemen werd gebagatelliseerd. Toppunt van alles was in zijn ogen dat in diezelfde kringen nog altijd meer aandacht werd geschonken aan de rechtspositie van “degeen, die het conflict met de samenleving heeft uitgelokt” dan aan de versterking van de opsporing. In het bijzonder de verruiming van de rechtsbescherming van de verdachte tijdens het politieverhoor was hem een doorn in het oog. Het pleidooi hiervoor zag hij als een regelrechte motie van wantrouwen tegen de politie (Heijboer, 1974). Dat met name onder druk van de rechtspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens deze versterking van de rechtspositie van verdachten inmiddels meer en meer heeft plaatsgevonden, zou hij zeker niet billijken. Wat op zich heel merkwaardig is gelet op zijn verschrikkelijke ervaringen met het SS-politieapparaat.

5.2 Nieuwe ontwikkelingen bij het politiewezen in het buitenland

Met name als redacteur van *Het Tijdschrift voor de Politie* heeft Heijboer zich lange jaren veel moeite gegeven om de Nederlandse politie bij te praten over wat er in

andere landen op politiegebied speelde. Waarbij meteen moet worden aangetekend dat het hem altijd om meer ging dan om de vervulling van een journalistieke plicht. Steeds weer beklemtoonde hij immers de relevantie van nieuwe ontwikkelingen elders in de wereld voor de goede organisatie en werking van de Nederlandse politie. Hierbij stelde hij zich naar anderen toe overigens helemaal niet belerend op. Hij probeerde ook zelf steeds zijn voordeel te doen met wat er elders in de wereld gebeurde. Het valt natuurlijk buiten het bestek van deze bijdrage om een compleet overzicht te geven van al hetgeen hij de lezers van tijdschriften heeft voorgeschoteld. Enkele voorbeelden moeten volstaan.

Het hiervoor genoemde Amerikaanse rapport *The challenge of crime in a free society* wekte niet alleen op het punt van de georganiseerde misdaad de interesse van Heijboer. Hij was enerzijds duidelijk ook onder de indruk van de mate waarin er in de Verenigde Staten – heel anders dan in Nederland op dat moment – kennelijk een beroep werd gedaan op wetenschappelijk onderzoek van allerhande snit – criminologisch, sociologisch en economisch – om politieproblemen door te lichten en anderzijds van de mate waarin er op allerlei terreinen gebruik werd gemaakt van nieuwe technologie, computers op kop, om de uitvoering van politietaken te ondersteunen (Heijboer, 1967).

De boodschap die in zijn artikelen over dit rapport verweven zat (en die hij eerder al had verkondigd in een stuk over de *Police Research and Development Branch* bij het *Home Office* in Londen (Heijboer, 1969b)), was dan ook duidelijk: de Nederlandse politie moet ook deze wegen inslaan en investeren in wetenschappelijk onderzoek en technologische modernisering. In het bijzonder was hij blij verrast over de aanbevelingen in het rapport om het politiewerk meer op regionale schaal te organiseren en het op dit niveau onder meer te onderbouwen met herkenningdiensten en misdaadanalyses. Dat deze aanbevelingen hem erg aanspraken vloeiende natuurlijk voort uit zijn streven om in Zuid-Limburg een Regionale Identificatie Centrale op te zetten (zie hierna).

Heijboer heeft heel zijn leven grote interesse gehad voor de geschiedenis en de organisatie van de politie in Frankrijk. De verwantschap van het Nederlandse stelsel met het Franse was natuurlijk niet vreemd aan deze belangstelling. Verder moet natuurlijk niet uit het oog worden verloren dat hij beter dan welke andere Nederlandse politiechef ook vloeiend Frans sprak. Maar hij was ook gewoon dol op de Franse *esprit* en de Franse *joie de vivre*; de Waalse overigens niet te na gesproken: ook hiervan kon hij reuze genieten. Drie bijdragen van zijn hand trokken in hun tijd betrekkelijk veel aandacht en verdienen om hun inhoud nog altijd belangstelling.

Ten eerste gaat het hier om een artikel over Joseph Fouché, de architect van de napoleontische politiestaat en tot op zekere hoogte de peetvader van de moderne politie in vele delen van Europa door de verbreiding van het Franse stelsel in grote delen van het napoleontische imperium (Heijboer, 1982a).

Ten tweede betreft het hier een voortreffelijke beeltenis van het Franse politiewezen zoals het er in 1966 uitzag, dus enkele jaren voordat het vaak ludieke straatprotest van de studenten omsloeg in de eerder grimmige bezetting van de Sorbonne (Heijboer, 1966a). Naast de geschiedenis van het stelsel, de organisatie en werking van de twee grote diensten (*police nationale* en *gendarmérie nationale*) en de opleiding van de politie komt ook het politievraagstuk aan bod zoals het zich op dat moment al stelde in de vorm van de slechte verhouding tussen de politiediensten en de jeugd. Heijboer vroeg zich toen reeds af – net als tegenwoordig in relatie tot de collectieve brandstichtingen in de stadscentra en de gewelddadige rellen in de *bidonvilles* – of dit probleem niet moest worden geweten aan de verstaatsing van de Franse politie en haar vervreemding van de bevolking. Hij beantwoordde deze vraag met een gezegde van Fouché:

“*La nature fait des Jacobins et la police des citoyens.*”

De derde bijdrage sluit hier direct bij aan (Heijboer, 1971b). Hierin besprak hij de perikelen bij de Franse politie in de brede zin van het woord, even goed de stakingen van politiebonden vanwege de reorganisatieplannen van de beruchte minister van Binnenlandse Zaken Raymond Marcellin als het onvermogen van de Franse politiediensten om op een meer vreedzame manier om te gaan met problemen in de sfeer van de handhaving van de openbare orde. Zeker voor zijn doen stelde Heijboer zich hier behoorlijk kritisch op tegen de Franse regering: is zij niet zelf de voornaamste oorzaak van deze en andere problemen omdat zij het politiewezen in een rigide statelijke dwangbuis perst waarin de politiemensen zélf zich ook niet gelukkig voelen?

Ten slotte heeft Heijboer meer dan eens berichten geschreven over belangrijke ontwikkelingen bij de politie in Duitsland. Dat hij hierbij bovenal aandacht schonk aan onderwerpen die zojuist reeds de revue zijn gepasseerd, ligt voor de hand. Zo kan worden gewezen op een bericht uit 1969 over de modernisering van de *Kriminalgeographie* met hulp van de computer en het grote belang hiervan voor de geografische organisatie van de politie en de professionele oriëntatie van het politiewerk, zowel naar plaats en tijd als naar inhoud (Heijboer, 1969c). Het feit dat in 1968 ook de Duitse politie ondervond dat zij het spoor niet meer kon volgen, overweldigd als zij was door de steile toename van de criminaliteit, was natuurlijk koren op zijn molen (Heijboer, 1968b). Dat moge in het licht van het vorenstaande duidelijk zijn.

Interessanter is dan ook dat hij zich in dit stuk – zonder in te gaan op zijn eigen lotgevallen – onverbloemd uitsprak over de *Kriminalpolizei* in het Derde Rijk. Zijn opmerkingen hieromtrent beginnen met een vraag: hoe kon het gebeuren dat de uitmuntende *Kriminalpolizei* van de *Weimar Republik* na 1933:

“eigenlijk in een handomdraai kon worden ‘gelijkgeschakeld’ door de nazi’s en tot een handzaam werktuig in de greep van deze gangsterbende kon worden getransformeerd?”

Hoe dit had gekund zou volgens hem nader onderzoek verdienen: dat deze politiedienst kon verworden tot een apparaat dat geschikt was “voor de tirannisering van

de inwoners van de bezette gebieden en voor het uitvoeren van de misdadige activiteiten van de nazi's". Vervolgens weet hij de problemen van de *Kriminalpolizei* in de jaren zestig voor een stuk aan de "hoogst noodzakelijke, maar soms wel eens getraineerde zuiveringen in haar rangen" na 1945. Want hierdoor was de *Kriminalpolizei* voor een stuk beroofd van "zeer veel bekwame vakmensen".

"Juist onder de bekwaamsten werden veel oorlogsmisdadigers aangetroffen: rechtlijnig denkende, gezagsgetrouwe, door-en-door ijverige dienstkloppers, onvermoeibare speurders, voor wie het bevel bevel was, door wie een opdracht zonder consideratie werd uitgevoerd."

Een deel van de vragen die Heijboer in dit verband stelde zijn de laatste jaren door Duitse historici beantwoord. Zijn opmerking dat er ondanks alles fors werd gezuiverd, is door hen overigens gelogenstraft. De top van het *Bundeskriminalamt* was tot in de jaren zestig in handen van oud-nazi's die hun verleden op alle mogelijke manieren doodzwegen en elkaar tot en met beschermden tegen pogingen van de buitenwereld om dat verleden op het spoor te komen (Schenk, 2001; Wildt, 2003).

5.3 De opkomst en regulering van de particuliere politie

Heijboer is ongetwijfeld in Nederland de eerste publicist geweest die een breed publiek de ogen heeft geopend voor het fenomeen van de particuliere politie. Hij deed dit, in 1973, via een van de beste artikelen die hij ooit heeft geschreven: 'De industrie die veiligheid verkoopt' (Heijboer, 1973).

Onder verwijzing – opnieuw – naar de ontwikkelingen in de Verenigde Staten wees hij erop dat de bevordering van zelfbescherming nagenoeg de enige mogelijkheid was om het gat te dichten dat was ontstaan door de forse toename van de criminaliteit en het mislukte antwoord van de politie, de recherche, op deze ontwikkeling. In het verlengde van deze harde en sombere vaststelling besprak hij de ontwikkeling van die al bij al heel diverse industrie (gaande van bedrijfsbewakingsdiensten tot particuliere recherchebureaus) in het buitenland en in Nederland zelf (Heijboer, 1982b). Vervolgens besprak hij hoe in Nederland (met een totaal verouderde wetgeving – de Wet op de weerkorpsen van 1936) en in de omringende landen werd gepoogd om deze industrie te regelen. Tot slot stelde hij niet alleen enkele pittige vragen bij de risico's van deze groei-industrie voor bijvoorbeeld de privacy van burgers, maar sneed hij ook het lastige onderwerp aan van de verhouding tussen de reguliere politie en het particuliere politiewezen. Hierbij wees hij vooral op het fenomeen dat tal van politiechefs een veilig heenkomen hadden gezocht in deze industrietak en dat deze ontwikkeling wees op een steeds betere verstandhouding en een groeiende complementariteit tussen beide politiestelsels.

Dat dit artikel fungeerde als een *wake up call* kan worden afgeleid uit het feit dat ruim een jaar later door de minister van Justitie de Werkgroep Bewaking en Beveiliging werd ingesteld die in eerste instantie de beveiligings- en bewakingsindustrie in Nederland moest inventariseren en die in tweede instantie "voorstellen moest doen

over problemen van justitiële en politieke aard op het gehele gebied van de beveiliging en bewaking door particuliere organisaties". Heijboer maakte vanzelfsprekend deel uit van deze werkgroep. Hij werd meteen gebombardeerd tot een van de redacteurs van het belangrijke interim-rapport uit 1975 over de staat van de veiligheidsindustrie in Nederland. De werkgroep bleef in dit rapport evenwel niet steken in een inventarisatie, maar deed ook meteen een aantal belangrijke aanbevelingen omtrent de nadere regulering van de betrokken industrie, de versterking van de relatie met de reguliere politie, de screening en de bewapening van medewerkers van beveiligingsorganisaties en de instelling van een permanent adviescollege. In het eindrapport uit 1977 goot de werkgroep deze en andere aanbevelingen in ontwerpen voor nieuwe kaderregelingen met betrekking tot deze industrie (Werkgroep Bewaking en Beveiliging, 1975 en 1977; Heijboer, 1979).

Daarna heeft Heijboer nog jaren gezeteld in het Adviescollege Bewaking en Beveiliging en met name meegewerkt aan het belangrijke advies dat dit college in 1988 uitbracht over de noodzaak om de geldende regeling van bewakings- en beveiligingsorganisaties te wijzigen. Hierin wordt weliswaar erkend dat het particuliere beveiligingswezen een nuttige functie vervult en zelfs noodzakelijk is in onze samenleving, maar wordt ook beklemtoond dat dit stelsel opnieuw zou moeten worden gereguleerd in een aparte Wet op de bewakings- en beveiligingsorganisaties. Voorts worden in dit advies niet alleen de uitgangspunten voor een nieuwe wettelijke regeling geformuleerd maar worden ook kwesties besproken die in zulk een regeling hun plaats moeten krijgen, zoals een verbod voor politieambtenaren om te werken bij dergelijke organisaties (Adviescollege Bewaking en Beveiliging, 1988; Fijnaut, 2002b).

5.4 De opbouw van de Regionale Identificatie Centrale

Hiervoor is reeds meerdere keren ter sprake gebracht dat Heijboer zeer veel interesse had voor zowel de sociaalgeografische analyse van criminaliteit als voor de toepassing van moderne technologie in de verzameling, bewerking en toepassing van politieke informatie. In de jaren 1965 en 1966 publiceerde hij hier ettelijke artikelen over, met name over de toenemende streeksgewijze verspreiding van de criminaliteit en de noodzaak om hier via regionalisering van de opsporing op te reageren. Vandaar het initiatief, al in 1963, om – naar het voorbeeld van München – in Zuid-Limburg met behulp van een ponskaartensysteem een proefneming te doen met de vergaring van informatie over misdaden en verdachten in de hele streek. Naderhand bleek dat de toenmalige gemeentepolitie Amsterdam – eveneens naar het Duitse voorbeeld – bezig was met de mechanisering van haar Herkenningsdienst.

De ervaringen die hierbij waren opgedaan, werden in de daaropvolgende jaren eveneens benut om op een soortgelijke manier als in de hoofdstad in Zuid-Limburg een Regionale Identificatie Centrale op te richten (Heijboer, 1966b; Heijboer & Haane, 1965). In april 1968 werd deze centrale, ondergebracht in het nieuwe hoofdbureau van politie in Heerlen, officieel geopend (Heijboer, 1968c en 1968d). Het duurde

vanzelfsprekend enkele jaren voordat de werking van deze centrale kon worden geëvalueerd. Naar het oordeel van Heijboer zelf begon zij begin jaren zeventig stap voor stap vruchten af te werpen (Heijboer, 1972c; Heijboer & Königswinter, 1973). Zij leverde niet alleen veel inzicht op in de gepleegde criminaliteit van de streek en in de daders die daarbij betrokken waren, maar leidde in een belangrijk aantal gevallen ook tot positieve herkenning van verdachten. Daarenboven kwam stilaan ook de uitwisseling van gegevens met de politie in de aanpalende buurlanden op gang. Het gevolg van dit alles was dat politiemensen in de hele Euregio los begonnen te komen van hun lokale oriëntatie en ook steeds meer regionaal gingen denken.

In 1974 werden verregaande plannen gemaakt om de mechanisering van de werkzaamheden te vervangen door hun automatisering. Maar op het moment dat deze conversie zou kunnen worden doorgevoerd, werd het hele project door het Ministerie van Binnenlandse Zaken afgeblazen met het argument dat de Zuid-Limburgse centrale – net als de centrale die inmiddels in Twente was opgestart – te zijner tijd zou worden opgenomen in een landelijk geautomatiseerd systeem voor de herkenningsdiensten. Dit systeem kwam er echter niet, niet in de late jaren zeventig en ook niet in de jaren tachtig. Met als gevolg dat de Regionale Identificatie Centrale in Zuid-Limburg in de loop van de jaren negentig een stille dood is gestorven en zodoende ook al de verzamelde gegevens verloren zijn gegaan. Er is aan de Universiteit van Maastricht tussentijds nog wel een poging gedaan om ze aan te wenden voor een analyse van de aard, de omvang en de ontwikkeling van de criminaliteit in deze regio, maar deze poging bleek ondeugdelijk te zijn en werd eind 1989 feitelijk afgeblazen (Gulpers, 1988).¹⁸

6. Slotsom: inderdaad een grote vriend van Leuven

In de inleiding werd al aangegeven waarom Heijboer mag worden beschouwd als een grote vriend van Leuven. Mede hierom zal ik die septemberavond in 2001 niet licht vergeten. Ik heb toen afscheid genomen van een man die mede dankzij zijn studie in de criminologie aan de K.U.Leuven gedurende de tweede helft van de vorige eeuw één van de weinige hogere politieofficiërs in Nederland was die de tekenen van de nieuwe tijd verstond en die zich op een heel eigen manier in woord en daad heeft ingespannen om het denken en doen van de Nederlandse politie en justitie daarop af te stemmen. Niet al zijn superieuren konden dat waarderen, maar de meest vooruitstrevende en ruimdenkende politiechefs zagen heel goed hoe belangrijk zijn intellectuele, technische en journalistieke kwaliteiten voor de hervorming van de strafrechtspleging en misdaadbestrijding waren. Dat de criminologie tegenwoordig ook in Nederland in deze domeinen is ingeburgerd, is in niet geringe mate aan hem te danken.

18. Zie de brief van de commissaris van politie H. Berends aan het betrokken lid van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid d.d. 14 december 1989.

Hierom prijs ik mij nog altijd gelukkig met het bezit van een deel van Heijboers bibliotheek. De betrokken boeken vormen immers een belangrijk stuk van de wetenschappelijke bagage die hem dankzij zijn studie aan de K.U.Leuven zo dierbaar was. Maar ook om een heel andere reden ben ik daar tot op de dag van vandaag blij mee: Heijboer was de politieofficier die mij de weg naar de K.U.Leuven heeft gewezen en ook de politiechef waar ik nadien in academisch opzicht, zeker, maar meer nog in moreel opzicht, veel van heb geleerd. Met name ben ik sinds september 2001 steeds sterker gaan waarderen dat juist hij – die tijdens de bezetting zo veel verschrikkelijks op Duitse bodem had meegemaakt – na de oorlog tóch zonder wrok zijn hand uitstak naar de Duitse politie. Vaak heb ik mij afgevraagd of deze vergevingsgezinde houding wellicht de praktische toepassing was van een positieve les die hij had getrokken uit de colleges van zijn leermeester De Greeff over de vernietigende kracht van “*le sentiment d’injustice subie*”. Jammer genoeg heb ik hem die vraag nooit op de man af gesteld.

Het andere deel van zijn bibliotheek – tientallen studies en honderden artikelen – schonk hij in 2001 aan de bibliotheek van de Centrale Recherche Informatiedienst.¹⁹ Ook dit genereuze gebaar typeerde hem op een aansprekende manier. Het was de zoveelste demonstratie van zijn oprechte en duurzame bekommernis om de academische kwaliteit van de Nederlandse politie, en daarmee het rechtsstatelijk gehalte van de Nederlandse samenleving, naar een hoger niveau te tillen.

BIBLIOGRAFIE

- Adviescollege Bewaking en Beveiliging (1988). *Advies, ten behoeve van de minister van Justitie, over de noodzaak de geldende wettelijke regeling van bewakings- en beveiligingsorganisaties te wijzigen*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Alzin, J. (1946). *Léon Leloire qui n’a rien dit*. Brugge: Ed. Beyaerts.
- Bongaerts, C. (1952). Persoonsbeschrijving. In W. Schreuder (ed.), *Wetenschappelijk opsporingsonderzoek*. Leiden: A.W.Sijthoff’s Uitgeversmaatschappij.
- Braffort, L. (1929). *Essai de contribution à l’évolution du droit pénal*. Brussel: Ferdinand Larcier.
- Casselmann, J. (2010). *Etienne de Greeff, 1898-1961. Psychiater, criminoloog en romanschrijver. Leven, werk en huidige betekenis*. Antwerpen: Maklu.
- De Batselier, S. (1966). *De geperverteerde mens. Wording, verscheidenheid en betekenis van het sexueel-persvers-genoemde gedrag*. Leuven: Publikaties van de School voor Criminologie.
- De Greeff, E. (1938). L’etat de danger avant le crime. *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 18, 238-258.
- De Greeff, E. (1946). *Introduction à la criminologie*. Brussel: Joseph Vandenplas.
- De Greeff, E. (s.d.). *Liefde en liefdesdelicten*. Heerlen: Winants (vertaald uit het Frans door F. Prick).
- Desonay, F. (1945). *Dans le maquis*. Brussel: Dessart.

19. Hiervan is melding gemaakt in het *Algemeen Politieblad* (2001) nr. 5, 17.

- Fijnaut, C. (1990). Een hooggeleerd politieman. In H. de Blouw, F. Copini & P. van Lochem (eds.), *Professie, macht en dienstbaarheid. Veertig jaar politieleiding aan het woord* (pp. 205-216). Arnhem: Gouda Quint.
- Fijnaut, C. (2000). Over de individuele dader en zijn misdaad: het oeuvre van Etienne de Greeff (1898-1961). In T. Oei & M. Groenhuijsen (eds.), *Forensische psychiatrie anno 2000. Actuele ontwikkelingen in breed perspectief* (pp. 353-370). Deventer: Gouda Quint.
- Fijnaut, C. (2002a). Bedrijfsmatig georganiseerde particuliere opsporing en (het Wetboek van) s/Strafvordering. In M. Groenhuijsen & G. Knigge (eds.), *Dwangmiddelen en rechtsmiddelen* (pp. 689-750). Deventer: Kluwer.
- Fijnaut, C. (2002b). Voor een academische opleiding in de criminologie in Nederland. In Erasmus Universiteit Rotterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, Universiteit Leiden (ed.), *Opleidingsplan criminologie* (pp. 32-34). Rotterdam-Amsterdam-Leiden: s.t.
- Fijnaut, C., Bovenkerk, F., Bruinsma, G. & Van de Bunt, H. (1996). Georganiseerde criminaliteit in Nederland. Eindrapport. In Tweede Kamer, *Enquêtecommissie opsporingsmethoden: inzake opsporing*. 's-Gravenhage: SDU-uitgevers, bijlage VII.
- Goethals, J., De Boye, A. & Fijnaut, C. (1999). *Criminaliteit en onveiligheidsgevoelens in de ex-mijngemeenten*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Gonsalves, R. & Verhoog, G. (1999). *Mr. Gonsalves. Memoires*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Gulpers, H. (1988). *De centrale tot uw dienst, 1968-1988*. Heerlen, s.t.
- Heijboer, H. (1959). De ontwikkeling der ontwikkeling. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 21(9), 12-17.
- Heijboer, H. (1966a). De politie in Frankrijk. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 28(2), 33-47.
- Heijboer, H. (1966b). De politietaak in het tijdperk van mechanisering en automatisering. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 28(3), 91-94.
- Heijboer, H. (1967). The challenge of crime in a free society. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 29(9), 280-285.
- Heijboer, H. (1968a). The challenge of crime in a free society. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 30(2), 53-58.
- Heijboer, H. (1968b). Zwartboek van de Duitse recherche. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 30(7), 200-207.
- Heijboer, H. (1968c). Regionale Identificatie Centrale te Heerlen in bedrijf gesteld. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 30(5), 132-135.
- Heijboer, H. (1968d). Regionale Identificatie Centrale is gestart. *Korpsblad Gemeentepolitie Heerlen*, 19(5), 1-11.
- Heijboer, H. (1969a). De misdaad in Nederland in 1966 en 1968. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 31(10), 335-338.
- Heijboer, H. (1969b). De "Police and Research and Development Branch". *Het Tijdschrift voor de Politie*, 31(5), 166-167.
- Heijboer, H. (1969c). Kriminalgeographie. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 31(6), 199-201.
- Heijboer, H. (1970). De Weerter kermisfuriën. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 32(4), 122-128.
- Heijboer, H. (1971a). Nederland's misdaad in cijfers. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 33(1), 20-24.
- Heijboer, H. (1971b). La police accuse. Moeilijkheden met de Franse politie. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 33(11), 323-328.
- Heijboer, H. (1972a). In Memoriam brigadier Hein Heuvelmans. *Korpsblad van de Gemeentepolitie Heerlen*, 23(10), 1-2.
- Heijboer, H. (1972b). In Memoriam Rens Janssen. *Korpsblad van de Gemeentepolitie Heerlen*, 23(8), 1-2.

- Heijboer, H. (1972c). Ervaringen met de Regionale Identificatie Centrale. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 34(1), 1-11.
- Heijboer, H. (1973). De industrie die veiligheid verkoopt. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 35(4), 113-123 en 35(5), 149-159.
- Heijboer, H. (1974). De mededelingsplicht van artikel 29 strafvordering. Een amendement van wantrouwen jegens de politie. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 36(3), 77-87.
- Heijboer, H. (1976). De ontwikkeling van de beveiligingsindustrie in ons land. Rapport van de Justitiële Werkgroep gepubliceerd. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 38(2), 55-56.
- Heijboer, H. (1979). De (gevaarlijke) ontwikkeling van een particulier politiewezen. *Delikt en Delinkwent*, 9(1), 5-23.
- Heijboer, H. (1980). Kan de recherche het spoor blijven volgen? Criminaliteitscurve: semper crescendo. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 42(7), 347-354.
- Heijboer, H. (1982a). Fouché. "Policier" of "Politicien". *Het Tijdschrift voor de Politie*, 44(3), 107-126.
- Heijboer, H. (1982b). Voorgeschiedenis van de Wet op de weerkorpsen. *STIP*, 6(4), 9-11.
- Heijboer, H. (1998). De ontwikkeling van de misdadigheid in de late jaren negentig. In T. Boot, H. Heijboer & R. Meijer (eds.), *Beveiligingsjaarboek* (pp. 17-38). Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Heijboer, H. & Haane, T. (1965). Criminaliteitsbestrijding in een veranderende maatschappij. *Het Tijdschrift voor de Politie*, 27(3), 61-74.
- Heijboer, H. & Königswinter, U. (1973). Datenverarbeitung und Bilderkennungsdiens. *Kriminalistik*, 3, 125-130.
- Hutsebaut, F. (1993). Louis Braffort, 1866-1944. In C. Fijnaut (ed.), *Gestalten uit het verleden* (pp. 211-220). Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Kempe, G. (1967). *Inleiding tot de criminologie*. Haarlem: De Erven F. Bohn.
- Knibbeler, J. (1966). *De verhouding burgers-politieambtenaren in Nederland in criminologisch perspectief*. Sittard: Albert's Drukkerijen.
- Schenk, D. (2001). *Auf dem rechten Auge blind. Die braunen Wurzeln des BKA*. Keulen: Kiepenheuer & Witsch.
- Scholten, T. & Waterschoot, N. (2002). *Een herinnering... aan het politieonderwijs in Zuid-Nederland, 1954-2002*. Apeldoorn: LSOP.
- Susini, J. (1980). L'influence d'Etienne de Greeff. In *La criminologie, bilan et perspectives. Mélanges offerts à Jean Pinatel* (pp. 233-245). Paris: Pedone.
- Werkgroep Bewaking en Beveiliging (1975). *Interim-rapport*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Werkgroep Bewaking en Beveiliging (1977). *Eind-rapport*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Wildt, M. (2003). *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*. Hamburg: Hamburger Edition.
- X. (1980). *Prof. dr. René Dellaert. Zijn leven en werk*. Antwerpen: Soethoudt.
- X. (1990). Cyrille Fijnaut, 1965. Een hooggeleerd politiemann. In H. De Blauw, F. Copini & P. van Lochem (eds.), *Professie, macht en dienstbaarheid. Veertig jaar politieleiding aan het woord* (pp. 205-216). Arnhem: Gouda Quint.

Academische bibliografie Johan Goethals

- Goethals, J. (1977). Somatisch-psychologische problemen voor en tijdens vrijheidsberovende maatregelen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 19, 217-228.
- Goethals, J. (1978). Psychologische gevolgen van de opsluiting. In L. Van Outrive, T. Peters, J. Casselman & J. Goethals (eds.), *Strafuitvoering in close-up* (pp. 3-29). Leuven: Acco.
- Berghman, G. & Goethals, J. (1978). Misdaadnieuws in (Vlaamse) dagbladen. *Communicatie. Tijdschrift voor Massamedia en Cultuur*, 1-9.
- Goethals, J. (1980). Psychosociale implicaties van de lange vrijheidsstraffen. *Panopticon*, 1(2), 136-146.
- Goethals, J. (1980). Actualités bibliographiques: les effets psychosociaux des longues peines d'emprisonnement. *Déviance et Société*, 4(1), 81-102.
- Goethals, J. (1980). Onderzoek naar psychosociale implicaties van lange vrijheidsstraffen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 22, 139-152.
- Goethals, J., Van Outrive, L. & Walgrave, L. (1980). De ontwikkeling van de criminologie: drie stromingen. *Panopticon*, 1(2), 81-102.
- Goethals, J. (1981). Imprisonment and cognitive impairment. *Journal of Clinical Psychology*, 37(2), 418-422.
- Goethals, J. (1981). Besluitvorming met betrekking tot de voorwaardelijke invrijheidsstelling: enkele bedenkingen naar aanleiding van recent empirisch onderzoek. *Panopticon*, 2(5), 450-464.
- Goethals, J. & Peters, T. (1981). De legitimiteitscrisis van de gevangenisstraf. *Streven*, 316-327 en 364-365.
- Goethals, J. (1981). Leefunits in gevangenen. *Bulletin Bestuur Strafinrichtingen*, 3, 143-152.
- Goethals, J. (1984). De rechter berecht. Straftoemeting en persoonlijkheid. *Panopticon*, 5(1), 44-55.
- Goethals, J. (1985). Psychosociale effecten van opsluiting. In Humanistisch Verbond (ed.), *De morele consulent in een pluralistisch Vlaanderen* (pp. 189-211). Brussel: Humanistisch Verbond.
- Goethals, J. (1985). Psychosociale effecten van de lange vrijheidsstraffen. *Tijdschrift voor Klinische Psychologie*, 15, 189-211.
- Goethals, J. (1985). Internering in België: enkele statistische gegevens. *Panopticon*, 6(2), 129-147.
- Goethals, J. (1986). Psychologisch onderzoek naar (het ontbreken van) de hulpvraag van slachtoffers van geweld. *Psychologica Belgica*, 269-272.
- Goethals, J. (1988). De geïnterneerden onder de CBM Leuven: kenmerken en evolutie. *Panopticon*, 9(3), 275-290.
- Goethals, J. (1989). Psychosociale effecten van de lange vrijheidstraf. In W. De Haan & R. Verpalen (eds.), *Bezeten van de bajes. Strafrechtelijk klimaat en gevangeniswezen in een zorgzame samenleving* (pp. 115-119). Nijmegen: Coornhert Liga.

- Goethals, J. (1990). Krankzinnigheid en delinquentie anno 1900. Problemen en oplossingen als aanloop naar de wet ter bescherming van de maatschappij. *Panopticon*, 11(5), 369-388.
- Goethals, J. (1991). De deïstitutionalisering in Canada en de V.S. en de strafrechtsbedeling. *Panopticon*, 12(1), 91-97.
- Goethals, J. & Peters, T. (1991). Victimas de violencia. Analisis descriptivo de crímenes callejeros y robos con allanamiento de morada en Belgica. *Revista de Derecho penal y Criminología*, 1, 131-179.
- Goethals, J. & Peters, T. (1991). Straatberovingen als stadsprobleem. *Panopticon*, 12(6), 560-574.
- Goethals, J. (1991). Victims of violence: a descriptive analysis of street crime and burglary in Belgium. In G. Kaiser, H. Kury & H.J. Albrecht (eds.), *Victims and Criminal Justice* (pp. 611-653). Freiburg: Max Planck.
- Goethals, J. (1991). Uit de literatuur: psychosociale problemen bij professionelen uit de forensische sector. *Panopticon*, 12(6), 609-612.
- Goethals, J. (1992). De terbeschikkingstelling van de regering van recidivisten en gewoontemisdadigers. *Panopticon*, 13(2), 110-134.
- Goethals, J. (1992). Enkele tijdschriften op het raakvlak van strafrecht en geestelijke gezondheidszorg. *Panopticon*, 13(6), 606-610.
- Goethals, J. (1993). De Belgische wet ter bescherming van de maatschappij. *Justitiële Verkenningen*, 19(3), 116-141.
- Goethals, J. (1993). Recente ontwikkelingen in de TBS-wetgeving in Nederland. *Panopticon*, 14(4), 373-379.
- Goethals, J. (1993). Enkele tijdschriften op het raakvlak van strafrecht en geestelijke gezondheid. *Panopticon*, 14(6), 516-518.
- Goethals, J. & De Ruyver, B. (1993). Fernand Heger (1878-1957). In C. Fijnaut e.a. (eds.), *Gestalten uit het verleden* (pp. 179-184). Antwerpen/Leuven: Kluwer/Universitaire Pers Leuven.
- Goethals, J. & De Ruyver, B. (1993). Jacques Ley (1900-1983). In C. Fijnaut e.a. (eds.), *Gestalten uit het verleden* (pp. 319-328). Antwerpen/Leuven: Kluwer Rechtswetenschappen België/Universitaire Pers Leuven.
- Goethals, J. & Peters, T. (1993). Slachtofferschap van crimineel geweld: een kwantitatief-beschrijvende analyse. In T. Peters & J. Goethals (eds.), *De achterkant van de criminaliteit. Over victimologie, slachtofferhulp en strafrechtsbedeling* (pp. 133-176). Antwerpen/Leuven: Kluwer Rechtswetenschappen België/Universitaire Pers Leuven.
- Goethals, J. & Van Haelewijn, J. (1993). Ongestoord bezoek in de gevangenis. Een empirisch onderzoek in Leuven-Centraal. *Panopticon*, 14(1), 5-26.
- Goethals, J. & Van Haelewijn, J. (1993). Ongestoord bezoek in de gevangenis in Europees perspectief. *Panopticon*, 14(5), 454-459.
- Christiaensen, S. & Goethals, J. (1993). Aspecten van slachtofferschap. In T. Peters & J. Goethals (eds.), *De achterkant van de criminaliteit. Over victimologie, slachtofferhulp en strafrechtsbedeling* (pp. 93-131). Antwerpen/Leuven: Kluwer Rechtswetenschappen België/Universitaire Pers Leuven.
- De Ruyver, B. & Goethals, J. (1993). Paul Heger (1846-1925). In C. Fijnaut e.a. (eds.), *Gestalten uit het verleden* (pp. 125-132). Antwerpen/Leuven: Kluwer Rechtswetenschappen België/Universitaire Pers Leuven.
- De Ruyver, B. & Goethals, J. (1993). Auguste Ley (1873-1956). In C. Fijnaut e.a. (eds.), *Gestalten uit het verleden* (pp. 179-184). Antwerpen/Leuven: Kluwer Rechtswetenschappen België/Universitaire Pers Leuven.
- Goethals, J. (1994). Recent wetenschappelijk onderzoek rond drugsgebruik in België. In S. Christiaensen & J. Goethals (eds.), *De illegale drugsgebruiker tussen strafrechtspleging en hulpverlening. Van praktijk naar beleid* (pp. 111-147). Leuven: Acco.

- Goethals, J. (1994). De twintigste conferentie rond criminologisch onderzoek van de Raad van Europa. Psychosocial interventions in the criminal justice system, Straatsburg, 22-25 november 1993. *Panopticon*, 15(5), 575-579.
- Goethals, J. & Christiaensen, S. (1994). Inleiding. In S. Christiaensen & J. Goethals (eds.), *De illegale drugsgebruiker tussen strafrechtspleging en hulpverlening. Van praktijk naar beleid* (pp. 1-5). Leuven: Acco.
- Goethals, J. & Christiaensen, S. (1994). Enkele krachtlijnen bij wijze van uitleiding. In S. Christiaensen, S. & J. Goethals (eds.), *De illegale drugsgebruiker tussen strafrechtspleging en hulpverlening. Van praktijk naar beleid* (pp. 319-336). Leuven: Acco.
- Goethals, J. (1995). Crime and insecurity in the city. The phenomenology of the problems. In C. Fijnaut e.a. (eds.), *Changes in society, crime and criminal justice in Europe* (pp. 42). Antwerpen: Kluwer.
- Goethals, J. (1995). Huldiging van prof. H. Tulkens. *Panopticon*, 16(5), 459-462.
- Goethals, J., Maes, E. & Klinckhaemers, P. (1995). Vrouwen en strafrechtsbedeling. Is er sprake van een geslachtsspecifiek selectieproces? *Panopticon*, 16(5), 420-450.
- Goethals, J. (1996). De wet ter bescherming van de maatschappij: klassiek strafrecht, positivisme en sociaal verweer. In F. Flerackers (ed.), *Mens en Recht. Essays tussen rechtstheorie en rechtspraak* (pp. 185-204). Leuven: Peeters.
- Goethals, J. (1997). De geschiedenis van de internering in België. In J. Casselman, P. Cosijns & J. Goethals (eds.), *Internering*. Leuven: Garant.
- Goethals, J. (1997). Sekten in België. In *Liber Amicorum S. De Batselier* (pp. 203-216).
- Goethals, J., Goris, P. & Maes, E. (1997). De intrede in de arbeidsmarkt van criminologen afgestudeerd aan de K.U. Leuven in de jaren 1990 tot 1993. *Panopticon*, 18(3), 268-292.
- Goethals, J. & Peters, T. (1997). Criminologie en de geïntegreerde strafrechtswetenschappen. Een bericht uit Leuven. *Delikt en Delinkwent*, 21-27.
- Kamer van Volksvertegenwoordigers (1997). Verslag van het parlementair onderzoek met het oog op de beleidsvorming ter bestrijding van de onwettige praktijken van de sekten en van de gevaren ervan voor de samenleving en voor het individu, inzonderheid voor de minderjarigen, Kamer, 1997-98, 28 april 1997.
- Maes, E., Goethals, J. & Klinckhamers, P. (1997). Sex/gender based decision-making in the criminal justice system as a possible (additional) explanation for the underrepresentation of women in official criminal statistics. A review of the international literature. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 21(2), 207-240.
- Goethals, J. (1998). Méthodologie de la statistique criminelle: l'oeuvre de Jaak Van Kerckvoorde. *Déviance et Société*, 22(2), 201-214.
- Goethals, J. (1998). De Sektencommissie: het verhaal van een expert. In C. Fijnaut, L. Huyse & R. Verstraeten (eds.), *Parlementaire onderzoekscommissies. Mogelijkheden, grenzen en risico's* (pp. 137-164). Leuven: Van Halewyck.
- Goethals, J. (1998). Het sektenrapport. Enkele vaststellingen en bedenkingen. *Panopticon*, 19(6), 494-512.
- Goethals, J. (1998). De Hoge Raad voor Penitentiair Beleid 1993-1996. *Panopticon*, 19(4), 364-373.
- Goethals, J. (2000). Criminografie: de misdaad gemeten. *Kultuurleven*, 67(2), 36-43.
- Goethals, J. (2000). Criminografie... of de misdaad gemeten. *Winket. Tijdschrift van de federatie van Vlaamse gevangenisdirecteurs*, 28-36.
- Goethals, J., Bogaerts, S. & Maes, E. (2000). Statische en dynamische predictoren van V.I.: een empirisch onderzoek. In J. Goethals & M. De Bie (eds.), *Voorwaardelijke invrijheidstelling: wetgeving, predictie en begeleiding* (pp. 125-164). Gent: Academia Press.
- Goethals, J., Maes, E. & Bogaerts, S. (2000). Statische en dynamische predictoren van V.I.: de geschiedenis van het predictie-onderzoek. In J. Goethals & M. De Bie (eds.), *Voorwaar-*

- delijke invrijheidstelling: wetgeving, predictie en begeleiding* (pp. 59-82). Gent: Academia Press.
- Goethals, J., Maes, E. & Bogaerts, S. (2000). Statische en dynamische predictoren van V.I.: een literatuuranalyse. In J. Goethals & M. De Bie (eds.), *Voorwaardelijke invrijheidstelling: wetgeving, predictie en begeleiding* (pp. 83-122). Gent: Academia Press.
- Goethals, J. & Pleysier, S. (2000). De intrede in de arbeidsmarkt van criminologen afgestudeerd aan de Katholieke Universiteit Leuven. In J. Vanderborght, J. Vanacker & E. Maes (eds.), *Criminologie. De Wetenschap. De Mens* (pp. 61-100). Brussel: Politeia.
- Bogaerts, S., Goethals, J. & Vervaeke, G. (2000). Volwassen gehechtheid en ouderlijke sensitiviteit in relatie tot intimiteit en eenzaamheid bij seksuele delinquenten: een literatuuranalyse. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 24(3), 141-151.
- Bogaerts, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2000). Research on parental sensitivity, trust, intimacy, and adult romantic attachment as predictors for sexual delinquency. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8, 503-515.
- De Bie, M. & Goethals, J. (2000). Uitleiding: een forensisch perspectief op voorwaardelijke invrijheidstelling. In J. Goethals & M. De Bie (eds.), *Voorwaardelijke invrijheidstelling: wetgeving, predictie en begeleiding* (pp. 229-234). Gent: Academia Press.
- Hutsebaut, F. & Goethals, J. (2000). De aanpak van seksuele misdrijven: realisme geboden. *Panopticon*, 21(4), 297-303.
- Peeters, C., Verbeeck, B., Vervaeke, G., Goethals, J. & Pleysier, S. (2000). De constructie van een veiligheidsmodel in het kader van de veiligheids- en samenlevingscontracten. *Panopticon*, 21(4), 346-355.
- Pleysier, S., Vervaeke, G., Goethals, J., Peeters, C. & Verbeeck, B. (2000). Over onveiligheid en onzekerheid. *Samenleving en Politiek*, 8, 26-34.
- Ponsaers, P., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2000). De veiligheidsmonitor: behoeftendetectie bij de bevolking. In P. Ponsaers, G. Vervaeke & J. Goethals (eds.), *De veiligheidsmonitor. Behoeftendetectie bij de bevolking* (pp. 5-12). Brussel: Politeia.
- Vanderhallen, M., Pleysier, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2000). Verbetering van de vragenlijst veiligheidsmonitor en meer in het bijzonder de module politiefunctioneren. *Panopticon*, 21(3), 276-281.
- Vandevoorde, N., Vanderhallen, M., Stoop, R., Pleysier, S., Ponsaers, P., Vervaeke, G., Goethals, J. & De Decker, P. (2000). Actie-onderzoek veiligheidsmonitor: inventaris van de bestaande exploitatieprocedure en inherente knelpunten van de lokale veiligheidsmonitoren in Vlaanderen. *Panopticon*, 21(5), 457-462.
- Goethals, J. (2001). Laudatio ter ere van prof. Dr. T. Peters. In L. Dupont & F. Hutsebaut (eds.), *Herstelrecht tussen toekomst en verleden. Liber amicorum Tony Peters* (pp. 9-20). Leuven: Universitaire Pers.
- Goethals, J. (2001). Recidive en onwelzijn: dynamische predictoren van recidive. In L. Dupont & F. Hutsebaut, F. (eds.), *Herstelrecht tussen toekomst en verleden. Liber amicorum Tony Peters* (pp. 291-310). Leuven: Universitaire Pers.
- Goethals, J. (2001). Risk-assessment bij veroordeelden. In J. Casselman, J. Goethals e.a. (eds.), *Veiligheid: een illusie? Theorie, onderzoek en praktijk* (pp. 174-194). Brussel: Politeia.
- Goethals, J., Vervaeke, G. & Ponsaers, P. (2001). Algemeen besluit. In P. Ponsaers, G. Vervaeke & J. Goethals (eds.), *De veiligheidsmonitor. Behoeftendetectie bij de bevolking* (pp. 101-102). Brussel: Politeia.
- Bogaerts, S., Goethals, J. & Vervaeke, G. (2001). Risicotaxatie bij seksuele delinquenten. In J. Casselman, J. Goethals e.a. (eds.), *Veiligheid: een illusie? Theorie, onderzoek en praktijk* (pp. 195-204). Brussel: Politeia.
- Hutsebaut, F., Goethals, J. & Van Beek, G. (2001). Het strafrechtelijk beleid inzake seksueel geweld. *Panopticon*, 22(4), 376-380.

- Peeters, C., Verbeeck, B., Goethals, J. & Vervaeke, G. (2001). Conceptualisering van veiligheid in het kader van de veiligheids- en samenlevingscontracten. In J. Casselman, J. Goethals e.a. (eds.), *Veiligheid: een illusie? Theorie, onderzoek en praktijk* (pp. 35-50). Brussel: Politeia.
- Pleysier, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2001). Veiligheid: enkele theoretische en (macro) sociologische beschouwingen. In J. Casselman, J. Goethals e.a. (eds.), *Veiligheid: een illusie? Theorie, onderzoek en praktijk* (pp. 15-34). Brussel: Politeia.
- Pleysier, S., Goethals, J., Vervaeke, G., & Verbeeck, B. (2001). Over onveiligheid en onzekerheid. *Samenleving en Politiek*, 8(2), 26-34.
- Ponsaers, P., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2001). De veiligheidsmonitor. Behoeftendetectie bij de bevolking. In P. Ponsaers, G. Vervaeke & J. Goethals (eds.), *De veiligheidsmonitor. Behoeftendetectie bij de bevolking* (pp. 5-11). Brussel: Politeia.
- Van Beek, G., Bogaerts, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2001). De constructie en verantwoording van een kennistoets voor het politieel verhoor. *Panopticon*, 22(4), 372-375.
- Vanderhallen, M., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2001). De veiligheidsmonitor: optimaliseren van het nut. In J. Casselman, J. Goethals e.a. (eds.), *Veiligheid: een illusie? Theorie, onderzoek en praktijk* (pp. 51-66). Brussel: Politeia.
- Goethals, J. (2002). Predictieonderzoek. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie* (pp. 495-512). Brussel: Politeia.
- Goethals, J. (2002). De internering. De aanpak van de ontoerekeningsvatbare delinquent. In M. Bouverne-Debie, K. Kloeck, W. Meyvis, R. Roose & J. Vanacker (eds), *Handboek Forensisch welzijnswerk* (pp. 547-584). Gent: Academia Press.
- Goethals, J. & Beyens, K. (2002). Het onderzoek naar de functionering van parketten, onderzoeks- en vonnisrechten doorgelicht. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie* (pp. 333-378). Brussel: Politeia.
- Goethals, J., Ponsaers, P., Beyens, K., Pauwels, L. & Devroe, E. (2002). Criminografisch onderzoek in België. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie* (pp. 137-188). Brussel: Politeia.
- Goethals, J., Ponsaers, P. & Vervaeke, G. (2002). Inleiding Criminografische basisinformatie. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie* (pp. 131-137). Brussel: Politeia.
- Goethals, J. & Vervaeke, G. (2002). Inleiding specifieke methoden toegepast in de criminologie. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie* (pp. 413-418). Brussel: Politeia.
- Beyens, K., Goethals, J., Ponsaers, P. & Vervaeke, G. (2002). Inleiding. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie* (pp. 9-12). Brussel: Politeia.
- Bogaerts, S., Goethals, J. & Vervaeke, G. (2002). Interpersoonlijke factoren bij de verklaring van pedoseksueel gedrag op grond van structurele equatiemodellen. *Tijdschrift Klinische Psychologie*, 32(1/2), 37-51.
- Bogaerts, S., Goethals, J. & Vervaeke, G. (2002). Interpersoonlijke factoren bij de verklaring van intra- en extrapedoseksueel gedrag. In *Seksuologie vandaag. Bijdragen gebundeld ter gelegenheid van het emeritaat van prof. dr. med. P. Nijs* (pp. 43-57). Leuven: Peeters.
- Pleysier, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2002). De relatie tussen angst voor criminaliteit en leeftijd, breed maatschappelijk bekeken. *Tijdschrift voor Welzijnswerk*, 26(242), 30-43.
- Pleysier, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2002). Het "onveiligheidsgevoel" onderzocht. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie* (pp. 189-208). Brussel: Politeia.
- Vervaeke, G., Vanderhallen, M., Opdebeeck, A. & Goethals, J. (2002). Het ontwerp van een gevalstudie. In K. Beyens, J. Goethals, P. Ponsaers & G. Vervaeke (eds.), *Criminologie in actie* (pp. 419-444). Brussel: Politeia.

- Vervaeke, G., Goethals, J. & Bogaerts, S. (2002). Interpersoonlijke factoren bij de verklaring van pedoseksueel gedrag op grond van structurele equatiemodellen. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 26(1), 26-36.
- Goethals, J. (2003). Predictie van recidive. In W. Vandevoorde, J. Goethals & M. Nieuwdorp (eds.), *Multidisciplinair forensisch onderzoek. Juridische en Wetenschappelijke aspecten* (pp. 489-504). Brussel: Politeia.
- Pleysier, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2003). Assessing measurement invariance in 'fear of crime' instruments. In M. Vanderhallen, G. Vervaeke, P.J. Van Koppen & J. Goethals (eds.), *Much ado about crime: Chapters on psychology and law* (pp. 75-90). Brussel: Politeia.
- Pleysier, S., Vervaeke, G., Goethals, J. & Pauwels, L. (2003). "Acquiescence". Het meten en modelleren van volgzaamheid in twee gebalanceerde 'angst voor criminaliteit' schalen. *Panopticon*, 24(6), 547-562.
- Pleysier, S., Wyseur, L., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2003). Het onveiligheidsgevoel geëvalueerd. Criminaliteit als goede leermeester of slechte raadgever. *Samenleving en Politiek*, 10(8), 32-39.
- Vanderhallen, M., Vervaeke, G., Van Koppen, J. & Goethals, J. (2003). Foreword. In M. Vanderhallen, G. Vervaeke, J. Van Koppen & J. Goethals (eds.), *Much ado about crime. Chapters on psychology and law* (pp. 9-11). Brussel: Politeia.
- Bogaerts, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2003). A comparison of relational attitude and personality disorders in the explanation of child molestation. *Sexual Abuse. A Journal of Research and Treatment*, 16(1), 37-48.
- Goethals, J., Parmentier, S., Vervaeke, G. & Vanderhallen, M. (2004). Justitie doorgelicht: de resultaten van de eerste Belgische 'justitiebarometer'. In *Actuele problemen met betrekking tot de sociale cohesie*. Gent: Academia.
- Goethals, J. (2004). Criminologische Wetenschappen na de BAMA-hervorming. Enkele reflecties. In *Ad Amicissimum amici scripsimus. Vriendenboek Raf Verstegen* (pp. 126-129). Brugge: Die Keure.
- Aertsen, I. & Goethals, J. (2004). Het verpamperen voorbij. Het Vlaamse regeerakkoord 2004. *Panopticon*, 25(6), 1-4.
- Jacobs, E., Goethals, J., Vertommen, H. & Vervaeke, G. (2004). Decision-making processes underlying recommendation decisions for conditional release. In A. Cserederecka e.a. (eds.), *Forensic Psychology and Law, Facing the challenges of a changing world* (pp. 243-253). Krakow: Institute of Forensic Publishers.
- Pleysier, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2004). Veiligheid is een utopie. Veiliger-wijs. Opinië column van de Onderzoeksschool Maatschappelijke Veiligheid (OMV), 4(1), <http://www.omv.nl/Website/Dutch/aktualiteit/Columns/Utopie.htm>.
- Pleysier, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2004). Cross-cultural invariance and gender bias when measuring 'fear of crime'. *International Review of Victimology*, 10(3), 245-260.
- Pleysier, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2004). Onveiligheidsgevoelens op de campus. Triggers in de fysieke omgeving leiden tot angst voor criminaliteit. *Panopticon*, 25(1), 41-59.
- Pleysier, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2004). De cultuur van veiligheid. *Openbaar bestuur. Tijdschrift voor Beleid, organisatie en politiek*, 14(8), 15.
- Sintobin, M., Vanderhallen, M., Vervaeke, G., Parmentier, S., Goethals, J., Biren, P., Dautreleont, R., Lemaître, A. & Kellens, G. (2004). Constructie van een vragenlijst 'houding van de bevolking ten aanzien van justitie'. *Panopticon*, 25(1), 108-111.
- Goethals, J. (2005). Een toepassing in België: evaluatie van contracting. In P. Ponsaers e.a. (eds.), *10 Miljoen klanten moet je verdienen. Bijdragen tot de evaluatie van politie en justitie* (pp. 233-248). Brussel: CPS-Politeia.
- Goethals, J. (2005). De voorwaardelijke invrijheidstelling. De burger aan het woord. In F. Verbruggen e.a. (eds.), *Strafrecht als roeping. Liber Amicorum Lieven Dupont* (pp. 399-418). Leuven: Universitaire Pers.

- Goethals, J. (2005). Dutroux en de doodstraf. Over punitiviteit in Vlaanderen. In J. Goethals, F. Hutsebaut & G. Vervaeke (eds.), *Gerechtelijke geestelijke gezondheidszorg: wetenschap, beleid en praktijk Liber Amicorum J. Casselman* (pp. 95-106). Leuven: Universitaire Pers.
- Goethals, J. & Maes, E. (2005). Voorwaardelijke invrijheidsstelling – Nederland en België door een criminologische bril. *Tijdschrift voor Criminologie*, 47(1), 30-41.
- Goethals, J. & Van Dael, E. (2005). Afstemming van zorg in crisissituaties. *Alert*, 31(5), 31-40.
- Goethals, J., Van Dael, E. & Van Camp, T. (2005). Afstemming tussen politie, parket en hulpverlening in 'crisis'situaties. *Politiejournaal*, 6, 20-26.
- Goethals, J., Van Dael, E. & Van Camp, T. (2005). L'harmonisation entre la police et les services d'aide n'est pas problématique, le manque d'information bien. *Le journal de la police. L'Officier de police*, 6, 20-26.
- Goethals, J., Wyseur, L. & Van Aerschot, G. (2005). Publieke opinieonderzoek omtrent Justitie: zinvol, maar voorzichtigheid geboden. *De Orde van de Dag*, 29 (maart), 21-26.
- Groenen, A. & Goethals, J. (2005). Over overlast gesproken. Van spraakverwarring naar integrale aanpak. *Politiejournaal*, 2005, 3, 4-10.
- Pleysier, S., Pauwels, L., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2005). Temporal invariance in repeated cross-sectional 'fear of crime' research. *International Review of Victimology*, 12, 273-292.
- Stijnen, D. & Goethals, J. (2005). Risicotaxatie bij seksuele delinquenten: een overzicht in vogelvlucht. *Panopticon*, 26(1), 30-44.
- Wyseur, L., Schoffelen, J., Vervaeke, G., Parmentier, S. & Goethals, J. (2005). Justitie onder de loep. De publieke opinie ten aanzien van justitie. *Rechtskundig Weekblad*, 68(22), 841-850.
- Goethals, J. (2006). De justitiebarometer. *Panopticon*, 27(1), 70-76.
- Goethals, J. (2006). Dutroux en de doodstraf. Over punitiviteit in Vlaanderen. In J. Goethals e.a. (eds.), *Gerechtelijke geestelijke gezondheidszorg: wetenschap, beleid en praktijk* (pp. 95-106). Leuven: Universitaire Pers.
- Goethals, J. (2006). What works? Evidence based non nonsense criminology? *Panopticon*, 27(6), 1-6.
- Jacobs, E., Goethals, J., Vertommen, H. & Vervaeke, G. (2006). Beslissingsprocessen van personeelscolleges inzake advies over voorwaardelijke invrijheidstelling. *Winket*, 6-25.
- Jacobs, E., Goethals, J., Vertommen, H. & Vervaeke, G. (2006). Penitentiaire adviesverlening inzake voorwaardelijke invrijheidstelling. *Fatik, Tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen*, 24(109), 9-19.
- Groenen, A. & Goethals, J. (2006). Onderzoek naar de beleving van overlast in Leuven. *Panopticon*, 27(2), 75-86.
- Pleysier, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2006). Hoe 'representatief' is de veiligheidsmonitor? Over de accurateit van telefonische surveys in Vlaanderen. *Panopticon*, 27(4), 107-114.
- Goethals, J. (2007). Nieuwe ontwikkelingen binnen de criminologie. Evidence based criminology. In L. Ballon e.a. (eds.), *Liber Amicorum Frans Vanistendael* (pp. 177-182). Herentals: Knops Publishing.
- Goethals, J. (2007). Een nieuwe kritische criminologie. *Panopticon*, 28(5), 1-6.
- Goethals, J. (2007). The criminological profession: the development of a job market for criminologists in (Flanders) Belgium. *International Annals of Criminology*, 45(1/2), 19-36.
- Goethals, J. & Robert, L. (2007). Een nieuwe interneringswet. *Fatik, Tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen*, 25(114), 4-9.
- Goethals, J. (2008). Ontwikkeling binnen psychologie en recht: de criminologische psychologie. *Psychologos*, 1-8.
- Goethals, J. & Pauwels, L. (2008). Onderzoeksvragen. In J. Goethals & L. Pauwels (eds.), *Kwantitatieve en kwalitatieve criminologische onderzoeksmethodes: een introductie* (pp. 46-68). Leuven: Acco.

- Van den Bril, R. & Goethals, J. (2008). Op zoek naar een draagvlak voor herstelgericht groeps-overleg bij jongeren. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 8(2), 34-47.
- Verbruggen, F. & Goethals, J. (2008). Van kommercommissie naar kwelrechtbank? De vernieuwing van de internering (en de TBS). In VRG (ed.), *Recht in Beweging* (pp. 359-378). Antwerpen: Maklu.
- Goethals, J. (2009). Dertig jaar criminografie en methodologie in Panopticon. In W. Bruggeman, E. De Wree, J. Goethals, P. Ponsaers, P. Van Calster, T. Vander Beken & G. Vermeulen (eds.), *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon* (pp. 747-776). Antwerpen: Maklu.
- Bruggeman, W., De Vree, E., Goethals, J., Ponsaers, P., Van Calster, P., Vander Beken, T. & Vermeulen, G. (2009). 'Vroeger was er ook een jeugd van tegenwoordig'. Over dialoog en eensgezindheid, generatiekloven en -bruggen na 30 jaar Panopticon. *Panopticon*, 30(3), 1-2.
- Clonen, K., Goethals, J. & Aertsen, I. (2009). Onderzoek naar het stopzetten van een criminele carrière: de waarde van narratieve analyse. *Panopticon*, 30(1), 9-30.
- Hellemans, A., Aertsen, I. & Goethals, J. (2009). Gevangenis en samenleving 2009: een externe evaluatie van het Vlaamse strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. *Fatik, Tijdschrift voor Strafrecht en Gevangeniswezen*, 27(121), 17-22.
- Ponsaers, P., Goethals, J. & Enhus, E. (2009). Bestaat het beroep criminoloog anno 2009 in Vlaanderen? *Panopticon*, 30(3), 28-44.

Boeken

- Goethals, J. (1980). *Psychosociale implicaties van de lange vrijheidsstraf*. Antwerpen: Kluwer.
- Goethals, J. (1991). *Abnormaal en delinkwent. De geschiedenis en het actueel functioneren van de wet tot bescherming van de maatschappij*. Antwerpen: Kluwer.
- Goethals, J., De Boye, A. & Fijnaut, C. (1999). *Criminaliteit en onveiligheidsgevoelens in de Limburgse ex-mijngemeenten*. Leuven: Universitaire Pers.
- Bogaerts, S., Goethals, J., Vervaeke, G. & Spapens, T. (2003). *De verleiding uit onvermogen. Interpersoonlijke factoren en pedoseksualiteit*. Leuven: Universitaire Pers.
- Parmentier, S., Vervaeke, G., Goethals, J., Doutrelepont, R., Kellens, G., Lemaître, A., Cloet, B., Schoffelen, J., Vanderhallen, M., Biren, P., Sintobin, M., Van Win, T. & Vandekeere, M. (2004). *Justitie doorgelicht. De resultaten van de eerste Belgische "justitiebarometer"*. Gent: Federaal Wetenschapsbeleid-Academia Press.
- Goethals, J., Lemaître, A., Doutrelepont, R., Fincoeur, B., Kellens, G., Parmentier, S., Simaïs, C., Wyseur, L., Van Aerschot, G. & Vervaeke, G. (2005). *Justitie in vraag gesteld. Een kwalitatieve benadering vertrekkende vanuit de "justitiebarometer"*. Gent: Federaal Wetenschapsbeleid-Academia Press.
- Goethals, J. (2007). *Delinquentie en psychologie. Een inleiding in de criminologische psychologie*. Leuven: Acco.
- Goethals, J. (1996-2010). *Bronnen van het criminologisch onderzoek*. Leuven: Acco.
- Goethals, J. (2002-2010). *Inleiding in de criminologie*. Leuven: Acco.

Editorschappen

- Peters, T. & Goethals, J. (eds.) (1993). *De achterkant van de criminaliteit. Over victimologie, slachtofferhulp en strafrechtsbedeling*. Antwerpen/Leuven: Kluwer Rechtswetenschappen België/Universitaire Pers Leuven.
- Christiaensen, S. & Goethals, J. (eds.) (1994). *De illegale drugsgebruiker tussen strafrechtspeling en hulpverlening. Van praktijk naar beleid*. Leuven: Acco.

- Fijnaut, C., Goethals, J., Peters, T. & Walgrave, L. (eds.) (1995). *Changes in society, crime and criminal justice in Europe*. Antwerpen: Kluwer.
- Goethals, J. & De Bie, M. (eds.) (2000). *Voorwaardelijke invrijheidstelling: wetgeving, predictie en begeleiding*. Gent: Academia Press.
- Casselmann, J., Goethals, J., Goossens, F., Hutsebaut, F., Vervaeke, G. & Walgrave, L. (eds.) (2001). *Veiligheid: een illusie? Theorie, onderzoek en praktijk*. Brussel: Politeia.
- Ponsaers, P., Vervaeke, G. & Goethals, J. (eds.) (2001). *De veiligheidsmonitor. Behoeftendetectie bij de bevolking*. Brussel: Politeia.
- Beyens, K., Goethals, J., Ponsaers, P. & Vervaeke, G. (eds.) (2002). *Criminologie in actie. Handboek criminologisch onderzoek*. Brussel: Politeia.
- Vanderhallen, M., Vervaeke, G., Van Koppen, J. & Goethals, J. (eds.) (2003). *Much ado about crime. Chapters on psychology and law*. Brussel: Politeia.
- Davies, G., Goethals, J. e.a. (eds.) (2003). *De waarheid. Niets dan de waarheid. Over de verhouding tussen recht en psychologie*. Brugge: Die Keure.
- Vandevoorde, W., Goethals, J. & Nieuwdorp, M. (eds.) (2003). *Multidisciplinair forensisch onderzoek. Juridische en Wetenschappelijke aspecten*. Brussel: Politeia.
- Goethals, J., Hutsebaut, F. & Vervaeke, G. (eds.) (2005). *Gerechtelijke geestelijke gezondheidszorg: wetenschap, beleid en praktijk*. Leuven: Universitaire Pers.
- Goethals, J. & Pauwels, L. (eds.) (2008). *Kwantitatieve en kwalitatieve criminologische onderzoeksmethodes: een introductie*. Leuven: Acco.
- Bruggeman, W., De Vree, E., Goethals, J., Ponsaers, P., Van Calster, P., Vander Beken, T. & Vermeulen, G. (eds.) (2009). *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon*. Antwerpen: Maklu.

Uitgevoerde onderzoeksprojecten op basis van externe financiering

- Met L. Van Ootrive, T. Peters en J. Casselman (1974-1980): Onderzoek gevangeniswezen Administratie – Universiteit.
- Met T. Peters en L. Dupont (1980-1983): Beslissing over en vormgeving aan de korte vrijheidsberovende en vrijheidsbeperkende straffen.
- Met T. Peters, K. Eliaerts en C. Jacobs (1984): Solitary confinement in prisons: the Legal standards and practices.
- Met T. Peters, L. Dupont en S. Christiaensen (1987-1989): Diefstal met geweld of bedreiging: achtergronden, verschijningsvormen en beheersbaarheid.
- Met T. Peters en F. Hutsebaut (1990-1992): Geestelijke gezondheidszorg en slachtoffers van crimineel geweld.
- Met T. Peters (1994): De invloed van het vrouw zijn op de besluitvorming van de rechter.
- Met T. Peters, F. Hutsebaut, I. Aertsen en L. Van Garsse (1996): Tussen daders en slachtoffer: bemiddeling in de praktijk.
- Met F. Hutsebaut en F. Goossens (1996): Classificatie en nomenclatuur voor de registratie van de gebeurtenissen van openbare orde.
- Met F. Hutsebaut en E. Lecompte (1997-2000): Strafbeleid van de parketten inzake seksueel geweld.
- Met T. Peters, F. Hutsebaut, K. Duerinckx en K. De Jaegher (1997-1998): Samenwerking en coördinatie binnen de veiligheids- en samenlevingscontracten van 11 Vlaamse steden.
- Met M. Bouverne-De Bie, S. Bogaerts en E. Maes (1997-1998): Sociale integratie populatie vervroegd in vrijheid gestelden.
- Met G. Vervaeke, S. Bogaerts, A. Uyttendaele en M. Van De Plas (1998-1999): Onderzoek naar de praktijkeffectiviteit van een voortgezette opleiding in de basisverhoortechniek.

- Met G. Vervaeke, C. Peeters en B. Verbeeck (1998-2003): Evaluatie van veiligheids- en samenlevingscontracten.
- Met G. Vervaeke, R. Doutrelepont, A. Lemaître, S. Pleysier, M. Vanderhallen, M. Vandekeere en M. De Kerschtieter (1999): Aanpassing van de module politiefunctioneren van de veiligheidsmonitor.
- Met G. Vandersteene, G. Vervaeke en B. Schreurs (1999): Testen voor werving en selectie (van politiefunctionarissen).
- Met G. Vervaeke, S. Vandeneynde, A. Opdebeeck, V. Claeys, E. Frans en D. Pyck (1998-2001): Stakeholder review and refinement of the draft manual for preventing and approaching sexually abusive behaviour in residential institutions.
- Met G. Vervaeke, P. Ponsaers, S. Pleysier, M. Vanderhallen, R. Stoop en N. Vandevoorde (2000): Actie-onderzoek veiligheidsmonitor.
- Met G. Vervaeke en S. Bogaerts (2000): Evaluatie van het instrumentarium en bespreking van de resultaten effectmeting vormingscursus: slachtoffer in beeld.
- Met G. Vervaeke, C. Peeters, B. Verbeeck, R. Doutrelepont, V. Biquet, P. Biren en L. Hougardy (2000-2001): Evaluatie van veiligheids- en samenlevingscontracten: handleiding.
- Met G. Vervaeke, D. Van Nijlen, G. Vandersteene en K. De Witte (1999-2001): Testen voor werving en selectie (voor politiefunctionarissen).
- Met F. Hutsebaut, M. Hirsch, J. Messine, N. Kumps en G. Van Beek (2001-2002): Justitiële politiek met betrekking tot intrafamiliaal geweld.
- Met F. Hutsebaut, M. Hirsch, J. Messine, N. Kumps en G. Van Beek (2001-2002): Justitiële politiek met betrekking tot seksueel geweld.
- Met S. Snacken, M. Bouverne-De Bie, H. Tubex, T. Van Camp, M. Vanthuyne en N. Vettenburg (2002-2003): Ontwikkeling van relevante beleidsindicatoren inzake kwaliteit en effectiviteit van hulp- en dienstverlening aan gedetineerden in Vlaamse gevangenissen.
- Met S. Parmentier, G. Vervaeke, M. Sintobin, J. Schoffelen, T. Van Win, R. Doutrelepont, G. Kellens en P. Biren (2002-2003): De houding ten aanzien van justitie: de ontwikkeling van de justitiebarometer.
- Met A. Lemaître, R. Doutrelepont, G. Kellens, S. Parmentier, G. Vervaeke, B. Fincoeur, C. Simaïs, L. Wyseur en G. Van Aerschot (2003-2004): Justitie in vraag gesteld. De Justitiebarometer voorbij: een kwalitatief onderzoek.
- Met E. Van Dael en T. Van Camp (2004-2005): Onderzoek naar de nood aan een betere afstemming tussen politie, parket en hulpverlening in 'crisis'situaties.
- Met G. Vervaeke en A. Opdebeeck (2003): Ontwikkeling en implementatie van een leeromgeving voor 'onderzoeksmethoden' in de criminologie.
- Met I. Aertsen en A. Hellemans (2007-2008): Externe evaluatie strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden.
- Met G. Vervaeke, H. Vertommen en E. Jacobs (2005-2008): Besluitvormingsprocessen met betrekking tot de voorwaardelijke invrijheidstelling.
- Met B. Maes en S. Verlinden (2008-2009): Personen met een verstandelijke handicap onderhevig aan een interneringsmaatregel.
- Met I. Aertsen, S. Bogaerts, M. Dantinne, K. Lauwaert, M. Vlaeminck en M. Duchène (2007-2008): Beleving van de werkstraf.
- Met I. Aertsen en K. Clonen (2006-2009). Desistance: onderzoek naar de stopzetting van een criminele carrière.

Auteurs

Ivo Aertsen

Hoofddocent, Leuvens Instituut voor de Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Stefan Bogaerts

Hoogleraar forensische psychologie en victimologie, Intervict en Faculteit Sociale Wetenschappen, Universiteit van Tilburg.

Deeltijds hoofddocent, Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Maria Bouverne-De Bie

Hoofddocent, Vakgroep Sociale Agogiek, Faculteit Psychologie en Pedagogische wetenschappen, Universiteit Gent.

Dieter Burssens

Licentiaat in de criminologische wetenschappen, voormalig verbonden aan de Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie, K.U.Leuven.

Onderzoeker, Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie.

Joris Casselman

Psychiater.

Criminoloog.

Emeritus gewoon hoogleraar, K.U.Leuven.

Jean-Jacques Cassiman

Emeritus hoogleraar, Dienst Forensische Geneeskunde, UZ Leuven.

Stef Christiaensen

Doctor in de criminologische wetenschappen.

Adviseur integraal veiligheidsbeleid, Stadsbestuur Mechelen.

Tom Daems

Postdoctoraal Onderzoeker, Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen, Instituut voor Strafrecht en Leuvens Instituut voor Criminologie, K.U.Leuven.

Johan Deklerck

Doctor in de criminologische wetenschappen, sinds 1994 verbonden aan de K.U.Leuven, momenteel aan de Academische lerarenopleiding.

Lieven Dupont

Emeritus gewoon hoogleraar, K.U.Leuven.

Cyrille Fijnaut

Voormalig hoogleraar Strafrecht en Criminologie, Erasmus Universiteit Rotterdam (1986-1997) en K.U.Leuven (1990-2004).

Hoogleraar (Internationaal en Vergelijkend) Strafrecht en Regulering Kansspelen, Universiteit van Tilburg (2000-2011).

Marieke Franssens

Assistente, Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Franky Goossens

Doctor in de rechten en licentiaat in de criminologische wetenschappen.

Vrijwillig wetenschappelijk medewerker, Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Peter Goris

Doctor in de criminologische wetenschappen, voormalig verbonden aan de Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie, K.U.Leuven.

Eindredacteur *ALERT*, een tijdschrift binnen de ruime welzijns- en gezondheidssector.

Annelies Haaren

Assistente, Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Frank Hutsebaut

Doctor in de rechten.

Gewoon hoogleraar, Leuvens Instituut voor Criminologie, Afdeling Strafrecht en Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Johan Leman

Gewoon hoogleraar, Interculturalism, Migration and Minorities Research Centre, K.U.Leuven.

Jeroen Maesschalck

Hoofddocent, directeur Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Emilie Michaux

Praktijkassistent, Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Letizia Paoli

Gewoon hoogleraar, Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Lieven Pauwels

Docent en co-directeur, Onderzoeksgroep Sociale Veiligheidsanalyse en Centre for the Study of Urban Crime and Delinquency, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Universiteit Gent.

Tony Peters

Emeritus gewoon hoogleraar, K.U.Leuven.

Stefaan Pleysier

Docent, Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Johan Put

Hoogleraar, Instituut voor Sociaal Recht en Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Luc Robert

Vrijwillig wetenschappelijk medewerker, Leuvens Instituut voor Criminologie, K.U.Leuven.

Onderzoeker, Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie.

Marjan Rom

Assistente, Instituut voor Sociaal Recht en Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Rudi Roose

Doctor-assistent, Vakgroep Sociale Agogiek, Universiteit Gent.

Docent, Vakgroep Criminologie, Vrije Universiteit Brussel.

Sonja Snacken

Gewoon hoogleraar, Vakgroep Criminologie, Faculteit van de Rechtsgeleerdheid, Vrije Universiteit Brussel.

Research Fellow, Straus Institute for the Advanced Study of Law and Justice, School of Law, New York University (2010-2011).

Sofie Troonbeeckx

Assistente, Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Jan Tytgat

Gewoon hoogleraar, diensthoofd Toxicologie-Bromatologie, K.U.Leuven.

Dirk Van Daele

Hoofddocent, Instituut voor Strafrecht en Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Lieven Vandekerckhove

Emeritus hoogleraar, Leuvens Instituut voor de Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Wim Van de Voorde

Diensthooft, Forensische Geneeskunde, UZ Leuven.

Buitengewoon hoogleraar, Faculteit Geneeskunde, K.U.Leuven.

Buitengewoon hoogleraar, Afdeling Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Voorzitter Interfacultair Instituut voor Forensische Wetenschappen, K.U.Leuven.

Leo Van Garsse

Assistent, Vakgroep Sociale Agogiek, Universiteit Gent.

Vrijwillig wetenschappelijk medewerker, Leuvens Instituut voor Criminologie, K.U.Leuven.

Frank Verbruggen

Hoogleraar, Instituut voor Strafrecht, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Voorzitter Afdeling Strafrecht en Criminologie.

Geert Vervaeke

Buitengewoon hoogleraar, Leuvens Instituut voor de Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Voorzitter van de benoemings- en aanwijzingscommissie van de Hoge Raad voor de Justitie.

Lode Walgrave

Emeritus hoogleraar, Leuvens Instituut voor de Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Tabula gratulatoria

- Aertsen, I., Leuven
- Ballon, G.L., Roosdaal
- Berghman, J., Leuven
- Bogaerts, S., Molenstede
- Boon, K., Tervuren
- Bout, P., Zolder
- Bouverne-De Bie, M., Beveren
- Bulckmans, K., Puurs
- Burssens, D., Herent
- Carmen, I., Leuven
- Casselman, J., Heverlee
- Cassiman, J.-J., Oud-Heverlee
- CAW Regio Leuven
- Christiaensen, S., Holsbeek
- Cluyse, A., Londerzeel
- Cools, M., Antwerpen
- Cops, D., Leuven
- Cumps, J., Keerbergen
- Daems, T., Leuven
- Dankaerts, A., Bierbeek
- David, I., Hoogstraten
- De Boye, A., Leuven
- De Ranter, N., Leuven

- De Ruyver, B., Gent
- De Smedt, J., Opwijk
- De Vree, C., Berchem
- Deboutte, G., Leuven
- Debucquoy, M., Rumbeke
- Deklerck, J., Rotselaar
- Demeester, A., Lauwe
- Denil, W., en Vranken, E., Sint-Stevens-Woluwe
- Deppe, M., Londerzeel
- Dickmeis, A., Bonheiden
- Dominicus, H., Lint
- Dupont, L., Herent
- Fijnaut, C., Tilburg
- Frankemolle M.M.E., Breda
- Franssens, M., Kessel-Lo
- Goedseels, E., Herent
- Goethals – Valcke, Mevr., Dentergem
- Goethals, J. en Meerts, K., Brussel
- Goethals, S. en Taminiau, V., Kampenhout
- Goossens, F., Diest
- Goossens, S., Gent
- Goris, P., Herentals
- Haaren, A., Kontich
- Hebberecht, P., Gent
- Hutsebaut, F., Leuven
- Justitiehuis Turnhout
- Ketels, B., Pittem
- Kolthoff, E., Leusden (NL)
- Leman, J., Brussel

- Lembrechts, L., Heverlee
- Liga voor Mensenrechten VZW, Gent
- Lodewyck, P., Kortrijk
- Loonbeek, B., Wilsele
- Maes, E., Leuven
- Maesschalck, J., Leuven
- Matkoski, S., Leuven
- Merlevede, S., Gent
- Michaux, E., Herent
- Ouriaghli, R. en Hubin, S., Aarschot
- Paoli, L., Bertem
- Parmentier, S., Leuven
- Pauwels, L., Gent
- Peeters, J., Geel
- Peeters-Vanroose, J. en K., Rotselaar
- Peters, T., Herent
- Pleysier, S., Leuven
- Politiezone Brugge
- Ponsaers, P., Gent
- Pues, A., Boom
- Put, J., Kessel-Lo
- Regelbrugge, M., Leuven
- Robert, L., Heverlee
- Rom, M., Mechelen
- Roose, R., Brugge
- Snacken, S., Berchem
- Sprangers, A., Oud-Heverlee
- Stans, G., Lommel
- Steenbeke, H., Eeklo

- Stessel-Mispelter, Veltem-Beisem
- Steutelings, M., Gruitrode
- Steyvers, J., Leuven
- Symons, G., Herent
- Troonbeeckx, S., Bonheiden
- Tytgat, J., Lubbeek
- Van Balen, S., Balen
- Van Daele, D., Leuven
- Van de Voorde, W., Bekkevoort
- Van den Bril, R., Mechelen
- Van Garsse, L., Leuven
- Van Haelewyn, J., Mol
- Van Leemput, G., Merksem
- van Liempt, A., Gingelom
- Van Orshoven, P., Leuven
- Van Tilt, E., Herent
- Vanacker, J., Werchter
- Vancouillie, J.P., Lichtervelde
- Vandekerckhove L., Heverlee
- Vanderhulst, K., Steenokkerzeel
- Vandervorst, H., Kortrijk
- Vandyck, M., Kessel-Lo
- Vanhecke, I., Gent
- Vanhove, T., Diest
- Vannieuwenhuyse - Goethals, J., Assebroek
- Verbruggen, F., Leuven
- Vermeiren, W., Leuven
- Verrezen, N., Hasselt
- Vervaeke, G., Goetsenhoven

- Walgrave, L., Leuven
- Wouters, W., Heverlee

